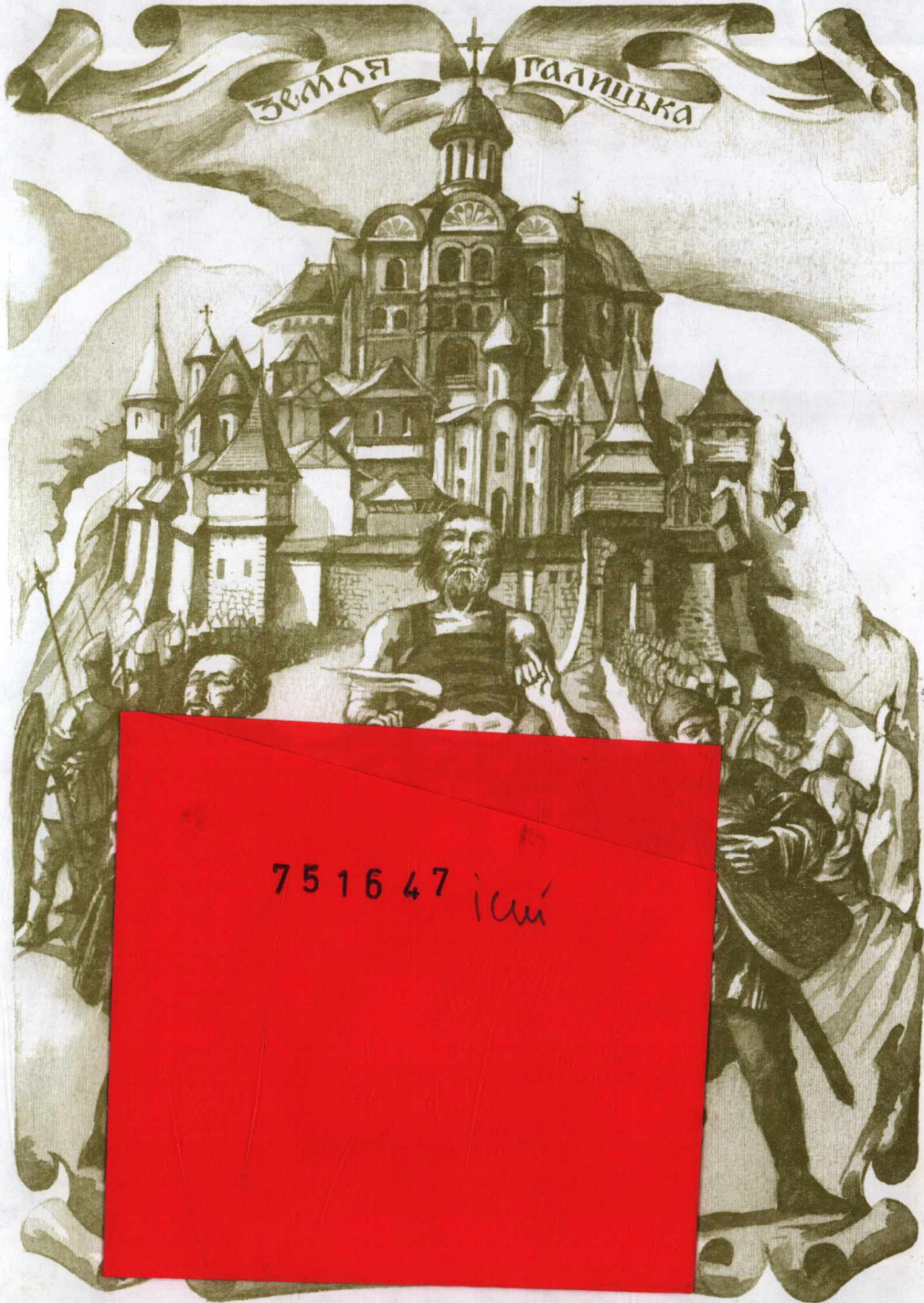

Володимир Грабовецький

ІЛЮСТРОВАНА
ІСТОРІЯ
ПРИКАРПАТТЯ

том перший

751647 і см

Володимир ГРАБОВЕЦЬКИЙ

Ілюстрована історія Прикарпаття

З найдавніших часів до I половини XVII ст.

Том 1

НБ ПНУС

751647

Вельмишановному,
академіку

Віталію Івановичу,
Конюченку

Завжди з глибокою повагою
і щирою вдячністю

Володимир Гробовацький

м. Івано-Франківськ

2.07
2009 р.

Володимир Гробовацький

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Кафедра історії України

Володимир ГРАБОВЕЦЬКИЙ

**ІЛЮСТРОВАНА
ІСТОРІЯ ПРИКАРПАТТЯ**
З найдавніших часів до I половини XVII ст.

Том 1

Друге доповнене видання

Івано-Франківськ
Видавництво «Нова Зоря»
2002

ББК 63. 3 (4 УКР)

Г - 75

Грабовецький В.

Г - 75 Ілюстрована історія Прикарпаття.

Друге доповнене видання— Т. I. —

Івано-Франківськ: „Нова Зоря“, 2002. — 432 с.

ISBN 966-7363-88-0 Т.1-3

ISBN 966-7363-89-9 Т.1

Відомий історик України, академік АН Вищої школи України Володимир Грабовецький вперше в Україні у регіональному плані публікує кількатомне видання: літопис Прикарпатського краю. В проблемно-хронологічному плані у I томі подається історія Прикарпаття з найдавніших часів до першої половини XVII ст. Монографія написана на професійному рівні з використанням великої кількості архівних першоджерел, виявлених та опрацьованих дослідником за півстоліття.

Книга щедро ілюстрована старовинними грав'юрами, автентичними документами, численними ілюстраціями, в ній вміщено ряд карт і схем. Праця адресована історикам, краєзнавцям і широкому колу читачів.

ББК 63. 3 (4 УКР)

Рецензенти:

П. В. Михайлина — доктор історичних наук, професор
(Чернівці)

М. М. Вегеш — доктор історичних наук, професор
(Ужгород)

Редактор — о. Ігор Пелехатий

Художнє оформлення обкладинки Мирослава Гаталевича

**Це видання побачило світ завдяки фінансовій допомозі
Івано-Франківської обласної держадміністрації**

© Володимир Грабовецький,

Ілюстрована історія Прикарпаття. Т. 1", 2002

Івано-Франківське видання, 2002

код 02125286

ISBN 966-7363-88-0 Т.1-3

ISBN 966-7363-89-9 Т.1

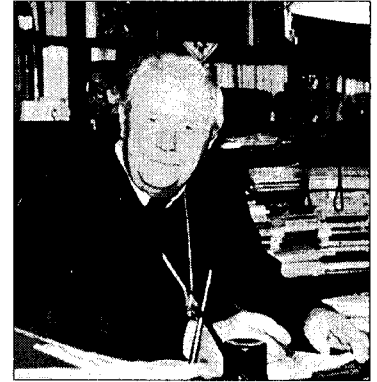
УКРАЇНОВА БІБЛІОТЕКА

75 16 47

ЛІТОПИСЕЦЬ ПРИКАРПАТСЬКОЇ ЗЕМЛІ

казати, що п. Володимир Грабовецький є талановитим, поважним та авторитетним істориком, буде зовсім недостатньо для оцінки на правду титанічного внеску цієї скромної людини в історичну науку сучасної України. Він, без перебільшення, видатний та унікальний літописець Прикарпатської Землі. Його майже піввікову дослідницьку працю та її місце в українській науці та культурі можна сміливо ставити в один ряд з подвижництвом Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича, Дмитра Багалія, Дмитра Яворницького.

Колишній учень Малої греко-католицької духовної семінарії у Львові, Володимир Грабовецький крізь усе своє творче і наукове життя проніс благословення двох князів нашої Української Греко-Католицької Церкви — Митрополитів Андрея Шептицького та Йосифа Сліпого. У незабутні 1942-1944 роки Господнє Провидіння звело юного Володимира з нашими видатними Владиками, і їхні напутні слова стали для нього найсвітлішим дороговказом у житті. Вже набагато пізніше, в умовах незалежної України, ставши одним з найавторитетніших українських істориків, Володимир Грабовецький опише ці незабутні зустрічі у своїх спогадах. Але перед тим, у моторошні брежнєвсько-сусловські 70-ті, торкаючись у своїх наукових працях історії Української Церкви, він намагатиметься писати її неупереджено і об'єктивно, як вірний син свого народу і його християнської віри. Бо такий заповіт йому дали великі Митрополити...

З-під пера Володимира Грабовецького вийшло друком біля 1000 наукових і науково-популярних праць, у тому числі десятки монографій, брошур, статей з історії населених пунктів рідного краю. Дослідження академіка Грабовецького охоплюють важливі проблеми історії України від княжих часів до XX століття, різних історичних дисциплін,

але найбільшу увагу вчений приділив вивченню історії рідної Галичини і, зокрема, її Церкви. Особливо слід відзначити монографію „Нарис історії Галича“, видану з нагоди 1100-річчя Галича. У ній багато уваги присвячено історії українських святинь, починаючи з княжого періоду і закінчуючи початком ХХ століття.

У нещодавно виданих монографічних розвідках з історії Печеніжина (1993), Коломиї (1996), Калуша (1997), Уторопів (1997), Івано-Франківська (1999), Княгинина (2000), Іванівців (2001), Грабівки (2001) автор на ґрунтовній джерельній та науковій основі досліджує, відновлює і навіть створює літописи цих населених пунктів. Не випадково він став почесним громадянином цих міст і сіл.

І ось у руках читача нова унікальна книга академіка В. Грабовецького — перший том „Ілюстрованої історії Прикарпаття“, який охоплює період з найдавніших часів до 1-ї половини XVII ст. На основі рідкісних архівних матеріалів, зібраних в Україні і за кордоном, автор крок за кроком прослідковує бурхливу і досі маловідому історію Івано-Франківщини, засвідчуючи перед українським народом та усім світом, що наш край — це не задвірки європейської цивілізації, а один з важливих осередків її виникнення і розвитку. Свідченням тому є те, що на території Прикарпаття розміщено п'ять етнографічних регіонів, історія формування яких сягає в глибину тисячоліть, чим не може похвалитися жодна інша область не тільки України, але, мабуть, і Європи.

Мандруючи сторінками „Ілюстрованої історії Прикарпаття“, допитливий Читач збагатить свої знання цим унікальним літописом свого краю, а його серце і душа сповняться гордістю, повагою та бажанням успадкувати кращі риси своїх історичних попередників, які, докладаючи титанічних зусиль, заклали міцний і незнищенний фундамент Будівлі, ім'я якій — Українська Нація та Українська Держава.

Дякуючи п. Володимирі Грабовецькому за цю його прецінну наукову працю, просимо для нього Божого благословення та особливої опіки Пресвятої Богородиці, щоб його творчий та життєвий шлях стелився на многі і благі літа для добра Українського Народу, Церкви і Держави, бо він — їх вірний і люблячий син.

+ Софрон Мудрий, 2038.

† проф. д-р Софрон МУДРИЙ ЧСВВ,
Правлячий Архидиєакон
Івано-Франківської Єпархії УГКЦ

СЛОВО ПРО КНИГУ

Прикарпаття — наш рідний край, низовинні і гірські простори якого покриті зеленими лісами, бистроплинними ріками, потічками. І все це зливається в одну неповторну панораму мальовничості, якою захоплюються всі, хто проживає або гостить в цьому чудовому нашому краю.

Прикарпатські міста і села багаті не лише неповторною красою природи, але вони пам'ятні багатовіковою історією, яка відображена в археологічній матеріальній праісторичній культурі, в давніх княжих літописах, численних середньовічних хроніках, багатьох історичних документах, оповита народними легендами, переказами та віковими традиціями.

Ці багатющі першоджерела історії та культури далеко ще не вивчені нашими дослідниками. Тільки в період нашої незалежності з'являється в друці багато історико-краєзнавчого матеріалу з літопису історії міст і сіл Прикарпаття. На жаль, всі ці публікації мало узагальнені в синтетичних історичних опублікованих монографіях.

На це звернув увагу відомий історик України академік Володимир Грабовецький, з-під пера якого протягом півстоліття вийшло друком багато наукових і науково-популярних праць.

І ось перед нашим допитливим читачем з'явився перший том кількатомного фундаментального видання професора Володимира Грабовецького „Ілюстрована історія Прикарпаття“. Здається, це поки що єдина спроба серед регіонів України видати багатотомне видання історії прикарпатського краю з найдавніших часів до середини XVII століття. В дійсності це друге, доповнене видання автора, яке друкувалося раніше в шести томах під назвою „Нариси історії Прикарпаття“. Але це попереднє видання друкувалося в 1992-1995 роках на низькому поліграфічному рівні без ілюстрацій, карт і схем, ротопринтним способом і вже стало на сьогодні бібліографічною рідкістю.

В книзі узагальнені багатющі архівні першоджерела, зібрані автором за півстоліття. В праці вміщено цінні історичні карти, схеми, копії автентичних документів, значну кількість ілюстрацій до відпо-

відних вікових історичних періодів і процесів. Все це надає книзі пристойного вигляду.

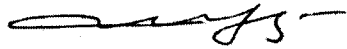
Науково-проблемний виклад, опертий на професійному рівні, зацікавить читача і всіх, хто ознайомиться з цим корисним виданням.

Видання заплановане професором Володимиром Грабовецьким для поглиблення наших знань про багатвікову історію прикарпатського краю, яка відновить нашу історичну пам'ять і прищепить любов до рідної землі, її історичної бувальщини, до всього того, що є традиційним і незабутнім.

Виходячи з цього, хочемо завершити наше невеличке слово до книги поетичними рядками самого автора:

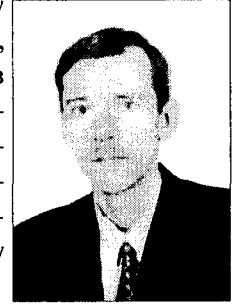
А час пливе, пливе
І все з собою забирає
Лиш пам'ять нашу про віки
У серці нашім залишає.

Микола КУГУТЯК,
доктор історичних наук,
доктор філософії, професор

СЛОВО ПРО АВТОРА

Прикарпатський край має цікаву і славу історію. Зосереджена в археологічних, історичних, архітектурних пам'ятках, в пам'ятках літератури і мистецтва, вона відображає складний, повний небезпеки і, водночас, героїзму, шлях розвитку від первісного суспільства до могутньої Галицької держави, від феодално-кріпосницьких відносин до сучасного стану даного регіону.

На превеликий жаль літописні, архівні джерела, що стосуються Прикарпаття, виявлені і досліджені науковцями лише частково, чимало матеріалів, цілих тем залишаються поза увагою дослідників.

Деякі сторінки літопису краю — складової частини історії України — вивчалися різними вченими XIX-XX ст.

Польські історики намагалися довести, що економічному, культурному розвитку Галичини сприяла саме польська колонізація його, що почалася в кінці XIV століття. Пізніше, на основі першоджерел, ці домисли були спростовані.

Українські історики минулого порушували окремі аспекти розвитку історичного процесу Прикарпаття. Починаючи з кінця XIX століття, тут проводили археологічні дослідження такі відомі історики-археологи як А. Петрушевич, І. Шараневич, Л. Чачковський, Й. Пеленський, далі — Я. Пастернак.

Вони першими почали розкривати таємниці стольного Галича, відкрили ряд нових археологічних культур.

Вагомий внесок у вивчення історії первіснообщинного ладу і княжої доби Прикарпаття зробили дослідники Львівської археологічної школи М. Ю. Смішко, В. Д. Баран, В. В. Ауліх, О. О. Ратич, Л. В. Вакуленко, Л. І. Крушельницька, І. К. Свешніков, О. П. Черниш та івано-франківські археологи М. М. Клапчук, Б. П. Томенчук, Б. А. Василенко, І. Т. Кочкін. Результати розкопок зведені в узагальнюючих науко-

вих працях. Проблеми Галицько-Волинської держави піднімалися академіками М. Грушевським, І. Крип'якевичем, В. Пашутою та іншими.

Період історії Прикарпаття XIV-XIX століть довгий час залишався невивченим, хоча тут, незважаючи на посилення гніту українського населення польсько-шляхетськими, а потім австрійськими окупаційними властями, відбувалися важливі події в соціально-економічному, політичному і культурному житті.

Боротьба поневолених селян і міщан за своє соціальне і національне визволення продовжувалася протягом багатьох віків. Про це свідчить кількасотлітній рух прославлених в народі карпатських опришків. На цій території жили та діяли такі національні герої України як Муха (XV ст.), Ігнат і Семен Височани (XVII ст.), Олекса Довбуш та спадкоємці його мрії Лук'ян Кобилиця, Мирон Штолук, Іван Смищнюк, Іван Капушак та багато інших.

Вперше в українській історіографії ці проблеми почав глибоко і систематизовано вивчати уродженець Прикарпаття доктор історичних наук професор, академік АН Вищої школи України, Заслужений діяч науки і техніки України В. В. Грабовецький. Він кілька десятиріч збирав архівні матеріали, аналізував літературні джерела і за 50-літній період своєї діяльності опублікував понад 1000 наукових праць, основна частина яких присвячена історії Прикарпатського краю з часів феодально-кріпосницького лихоліття (див.: Володимир Васильович Грабовецький. Бібліографічний покажчик. — Івано-Франківськ, 1998 р.)*.

Про це свідчать такі фундаментальні праці вченого, що були опубліковані в 50-80-х роках: Народний герой Олекса Довбуш. Історичний нарис. — Львів, 1957; Олекса Довбуш — легендарний герой українського народу. — Москва, 1959; Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII — першій половині XVIII ст. — Київ, 1962; Галич (в співавторстві з П. Арсеничем). — Львів, 1964; Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст. — Львів, 1966; Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. — Київ, 1972; Селянське повстання на Прикарпатті під

* Історик України. Ювілейний збірник на пошану академіка Володимира Грабовецького. До 70-річчя від дня народження. — Івано-Франківськ, Нова Зоря, 1998. — С. 217-297.

проводом Мухи 1490-1492 років. — Львів, 1979. Всі вони були схвально оцінені у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

У 1982 році вийшла друком фундаментальна монографія професора В. В. Грабовецького „Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис“ (Львів, 1982), яка фактично започаткувала синтетичний виклад історії в регіональному плані однієї з найбільш цікавих частин Прикарпаття — Гуцульщини. Ця публікація, як і друга, що вийшла в 1989 році під назвою „Нариси історії Івано-Франківська з найдавніших часів до початку XX століття“, свідчить, що їх автор, невтомний дослідник Прикарпатського краю, зробив перші спроби узагальнити історію цього специфічного під кутом зору суспільно-політичного розвитку регіону.

1 ось, починаючи із січня 1990 року, на сторінках газети „Прикарпатська правда“ під рубрикою „Гомін віків“ професор В. В. Грабовецький почав друкувати дослідження історії Прикарпаття. Якщо не враховувати „Історію міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область“ (Київ, 1971) та „Назустріч мрії“ (Ужгород, 1978), матеріали в яких подавалися вибірково, то ці публікації професора стали

Два томи першого видання „Нарисів історії Прикарпаття“ академіка Володимира Грабовецького.

першою узагальнюючою працею із історії краю. В 1992-1993 роках були опубліковані академіком Володимиром Грабовецьким два перші томи „Нарисів історії Прикарпаття“.

Автор, спираючись на літописні дані, архівні матеріали, історичну літературу, зумів представити нам першу частину задуманої ним багатотомної історії Прикарпаття.

Перший том книги, присвячений висвітленню історії з найдавніших часів до середини XVII ст. В книзі автор в хронологічно-проблемному плані узагальнює на міцній джерельній основі історію краю у період первіснообщинного ладу, цікаво з'ясовує питання появи слов'янських племен, племінних союзів, життя людей в період Київської Русі IX-XI ст. Нарешті, читач може ознайомитися з економічним, політичним та культурним життям прикарпатців в час могутності Галицької держави, епохи славних віток з династії Ростиславичів і Романовичів.

Перед допитливим читачем зринуть сторінки історії княжої бувальщини Галицької землі, життя і діяльність відомих князів Володаря, Володимирка, Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича, Данила Романовича Галицького, Льва Даниловича, Юрія Львовича та його наступників. Чи не вперше так детально подано в книзі життєписи видатних діячів культури XIII століття, за визначенням автора, — „Галицької трійці“ — премудрого книжника Тимофія, талановитого різьбяр Авдія і славетного співака Митуси. З цікавістю читаються сторінки історії розвитку писемності, освіти, архітектури в Галицькому князівстві.

Далі автор на цікавих даних джерел і літератури змальовує картину важкого випробування Прикарпаття після упадку Галицько-Волинської держави династії Романовичів в середині XIV століття.

В цей час Галицьку землю загарбали угорські феодалі і заправляли нею за допомогою свого намісника Володислава Опольського.

Після горезвісної Кревської унії дослідник показує, що в 1387 році Галичину захопила королівська Польща. Вона встановила свій адміністративний поділ і надала шляхті маєтки в Прикарпатському краю. Цікаво, що в книзі подані перші писемні згадки про населені пункти XIV-XVII століття, які так потрібні вчителю школи, котрий займається вивченням історії рідного краю та любителям-краєзнавцям.

Вчитель, краєзнавець, допитливий турист знайде тут пояснення історико-географічної назви „Покуття“, походження найменувань деяких сіл і міст. Досить докладно подано в книзі соціально-економічну характеристику краю в XV-XVII ст., встановлення кріпосницьких порядків, які поневолили масу колись вільного селянства, міщанства, дрібних бояр. З цікавістю читаються сторінки історії літописних міст Прикарпаття Галича, Коломиї, Снятина, Тисмениці.

Зрозуміло, що автор після економічної і політичної характеристики історії краю показує опозицію поневолених мас проти панівної іноземної верхівки. Це скарги і втечі селян, які поступово переросли в грізне національно-визвольне повстання в Галицькій землі 1490-1492 років під проводом народного героя Мухи. Це питання вперше в українській історіографії було опрацьоване професором Володимиром Грабовецьким.

Багаті архівні першоджерела, виявлені Володимиром Грабовецьким у різних архівних фондах Львова, Києва, Варшави, Кракова, Вроцлава за півстоліття дали змогу автору детально і фахово дослідити історію Прикарпаття XVI-XVII століть.

Читач з фундаментального першого тому монографічної праці зможе довідатися про різні проблеми історії Прикарпаття цього бурхливого літописного періоду. Це — питання заселення прикарпатського краю, соціально-економічні і правові відносини в період розвитку кріпосництва, антикріпосницька боротьба селян і міщан за своє соціальне і національне визволення. З цікавістю читаються сторінки, де іде мова про колоритний опришківський рух, перебування запорізьких козаків на Прикарпатті (1613 р.), татарські напади. Особливо цінним є висвітлення об'єктивної історії рогатинської бранки Насті Лісовської — Роксолани, яка в більшості відома з легенд. Автор на першоджерелах вперше, за відомим вченим сходознавцем А. Кримським, розкриває невідому до цього долю українки з Рогатина.

Відомий історик України В. Грабовецький порушує питання про стан культури на Прикарпатті в XVI-XVII століттях, де вказує на навчання прикарпатських українців в європейських університетах, діяльність у Львові Юрія Рогатинця, як члена Львівського культурно-освітнього церковного братства, походженням з Рогатина.

В монографії згадано про славнозвісну Стратинську друкарню та її діяча, відомого друкаря і гравера Памво Беринду, а також і його талановитий твір „Лексикон славенороський“.

Завершує академік свою працю дослідженням Прикарпатської Хмельниччини вікопомних 1648-1654 років. Раніше вечний опублікував з цієї проблеми ряд глибоконаукових монографій, брошур, розвідок, в яких висвітлюється діяльність таких народних героїв з Прикарпаття, як Семен Височан та Іван Грабівський. З книги академіка видно, що це була справжня галицька козаччина, яка вже тоді свідчила про історичні витоки української державної соборності і національно-визвольних змагань, що наочно проявлялося у покозаченні галицького люду та утворенні у ряді прикарпатських міст українського міського самоврядування.

Академіка В. В. Грабовецького цілком справедливо можна назвати сучасним літописцем Прикарпаття, без публікацій якого важко уявити сьогоднішній розвиток історико-краєзнавчої науки. Він неодмінно відгукується на всі найважливіші історичні події, став натхненником й організатором проведення проблемних науково-теоретичних та практичних конференцій.

Познайомившись з пропонованою книгою, читач зможе поповнити свої знання з історії рідного краю, збагатитись першоджерелами нашої духовності, більш глибоко усвідомити витоки свого прабадьківського коріння, рідного порогу.

Вихід першого тому 3-томного видання ілюстрованої історії Прикарпаття є поки що єдиним такого роду дослідженням серед регіонів України. Цінним є і те, що книга багата на ілюстрації і, особливо автентичні мініатюри, грав'юри, ксерокопії документів, подано також унікальні карти і схеми. Це видання виконане на високому поліграфічному рівні у відомому на Прикарпатті видавництві „Нова Зоря“.

Микола ВЕГЕШ,
директор Науково-Дослідного Інституту Карпатознавства Ужгородського національного університету, доктор історичних наук, професор.

*Світлій пам'яті мого батька
селянина-ткача Василя Грабовецького,
стрільця Української Галицької
Армії присвячую...*

Автор

ПЕРШОДЖЕРЕЛА ДУХОВНОСТІ

*Й високе небо, і земля,
Земля така багата й бідна, —
Усе це наше, все нам рідне,
І діти рідні ми всьому,
Нам мати — ця країна мила,
Колиска пращурів старих.*

Тарас Шевченко

Наш рідний край. Як багато в цих словах змісту і які вони дорогі серцю! Любити свій рідний оберіг, його багатівкову і славну історію — це першоджерела нашої духовності, нашого внутрішнього збагачення. Не знаючи батьківського дому, історії своїх предків, людина будь-якої нації є незрілою, слабо інтелектуально розвинутою, у неї породжується нігілістичне ставлення до всього як національного, так й інтернаціонального.

Ось чому класики так багато уваги приділяли значенню любові до історії своїх предків. Згадаймо слова Миколи Гоголя, який у статті про українські народні пісні в 1833 році писав, що пісня „це народна історія, жива, яскрава, сповнена фарб істини, яка розкриває все життя народу“.

Як прекрасно писав О. Пушкін в листі до Чаадаєва 1836 року „...Я далеко не захоплююся усім, що бачу навколо себе: як літератор я роздратований, як людина з передсудами — скривджений, але присягаюсь, ні за що в світі я не хотів би змінити батьківщину або мати іншу історію, крім історії наших предків“.

А який глибокий зміст в рядках вірша Павла Грабовського „Рідний край“:

Рідна хата, мов та квітка,
Що скрашає весь квітник,
З рідним краєм якась нитка
Тебе з'єднує навек.

Наш прикарпатський, напрочуд мальовничий край, має свою багатотисячову історію. Цей регіон — складова частина України — був свідком багатьох історичних подій. Тут активно пульсувало життя наших предків, тут специфічно розвивалися соціально-економічні відносини в епоху первіснообщинного ладу, у феодальний і капіталістичний періоди та у наш час.

Славні віхи історії Прикарпаття ознаменувалися в період виникнення і життя первісних слов'ян, зародження міст-градів Прикарпатських, розквіту Галицького князівства XI-XIII ст. А в часи панування феодально-кріпосницького лихоліття на Прикарпатті прославили себе такі герої, борці за волю, як народний полководець Муха (XV ст.), Гнат і Семен Височани, Іван Грабівський, Бордок, Нестор, Брати Лунги (XVII ст.) та інші.

Одночасно із виникненням козацтва на Наддніпрянській Україні та зародженням славнозвісної Запорізької Січі на Прикарпатті з'являються народні месники-опришки, які із Карпатських гір ведуть кілька століть антифеодальну боротьбу із засиллям кріпосного польсько-шляхетського гніту. З їх середовища вийшло багато народних героїв, серед них легендарним став Олекса Довбуш.

Багато славних сторінок у літопис історії Прикарпаття епохи капіталізму вписали пригноблене селянство й експлуатований робітничий клас.

Цікаві сторінки історії розвитку культури прикарпатського краю. Починаючи з Галицької „трійці“ літописних діячів культури — премудрого книжника Тимофія, талановитого скульптора Авдія і славетного співака Митуси — розвивається народна культура. Культурно-просвітницька діяльність братств Галича, Стратина, Рогатина, Станіслава у XVI-XVIII столітті, розвиток народної архітектури сприяли поширенню місцевих традицій мистецтва. Славну сторінку в цьому віковому плінні часу вписав Скит Манявський.

Якось так складалося, що десятиріччями в колективних збірниках чи історико-краєзнавчих нарисах постійно з вини видавців і тих, що затверджували редакційні плани, скорочували до мінімуму розповіді про минуле населених пунктів, сіл, міст, районів, а то й республіки. Це позбавляло читача знань. І все це, як не дивно, пояснювалось тим, що, мовляв, нема потреби висвітлювати минулі історичні процеси.

Або візьмімо який-небудь історико-краєзнавчий нарис про той чи інший населений пункт, як, наприклад, про Галич, Яремче, Надвірну, Івано-Франківськ, що видавало республіканське видавництво „Карпати“ в 60-80 роках. Там минулі епохи подавались скороченими, схемописаними й обмежувались загальними висловами. Таке становище було і з путівниками, буклетами. Так чинило не лише видавництво „Карпати“, але й львівський „Каменяр“, видавниче об'єднання „Вища школа“ тощо. Все це, звичайно, не сприяло вивченню історії краю, збагаченню нашої духовності.

Однією з найбільш важливих праць з проблематики до вивчення історії Прикарпаття є „Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область“. В цій книзі було вміщено 51 нарис, в тому числі нариси про область і місто Івано-Франківськ, 13 районних центрів та 37 нарисів і 349 довідок про інші населені пункти. В них на історичному матеріалі висвітлювалася історія краю з первіснообщинного ладу до нашого часу. Проте ця цінна праця в історіографії Прикарпаття не змогла через численні скорочення та в силу своєї структури висвітлити повністю всі етапи історичного розвитку краю.

Помітним явищем у доробку прикарпатських істориків стала книга під назвою „Назустріч мрії“, що вийшла у 1978 році в Ужгороді. Вона була однією з перших узагальнюючих праць про минуле і сучасне Івано-Франківщини. Книга побудована в хронологічно-проблемному плані, в ній піднято певне коло джерел, використано частково історичну літературу і подано цікавий фактичний матеріал. Але і в ній історія минулого краю подана скорочено.

Крім цього, протягом 60-80 років було опубліковано ряд монографічних праць з тих чи інших періодів та кілька збірників документів з історії нового часу краю, що допомагають збагатити історичними матеріалами та першоджерелами методичний виклад історії Прикарпаття.

Дещо доповнюють картину закономірностей історичного процесу матеріали різних наукових конференцій, що відбувалися протягом 60-80 рр. Частина історичного матеріалу з історії Івано-Франківщини публікувалась на сторінках обласних і районних газет.

Проте в цілому наш читач мало знає історію рідного краю. А ці невеличкі енциклопедичні відомості з історії минулого розкидані по різних виданнях і не дають можливості узагальнити багатовіковий історичний процес в Прикарпатському регіоні. Влучно говорив в своїй доповіді на одній з наукових конференцій з історичного краєзнавства відомий російський вчений академік Д. С. Лихачов: „Краєзнавство надає місцевості, яка не має „авторського походження“, історизму, відкриває в його минулому, хоч би і дуже недавньому, щось зовсім нове, цінне. Коли ми довідаємося, хто жив у тому чи іншому домі, яке життя в ньому пропливало, що в ньому було створено, — дім той для нас вже особливий. Він наповнюється духовним змістом... Краєзнавство вносить в оточення людини високий ступінь духовності, без якої людина не може свідомо існувати“.

Ми робимо спробу дати в окремих нарисах літопис Прикарпаття з найдавнішого періоду до нашого часу. Цей гомін віків повинен розкрити забуті або нові сторінки славної бувальщини на основі нових архівних документів і опублікованих праць.

Такого роду книга була задумана нами ще в 60-х роках, але різні обставини, і в першу чергу — негативне ставлення наших тодішніх чиновників до історії нашої минувшини, не давали можливості здійснити наші задуми.

Все ж таки в тому часі всупереч різним перепонам я опрацьовував і публікував зібрані нами матеріали в багатьох можливих виданнях, індивідуальних та колективних монографіях, наукових збірниках, в журналах і газетах, чим доносив до любителів історії рідного краю славні сторінки літопису з нашої історичної бувальщини. І лише тепер, в часи нашого духовного і національного відродження, передаю на суд дорогому читачеві, в першу чергу вчителів, узагальнену картину історії Прикарпаття. Буду радий, якщо моя довголітня праця збагатить історичну пам'ять всім тим, кому дорога багатовікова історія нашого Прикарпатського краю.

Мною протягом півстоліття зібрано значні історичні першоджерела, на основі яких у 1992-1995 рр. було опубліковано шість томів „Нарисів історії Прикарпаття“. Це було перше і єдине такого роду багатотомне видання серед регіонів всієї України. Проте ці книги були виконані обмеженим тиражем на слабкому поліграфічному рівні і тепер вони стали бібліографічною рідкістю.

Тому на численні прохання навчальних закладів, бібліотек і читачів я маю намір перевидати ці видання під назвою „Ілюстрована історія Прикарпаття“ в 3-х томах, у яких буде викладений літопис нашого краю в хронологічно-проблемному плані за новою періодизацією. В цих книгах буде вміщено автентичні грав'юри з минулих віків, старовинні карти, схеми-плани середньовічних фортець і замків тощо.

Поки що ніхто з моїх учнів не має змоги найближчим часом вільно працювати зі старовинними першоджерелами у зв'язку з недостатнім знанням іноземних мов, а саме латинської, німецької (готичної), старопольської, які були мовами офіційного справочинства у Прикарпатському краї в період середньовіччя, нового і новітнього часів.

Я у поважному віці і хочу, щоб ті видання були опубліковані, оскільки вони конче потрібні нашому читачеві і, в першу чергу, викладачам історії вузів, шкіл, ліцеїв і тим, хто досліджує історію міст і сіл, церкви, школи, культури.

Автор складає глибоку подяку за моральну і матеріальну допомогу у виданні цієї книги Івано-Франківській обласній державній адміністрації і особисто її голові п. Михайлові Вишиванюку та начальнику фінансового управління ОДА Логіну Мирославі Дмитровичу. Моя щира шана і подяка видавництву „Нова Зоря“ (директор о. Ігор Пелехатий) за професійне видавничо-поліграфічне виконання книги.

Розділ I

В ЧАСИ ГЛИБОКОЇ ДАВНИНИ і КИЇВСЬКОЇ РУСІ

ДОСЛІДНИКИ РОЗКРИВАЮТЬ ДАВНИНУ

Гліди життя людини на території Прикарпаття відносяться до глибокої давнини. Спочатку, цілком природньо, заселялися долини рік Дністра і Пруту та їх приток.

Наука зробила великий поступ у вивченні археологічних пам'ятників на території Прикарпаття, їх комплексне дослідження протягом XIX-XX століть дало багатий і цінний матеріал.

Вивчення археологічних об'єктів у різних населених пунктах краю та розкопки допомогли археологам науково висвітлити стародавню історію Прикарпаття, спростувати невірні та тенденційні твердження деяких істориків про „запустіння“, „неосвоєння“ цієї території в період формування слов'янських племен і навіть у часи розквіту Київської Русі.

Тривале вивчення археологічних матеріалів і розкопок, починаючи з середини XIX ст., переконливо доводить, що Прикарпаття належить до тієї частини Східної Європи, де проходив активний процес формування та розвитку східнослов'янських племен.

Півторастолітні розкопки і вивчення польового матеріалу свідчать, що населення Прикарпаття з найдавніших часів в різні епохи посідало таку ж матеріальну культуру, як і жителі Подніпров'я.

Археологія вивчення первіснообщинного ладу на Прикарпатті має свою цікаву історію.

Вперше почали робити розкопки в XIX столітті місцеві краєзнавці і збирачі археологічних експонатів, які свої знахідки з

кінця XIX ст. експонували на краєвих промислових виставках у Коломиї (1680 р.), Тернополі (1881 р.), Львові (1894 р.). Частина цього археологічного матеріалу зберегли любителі рідного краю.

Починаючи з середини XIX ст., виділяється група науковців Львівської археологічної школи, які займаються вивченням археологічних пам'ятників Галичини, в тому числі і Прикарпаття.

Піонерами цих важливих і потрібних для науки досліджень стали такі відомі львівські вчені, як один із діячів славнозвісної „Руської Трійці“ і співавтор альманаху „Русалка Дністрова“ Яків Головацький, краєзнавець Антін Петрушевич, прекрасний знавець галицьких джерел професор Львівського університету Ізидор Шараневич, археологи Лев Чачковський і Йосиф Пеленський. Вони вивчили багато пам'ятників археології, але головним їх об'єктом стала історія літописного Галича, оскільки, і це було оправдано, виникла наукова дискусія про місце локалізації старовинного столярного града Галича, у вивчення якого найбільший внесок зробив І. Шараневич.

Вже на першому археологічному з'їзді в Росії Яків Головацький виступав з доповіддю про археологічні пам'ятники двох регіонів Галичини і Буковини. Він експонував на цьому з'їзді деякі матеріали, які на той час нагромадилися після археологічних розкопок.

В дослідженні археологічних об'єктів Прикарпаття брали участь і представники польської науки. Так, наприклад, на Городенківщині цікаві могильники, поселення та городища вивчав професор Краківського університету В.Пишибиславський. Його дослідження розкрили чимало археологічних таємниць давніх культур.

В довоєнний період, а точніше в 30-х рр., археологи проводили розкопки в ряді населених пунктів Прикарпаття. Саме в цей час великий резонанс здобули наслідки розкопок у Крилосі, де в 1937 році український археолог Ярослав Пастернак відкрив унікальні матеріали. Був знайдений саркофаг князя Ярослава Осмомисла під залишками Успенського собору.

Дослідження археологічних пам'ятників Прикарпаття протягом другої половини XIX — до середини XX ст. були важливими, нагромадили чимало археологічного матеріалу, однак висновки їх вивчення не завжди об'єктивно оцінювалися вченими. Так, поль-

ські археологи виходили із своїми концепціями, в яких намагалися пояснювати розкопані матеріали з позиції польської колонізації краю, перебільшувати роль готських племен у заселенні Прикарпаття, слабо розроблялася проблема автономності слов'янських поселень в карпатському регіоні і, що дивно, применшувався зв'язок Київської Русі з галицькими землями в IX-XIII ст.

Значно активізувалася робота археологів по вивченню Прикарпаття в повоєнний період, а започаткував цю наукову працю Інститут історії матеріальної культури СРСР під керівництвом професора Ленінградського університету М. К. Каргера.

Далі плідно працювали науковці Інституту археології АН УРСР (Т. С. Пасек, Є. К. Черниш), Ленінградського державного Ермітажу (Г. І. Смірнова, О. К. Іоаннісян), Інституту археології АН УРСР (В. Д. Баран, Л. В. Вакулєнко, Д. Н. Козак, Л. П. Солдатенко), відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР (В. В. Ауліх, Л. І. Крушельницька, Л. Г. Мацкевой, О. О. Ратич, І. К. Свешніков, Ю. М. Смішко, В. М. Цигилик, О. П. Черниш). Їм допомагали і самі проводили археологічні експедиції викладачі Івано-Франківського педагогічного інституту ім. В. Стефаника, Б. А. Василенко, І. Т. Кочкін та наукові співробітники обласного краєзнавчого музею П. І. Арсенич, Б. П. Томенчук, М. В. Вуянко. Багато праці у вивчення археологічних пам'яток періоду палеоліту вклав відомий краєзнавець з смт. Делятина М. М. Клапчук.

Протягом 40-80 рр. цими археологами вивчено значну кількість пам'яток, починаючи від палеоліту і кінчаючи давньоруським періодом.

Однак, це лише невелика частина цих розкопок, оскільки прикарпатських археологів і їх колег з Києва та Львова чекає велика і напружена робота по вивченню багатьох пам'яток археології в Карпатському регіоні.

З метою підготовки тому „Зведення пам'яток історії та культури Івано-Франківської області“ археологи Б. А. Василенко і Б. П. Томенчук провели протягом 1968-1989 рр. величезну роботу, виявили на території Прикарпаття понад 1000 нових пам'яток археології. Всього за даними словника, складеного згаданими археологами, на сьогодні на території Івано-Франківщини зафіксовано 1490 пам'яток археології. Серед них найбільше (1038)

могильних поселень, 136 курганных поховань, 57 ґрунтовних могильників, 60 городищ, 47 курганів, майстерні горнових виробів та інші види пам'яток.

Тепер на Прикарпатті нараховується 300 пам'яток доби палеоліту, 225 неолітичних стоянок, 300 пам'яток трипільської культури, 115 пам'яток доби бронзи, 100 — культури шнурової кераміки, 230 — голіградської культури, 60 — ранньозалізної доби, 70 — культури карпатських курганів, 50 — східних слов'ян. Найбільше число становлять давньоруські — 325.

За твердженнями археолога Б. А. Василенка, це ще не всі виявлені пам'ятки. На його думку, їх — кілька тисяч, що свідчить про масове заселення Івано-Франківщини в сиву давнину.

Серед прикарпатських археологічних об'єктів значну групу становлять пам'ятники слов'янського розселення в давньоруський період. Результати досліджень різних видів пам'яток, їх періодів і культур лягли в основу ряду індивідуальних й колективних монографій, статей та наукових повідомлень, що були опубліковані в 50-80 рр. у видавництвах, різних журналах, щорічниках, наукових збірниках, тезах доповідей і повідомлень. Це справді був час активного дослідження археологічних пам'яток нашого краю.

Дослідниками цих археологічних поселень з'ясовано багато спірних питань відносно локалізації пам'яток палеоліту, періоду мезоліту, неоліту, бронзового і залізного віків, але найбільшу зацікавленість в науці і на сьогодні викликає проблема етногенезу слов'ян, їх поява і розселення на Прикарпатті в першому тисячолітті нашої ери.

Наукова суперечка почалася з черняхівської культури (кінець II — початок V ст.), яка була знайдена на Прикарпатті в селах Бовшів, Дем'янів, Незвисько, Острівець, Устя, Коростовичі, що стали, на думку деяких археологів, до певної міри еталонами ранньослов'янських пам'яток для Центральної та Східної Європи.

До розкопок на Прикарпатті цю культуру одні археологи вважали всією слов'янською, інші готською. Насправді розкопки, проведені в 50-60-х рр. археологами М. Ю. Смішком, В. Д. Бараном показали, що ці культури можна розчленувати, а саме на Прикарпатті, по верхів'ях Дністра, де виявлено пам'ятки, які харак-

Розкопки слов'янського поселення в с. Дем'янів Галицького району під керівництвом професора Володимира Барана

теризуються наявністю заглиблених жител і великої кількості ліпної кераміки, тобто з такими елементами, що дозволяють зв'язати цю групу пам'яток з ранньослов'янськими пам'ятниками (V-VII ст.) Одне з найкращих поселень, де були виявлені згадані пам'ятники — в Бовшеві — 2, де зараз вирує Бурштинське озеро.

Доктор історичних наук, завідділом інституту археології НАН України, уродженець Прикарпаття В. Д. Баран відкрив у Дем'янові (до речі, своєму рідному селі) Галицького району, Зеленому Гаї біля Заліщик, Незвиську ранньосередньовічні поселення слов'ян, які до 50-х років нашого століття не були відомі в науці. Тепер таких поселень по Дністру виявлено понад 100.

Важливою культурою, яка має певне відношення і до слов'ян, є культура карпатських курганів, пам'ятники, які розташовані на Коломийщині. Їх досліджували львівський професор М. Ю. Смішко та київський археолог Л. В. Вакуленко.

В цілому можна сказати, що найважливішими досягненнями археологічних розкопок на Прикарпатті є дослідження пам'яток

I-II половини першого тисячоліття нашої ери, матеріали яких типологічно зв'язані між собою, що має велике значення для вирішення питання слов'янського етногенезу.

Значна і тривала науково-дослідницька робота багатьох археологів дає можливість побачити, які поселення первіснообщинного ладу в хронологічному плані змінювали одне одного від палеолітичних стоянок до передслов'янського часу на Прикарпатті.

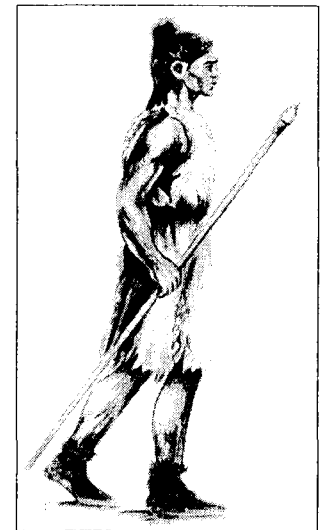
ВІД ПАЛЕОЛІТУ ДО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ

Готюнки первісних людей ми зустрічаємо в Подністров'ї і на ріці Прут. Саме тут, на території села Буківни Тлумацького району, археологи виявили перші сліди перебування людей в найстарішій добі людського розвитку. Вони відносяться до доби середнього палеоліту (приблизно 38-40 тис. років тому). Згодом виявлено ще поселення людей цієї епохи у Верхньому Майдані, Долині, Олешові та інших населених пунктах Прикарпаття.

Велику кількість — 243 стоянки часів пізнього палеоліту знайдено на берегах Дністра та його приток.

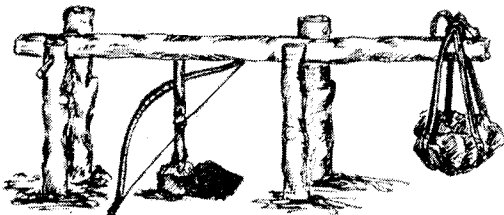
Основним заняттям первісних людей було мисливство, збирання лісових диких плодів. Вони, в основному, заселяли території, що звільнялися від обледеніння.

Господарство велося за допомогою знарядь з каменю, кісток і рогів тварин. Житла споруджувались невеликі, овальні, з кісток, дерева та шкіри. Цікавими були знахідки цього періоду, які виявив археолог М. Клапчук з Делятина. На основі знайдених гостроконечників, скребків, ножеподібних знарядь видно, що прикарпатська людина цього часу займалася і мисливством. Полювали тоді на великого звіра мамонта, рештки якого вияв-

Тип первісної людини

*Спосіб свердління
кам'яних топорів*

ні. Характерно для цієї епохи, як виявлено у селах Незвиську і Старуні, є те, що люди жили у куренях і напівземлянках. Вони займалися мисливством і рибальством, користувалися луками, стрілами та іншими крем'яними знаряддями.

З доби неоліту — нового кам'яного віку (6-4 тис. років тому) на Прикарпатті виявлено 34 пам'ятки. Тоді жили люди, які належали до культури лінійно-стрічкової кераміки (назва пішла від заглиблених ліній, якими тодішні жителі прикрашали глиняний посуд). Пам'ятки цієї культури виявлено біля Бовшева, Незвиська, Голоскова та в інших районах Прикарпаття. Основою господарства цих прикарпатських племен було мисливство, скотарство, землеробство, гончарне виробництво і початки ткацтва. Особливо багате на пам'ятки цієї культури село Незвисько, де археологи виявили залишки наземних жител, збудованих з дерева і глини. Тут знайдено кам'яні зернотерки, кам'яні вкладиші до серпів, зерна пшениці, гороху, великі глиняні посудини для збирання зерна, кам'яні сокири, мотики з кісток і рогу. Лісові ділянки випалювали, після чого обробляли дерев'яними мотиками. На обробленій таким чином землі вирощували ячмінь, жито, просо та деякі бобові культури. Це свідчило про значні зрушення в розвитку господарства.

Скарб крем'яних пластинок і нуклеусів, виявлений на території Івано-Франківська по вул. Гетьмана Мазепи в 1964 році, прикрашає експозицію обласного краєзнавчого музею. Подібні нуклеуси

лені в Галичі та інших місцевостях краю. Тоді домінували крем'яні знаряддя праці.

Із середнього кам'яного віку — мезоліту (11-7 тис. років до нашої ери) на сьогодні виявлено 125 пам'яток і лише деякі з них дослідже-

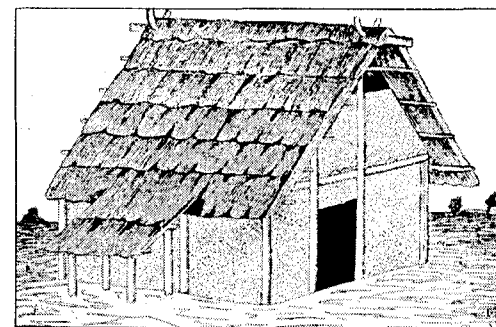

Трипільське поселення. Реконструкція

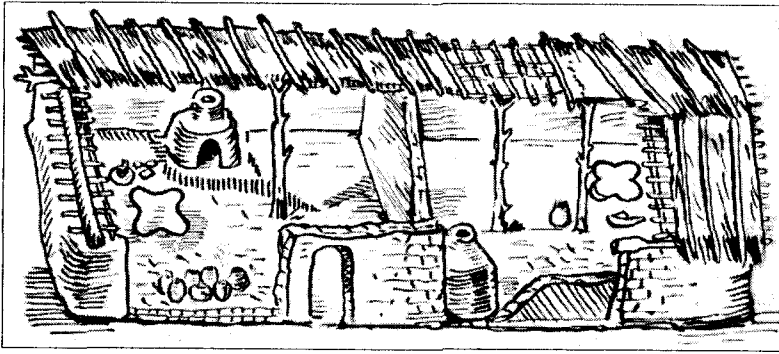
знайдені в 1973 році у селі Чернятині, а у Старому Лисці — крем'яний наконечний спис.

В інших місцевостях виявлено кам'яні молотки, глиняні пряслиці, грузила, крем'яні знаряддя праці, шліфовані сокири. Багато крем'яних знарядь праці знайдено в Блюдниках, Більшівцях, Вербилівцях, Вікторові, Голоскові, Залукві, Конюшках, Комарові, Медині, Мартинові, де панував культ матері і культ домашніх тварин.

Ще більш розвинутими були племена трипільської культури, які жили на Прикарпатті з середини 4 тисячоліття до кінця 3 тисячоліття. Проблема вивчення цієї унікальної культури частіше неоліту має цікаву історію. Коли її вперше виявив відомий український археолог В. В. Хвойко в кінці XIX століття біля села Трипільля на Київщині (від чого вона отримала назву), дослідники не сподівались на значне розселення цих

Реконструкція трипільської хати

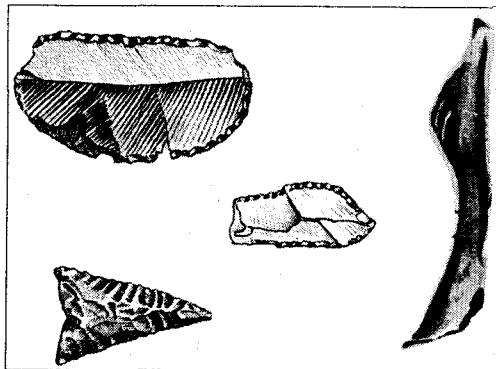

Макет житла трипільського поселення. Реконструкція

племен на Україні. А тим часом їх відкрито дуже багато. Тільки на Прикарпатті виявлено 300 пам'яток.

В літературі прийнято вважати, що трипільська культура виникла в результаті просування на Схід давньоземлеробських племен з Балкан та Подунав'я, які змішалися з місцевим населенням.

Вчені археологи розрізняють три етапи трипільської культури — ранній — 4 тис. — 3,5 тис. р. до н. е., який на Прикарпатті простежується яскраво в Городниці Городенківського району, середній — 3500-2750 рр. до н. е., що видно із поселень в Незвиську того ж району, та пізній — 2750-2000 рр. до н. е. — типовий у селі Комарів Галицького району.

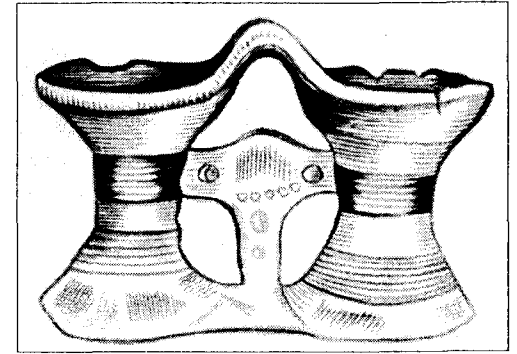

Знаряддя праці часів трипільської культури

Розкопані трипільські поселення на Прикарпатті в останніх десятиріччях переконливо свідчать, як це видно з найбільш типових поселень — Городниці, Незвиська, Крилоса, Вікторова, Олешкова, Маркової, Бовшева, Комарова та інших, що їх населення займалось мисливством, рибальством

(на ранньому етапі), збиральництвом, а згодом тваринництвом і землеробством.

У прикарпатських трипільців з'являються наземні житла, стіни яких були виплетені з пруття і обмазані глиною, зустрічаються уже знаряддя з міді, хоч ще домінує багато крем'яних і кістяних знарядь праці (крем'яний серп і ніж), виготовляється керамічний посуд.

Посуд трипільської культури

Як показують археологічні знахідки, трипільці виготовляли предмети побуту і прикрас з кременя, кістки, рогу та глини. Це різноманітні крем'яні скребачки, ножі, різці, свердла, кістяні тесла й свердлені сокири-молоти, кістяні шила, проколки, намистини, рогові мотики, глиняні прясла, грузила для ткацького верста, що і свідчить про початок ткацького ремесла.

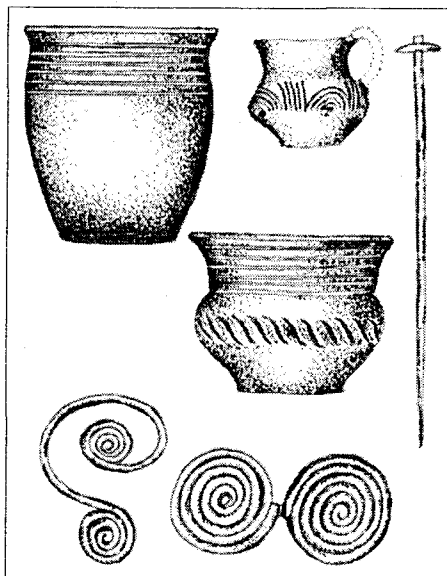
У трипільців Прикарпаття, як і по всій Україні, панував материнський родовий лад, ось чому у багатьох їх поселеннях знаходимо численні жіночі глиняні статуетки, які, на думку спеціалістів, вважають символом родючості, плодовитості тощо. Поховання характерні з трупокладенням і трупоспаленням. Матеріали розкопок показують і своєрідність їх етнографічного життя. Вони селилися на берегах річок або на місцях, де будувалися глинобит-

Глиняний посуд бронзового віку

ні і довгі житла з окремими секціями, в яких могли проживати сім'ї.

А взагалі розкопки показують, що в різних місцях нашого Прикарпаття побут

Зразки кераміки
комарівської культури

склався по-різному, а суспільною організацією був патріархальний рід.

Племена бронзової доби, що охоплювала друге — початок першого тисячоліття до н. е., відомі в археологічній науці на Прикарпатті культурами, з яких нараховується 115 пам'яток. В північно-східній частині краю (Рогатинський, Тлумацький, Галицький р-ни) проживали скотарсько-землеробські племена культури шнурової кераміки (назва пішла від того, що її жителі прикрашали посуд шнуровим орнаментом). За даними дослідження І. К. Свешнікова, їх поселення й могильники виявлено біля сіл Гвіздця, Колоколина, Стратина і Тенетників.

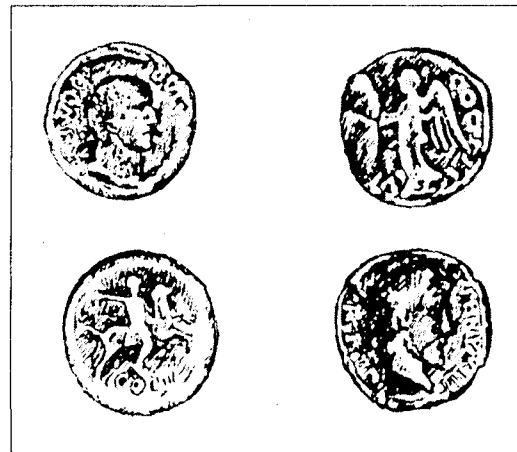
У XV-XII століттях до н. е. у Прикарпатті склалася характерна для бронзового віку комарівська культура, назва якої походить від ґрунтовно дослідженого поселення й могильника в селі Комарів Галицького району. Воно було розташоване на березі ріки Лукви і складалося з більш як 20 наземних з дерев'яними покриттями жител, у середині яких знайдено глиняний посуд, свердлені сокири-молоти, бронзові серпи, наконечники списів, інші знаряддя і прикраси, а в трьох курганах — навіть бронзову зброю і золоті речі. Вони свідчать про великий розвиток ремесла та початок майнового розширення.

В інших сусідніх селах Бовшеві, Вікторові, Крилосі, Підгородді, Путятинцях, Тенетниках археологами В. Д. Бараном та І. К. Свешніковим були виявлені цікаві матеріали з цієї культури, а саме: могильники із похованням людей у скорченому вигляді, а біля них були покладені посуд, наконечники стріл, різні прикраси, що свідчать про віру представників цієї культури в загробне життя.

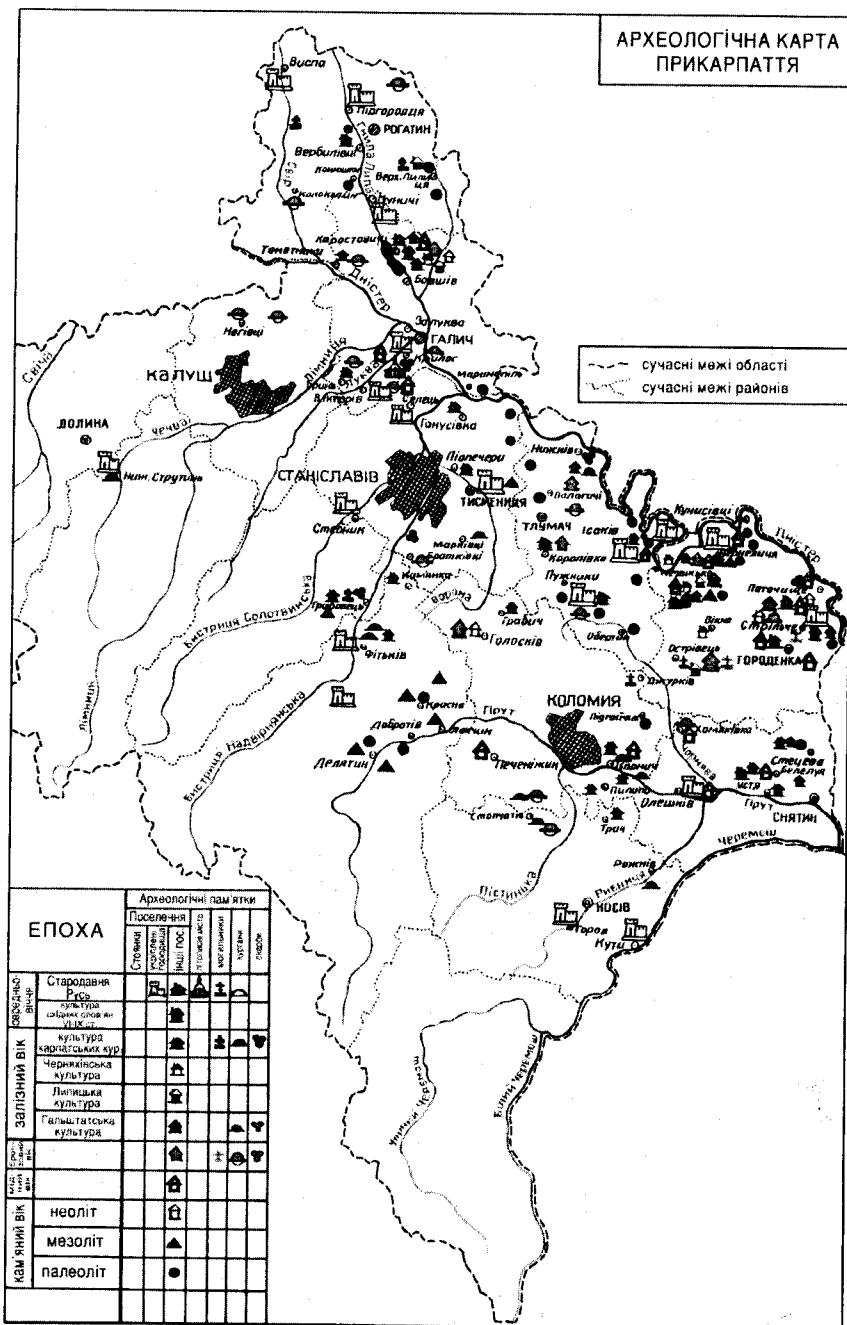
Комарівська культура була поширена на Волині і в північно-лісовій смузі України.

У першому тисячолітті до н. е., коли епоха міді-бронзи змінилася залізним віком, на території Прикарпаття зустрічалися племена, що перебували в стадії розкладу первіснообщинного ладу. Їх походження, культура та етнічна приналежність були різними. Так, у період з X до середини VII століття тут з'явилися племена південного походження, які залишили пам'ятки культури, Ноа (с. Островець Городенківського району), де вони жили над ярами патріархально-родовим ладом і користувалися виробами з бронзи і фракійського гальштату (кургани в Братишеві, Городниці, Комарові, Острівці). Археолог Л. І. Крушеницька дослідила у с. Бовшеві Галицького району племена латенської культури, носіями якої були, очевидно, дакійські племена, що існували в кінці II-I ст. до нашої ери. А в могильнику в с. Верхня Липиця Рогатинського району та в 20 інших місцях знайдені пам'ятки так званої липицької культури (II ст. до н. е.), яку досліджував львівський археолог В. М. Цигилик. Це було землеробсько-скотарське населення, яке користувалося залізними знаряддями, гончарним посудом, бронзовими і срібними прикрасами, а знайдені римські монети свідчать про зв'язки цих племен з римськими провінціями на Дунаї.

Отже, наш регіон багатий на археологічні культури, що розташовані біля багатьох нинішніх населених пунктів. Тут з середини першого тисячоліття нашої ери виникають східнослов'янські племена.

Римські грошові одиниці — динарії часів I століття нашої ери, виявлені на території Коломиї

ПОЯВА СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН

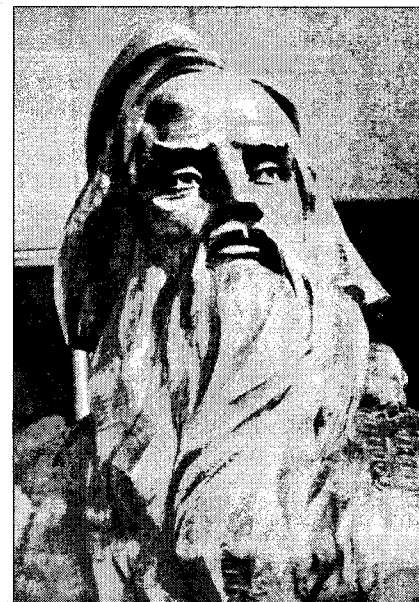
Проблема етногенезу слов'ян завжди була і залишається в центрі уваги археологів, антропологів і лінгвістів. Уже доведено в багатьох наукових працях, що в середині першого тисячоліття нашої ери відбувся інтенсивний процес розселення слов'ян, появи нових племінних груп, що визначили поділ на східних, західних і південних.

Етнічна консолідація східних слов'ян охоплювала, в основному, територію між середнім Дніпром і Дністром, а носіями їх стали племена зарубинецької і черняхівської культур. Вони отримали свої назви від сіл Зарубинці і Черняхів на Київщині, де в 1898 році провів розкопки відомий археолог В. В. Хвойко.

На думку вчених-археологів, у II-IV століттях подібні східно-слов'янські землеробські племена заселяли прикарпатський регіон, а точніше смугу від Середнього Подністров'я до Карпат. Все це підтверджують розкопки в Бовшеві, Незвиську та інших місцях. Всього виявлено 70 пам'яток черняхівської культури.

Глибокому археологічному аналізу піддав ці культури доктор історичних наук В. Д. Баран у монографії „Черняхівська культура“. Автор керував археологічною експедицією на Прикарпатті від імені Інституту археології АН УРСР. І він переконливо доводить, що ці культури стали носіями східнослов'янських племен краю.

В чому сила і переконливість аргументів цього вченого? По-перше, на II-V століття припадає поява пам'яток слов'янських племен на Прикарпатті. На місцях їх

Слов'янин.
Скульптор В. Одрехівський

осель, розташованих у Бовшеві, Дем'янові, Незвиську, виявлено найрізноманітніші предмети — залізні знаряддя праці, срібні, бронзові, скляні прикраси, римські монети, розкішно орнаментований посуд, найчастіше виготовлений на гончарному крузі. Це свідчить про досить високий рівень виробництва у первісних прикарпатських слов'ян, про широкий розвиток у той час внутрішньої торгівлі, про зв'язки дніпровсько-дністровських земель з римськими провінціями Придунав'я.

По-друге, слов'яни того часу жили відкритими селищами в напівземлянкових житлах з печами-кам'янками. Вони займалися орним землеробством, скотарством, бортництвом і мисливством, добре знали залізобуду, ювелірну, гончарну справи, ткацтво, лимарство. Розвивалось також прикладне мистецтво, художнє оформлення знарядь праці, зброї, одягу тощо.

По-третє, в результаті відокремлення ремесла від землеробства і виникнення товарного виробництва, у слов'ян уже тоді з'являється потреба в перетворенні окремих поселень у племінні центри, які згодом стали містами-осередками ремесла і торгівлі, політичного і культурного життя.

По-четверте, розвиток техніки і культури землеробства, а згодом ремесла і торгівлі, зародження сільської общини, заснованої на індивідуальному землекористуванні (дворищі), породили майнову нерівність у східних слов'ян Прикарпаття. Можливо, саме тут треба бачити зародження тих категорій заможніших жителів, з яких виросло згодом таке впливове й багате боярство Галицької землі, що уперто вело боротьбу проти тих галицьких князів, які намагалися централізувати князівство і створити його основним центром об'єднання в Південно-Західній Русі і призвело до остаточного розкладу первіснообщинного ладу, виникнення міжплемінних територіальних об'єднань та зародження феодальних відносин.

Про те, що Прикарпаття належить до одного із регіонів, де півтора тисячі років тому оформлювалось ядро слов'янського етносу, підтверджують розкопки, які проводилися у 1986 році археологічною експедицією Інституту АН УРСР під керівництвом Д. Козака та керівника студентської археологічної практики Івано-Франківського педагогічного інституту асистента І. Кочкіна.

Вони проводили розкопки на пам'ятниках так званої черняхівської культури біля Дем'янова і Бурштина Галицького району. За їх даними, перша пам'ятка — поселення була розташована на схилі пагорба в урочищі „Росохи“ за Дем'яновим (загальною площею 1,5 га). На ній відкрито ділянку площею 1800 квадратних метрів. Археологам вдалося виявити і дослідити три житлових приміщення, вісім господарських споруд, вогнище-майстерню, велику кількість різноманітних речових матеріалів (вироби з глини, заліза, кістки, каменю).

Друге поселення було відкрито в урочищі „Березняки“ поблизу Бурштина. За топографією воно нагадує дем'янівське, але значно більших розмірів. Тут розкопано дві житлові і господарську споруди. Зібрано велику колекцію різного гончарного посуду.

Виявивши на цих поселеннях унікальний матеріал, археологи Д. Козак та І. Кочкін після всебічного аналізу прийшли до таких висновків відносно формування етногенезу прикарпатської вітки слов'ян. По-перше, житлами поселенців служили невеличкі дерев'яні будинки-напівземлянки, з яких до нашого часу збереглася тільки їх

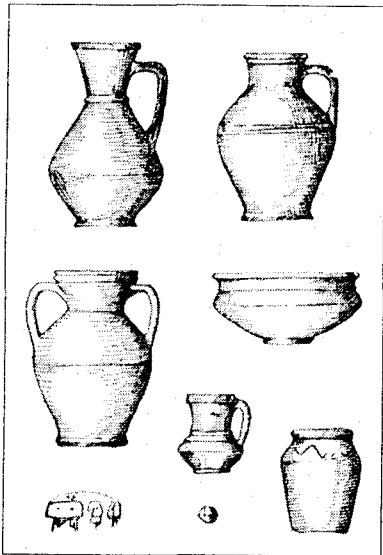

Гончарна піч. Реконструкція

нижня частина. Площа такого житла становила 13-18 кв. м. Біля нього розміщались, як правило, 2-3 господарські споруди.

По-друге, судячи з плану розташування об'єктів, на думку дослідників, ці поселенці ранніх прикарпатських слов'ян були уже на стадії розкладу первіснообщинних відносин. У невеличких житлах мешкала мала сім'я, яка володіла деякою власністю (це інвентар, частина продуктів).

По-третє, різноманітні предмети праці, виявлені під час розкопок, свідчать про досить високий рівень розвитку деревообробного, косторізного ремесел, прядіння, ткацтва.

Слов'янська кераміка
з розкопок Я. Пастернака
в с. Перерісль (Надвірнянщина)

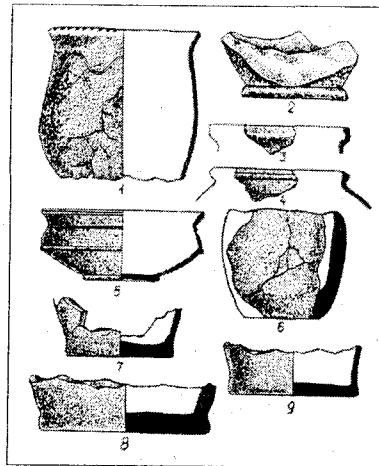
ких курганів у нашому краю на сьогодні виявлено 70. Після вивчення культури карпатських курганів деякі вчені схильні вважати, що вони належали предкам літописних хорватів і племенам черняхівської культури (2-4 ст. н. е.). Інші дослідники з цими твердженнями не погодилися.

Культура карпатських курганів найбільше простежується в поселеннях на Коломийщині. Ними почали цікавитися дослідники ще з кінця XIX століття, але в основному їх почали копати і вивчати в 30-50-х роках XX століття. Найбільшу працю в цю проблему вклав

По-четверте, на думку археологів, за межі домашнього вийшло гончарне ремесло. Слов'яни у 3-4 столітті використовували у побуті велику кількість досконало виготовленого, багато прикрашеного посуду, сформованого на гончарному крузі досвідченими майстрами.

По-п'яте, багато знайдених уламків античних амфор свідчать, як і в інших поселеннях Прикарпаття, і про тісні зв'язки цих жителів з античними причорноморськими грецькими містами та наддунайськими римськими провінціями.

При вивченні археологічних пам'яток Прикарпаття окрему увагу привертає культура, яку вчені називали карпатськими курганами. Вона датується 2-6 століттями. Та-

Зразки кераміки культури
карпатських курганів,
виявлені на території
Прикарпаття (II-VI ст. н. е.)

львівський археолог М. Ю. Смішко. Він розкопав 50 таких курганів. Висновки з досліджених ним матеріалів вчений узагальнив в окремій монографії „Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери“, що лягла в основу його докторської дисертації.

Вчений після довголітніх досліджень про культуру карпатських курганів та їх жителів, як предків літописних хорватів, зробив висновок: поселення карпатських курганів були переважно розташовані на берегах річок. При їх розкопках виявлено залишки наземних і напівземлянкових жител з вогнищами або печами в середині господарської ями, численні побутові речі, кістки тварин. Для поховання характерне трупоспалення. В могилу клали посуд, знаряддя праці, зброю та прикраси. Глиняний посуд виготовляли ліпним способом або на гончарному крузі. Гончарний посуд випалювали в спеціальних горнах двоярусної конструкції.

Знахідки привізних амфор і скарбів римських монет свідчать про торгові зв'язки носіїв культури карпатських курганів з сусідніми римськими провінціями.

Професор М. Ю. Смішко стверджує, що для речей раннього періоду культури карпатських курганів характерні дакійські елементи, а для пізнього — елементи черняхівської культури. Це пояснюється тим, що первісне населення культури карпатських курганів — даки — поступово асимілювалося із східними слов'янами. На думку вченого, носіями культури карпатських курганів були скотарсько-землеробські племена хорватів, які згадуються в „Повісті временних літ“.

До подібних висновків прийшла і київський археолог Л. В. Вакуленко в монографії „Пам'ятки Підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття нашої ери“, написаної на основі розкопок, які вона провела у Грабівці, Волосові, Перерослі. Особливо вдалими вони виявилися у Печеніжині, де цих курганів дуже багато і лише деякі з них на сьогодні розкопані. Так, наприклад, цікавою знахідкою було виявлення тут гончарної майстерні, багатства римських монет, наземних і напівземлянкових жител з печами, численні побутові речі.

Велика кількість таких могильників групується на Коломийщині біля сіл Ганнівка, Грушів, Трач, Дебеславці, Корнич, Кам'

янка, Мишин, Перерісль, Печеніжин, Марківці, Нижній Струтень та Тисменичани.

Проте, це далеко не повний перелік пам'ятників розселення первісного слов'янського населення на Прикарпатті.

На основі словника, складеного прикарпатськими археологами В. А. Василенком, Б. П. Томенчуком після їх копіткої тривалої археологічно-розвідувальної експедиції і затвердженого у відділі археології ранніх слов'ян Інституту археології АН УРСР, на території Івано-Франківщини виявлено 16 пам'яток, де значаться поселення ранніх слов'ян.

Ось населені пункти з тими урочищами, де слов'яни осіли: м. Коломия — вул. Замкова (школа № 1), с. Бовшів — урочище Підліски (Касова гора), с. Куропатники — над кар'єром, с. Тенетники — Задебра, Городниця — Городи, Городниця — Городище, Копачинці — Городище, Кунисівці — Стовпови, Кунисівці — 3,9 км на схід від села с. Незвисько — північна окраїна села, с. Волосів — Татарські могили, с. Гончарівка — Уверти, смт. Заболотів — північно-західна окраїна, с. Любківці — Городище, с. Буківна — Городище, Підвербці — Пічки.

На жаль, ці поселення недостатньо розкопані і вивчені. Одне можна стверджувати: в основному ці пам'ятки знаходяться на старовинних урочищах, як видно по назві Замкова, Касова гора, і недавніх слов'янських городищах. Вони можуть розкрити таємниці виникнення градів-міст прикарпатських слов'ян.

Але це буде в майбутньому, коли вони будуть досліджено археологами.

ВІД ГОРОДИЩ — ДО ЛІТОПИСНИХ ГРАДІВ

VII-IX століття. Як мало вивчений цей давньослов'янський вік. Як жили наші предки, вирощували хліб і худобу, будували свої своєрідні житла і дивовижні гради-міста, відбивали напади ворогів? Дуже мало ми знаємо про Наддністрянсько-Надпрутянську територію з тих небагатьох фрагментів літопису та нерозкопаних і не вивчених 16 поселень давніх слов'ян, про які ми згадували раніше.

Тож спробуємо відтворити історичну картину нашого прикарпатського краю VII-IX століть, тобто напередодні виникнення Київської Русі, особливу увагу приділивши походженню або виникненню градів-міст, які в період давньоруської держави IX-XI століть, потім у часи феодальної роздробленості XII-XIII століть відігравали значну роль в економічному, політичному і культурному житті та розвитку. Тим більше, що деякі з них, такі як Галич, Коломия, Червогород, Тисмениця потрапляють на сторінки літопису і стають основними градами зростання могутності Галицької землі, яка після об'єднання з Волинською землею в 1199 році дала основу могутності Галицько-Волинського князівства. Князівство претендувало на основний центр об'єднання всіх руських удільних земель під зверхністю Галича-столиці.

Саме в цьому періоді (VII-IX століттях) міцно закоренилися слов'янські племена на Прикарпатті. У них почали складатися племінні союзи, почався процес відділення ремесла від землеробства, зародилась майнова нерівність, а з нею появились перші паростки заможних верств. Можливо, тут треба шукати витоки походження майбутніх багатих галицьких бояр, власників значних земельних уділів.

Слов'янське укріплене городище IV-V століть.
Реконструкція

Але найголовніше — простежити походження прикарпатських градів, які, як доведено в історичній літературі, виростили в цей час із зародків і поступово перетворювалися в міста.

Щоб глибше вивести етимологічне походження прикарпатських градів-міст, в першу чергу ми повинні приділити увагу урочищам, які у нас на Прикарпатті, як і по всій Україні, називають в народі городищами.

Що таке городище, коли воно виникло і чому отримало таку назву? Городище по-старослов'янському — „град“ — укріплення або місце, що було оточене ровами або валами і часто захищене природними перепонами (ярами, річками, болотами). Коли вам доведеться побувати на такому місці, обов'язково зверніть увагу на його природне оборонне значення, на що, в першу чергу, звертали увагу первісні слов'яни, коли розселялись у нашому краю.

І такі городища були поширені в більшості регіонів України. Початки свої вони беруть з бронзового віку, а точніше, датуються I тисячоліттям до нашої ери.

Їх будували, в тому числі і на Прикарпатті, осілі землеробські племена давніх слов'ян. Найдавніші слов'янські городища належать до другої половини I тисячоліття нашої ери. Городища, що датуються 9 століттям, відомі були по всій території Русі.

Археологічні дослідження городищ мають велике значення для відтворення суспільно-економічних формацій. Вперше їх ґрунтовно дослідив археолог В. В. Хвойко і узагальнив у праці „Городища середнього Придніпров'я, їх значення, давнина і народність“. Уже в цій назві вчений визначив дві важливі проблеми — праслов'янське походження городищ та народний характер їх укріплення.

А щоб краще уявити їх, наводимо населені пункти Прикарпаття, де на сьогодні археологами Б. А. Василенком, Б. П. Томенчуком виявлені сліди 60 таких городищ: села Грабовець, Горохолино, Бринь, Крилос (вісім таких поселень-городищ), Куропатники, Тимерівці, Шевченкове, Городенка, Михальче, Городиця (два городища), Поточище, Семаківці, Чернелиця, Ясенів Пільний, Вишків, Надіїв, Новоселиця, Новошин, Новий Мізунь, Войнилів, Новиця, Верхня, Виноград, Воскресінці, Лісний Хлібичин, Сопів, місто Коломия, Город, Гірське, Кобаки, Надвірна, Делятин, Під-

городдя, Добринів, Луковице (два поселення-городища), м. Снятин, Рудники, Олешків, Буківна (два поселення-городища), Нижнів, Одаї, Підвербці, Хотимир (два городища), Сілець.

Виникнення цих давньослов'янських городищ на Прикарпатті покрито таємницею, лише деякі з них розкопані і свідчать про сліди давньоруського періоду. Їх успішно досліджує Івано-Франківський археолог Б. П. Томенчук.

Але цікаво, що названі Прикарпатські городища, в основному, збереглися на одноіменних урочищах або на урочищах, які свідчать про давній період, як Золотий Тік в Крилосі, Замчища у селах Михальче на Городенківщині і Воскресінцях на Коломийщині, Делятині на Надвірнянщині, Олешків на Снятинщині, урочище Вал у Хотимирі на Тлумаччині, Кам'яне у Сільці на Тисмениччині.

Східнослов'янські городища виникали, як правило, в тих місцевостях Прикарпаття, де існували до них раніші поселення, могилиники, кургани, що пояснюється певними закономірностями історичного процесу. І це не поодинокі приклади. Крилос — територія, на якій в XII-XIII столітті стояв літописний град, широко відомий не лише на Русі, але у всіх тодішніх країнах Європи. Це столиця могутнього спочатку Галицького, а потім Галицько-Волинського князівства, важливий економічний, політичний і культурний центр серед давньоруських удільних князівств. В XII-XIII ст. Галич-Крилос мав зверхність навіть над стольним градом Києвом.

Зрозуміло, що Галич став таким могутнім градом в XI-XIII ст. не на пустому місці. Йому передував багатовіковий процес зростання від доби мезоліту до слов'янського городища. Археологи виявили на території Крилоса 19 поселень, 4 кургани, 2 могилиники, 8 городищ, всього 33 поселення. Тут до виникнення слов'янських городищ існували пам'ятники доби мезоліту і раннього заліза, бронзи, трипільська шнурова, голіградська, комарівська культури, культура карпатських курганів.

З цього історичного факту переконливо видно, як поступово від середньокам'яного віку-мезоліту, що датується від 11 до 7 тисяч років до нашої ери і до складання слов'янських городищ ішов процес заселення території старовинного Галича.

Коломийське слов'янське городище IV-V ст.
Художник Ігор Деркач

Візьмемо за приклад другий літописний град-місто Коломию. Вона пізно зустрічається в письмових джерелах. Проте тут виявлено 9 поселень. З них найстарше простежується з періоду раннього заліза (VII-V ст. до н. е.), далі ідуть сліди липицької культури, римського часу, культури карпатських курганів, нарешті, на теперішній вулиці Замковій, де знаходиться СШ № 1, виявлено сліди поселень ранніх слов'ян.

І хоч тут не виявлено городища, але це поселення ранніх слов'ян дало початок ембріону, з якого виріс в IX-XIII століттях град-місто Коломия. Вона з давньоруського періоду стала основним центром складу солі, продуктованої в давніх солеварнях Гуцульщини.

Інше літописне місто-град Тисмениця теж своїми початками губиться в далеких віках. На його території виявлено 16 поселень від часу пізнього палеоліту, а далі раннього мезоліту бронзового віку, раннього заліза. Історія цих поселень доходить до часу культури карпатських курганів. Хоч в Тисмениці городища не виявлено, але за 1,5 км на схід від міста простежується поселення з часів давньої Русі, яке в свій час переросло в град.

На території літописного Снятина археологами встановлено 4 поселення первіснообщинного ладу: ранній залізний вік (VII-V ст. до н. е.), голіградська культура, римський час і, нарешті, слов'янське городище, яке сьогодні збереглося на урочищі Цвинтар у східній частині міста.

Другу групу складають прикарпатські городища, які з невідомих для нас причин не переросли із своїх зародків-ембріонів у гради давньоруського часу. Так, наприклад, на території села Хотимир Тлумацького району виявлено 11 археологічних поселень, починаючи з пізнього палеоліту та пшеворської культури і закінчуючи двома слов'янськими городищами, які виявлено в лісі на урочищі „Вал“ і на південний схід від села в лісі на урочищі „Монастирок“. Ці городища не переросли в давньоруські гради.

В селі Одаї Тлумацького району виявлено 15 поселень різних віків. Подібна картина з городищем в селі Ісаків того ж району. Археологи виявили з різних періодів 25 поселень, на яких існувало багато пам'яток від пізнього палеоліту до давньоруського часу. В період формування давніх слов'ян появляється городище, яке сьогодні розкинулося на урочищі Данчиця за 2 км на північ від села.

Багата своїми прадавніми археологічними культурами околиця села Нижнів Тлумацького району. Тут виявлено 36 поселень, різних за своїми віковими культурами — пізній палеоліт, ранній мезоліт, бронзовий вік, трипільська, голіградська і шнурової кераміки культури. Не випадково тут пізніше виникло слов'янське городище, яке так і залишилося в своєму зародку і лише в пам'яті місцевого населення зберегло одноіменну назву. А в іншому селі Підвербцях того ж району теж простежується 37 археологічних поселень подібних періодів і культур, на яких існувало 2 старослов'янських городища.

Особливо багата на поселення територія села Буківна Тлумацького району, де виявлено археологами Б. П. Томенчуком і В. А. Василенком 50 поселень, різних курганних могильників. Характерно, що ця територія заселялася від найдавніших часів. Зрозуміло, чому тут виявлені місця поселення східних слов'ян і поселення давньоруського періоду на урочищі Спаське. Така велика кількість поселень тут свідчить про сприятливі економічні умови розвитку цього краю.

Не можуть не викликати зацікавлення два населені пункти на Городенківщині — місто Городенка і село Городниця. Вже в самій назві ми відчуваємо щось таке, що говорить про походження кореня слова „город“. На території Городенки виявлено 7 поселень, на яких люди селилися від трипільської культури до виникнення давньоруського городища. А в Городниці люди жили тисячоліттями. Археологи виявили тут 33 первіснообщинні пам'ятки, з них 19 поселень, 14 курганних і ґрунтових могильників та городище на урочищі під одноіменною назвою. Збереглися старовинні назви, в яких простежуються археологічні пам'ятники, як поселення на урочищі „Підгородище“, поселення „Городи“, ґрунтовий могильник „Городи“, поселення на урочищі „Могили“ і поселення „Над черленою“.

В селі Город біля Косова слов'янське городище виявлено на урочищі „Кам'яниста гора“. Такі назви сіл „Городенка“, „Городниця“, „Город“ — не випадкові і, правдоподібно, можуть мати якийсь відношення до старовинних городищ, градів, але тут потрібно ґрунтовно вивчити проблему археологам і лінгвістам.

Весь цей фактичний матеріал і дав нам можливість зробити деякі попередні висновки. Перш за все, посилаючись на твердження відомих дослідників Б. О. Рибаківа і Н. Н. Вороніна, процес переростання давньослов'янських поселень у справжні міста був довготривалим і губиться в глибокій давнині. Київський дослідник М. Ф. Котляр у своїй статті „До питання про генезис східнослов'янських городів“ на основі матеріалів Галичини і Волині приходить до висновків, що зародки міст-градів спочатку появляються в IV-VII століттях, а масово вони зароджуються в VIII-IX століттях. Додамо тільки, що всі вони, в основному, виростили з прикарпатських городищ.

До того ж в період племінних союзів ці міста ще не були справжніми градами, а зародками, які в X-XI століттях переростили в ранньофеодальні міста, такі як Галич, Коломия, Снятин, Червоноград. Правий М. Ф. Котляр, коли твердить, що формування основних волинських і галицьких міст припадає на другу половину XI — першу половину XII століть в період економічного і політичного піднесення Галицького князівства.

В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

IX-XI століття — період виникнення і розквіту Давньоруської держави — Київської Русі. Територія Галицької землі з цього часу слабо вивчена. Які племінні союзи заселяли тоді Прикарпаття? Чи підкорялися вони стольному граду Києву? Як зростали місцеві гради-міста? Поки що мало про це довідемося зі скупих письмових і археологічних першоджерел.

Наукова полеміка між вченими із цих проблем почалася ще в XIX столітті і триває донині. Якими джерелами, в основному, користуються вчені? Це — „Повість временних літ“, в якій згадуються племінні союзи, що найвірогідніше тоді заселяли Прикарпаття: білі хорвати, тиверці. Це — цінні повідомлення про край візантійця Костянтина VII Багрянородного. Це — документи арабського географа Масуді (943-944 рр.) та польського хроніка Яна Длугоша.

Чимало дослідників стверджують, що на території Прикарпаття перед виникненням і в ранні часи Київської Русі проживало племінне об'єднання білих хорватів. Про хорватів вперше згадується в „Повісті временних літ“ в 907 році, які серед інших руських племен брали участь у поході Олега — київського князя на Візантію. Вдруге це прикарпатське плем'я хорватів згадується в тій же „Повісті“ в зв'язку з походом київського князя Володимира Святославовича Великого 992 року на самих хорватів. Про це читаємо: „В літо 992. Пішов Володимир на хорватів“, тобто вступив на Прикарпаття. Літописець, правда, не пояснює, чому київський князь виступив проти хорватів. Може, вони не хотіли коритися правителям Київської Русі? З'ясувалося, що це частина слов'янського племені хорватів, які, за повідомленнями тогочасних візантійських джерел-творів Костянтина VII Багрянородного та арабського вченого Масуді, проживали на території Західної Русі, південної Польщі, північно-західної Чехії і західної частини Балканського півострова.

Питання локалізації білих хорватів викликало широку дискусію серед дослідників. Професор М. Ю. Смішко, відомий дослідник цього періоду, твердив, що білі хорвати заселяли Північне При-

карпаття від Західного Бугу та верхів'їв Пруту і Сирету на схід до ріки Ніси. Приблизно в першій половині VI століття вони переселилися на Балкани, але частина їх залишилася на Прикарпатті — саме та, що брала участь у походах на Візантію. Щоправда, М. Ю. Смішко остаточних висновків про білих хорватів не робить. Він так і пише: „Проте, частина білих хорватів, можливо, залишилася на Прикарпатті, свідченням чого є згадка про них у „Повісті временних літ“.

Академік АН УРСР І. П. Крип'якевич заперечує можливість існування хорватів не лише на Прикарпатті, але навіть у всій Галичині. Ось його полемічні твердження: „Нерозв'язаним залишається питання про хорватів на Прикарпатті. Літопис згадує хорватів між східнослов'янськими племенами, але не визначає їх території; хорвати мали брати участь у поході Олега на Візантію 907 року, проти них вів війну Володимир 993 р. На основі даних, які дав Костянтин Порфірородний та інших джерел, дослідники визначають територію хорватів в загальному у Карпатах і Чеських горах. Але позначити точніше кордони їх розселення поки що не вдалося. Що стосується галицького Прикарпаття, то в топономії цієї території не знайдено ніяких надійно хорватських елементів і треба припускати, що хорвати жили не в Галичині, а десь на Захід або на Південь“.

З цими роздумами відомого знавця історії Галичини І. П. Крип'якевича не можна погодитися, оскільки судити по тому, що хорвати не могли жити на Прикарпатті, бо не залишили про себе топонімічних згадок, — це значить заперечувати об'єктивні історичні процеси, які часто стирали й інші топонімічні згадки пізнішого часу. Це видно на прикладі Покуття, Бойківщини та Гуцульщини XV-XVIII ст.

Сучасні історики по-різному трактують розселення білих хорватів. Одні з них вказують на їх поселення по обидва боки Карпат, інші твердять, нібито район Прикарпаття населяли племена хорватів, що утворювали великий союз племен.

Цікава гіпотеза львівського археолога М. Ю. Смішка, який не тільки твердив на основі даних розкопок про автохтонність хорватів на Прикарпатті, але вбачав їх зв'язок з носіями культури карпатських курганів (див. його працю „Ранньослов'янська куль-

тура Карпатського підгір'я. Наукові записи інституту суспільних наук АН УРСР“).

За даними О. О. Шахматова, на південний схід від території, яку займали хорвати у середній і нижній течії Дністра, жили племена тиверців і уличів. Уличі переселилися сюди лише в середині X століття, а раніше вони перебували на Дніпрі нижче Києва. В „Повісті временних літ“ вони нарівні з хорватами згадуються в поході Олега на Візантію 907 року, а вдруге цей же літописець згадує про них, коли вони брали участь у поході князя Ігоря проти Візантії: „В літо 944. Ігор зібрав багато воїнів-варягів і русичів, і полян, і словен, і кривичів, і тиверців“.

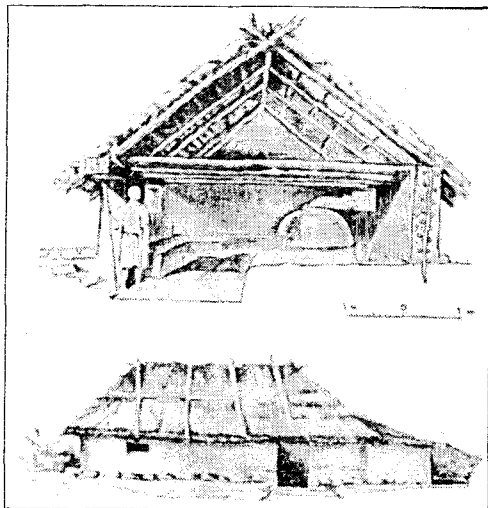
Цікаві дані подає анонімний географ Баварський про тиверців, вказуючи, що на тій території, де вони розселилися, стояло 148 міст-градів. Про це ще в 1848 році писав відомий чеський вчений І. І. Шафарик у своїй праці „Слов'янські древності“. Ця історична згадка викликає зацікавлення тому, що цими градами тиверців могли бути ті ж самі слов'янські городища, із зародків яких згодом виростили міста. Тим більше, що тиверці були одним із східнослов'янських племінних союзів і в IX ст. проживали на території між Дністром, Прутом і Дунаєм. До того ж у першій половині X століття вони входили в склад Київської держави, адже не випадково їх залучав до походу князь Ігор 944 року. Але це тільки наші здогадки...

Важливо і те, що в XII-XIII ст. ці племена стали складовою частиною Галицького князівства.

Якщо хоч приблизно можна стверджувати, що білі хорвати і тиверці були частково розселені у Прикарпатському краю в VIII-X століттях, то, на думку археолога В. В. Ауліха, стан вивчення староруських пам'яток у північно-східному Прикарпатті і на західній Волині поки що не дозволяв визначити територіальні межі згаданих племен та різницю в їх культурі.

Всі ці племена — білих хорватів, тиверців, уличів, що заселяли Прикарпаття VIII-X століть, були тісно зв'язані з населенням середнього Подніпров'я. Тому пізніше вони злилися в єдиний східнослов'янський етнокультурний етнос.

Який господарський уклад був у цих союзних племен Прикарпаття? На це дає чітку відповідь археолог В. В. Ауліх на основі

Давньоруське житло. X-XI ст.
Реконструкція

виявлених археологічних пам'яток матеріальної культури у Прикарпатському регіоні. Він стверджує, що в останній чверті I тисячоліття нашої ери землеробство було основним у господарстві цього населення. Про це говорять знахідки, виявлені на поселеннях: коси, серпи, відбитки хлібних зерен на обпаленій глиці. А знайдені рештки тваринних кісток свідчать, що племена союзних об'єднань утримували велику рогату худобу, овець, свиней та інших домашніх тварин.

Крім того, повсюди на цих поселеннях у VII-IX ст. знаходимо ремісничі вироби, що свідчить про розвиток ковальського, деревообробного, косторізного ремесла. Тут існували ткацькі і лимарські майстерні, особливо високого рівня досягнуло гончарство, про що свідчить багато знахідок.

Розкопані 136 курганных та 57 ґрунтових могильників розкривають цікаву картину обряду поховання трупів, їх спалювали, як і раніше, але насипали кургани. Це видно в багатьох поселеннях.

Житла були невеликі за розміром і відділені одне від одного. Це переконує в тому, що населення племінних союзів на Прикарпатті жило окремими сім'ями, які вели індивідуальне господарство. В. В. Ауліх стверджує, що ці сім'ї об'єднувалися на основі спільних інтересів в територіальні общини.

Серед інвентаря окремих жител і поховань не видно майнової різниці. Зате скупі письмові джерела свідчать про відокремлення класу багатих „мужів“, які стають своєрідним панівним класом феодалів. Таким чином, формується класове суспільство, появляються племінні вожді, які згодом стають князями.

Історія західних земель Русі, куди входила територія Прикарпаття, цікава і, водночас, суперечлива. Про цей період лаконічно сказано літописцем Нестором в головному джерелі тих часів „Повісті временних літ“. Але саме ці короткі повідомлення і викликали жваву дискусію вчених — вітчизняних і зарубіжних. Інакше і не могло бути, адже всі ми хочемо знати свої витоки.

Що сталося потім з цими землями, чому Володимир Великий пішов походом на них і приєднав до Київської Русі? Так і записано в літописі: „В літо 981. Пішов Володимир на поляків і захопив міста їхні Перемишль, Червен, інші, які донині під Руссю“. З цього видно, що ці прикарпатські гради своїми землями були під владою поляків.

Але далі читаємо в літописі: „В літо 993. Пішов Володимир на хорватів, а коли вернувся він з війни хорватської, то тут печеніги прийшли по тій стороні (Дніпра) від Сули“. Тут ясно, що цей похід київського князя був спрямований проти племен дулібів і хорватів, які намагалися відновити свою давню племінну незалежність. Як видно, надто далеко були віддалені прикарпатські землі від столичного града, щоб міцно їх тримати під владою Києва.

Під час інтервенції польського короля Болеслава Хороброго на Київ в 1018 році він загарбав Червенські гради-міста, куди входили і території Прикарпаття. Літописець так писав про це: „...А Болеслав утік з Києва, забравши великі багатства... і людей багато повів з собою, і міста червенські зайняв, і прийшов у свою землю“.

Ця літописна звістка викликала полеміку між істориками

Київський князь
Володимир Великий

польськими і вітчизняними з ряду питань історії Червенських градів, а, точніше, локалізації цих західноруських міст. Одна група, переважно польських істориків, вважала, що Червенських міст взагалі як таких не було (А. Нарушевич), інші (В. Кентшинський і С. Закржевський) ототожнювали город Червен з містом Червоноград на Дністрі і в зв'язку з цим локалізували їх на Прикарпатті. Червенські городи, зрозуміло, встановлювали лінію кордону тодішньої Польщі і Київської Русі.

Інші дослідники притримуються думки, що Червенські міста проходили по лінії рік Стир і Серет, чим визначають кордони Київської Русі з Польщею.

Радянські історики на основі археологічних матеріалів доводять, що давньоруське місто Червен знаходиться на місці села Чермна у Польщі (за теперішнім адміністративним поділом), у Грубешівському повіті Люблінського воєводства. Ця полеміка між ученими продовжується і сьогодні.

Так чи інакше, Ярослав Мудрий не хотів залишати свої Червенські гради за Польщею, а тому здійснив військовий похід проти Польщі і повернув ці міста Київській Русі. Про це точно писав Нестор-літописець: „В літо 1031 року. Ярослав і Мстислав, зібравши багато воїнів, пішли на поляків. Знову забрали Червенські міста, і повоювали землю польську“.

Письмові джерела дуже мало говорять про те, які ще інші племінні центри були на Прикарпатті. Ось як з цього приводу писав академік АН УРСР І. П. Крип'якевич: „Не виключено, що на широкій території Прикарпаття існували інші племінні центри: „Звенигород, Галич, Теребовля, які пізніше стали столицями князівств“.

В „Повісті временних літ“ згадується з Прикарпатського регіону в період Київської Русі лише Перемишль, а про інші тогочасні гради — і навіть Галич, нічого невідомо з джерел. А вони існували. Взяти хоча б Галич — майбутню столицю Галицького князівства. Вчені донедавна виводили перші письмові згадки про нього з XI-XII ст. В світлі нових даних ця дата сягає 898 року. Зрозуміло, Галич цього періоду не був градом-містом з такою оборонною фортецею, як у літописний період XI-XII століть, але він таки існував і міг бути центром якогось племінного союзу,

так само, як Коломия, Червоногород, Тисмениця, хоч вони в літописах згадуються лише в XI-XII ст. Існували і давньоруські городища Олешків на Снятинщині, Городниця на Городенківщині, Буківна на Тлумаччині та багато інших, де пульсувало життя. Але через брак джерел їхня минувшина покрита таємницею, і не відомо, до яких союзів племен вони належали в добу Київської Русі-України.

*Вийзд княжої дружини.
Художник Петро Холодний*

Розпорошеність племінних союзів на Прикарпатті загрожувала загарбанням їх польськими феодалами, а тому під владою Києва їм такої небезпеки не було. Виходячи з цього, академік І. П. Крип'якевич слушно зауважує, що для Волині і Прикарпаття приналежність до Київської Русі мала велике значення. Західні землі встановлювали тісні зв'язки з культурним і політичним життям всієї Русі і могли брати участь у вирішенні загальнодержавних питань. Це підносило рівень суспільного розвитку краю і не дозволяло йому замкнутися у коло місцевих інтересів. Найвидатніші київські князі Володимир і Ярослав з особливою увагою організували захист західного пограниччя, в тому числі і нашого краю.

Із роздробленням Київської Русі на Прикарпатті виникає Галицьке князівство — один з найсильніших економічних, політичних і культурних центрів Південно-Західної Русі. Це князівство вписало славі сторінки в історію Давньої Русі.

Розділ II

ПРИКАРПАТТЯ В ПЕРІОД ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ XII — ПОЧАТКУ XIV ст.

РОСТИСЛАВИЧІ ТА ЇХ ГРАДИ

Ярослав Мудрий.
Княже обличчя на
основі історичної
краніології. Пластична
реконструкція

З середини XII століття, а точніше зі смертю Ярослава Мудрого Київська Русь вступила в смугу феодальної роздробленості. І протягом XI століття на території колись могутньої давньоруської держави з'явилося 15 окремих удільних князівств із своїми столицями-градями; п'ять з них — Київське, Чернігівське, Переяславське, Володимир-Волинське і Галицьке князівства знаходились в межах сучасної України.

Умираючи, великий київський князь Ярослав Мудрий всі прикарпатські землі передав внукові Ростиславу, що був сином Володимира. Останній був сином Ярослава Мудрого, але помер ще за життя свого батька.

Так почалася династія Ростиславичів, яка правила Галицькою землею до кінця XII століття. Перший її засновник Ростислав недовго перебував на Прикарпатті. Він намагався проводити незалежну політику, але зазнав невдачі через Київського князя Ізяслава, залишив Галицьку землю і перейшов Тмуторокань, був

Нестор-літописець.
Мініатюра Радзивілівського літопису
XIII (XV) ст.

тут князем з 1064 по 1066 рр. Тут його отруїв посол візантійського імператора, а що жителі Корсуня любили Ростислава, то помстилися за нього і вкаменували отруйника. Бо, як писав літописець Нестор: „Був же Ростислав муж доблестний у бою, а на зріст ставний, і красен лицем, і милостивий до убогих“.

Ростислав загинув, але залишив трьох своїх синів — Рюрика, Володаря і Василька, які з 1084 року 30 років князували в Галицькій землі. Спочатку вони були князями „ізгоями“, без волостей, а Володар Ростиславич навіть хотів собі повернути Тмутороканьське князівство, але не зміг в ньому утриматися і повернувся. Володів спочатку Звенигородським, а потім після смерті Рюрика (1092 р.), і Перемишльським князівствами. Василько залишився теребовлянським князем.

Як розгортався процес оволодіння цими окраїнами давньоруської землі над Дністром і Сяном? Спочатку брати Рюрик і Василько (залишилися при дворі Волинського князя Ярополка Ізяславича у Володимирі на Волині, але потім зуміли оволодіти цим волинським градом, а згодом й іншими такими удільними містами, як Перемишль і Теребовля. Не відомо, як зуміли Ростиславичі вигнати загоны польських військ Болеслава Сміливого і оволодіти Пере-

Отруєння князя Ростислава — внука
Ярослава Мудрого, від якого пішла
гілка династії галицьких князів
Ростиславичів. Мініатюра
Радзивілівського літопису XIII (XV) ст.

Князі Ростиславичі.

Художник — заслужений працівник культури України Ігор Деркач

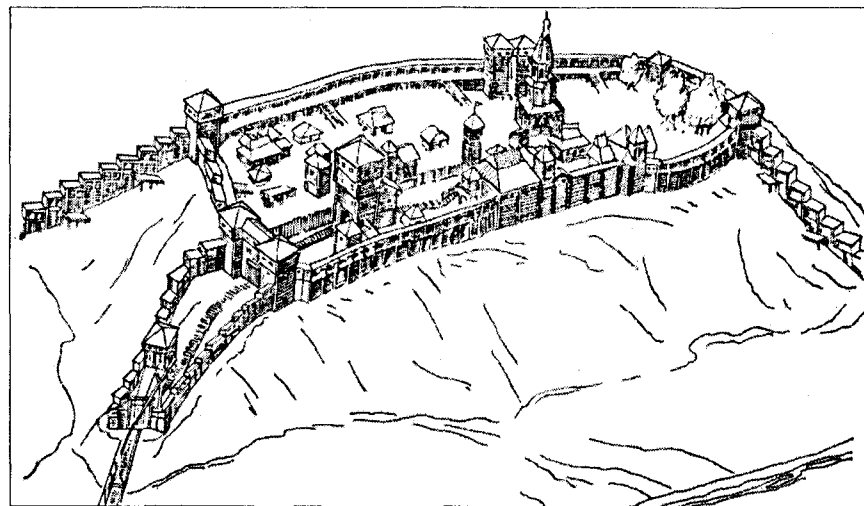
мишлем — цим міцним руським градом на західному кордоні Південно-Західного князівства. І хоч проти них ополчилися київські князі, однак Ростиславичі вийшли з перемогою і зуміли утримати за собою ці землі. Боротьба була нелегка, однак міцна єдність братів зуміла відстояти свої батьківські земельні володіння.

Їх боротьба за прикарпатські землі йшла на два фронти: як проти своїх східних князівств, так і проти угорських і польських феодалів, які загрожували агресією. Мабуть, їм допомагало місцеве населення, як, наприклад, в Перемишлі, де стояли польські загоони військ. Академік І. П. Крип'якевич, посилаючись на хроніку Яна Длугоша, наводить під 1090 роком цікаві дані, як прикарпатські Ростиславичі звільняли ці землі з-під влади польських панів: „Піднявши зброю, вони усувають і проганяють польських старшин і начальників із руських замків і укріплень, в яких не було залози вірних воїнів, одних перекупувають грішми, інших голодом примушують виходити із міст і твердинь. А кого

не могли переконати підступом, зрадою або щедрістю, того перемогла довга облога русинів“.

Але це сталося тільки після з'їзду князів в Любечі під Києвом, де утвердився принцип удільного володіння (“каждо да держить отчину свою”), щоб уникнути розбрату перед лицем половецької небезпеки. До такого висновку прийшов і київський князь Всеволод Ярославович, як старший серед князів на тодішній Русі.

Про цей історичний з'їзд, на якому були присутні і прикарпатські Ростиславичі, літописець Нестор так писав: „В літо 1097. Прийшли Святополк Київський і Володимир Мономах, і Олег, і брат його Давид, і Василько Ростиславич. Зібралися вони в Любечі на раду для влаштування миру і сказали один одному: для чого губимо Руську землю самі і між собою влаштовуючи розбрат? А половці землю нашу роздирають на шматки і радіють з того, що ми війни ведемо між собою. Об'єднаймося віднині єдиним серцем і будемо берегти й шанувати землю Руську, і хай кожен володіє вотчиною своєю: Святополк — Києвом, Володимир Мономах — Переяславом, Олег — Черніговим, Василько — Тербовлем, а інші — своїми землями і на тому цілували хрест“.

Любечський замок X-XII ст., в якому відбувся історичний з'їзд князів і на якому Перемишль і Тербовля закріпилися за князями Ростиславичами. Реконструкція

к Володимирю · Володимире соцю · свенсто мшвора

Володимире · ядъ · нѣмъ · послаша мѣснѣ ·
квѣтполкѣ · тпо славѣ творназѣ · в рѣкѣ ·
мн · швѣтлѣ · вѣ · тмѣ · нѣмъ · вѣтѣ

Осліплення теребовлянського князя Василька волинським князем Давидом. Мініатюра Радзивілівського літопису XIII (XV) ст.

За Любецьким з'їздом гради Перемишль і Теребовля із своїми волостями остаточно закріпилися за Ростиславичами.

І хоч князі в Любечі присягалися на вірність братерству і цілували хрест, однак один з них — волинський князь Давид — підступно полонив теребовлянського князя Василька, осліпив його і ув'язнив у Володимирі. Це викликало обурення інших князів, а брат його Володар пішов походом на Давида і не тільки визволив сліпого Василька, а дістав у руки катів і покарав їх лютою смертю.

Великий київський князь Святополк, претендуючи на Володимирське князівство і навіть на Галицькі землі, за допомогою угорського короля зробив похід проти Ростиславичів і підійшов під Перемишль. Володар і Василько, заручившись допомогою половецького хана Боняка, розгромили в 1099 році угорців над рікою В'ягрою. Про цей переможний бій Ростиславичів в Лаврентіївському літописі читаємо: „Збили угрів в м'яч, як сокіл галиці збиває. І уткли угри, багато їх потонуло у В'ягрі, інші в Сяні... і казали, що їх убито 40 тисяч“.

В цьому ж літописі написано, що київський князь Святополк шукав союзників проти Ростиславичів, щоб „забрати їх волості“, але ніхто його не підтримав.

Далі Ростиславичі пішли на угоду з Візантією, щоб попередити угорську агресію. З цією метою Володар віддав свою дочку за імператора Олексія Комнена.

Відомо з джерел, що Ростиславичі деякий час з дипломатичних міркувань підтримували відносини з київським князем Володимиром Мономахом, вели досить успішні походи проти польських князів і цим захищали свої землі від наскоків польських та угорських феодалів. Правда, в 1122 році Володар потрапив у полон до поляків. Але брат Василько та син Володимирко викупили Володаря за 200 тисяч гривень сріблом.

Із смертю Рюрика в 1094 році брати закріпили за собою свої землі. Володар володів Перемишлем і Звенигородом, а Теребовля і Галич (куди входило все Прикарпаття) належали Василькові. Останньому доводилось багато уваги приділяти своїм уділам перед небезпекою половецьких набігів, а тому він заселяв пограничні землі степовиками. Від цього могли піти назви населених пунктів Половці, Печеніжин, Торки.

Коли помирали в 1124 році Володар і Василько, то над їх спадщиною знову нависла князівська міжусобиця. Перший син Володаря Володимирко одержав Звенигород, другий син Ростислав — Перемишль, Василькові сини — Григорій у спадок отримав Теребовлю, а Іван — Галич.

Засновник Галицького князівства князь Володимирко Володаревич.
Художник Михайло Фіголь

Таким чином, спадщина Володаря і Василька знову була поділена на чотири князівства, а тому і почалася з часом міжусобиця, яку хотів помирити великий київський князь Мстислав на князівському з'їзді в Щирці. Але в 1126 році помирає Ростислав і Володимирко об'єднує два уділи — Звенигород і Перемишль в одне Галицьке князівство з столицею в Галичі. Чому саме цей град на Прикарпатті вибрав Володимирко за свою столицю? Цікава проблема...

Будівництво града.

Мініатюра Радзівілівського літопису XIII (XV) ст.

До цього часу літописний Галич залишається в тіні, коли Ростиславичі будували фундамент майбутнього Галицько-Волинського князівства. В літописах згадувалися Перемишль, Тереховля, Звенигород.

І раптом на сторінки літопису потрапляє Галич. Тоді виникає питання: коли і де він виник?

Із занепадом князівства, що був викликаний Батиевим погромом, стихіями природи, Галич поступово ставав таємницею для наступних поколінь. Першим, хто зацікавився виникненням міста, був автор Галицько-Волинського літопису, який нам невідомий. Він дав інтригуючу обіцянку: „И по сем скажем о Галичине могиле и о начатъе Галича, откуда почал“, але з невідомих причин її не виконав.

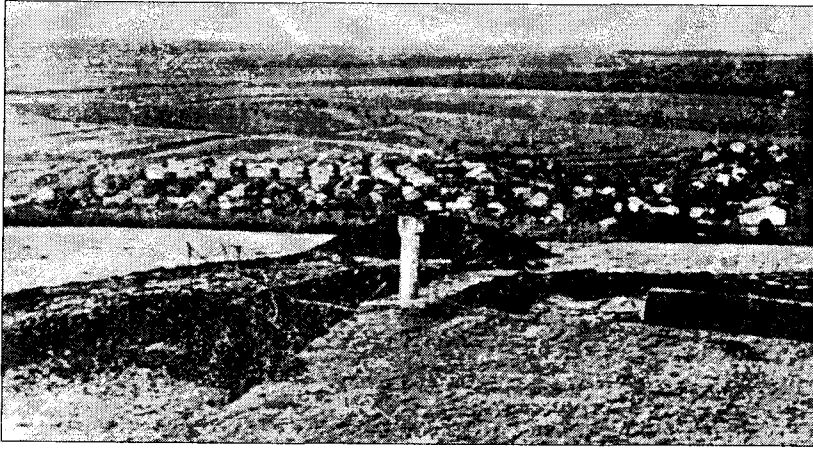
У зв'язку з обмеженими і неточними джерелами в історіографії наводяться кілька дат — 1096, 1113, 1141. Всі вони пов'язані з тією чи іншою подією, яка стосується історії Галицької землі XI-XII століть, а точніше, періоду князювання Ростиславичів. У 1098 році Києво-Печерський патерик розповідає, що під час війни київського князя Святослава Ізяславича із Володарем і Васильком, до Києва припинився підвіз солі із Галича. Далі в джерелах є згадка про Галич в 1113 році. А в 1124 році згадується Галич, куди відступив перед наступом польського князя Болеслава Кривоустого князь Володимирко. Добрий знавець тогочасних джерел професор Львівського університету І.Шараневич стверджує, що в 1124 році Галич уже був значною фортецею. В 1141 році князь Володимирко штурмує Галицьку фортецю, яку за частою його відсутністю захопив Іван Берладник.

Але тут мова тільки про перші письмові згадки, а не про початок виникнення поселення Галича, який ховається в глибині віків. Безперечно, виникнення Галича сміливо можна віднести до значно ранішого періоду — часу складання племінних союзів на Прикарпатті.

Про існування галицького поселення-городища в IX столітті потверджує і ще одна, набагато раніша дата. Маємо на увазі анонімного нотаря угорського короля Бели, який у своїй історії згадує про гостювання у галицького князя угорського ватажка Алмаши зі своїм військом, що тоді переходило через Русь на нові кочовища в Панонію. І хоч деякі дослідники висловили сумніви щодо цього джерела, яке було написано в 30-х роках XII століття, автор, мабуть, мав у своєму розпорядженні давні джерела, угорські хроніки. Тим паче, що Іпатіївський літопис також згадує про перехід у 898 році угрів через Руські землі в Панонію. Розкопки в околицях Галича теж свідчать про перебування тут угорців.

Безперечно, Ростиславичі заклали міцні основи граду Галича, який не випадково Володимирко згодом зробив столицею Галицького князівства. Вдало про це ще в 1937 році писав мистецтвознавець Маріан Гавдяк. Він стверджував, що княжий Галич треба шукати на поверхні лімницько-бистрицької горбовини, котру вибрали хоробрі Ростиславичі на столичний осередок Галицької держави.

Передовсім, Галич лежав на перехресті торгових шляхів, що проходили з північного заходу, з Польщі і Німеччини, вздовж Дніс-

Галичина могила у Крилосі, в якій за останніми археологічними розкопками правдоподібно був похоронений засновник града Галича

тра на південь, через схід до Чорного моря та з півночі, з Волині, на південь, через Карпати на Угорщину та до Середземного моря.

Розташування над Дністром давало Галичу можливість торговельних та культурних взаємин із чорноморськими країнами, особливо з Візантією. Крім того, Галич на підгірській горбовині серед рік міг добре оборонятися. Зі сходу Лімниця, з півночі

Угри проходять біля Києва в напрямі Галича на шляху до Панонії. Мініатюра Радзивілівського літопису XIII (XV) ст.

Дністер, із заходу Бистриця боронили доступи до стрімких стін, якими горбовина опадала до навколишніх долин. Не укріплена природою залишилась лише четверта сторона — південна, звернута до Карпат і Угорщини.

СТОЛИЦЯ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

Чому з об'єднанням своїх спадкових уділів — Перемишльського і Звенигородського — Володимирко вирішив перенести столицю над Дністер, у Галич? На це питання відповідає академік І. П. Крип'якевич в монографії „Галицько-Волинське князівство“: „Важливим рішенням Володимирка, — пише вчений, — було встановлення нової столиці князівства в Галичі. Всі інші „стольні“ міста знаходилися на окраїнах: Перемишль — близько польського кордону, Звенигород — недалеко волинського кордону, Теробовль — поблизу степів. У різні часи вони витримували напади і облоги. Галичу, який стояв у центрі князівства, далеко від кордонів, не загрожували несподівані напади, що більше забезпечувало княже управління. При цьому Галич був важливим економічним центром, а саме — осередком солеварного району. Вже в XI столітті згадується „галицька сіль“, через Галич проходив чумацький шлях, і місто було, очевидно, головним центром експорту солі. Дністер, над яким лежав Галич, був судноплавною рікою і служив для торгових зв'язків з Чорним морем. Всі ці обставини підняли Галич до становища столиці. Володимирко осів в Галичі в 1141 році, і цей час слід вважати початком об'єданого Галицького князівства“.

Друге, не менш цікаве питання: звідки пішла назва Галич?

Дослідники по-різному пояснювали назву Галич. Одні вважали, що засновником міста був якийсь слов'янин Галич. Побудувавши місто, він нібито назвав його своїм іменем. У Галицько-Волинському літописі під 1206 роком згадується „Галичина могила“. Історик середини XIX століття І. Шараневич припускав, що в ній був похований засновник Галича, або, що її насипали в його честь. Легенда розповідає, що місто було засноване одним із перших князів, який під час походу на захід зупинився в околицях сучасного Галича. Облюбувавши собі місцевість, що була зручною для оборони, його загін підійшов до місця, де тепер починається околиця. Із землі хмарою піднялася галаслива зграя вороння — „галича“, тому місто, яке пізніше збудували, назвали Галичем. Ця легенда вказує на традиційні зв'язки Галича з Києвом — столицею Русі.

Деякі дослідники вважають, що ця назва походить від старослов'янського слова „галь“ (чорний). Є також припущення, що назва Галича пішла від чорної галки, зображення якої було на гербі Галицького князівства. Ще інші виводять назву міста від „галиці“, як колись називали змію, що була символікою в багатьох зображеннях Галицького князівства.

Галицька земля багата надрами і, в першу чергу, соляними джерелами, котрі нарівні із землеробством визначили основний напрям її економічного розвитку, починаючи з періоду первісно-общинного ладу.

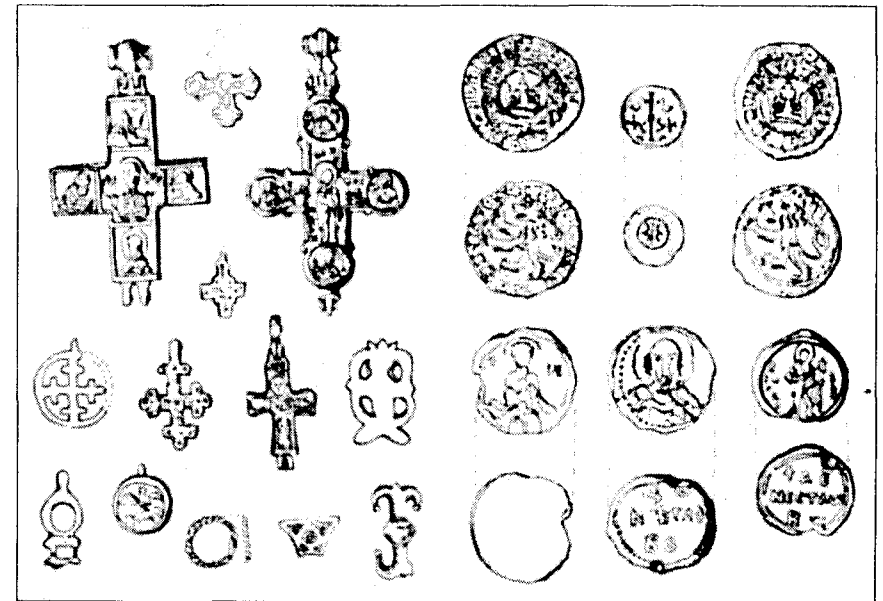
В період формування феодальних відносин у V-IX століттях і в часи Київської Русі та феодальної роздробленості (IX-XIII ст.) Галицька земля в багатьох центрах Прикарпаття продукувала сіль і розвозила її по всій тодішній Русі... Навіть шлях із Галича в Київ називали „соляним“. У місцевій топоніміці і в народі ще довго називали „соляною дорогою“ шлях, який пролягав від Галича біля Крилоса на Калуш і Долину — великі центри Прикарпатського солеваріння.

Саме в цьому треба шукати корінь походження назви Галича. Власне тому „соляна“ гіпотеза знайшла таке широке визнання в історіографії, починаючи з кінця XVIII століття. Згідно з нею, назва міста походить від грецького слова „галос“ — сіль. До речі, подібні назви (наприклад, Галич Мерський — у Костромській області) отримали солеварні центри Північно-Східної Русі. Та й у місцевому говорі в околицях Галича і досі побутує вислів „гал“, „галка“, що означає грудка солі.

Суфікс „ич“ та слово „гал“, може, й утворили ймення першого племінного князя, якого візантійці, або так звані греки, називали Галичем. Він міг бути засновником місцевого городища, яке переросло з ембріону в град. Саме з цим могла бути „пов'язана“ „Галичина могила“, згадана в Галицько-Волинському літописі. На користь цієї гіпотези свідчать слова літописця: „А після цього ми скажемо про Галичину могилу і про початок Галича звідки він постав“. Хоч літописець не виконав обіцянки, але послідовність — спочатку про могилу, а потім про початки Галича — наводить на думку, що виникнення граду пов'язане з могилою.

В історичній літературі тривалий час точиться полеміка вчених про місцерозташування старовинного Галича. Одні вважали, що первісний Галич знаходиться на Крилоській горі, інші пов'язували його з цією територією, де сьогодні знаходиться місто. Це сталося тому, що колишня квітуча столиця після Батиевого нашествия занепала.

І тільки матеріали археологічних розкопок кінця XIX-XX століть, незаперечно довели, що старовинний Галич був розташований на Крилоській горі (територія нинішнього села Крилос) і біля підніжжя її (хутори Підгороддя і Четвертків). Вдале географічне розташування міста полегшувало його захист: з заходу — Крилоська гора з крупними схилами, що простягалися до річки Лукви, зі сходу — глибокий Мозолевий яр, з півдня — штучні укріплення. Три паралельні лінії потужних земляних валів довжиною по 500 метрів кожний і стільки ж ровів, що простягалися від краю урвища, над Луквою до Мозолевого яру, відокремлювали місто від рівнини, яку місцеві жителі називають Качківською.

Археологічні знахідки із Золотого току на Крилоській горі

У валах були зроблені чималі ворота заввишки 14 метрів. Вони служили для раптових нападів на ворогів.

Як переказує літопис 1152 року, князівський палац являв собою двоповерхову будівлю і разом з придворною церквою Спаса склав єдиний архітектурний ансамбль.

Більшість археологів висловлює думку, що княжий палац розташовувався в укріпленому кремлі на Золотому тоці. Про те, що тут могла бути садиба галицького князя, свідчить сама назва „Золотий тік“ та різні археологічні знахідки. Крім княжого палацу, тут знаходились житла дружинників і ремісників, які обслуговували все князівське господарство.

Жителі княжого Галича поділялися на різні соціальні верстви. Князі, бояри, воїни жили майже в неприступній, фортифікованій частині міста-града, пишних палатах, теремах. Основна маса трудящого люду проживала на Посаді і Підгородді в убогих, напівтемних, закуренних хижках.

Починаючи від Золотого току — центральної частини і по всій території — археологами протягом століття відкрито, як стверджує археолог О. О. Ратич, залишки і фундаменти більше десяти церков: Успенського собору древнього Галича в Крилосі, Спаської церкви на горі Карпиця, невідомої церкви в урочищі Карпатів гай, церкви Кирила і Мефодія в урочищі „Під Дібровою“, Іллі в Прокалієвому Саду, церкви Благовещеньської на Церквищах, церкви Воскресінської в урочищі Воскресенське, церкви Пантелеймона, єдиної, яка збереглася в селі Шевченкове.

Далеко ще не вивчені всі історико-архітектурні місця старовинного Крилоса, на якому колись стояла столиця Галицько-Волинського князівства, хоч цей важливий пам'ятник історії та культури Прикарпаття досліджується понад сто років. Піонером і першовідкривачем старовинного Галича був священник із села Залукви Лев Лаврецький. Він, як це з'ясував науковець І. М. Коваль, розкопав 19 квітня 1882 року рештки церкви Спаса та інших храмів. Пізніше розкопували і досліджували княжий Галич ряд галицьких археологів — професор Ізидор Шараневич, доктори Олександр Чоловський, Йосип Пеленський, Лев Чачковський, Ярослав Пастернак. Вони відкрили не одну таємницю стоїльного граду. Але чи не найбільш сенсаційним було відкриття в 1937 році археологом Ярославом

Пастернаком фундаменту Успенського собору, побудованого князем Осмомислом. В середині під підлогою із алебастрових плит в соборі виявлено кам'яний саркофаг із скелетом людини. Про це тоді широко заговорили. „А що ще було великою несподіванкою, то те, — признався Я. Пастернак, — що на самому вступі моєї цьогорічної праці в поширеній минулорічній сонді, найшов я — погляньте — ось цей саркофаг. Великий і тяжкий, тесаний із однієї кам'яної брили білого вапняка, з таким же тяжким, трішки випуклим, але розбитим, віком. Він такого типу, які зустрічаються в Києві, у княжій добі. Зовсім не орнаментований і без написів, бо й не був призначений для публічного виду. В ньому ж тлінні остатки, мабуть, князя. Те певне, що саркофаг був ограблений, невідомо коли, можливо у XIII столітті, в часі татарських наїздів; на це вказує розбите віко саркофагу й порозкидані кістки покійника. Біля цього саркофагу, трішки від нього на схід, найшлися тлінні останки молодої княжни або боярині, похоронені в дерев'яній домовині, з якої нема вже сліду. Череп цієї покійниці здобила золотом гаптована діадема; його добув я в цілості та перевіз до Львова“.

А оскільки в Київському літописі записано, що Ярослава Осмомисла похоронено в церкві Богородиці, то дослідники вважали, що це його останки. Сам археолог Я. Пастернак не наважувався цього стверджувати. Тепер саркофаг зберігається в обласному краєзнавчому музеї, а на місці захоронення поставлена пам'ятна меморіальна плита з написом: „Тут був похований галицький князь Ярослав Осмомисл 1152-1187“.

Крилоське княже городище було детально вивчене. План був складений Л. Чачковським.

Починаючи з 60-х років, археологічна експедиція наукових працівників відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР спільно з співробітниками Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею, очолювана кандидатом історичних наук В. В. Ауліхом, почала щорічні розкопки на Крилоській горі.

Древній Галич частково відкрив свої таємниці напередодні святкування 1500-річчя Києва (1982 р.), які стали об'єктом уваги багатьох учених. У 1980 році археологами було виявлено п'ять давньоруських жител з багатьма побутовими речами. Це уламки кольчуги, бойові сокири, гончарний посуд, коси, серпи, чересла,

ножі, жіночі прикраси (намиста, браслети). Виявлені кістки жінок, які, як видно, згоріли в споруді, можливо, під час нападу монголо-татар. З Галицько-Волинського літопису відомо, що в 1240 році хан Батий після здобуття столяного граду Києва здобув Володимир на Волині — „взяв його списом і вибив без пощади, так само і город Галич, і інших городів багато, що їм нема числа“.

У 1981 році в Крилосі вдалося виявити нові цінні археологічні знахідки. Було відкрито частину фундаментів церкви Кирила і Мефодія, збудованої в давньоруський період. Частину її ще в 1882 році виявив професор Ізидор Шараневич, яку він вважав осідком Галицької митрополії.

Далі на Крилоській горі розкопано справді унікальні речі: комору ремісника-ювеліра, в якій знаходились уламки гончарного посуду, браслети, залізні знаряддя, бронзові гудзики, застібки і понад 140 тигельків — спеціальних посудинок для плавлення металів. При тому виявлено п'ять невеличких ікон, з яких дві відлиті з бронзи, а решта були з каменю. Це засвідчує про високий рівень образотворчого мистецтва і ремісничого виробництва на Галицькій Русі в XII-XIII столітті.

„І НЕ БУТИ СОЛІ ПО ВСІЙ РУСЬКІЙ ЗЕМЛІ“

Так записано в Києво-Печерському патерику під 1098 роком, коли внаслідок князівських міжусобиць не поступила сіль з нашого краю. З цього літописного повідомлення можна уявити, якого розміру досягло тоді прикарпатське солеваріння, коли воно забезпечувало своєю продукцією всю Русь.

Серед південно-західних князівств X-XIII ст. Галицька земля, серцевиною якої було наше Прикарпаття, була сильним в економічному розвитку регіоном, про який так багато написано в літописах.

Галицька земля займала північно-східні схили Карпат і межувала на північному сході з Волинню і Київщиною, на північному заході — з Польщею, на південному заході по хребту Карпатської полоси проходив кордон з Угорщиною, а на Півдні по системі рік Пруту, Дністра й Серету прикарпатська земля доходила і до Чорного моря, межувала з Візантією.

Галицький край — багатий на дари природи. Тут було багато лісів, а ріки Дністер, Прут зі своїми притоками залишилися повноводними і вигідними для торгівлі.

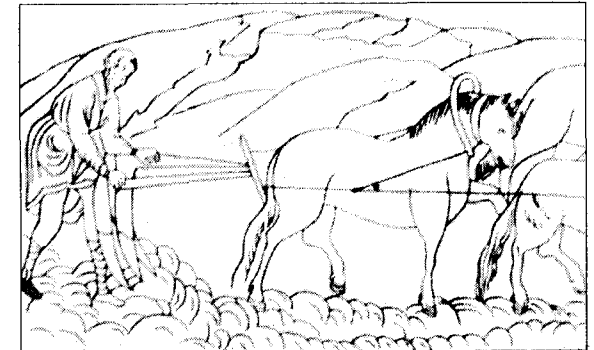
Тваринництво, як і бджільництво, риболовство та мисливство було поширене по всій Галицькій землі. В лісах водилося багато звірів, на яких полювало населення — селяни, князі і бояри. Так, наприклад, в 1165 році візантійський князь Андронік Комнин, перебуваючи в Галичі як гість князя Осмомисла, брав участь у ловах на зубрів. Відомо, що князь Володимирко ходив на мисливство з дружиною в тисменицькі ліси в 1144 році і то так довго, що за його відсутністю галицькі бояри запросили із Звенигорода князя Івана Ростиславича і поставили на Галицький престол.

Класову структуру в Галицькому князівстві в своїй ієрархічній основі становили князі, духовенство, вої, привілейовані феодальні верстви, які корінням сягали племінних прикарпатських союзів.

Князі, бояри та церква володіли великими земельними посістями, які постійно зростали. Проте особливістю феодальних відносин на Прикарпатті в XI-XIII століттях було те, що різко виділилася своїми економічними і політичними впливами велика боярська знать. Її літописці по-різному найменують — „великими“, „луччими“, „старими“, „молодими“ в економічному плані, а в політичному за їх міжусобну боротьбу прямо називають „крамольними“, „нечесними“.

Бояри — ці свого роду „князята“ — встигли на XIII століття зосередити в своїх руках великі вотчинні володіння, які вони частково отримали від князя „на кормління“, чи „держання“ з градами Коломиєю, Снятином, Тисменицею, Отинією, Тлумачем.

Вони нагромадили велике майно, перетворилися у свого роду малих „князьків“ і здобули велику політичну силу та всіляко протиставляли себе князівській

Оранка сохою. З давньоруської мініатюри

владі, перешкоджали процесу централізації князівської влади і це ми спостерігаємо при таких сильних князях, як Володимирко, Ярослав Осмомисл, Данило Галицький. Влучно автор літопису Галицько-Волинського писав у 1240 році: “Бояри ж галицькі Данила князем собі називали, а самі всю землю держали”.

Можна собі уявити, якого пригночення від цих самовладних бояр терпіли феодално залежні селяни-смерди, закупи, холопи, про яких, на жаль, літописець не пише.

а взятый⁵⁴ же хлѣбъ отъ руку его⁵⁴ — аки мед, и свѣтельъ явился. И сему⁵⁵ чудеси (свѣту, прослу такому) мужъ всюду, и многи прекормивъ алычича⁵⁶, и многымъ на пользу бывъ. Егда Святополкъ съ Давыдомъ рать зачаша⁵⁷ и про Василькову слѣпоту, еже ослѣпи Святополкъ, послушавъ Давыда Игоревича, с Володарем⁵⁸ и самѣмъ Василькомъ, и не пустиша гостей изъ Галича, ни лодий (172 б.) отъ Перемишля, и не бысть соли въ всеи⁵⁹ Рускои земли⁶⁰. Свѣцава⁶¹ неуправленіа⁶² быша⁶³, к сему же и грабленіа безаконнаа⁶⁴, якоже и пророкъ рече: „свѣдающа люди своа⁶⁵ въ хлѣба мѣсто, Господа не призваша“. И бѣ видѣти тогда еущаа люди въ вели-

Уривок „Киево-Печерського патерики“ про те, що під час міжусобиць кийського князя Ярополка і правителя Галицької землі Володаря було припинено привіз солі із Прикарпаття на Київщину.

Першоджерела свідчать, що селяни Галицької землі в основному займалися сільським господарством. Вони жили в своїх дворищах, які ґрунтувались на сусідських і територіальних зв'язках, спільно володіли і користувались лісами, пасовищами, т. зв. толоками. Кілька сільських общин об'єднувались у волості. Сільські общини ділилися на дворища, в основі яких лежали великі сімейні родини. Це було типовим для того часу.

Подекуди із землеробства почали виділятися сільські промисли — бондарство, бджільництво, риболовство, ковальство, які обслуговували не лише сільські общини, але й збували свою продукцію в Галичі, Снятині, Коломиї, Тисмениці тощо.

Солеварне виробництво на Прикарпатті сягає первіснообщинного ладу, а точніше археологи І. К. Свешніков і В. І. Козак переконують, що варили сіль уже в період культури шнурової кераміки, тобто кінця III — початку II тисячоліття до нашої ери.

Першу письмову згадку про торгівлю сіллю на Прикарпатті зустрічаємо у Києво-Печерському патерику під 1098 роком. Там записано, що в час міжусобної боротьби між кийським князем Святополком і галицьким Володарем “и не пустоша гостей изъ Галича ни лодий отъ Перемишля и не бысть соли во всеи Руськой земли”.

Із Прикарпаття транспортувалось багато солі, коли в Іпатіївському літописі під 1164 роком записано, що під час повені на Дністрі потонуло біля Галича на Биковому полі 300 солеторговців, які везли сіль із Жидачева. Про це читаємо в літописі: „То же літо была поводъ велика в Галичи... умножившися дождю внезапну, в один день и в ношь поиде вода изъ Дністра велика в болонье и в взиде оли до Бикового болота, и потопи человек более 300 иже бяху пошли с солею изъ Удеча“.

В Галицько-Волинському літописі під 1241 роком йде мова, що в середині XIII століття, в період князювання Данила Галицького, значне місце в економіці Прикарпаття становила коломиїська сіль, яку в своїх інтересах експлуатували великі бояри, і, зокрема, Доброслав. А тим часом ця коломиїська сіль була призначена князем на утримання „оружників“, пішої дружини князя Данила.

Були солеварні в багатьох місцях Косівщини і Коломиїщини: Мала Кам'янка, Іванівці, Саджавка, Ланчин, Красна, Лоева, Ділятин, Білі і Чорні Ослави, Лючка, Баня Березів, Акрешори, Космач, Княздвір, Баня, Печеніжин, Молодятин, Марківка, Рунгури, Ключів, Мишин, Яблунів, Стопчатів, Уторопи, Пістинь, Косів, Кути. Серед них однією з найдавніших була солеварня в Уторопах, найстарішому селі на Гуцульщині.

В 1367 році, вже після захоплення Галичини шляхетською Польщею, король Казимир III надав Вахну Тептуху з Тисмениці солеварню в Уторопах, а потім в Новиці. Згодом він оволодів солеварнями в селах Ключеві, Пістині, Стопчатові та в інших місцях Коломиїщини і Косівщини.

Тоді була закладена основа техніки соледобування, сформувалась технічна термінологія. Адже в згаданому Києво-Печерському патерику надibuємо згадку про „головяжню“ як форму, в якій сіль експортувалась з Галича в Київ. В пізніших століттях її замінили на топку, яка під такою назвою дійшла до XX століття.

За літописними звістками в Галицько-Волинському князівстві в кінці XIII століття існувало 60 міст. Половина з них припадала на Галицьку землю. Але літописець не дав їхнього повного переліку. Лише в зв'язку з історичними подіями XII-XIII століття згадується Галич, Снятин, Тисмениця, Коломия, Товмач, Городок на Черемоші — на Прикарпатті, Бакота на Пониззі, Білгород, Берладь і Малий Галич (Галац), Килия, Нове село, Дичин в Придунав'ї. Про інші нам з літописів нічого не відомо.

Яке походження назв тих міст?

Взяти хоч би Коломию, місто над Прутом. Воно своїми печатками сягає вглиб віків, виросло із старослов'янського городища і поступово перетворилося на град-місто. Це пояснюється, в першу чергу, економічними умовами. По-перше, воно лежало на старовинному „волоському шляху“, який поєднував наддунайські уділи, волості з центральними галицькими, що знаходилися на Прикарпатті. А це сприяло торговельному обміну між містами. По-друге, Коломия залишалася здавна як центр, через який транспортувалася сіль з головних солеварних центрів Гуцульщини.

На жаль, першу письмову згадку про Коломию зустрічаємо в Галицько-Волинському літописі пізно, а точніше в 1241 році з нагоди використання цієї ж „коломийської солі“ боярами і князівським двором.

Цікава і проблема походження Коломиї. Перші дослідники виводили її з римського „колонія“, що означає поселення. Інші — від Коломана-королевича, якого угорські загарбники посадили 1215 року на галицький князівський стіл, і який був вигнаний згодом з града Галича. Інші вчені твердять, що назва походить від назви Коломиї, тобто заповненої водою вибоїни на дорозі.

Значна група істориків, спираючись на перекази, констатувала, що купці, які направлялися із Заболотова чи Яблунова, їхали через болота, а потім над Прутом, на мілководді, мили кола (колеса) — від цього пішла назва Коломия. Деякі дослідники доводили, що місто стояло на узгір'ї — “холмі“ біля ріки Мия, від чого воно називалося спочатку Холомия, а потім Коломия.

Найвірогідніше, Коломия дістала свою назву від імені ріки. Але, як відомо, біля Коломиї протікає Прут. За даними професора І. Шараневича, в давнину мою слов'яни називали кожно ріку, в

тому числі і Прут. Виходячи з цього, дослідник Ю. М. Кругляк стверджує, що Прут в давнину мав найменування Мия, яке нібито було синонімом слова річка, а місто, що стояло на березі Мії, називали Коломиєю.

Відомо також, що на території міста протікав у минулому потічок, що називався Мия, сліди якого спостерігали донедавна. Від цього потічка, який протікав і впадав у Прут, місто могло отримати свою назву.

Ще раніше, під 1158 роком, в літописі згадується місто Снятин. Його назву виводять дослідники від військового старшини при дворі Ярослава Осмомисла і власника боярина цього граду Костянтина Сірославича, який іменувався в той час Конятин. Інші вчені пояснюють назву міста від слова „ніт“, тобто ремесла каретника чи різьбяр. Це місто також лежало на вигідному торговельному шляху та виникло з колишнього слов'янського городища.

На цьому ж старовинному шляху згадується в Іпатіївському літописі під 1144 роком місто Тисм'яниця, сьогодні Тисмениця. Воно виникло із слов'янського городища і в XII-XIII ст. відіграло значну економічну роль в розвитку Галицької землі. Назву Тисмениці виводять від дерева тису або від гідроніма Тиса. Літописець вперше згадує місто у зв'язку з полюванням в цих околицях князя Володимирка.

В тому ж Іпатіївському літописі під 1213 роком згадується ще один град — Тлумач, а точніше, Товмач. Народ зберіг переказ, „що тут біля торгового шляху поселилися князівські слуги, які несли митну службу і були перекладачами-товмачами, від чого мало би поселення отримати свою назву“.

В літописний період сягають і інші населені пункти Прикарпаття. Нерозгаданий і досі Городок на Черемоші, що згадується у Воскресінському літописі, в Іпатіївському йде мова про Вотинин, під яким треба бачити Отинію. Остання згадується вперше в письмових згадках під 1144 роком і мала б походити від слова „отин“ — тобто невеликий замок, оточений валами, через що одно із місцевих урочищ називають „за валами“. Можливо, це відгомін слов'янського городища. За іншими легендами, тут мали поселитися три брати, які перед кочовиками прибули з Наддніпрянщини, а старшого брата звали Отин.

В період Галицького князівства згадується Калуш-місто. В літописі під 1242 роком записано: „Данило тим часом, прагнучи встановити порядок у (Галицькій) землі, поїхав до (городів) Бакоти і Калиуса“. Назву Калуш виводять від татарського слова „калиш“, що означає табір, стоянка, а інші пояснюють словом „кал“, що означає чорний.

Цікавою і старовинною була назва в давнину селища міського типу Жовтень — Чешибіси, яку пов'язують з іменем бісини, як називали тоді печенігів. Мабуть і Косів бере свої початки з XIII ст., і Княждвір на Коломийщині, де зараз ще простежуються старовинні вали.

За переказами старожилів там був двір Данила Галицького. До речі, тут знаходиться сьогодні унікальний природний заповідник тисового лісу.

В Прикарпатських градах-містах XII-XIII ст., як про це свідчать археологічні розкопки, високого рівня досягли різні ремесла: гончарне, залізообробне, ковальське, ювелірне, обробка дністровського каменю, будівельне, в якому працювали спеціальні майстри по розбудові міст — “городовики”.

Зокрема, різноманітні спеціальності майстрів ремісництва називаються в Галицько-Волинському літописі, коли розповідається про новозбудований Холм: „Ішли вони день у день. І юнаки, і майстри всякі утікали (сюди) од татар-сідельники, і лучники, і сагайдачники, і ковалі заліза, і міді і срібла. І настало пожвавлення, і наповнили вони дворами навколо города поле і села“. Правдоподібно, що багато їх могло прийти з Прикарпаття.

Про високий рівень ремесла в старовинному Галичі свідчать матеріали археологічних розкопок в Крилосі, під час яких знайдено різноманітну продукцію. Це — гончарні вироби (горшки, глечики, миски, черпаки, сковорідки, світильники), ковальські (бойові сокири, наконечники, стріли, залізні коси, підкови, шпори, ножі, пряжки, цвяхи, серпи, окуття лопат).

Тут відкрито цілі ремісничі майстерні, а серед них найбільшу увагу привернула комора ремісника-ювеліра.

Високого рівня досягла торгівля — внутрішня і зовнішня. На внутрішніх ринках у великих і малих містах, зокрема в Коломій, Тисмениці, Снятині, Галичі, можна було зустріти товари місцево-

го гатунку і завізні з-за кордону. На ринках збували хліб, сіль, м'ясо, збіжжя та іншу сільськогосподарську продукцію.

Як свідчать літописні згадки та археологічні розкопки, Галицька земля стала одним з головних центрів європейської торгівлі. Прикарпатських купців знали не лише в багатьох градах Русі, але в ряді міст Європи: в Болгарії, Польщі, Німеччині, Візантії.

Дослідники встановили, що із Прикарпаття в XI-XIII ст. в основному вивозили ремісничі вироби, а також хліб, сіль, мед, рибу, віск, хутра, а завозили зброю (латинські шоломи), всякі сукна, угорських коней, шовк, прянощі, срібні і золоті вироби. Старовинні шляхи Прикарпаття — проблема, яка мало вивчена в історії. В джерелах згадується два шляхи: перший — так званий старовинний Волоський шлях на південь, другий — з Галича прямував на Долину, Стрий і Дрогобич, в напрямі Кракова. Були й різні шляхи, якими возили сіль в далекі землі Русі.

ВОЛОДИМИРКО — ОБ'ЄДНУВАЧ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

Як ми зазначили, спадщину трьох славних Ростиславичів успадкував син Володаря Володимир, або, як його називає літописець, Володимирко. Це сталося після смерті в 1141 році сина осліпленого князя Василька Івана, який до того часу князував (1124-1141 рр.) у Галичі.

Тоді Володимирко зі свого Звенигородського містечка прибув до Галича і об'єднав усі розпорошені уділи — Звенигородське, Перемишльське і Галицьке — в одне князівство з столицею в Галичі. Про цю історичну подію так написано в Київському літописі під 1141 роком:

„Сього же року представився в (городі) Галичі Василькович Іван і взяв волость його Володимирко Володаревич. Він сів в обох волостях (Галицькій і Перемишльській), князюючи в Галичі“.

Це мало позитивне значення не лише в централізації Галицького князівства, але підносило його могутність в Південно-Західній Русі, сприяло економічному і політичному піднесенню, стримувало загарбницькі апетити сусідніх феодальних держав Польщі й Угорщини. Володимир

Володаревич був людиною талановитою і заповзятливою, з великою енергією він здійснював одну ціль — об'єднання і зміцнення Галицького князівства. Його планам сприяло те, що інші князі скоро померли і він залишився спадкоємцем їх уділів.

Володимирко, знаючи ворохобну тенденцію галицьких великих бояр, зумів їх так наблизити до себе, що вони йому корилися і були слухняні. А це мало значення в порівнянні з іншим періодом. Недарма ці бояри будуть згодом заявляти сину князя Ярославу, що батько його їх „кормив і любив, за що вони за ним“ і за сина його готові пожертвувати собою. Саме в цьому виявився дипломатичний хист правління Володимира.

Проте нелегким виявилось його князювання на галицькому престолі. Небезпека нависла зі стольного града Києва, агресії угорських феодалів, і, що найголовніше, тривала боротьба з претендентом на галицький трон його намісника Івана Ростиславича.

Всі ці причини й спричинили клопоти Володимирку, і він почав боротися за утримання своєї влади. Перше випробування спіткало його через київського князя Всеволода Ольговича, який намагався об'єднати навколо Київського стольного града інші удільні князівства, в тому числі і Галицьке.

Володимирко виступив проти цієї спроби Всеволода і не захотів підкоритися („поклонитися“) Києву. Тоді Всеволод пішов походом на Володимирку і оточив Звенигородську фортецю. Літописець пояснює причини цієї суперечки між київським і галицьким князями в 1144 році, що „вони посварилися“. Але обставини так склалися, що Володимирко змушений був „поклонитися“ Всеволодові і сплатити йому 1400 гривень срібла.

І тільки Володимирко покінчив з Всеволодом, як над ним нависла нова небезпека. Цим разом, як не дивно, з боку самих галичан. А сталося так. Князь Володимирко виїхав у січні 1145 року на тривале полювання в Тисменицю з частиною своєї дружини. Тим часом жителі Галича і вислали гінців до князя Івана Ростиславича у Звенигород, де він сидів у своєму уділі і попросили на галицький трон.

Князь Іван Ростиславич негайно прибув у Галич і зайняв трон. Це стало відомо Володимирку, він поспішно зібрав дружину, оточив стольний град і три тижні облягав його. Тут точилися бої

і, нарешті, Галицька фортеця була здобута, а сам претендент Іван Ростиславич утік в Київ під опіку князя Всеволода. Володимирко люто розправився з прихильниками Івана.

Про це образно писалося в Київському літописі. „На ту ж зиму вийшов Володимир (із Галича) в (город) Тисменицю на лови. А в цей час послали галичани (послів) по Івана Ростиславича у Звенигород і ввели до себе у Галич. Володимирко ж, почувши (про це), зібрав дружину і прийшов на нього до Галича, і став навколо города. Та, виїжджаючи з города, билися кріпко (галичани), і багато падало з обох (сторін), і билися вони близько трьох неділь.

А м'ясиці в неділю на ніч, виступив на них Іван із галичанами, і багато вони билися. І побили в Івана дружини багато, і відрізали його від города, і не можна було йому вернутися в город. І пробіг він крізь (чуже) військо до Дунаю, а звідти полем прибіг до Всеволода в Київ. Галичани в цю неділю билися після Івана з Володимирком та поневолі одчинилися йому в масляну неділю. Володимирко ж, увійшовши в Галич, багатьох людей порубав, а інших покарав карою лютою“.

З яких же причин „градські мужі“ Галича, які підтримували Володимирку в його централізаторській діяльності, раптом зрадили його і закликали на трон іншого князя? А над усім І.П.Крип'якевич висловлював міркування, що Володимирком була незадоволена, в першу чергу, міська верхівка, яка до того часу тримала в своїх руках міське господарство, промисли і торгівлю, а князь, можливо, і почав обмежувати її привілеї, забираючи свої доходи для себе або для своїх бояр, а можливо, що кандидатуру Івана Ростиславича назвало неможливе поселення міста, а він, як ми знаємо з пізніших подій (1159 р.), користувався широкою популярністю серед цих верств.

Здається, що друга версія була більш правдоподібна. По-перше, Іван Ростиславич — князь-ізгой, гонимий і переслідуваний Володимирком. По-друге, він домагався галицького трону як законної спадщини, яка йому була визначена батьком, Васильком. По-третє, правдоподібно, його прихильне ставлення до простого люду в Звенигороді чи Берладі на Дунаї доходило до простих галичан і вони надіялися на доброго князя.

Але доля розсудила інакше. Він після невдачі 1145 року зазнав багатьох митарств: в 1146 році перебував у В'ятицькому уділі, після

чого перейшов до Ростислава Смоленського, а в кінці 1149 року перекинувся до суздальського князя Юрія Долгорукого. Але недовго він тут утримався, оскільки Володимирко Галицький поріднився з Юрієм, женивши свого сина Ярослава на його дочці. На вимогу Володимирка Юрій Долгорукий ув'язнив Івана Берладника, за яким постояв київський князь Ізяслав Давидович, забравши його до себе.

В 1158 році через цього князя Івана Ростиславича мало не розгорівся європейський конфлікт, коли від Ізяслава Давидовича вимагав видачі Івана Ярослав Осмомисл, угорський король і польський князь. Тоді Іван Ростиславич утікає у свій Берладський уділ на Дунаї, де його і далі не покидає мрія заволодіти Галичем. Можна висловити здогад, що з Києва Іван Берладник у 1158 році відступив на Дунай, щоб зібрати надійну рать і простих селян-смердів в похід на Галич, що згодом він почав робити.

Київський князь Всеволод в 1146 році зробив вдруге спробу підкорити Галицьке князівство, але смерть не дала здійснити йому намірів.

В цьому році після смерті Всеволода боротьба князів за київський престол вступила в нову стадію, в якій помітну роль відігравав Володимирко Галицький. Він на той час став відомим на Русі. На Київський столий град висунулося два претенденти — волинський князь Ізяслав Мстиславич та суздальський князь Юрій Долгорукий.

Володимирко, боячись посилення Волині на випадок об'єднання її з Києвом, підтримав Юрія Долгорукого. Пам'ятним став 1150 рік, коли, як записано в Київському літописі, „у той же час рушив Володимир із Галича до Києва сватові своєму Юрієві на поміч проти Ізяслава“.

Галицькі полки Володимирка під час цього походу зайняли літописні гради на Волині і Київщині: Вигошів, Гнойницю, Тихомль, Шумськ та інші волості.

І тут під Києвом Володимирко „почав приступати з усією силою“ на військо Ізяслава і за Ольшаницею „приготувався до бою“. Це злякало союзників Ізяслава, він зі своїми спільниками не втримав Києва і відступив на Волинь. Тим більше, що в той час з Лівобережжя підійшов до Києва Юрій Долгорукий із своїми синами. Його підтримали кияни, як записано в літописі, „і многи кияни поїхали в насадах до Юрія, а другі почали в насадах дружину його перевозити на сю сторону на Поділля“.

Фактично галицькі полки Володимирка ще до прибуття Юрія Долгорукого вступили в Київ і відтиснули воїнів Ізяслава.

28 серпня 1151 року в урочистій обстановці на могилі Олега у Києві відбулася зустріч галицького князя Володимирка із суздальським князем Юрієм Долгоруким та всіма їх полками при участі чисельного київського населення. Цей церемоніал, як видно, був традиційним, — хто ставав на київський трон, то посвячувався на могилі Олега.

Цікаво, що під час цього перебування в Києві князь Володимирко Галицький відвідав заповідні пам'ятні місця столиці. Він у Вишгороді „поклонився“ святим мученикам Борису і Глібу, відвідав церкву св. Софії, Десятинну церкву і Києво-Печерський монастир, де, як зауважує літописець, зустрівся з Юрієм Долгоруким „і встановили вони межі собою приязнь велику“.

Було це свого роду прощання галицького князя з Києвом, але на нього чекали нові нелегкі випробування. А спричинився до того волинський князь Ізяслав Мстиславич, який, мстячись Володимирку за Київ, нацькував на нього угорців, які наступили на Перемишльщину. Але Володимирко зумів домогтися перемир'я з уграми.

Похорон галицького князя Володимирка.
Мініатюра Радзивілівського літопису XIII (XV) ст.

Ізяслав Мстиславич не втихомирився і в 1152 році почав нові наступи на Галицьке князівство. Він заручився підмогою деяких князів та підмовив знову угорського короля Гейзу. Сам він пішов на Ярослав, а угорці попрямували на Перемишль. Сили були нерівними і Володимирко змушений був відступити. Йому вдалося помиритися з угорцями і, таким чином, відвернути агресію на Прикарпаття полків Гейзи і Ізяслава. Угорський король радив Володимирку „цілувати хреста“ і повернути Ізяславу зайняті ним „города руські“.

Але це був дипломатичний маневр Володимирка з метою, щоб тільки відвернути небезпеку від свого Галицького князівства. Це підтверджується тим, що коли Ізяслав вислав свого посла Петра Бориславича до Володимирка „з хресними грамотами“, щоб повернути забрані галицьким князем руські города, то останній гордо відповів послові: „Ти скажи: „Ти, брате, вибрав еси час проти мене і короля на мене привів еси. Але якщо я буду жив, то або голову свою сложу, або за себе одомщу“.

Проте не судилося Володимиркові далі відстоювати Галицьке князівство, бо скоро він був паралізований і помер. Це сталося навесні 1152 року.

Правління Володимирка у Галицькому князівстві було нелегким. Але він виявився здібним державним діячем і полководцем.

„БУВ ВІН КНЯЗЬ МУДРИЙ І КРАСНОМОВНИЙ“

Так писав про Ярослава Осмомисла автор Київського літопису, підсумовуючи його 34-річне князювання в Галичі.

Після смерті Володимирка малолітній його син Ярослав успадкував могутнє Галицьке князівство, слава про яке котилася по всій Русі і за її межами.

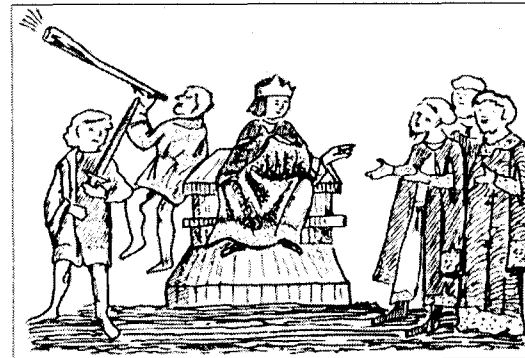
А починалося це правління з того, що невгамовний київський Ізяслав Мстиславич знов почав наступ на Галицьке князівство. Юний князь Ярослав готовий був підкоритися Ізяславичу і через

своїх послів передав йому: „Нині, батьку, поклонюся перед тобою, прийми мене так, як сина свого Мстислава...“

Але ці слова Ярославові нічого не дали, бо Ізяслав хотів повернути собі зайняті колись Володимирком гради на Волині. Водночас галицькі бояри не хотіли іти на поступки мстивому Ізяславу-князю.

Дійшло до битви. Київський літописець писав: „У тім же році (1153) Ізяслав Мстиславич почав готуватися на Ярослава Володимировича до Галича“. Він у січні 1153 року, „зібравши силу свою“, із полками братів і сина через Тихомль, Берест, Станков і річку Серет вступив на територію Галицького князівства, підійшов під Теробовлю.

Сюди підійшли і полки Ярослава й стали перед Теробовльською фортецею. „Галицькі мужі, — пише літописець, — почали мовити князю своєму Ярославу: „Ти молодий еси. Поїдь-но звідси і на нас дивись. Оскільки нас отець твій кормив і любив, то волимо ми за отця твого честь і за твою голову свої зложити“.

Ярослав Осмомисл на Галицькому столі. Мініатюра Радзивілівського літопису XIII (XV) ст.

Ярослав Осмомисл з княжою дружиною. Мініатюра Радзивілівського літопису XIII (XV) ст.

І ще додали при цьому вони: „Ти в нас один князь еси. Якщо тобі що вчиниться, то що нам діяти? Поїдь-но, князю, до града, хай ми самі б'ємося з Ізяславом. А хто з нас буде жив, то прибіжить до тебе, тоді ми запремося в городі з тобою“. І так одіслали вони князя свого, а самі поїхали битися“. І далі літописець розповідав: „І заступилися полки, і була січа люта, і билися вони од полудня до вечора“. Бої ішли з перемінними успіхами, одні і другі захопили полонених.

Але галичани відступили „в город свій Теробовлю“. Ізяслав переміг і полонив багато воїнів Ярослава, яких наказав порубати. Ця жорстокість Ізяслава сумом оповила усе Прикарпаття і, як писав літописець, „був же плач великий по всій землі Галицькій“.

Із смертю київського князя Ізяслава Мстиславича в 1154 році наступив мир з київськими князями, Ярославові полки допомагали князям Подніпров'я битися з половецькими ордами. Вони

Ярослав Осмомисл на фоні спорудженого ним Успенського собору. Княже обличчя відтворене на основі історичної краніології. Пластичну реконструкцію здійснив антрополог Сергій Горбенко.

Малюнок

Мирослава Гаталевича

неодноразово в 50-60-х роках XII століття відправлялися в анти-половецькі походи і прославляли себе в нелегких боях у степах з агресивними кочівниками.

За князювання Юрія Долгорукого в Києві галицькі полки Ярослава знову помагали тестю. Так, в 1155 році записано в Київському літописі: „У тім же році прийшла до Юрія галицька поміч од зятя його од Ярослава, тому що почав замишляти Давидович Ізяслав війну проти Юрія“.

І знову читаємо в Київському літописі, що в 1157 році: „Рушив Юрій із зятем своїм Ярославом (Володимировичем) із галицьким, із синами на Мстислава Ізяславича, і оточив його у Володимирові на Волині, і багато крові пролилося з обох сторін, а інші, яким завдали ран, умирали“. Після цього Юрій Долгорукий повернувся в Київ, а „зять його (Ярослав) пішов у Галич у свою волость“.

В 1159 році знову дав про себе чути Іван Ростиславич, племінник батька Ярослава Осмомисла, який підготував новий наступ на Галич. Він князував у Берладському уділі на Подунав'ї, але не покидав думки про галицький трон і раптом почав готуватись у похід на Прикарпаття.

Цьому сприяли великі галицькі бояри, яким не подобалося сильне князівське управління Ярослава, і вони таємно зманили Івана Ростиславича до себе в Галич. „Галичани, — записано у літописі, — присла до нього (Івана), заохочуючи сісти на столі, і тим словом приманювали його до себе: тільки покажеш прапори, ми відступимо від Ярослава“.

Цей приклад свідчить, якими лицемірними ворохобниками були великі галицькі бояри, багаті вельможі: то на початку правління Ярослава боялися його втратити в бою, то готові були його позбутися з престолу, щоб тільки залишитися при своїх впливах, обмежити великокнязівську владу.

Іван Ростиславич дався на підмову і почав збирати військові сили в придунайських волостях. Це стало відомо Ярославу, і він вимагав від київських князів видати йому Івана Берладника: „У тім же році став Ярослав (Володимирович) галицький домагатися Івана Ростиславича, стрийчича свого. Ярослав бо підмовив був князів руських і короля (угорського) Гейзу, і лядських князів,

Від'їзд кир Андроніка Комнина у Візантію з княжого двору Ярослава Осмомисла 1165 року. Художник Мирослав Гаталевич

щоб вони от були йому помічниками проти Івана. І вони обіцяли йому всі...“.

Проте київський князь Ізяслав Давидович, у якого тоді перебував Іван Ростиславич, не захотів задовольнити послів угорського короля і польських князів, не видав Берладника — князя-ізгоя — Ярославу Осмомислу.

Тоді Іван Ростиславич відійшов у Берладь, заручився вдруге великим київським князем. Він збирає 6 тисяч воїнів, запрошує на допомогу половців і робить похід на Галич. Цікаво, що до нього під Ушицею приєдналося 300 селян-смердів. На думку дослідників, оскільки Іван не давав половцям можливості грабувати, то вони його покинули і похід закінчився невдачею.

Ярослав Осмомисл підготувався до відсічі, його галицькі полки зайняли позиції по Верхньому Пруту і зайняли місто Ушицю.

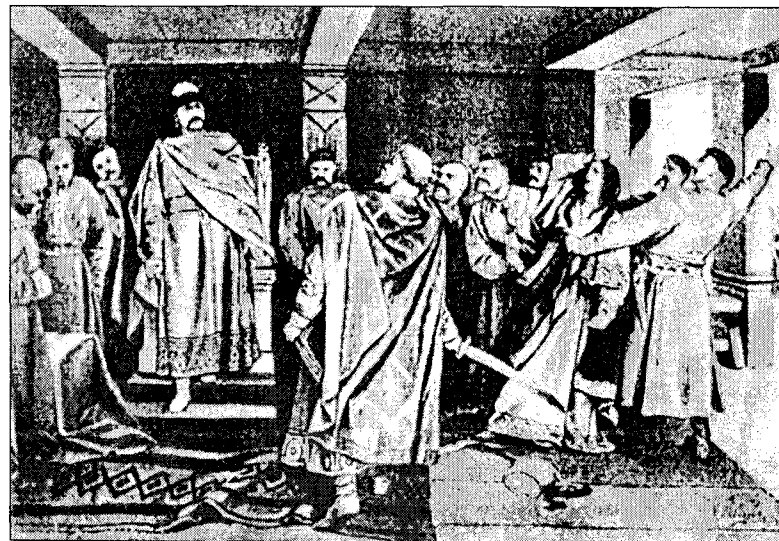
Нічого Іванові не допоміг і похід на допомогу князю Ізяславу Давидовичу, тим більше, що останній втратив Київський престол

і став князем-ізгоем (в 1162 р. він загинув в боях). Івана Ростиславича умертвили в місті Солуці у Візантії. Таким чином, 17-річна спроба здобути престол Івану Берладнику не вдалася.

Цей похід Івана Ростиславича на Галич 1159 року деякі дослідники розцінюють як народне повстання, оскільки до князя-ізгоя приєдналися селяни-смерди.

Ярослав Осмомисл підтримував добрі стосунки з Візантією і, зокрема, після того, коли з історичної арени зійшов Іван Ростиславич. Всі взаємини галицького князя і візантійського імператора стосувалися Придунайського Берладського регіону Галицької землі. В літописі записано: „Прибіг із Цесарограда братан цісарів Кир Андронік до Ярослава Володимировича в Галич. І прийняв його Ярослав із великою приязню, і дав йому Ярослав декілька городів для підтримки“. Які саме це були городи — чи на Прикарпатті, чи на Придунав'ї — невідомо. Вірогідно, що це були Берладські території, тим більше, що в 1162 році у Цареграді гостили князь Мстислав Юрійович з братом.

Згодом візантійський імператор Мануїл Комнин через послів, яких він повисилав у Галич, просив Андроніка повернутися в

Галицькі бояри тягнуть княжну Настусю Чагрівну, невінчану жінку князя Ярослава Осмомисла, на спалення. Малюнок Лебедєвої

Константинополь. Ярослав Осмомисл „відпустив (Андроніка) з великою честю“. Його мали супроводити за наказом князя єпископ Кузьма і „два найвизначніші мужі“ з оточення галицького двора.

Галицька земля в час правління Ярослава Осмомисла стала могутньою. Дуже влучно про це писав В. Н. Татищев в своїй „Истории Российской“: „З усіма князями він жив у злагоді і раді, особливо дбав про порядок (своєї) землі і тому всім сусідам був страшний. Ніхто не смів на нього нападати, тому що воеводи (його), безперестанку грекам, уграм і чехам допомагаючи, були умілі в ратних справах і хоробрі в битві. Земля його була повна в усьому достатку, процвітала і множилася в людях, тому що вчені умільці і ремісники з усіх країн до нього приходили і городи населяли, котрими збагачувалася земля Галицька в усьому. По Дунаю він городи кріпив, купцями населяв; тим, які торгували через море у Греках і ремесла налагоджували, він зі своїх маєтностей допомагав. Він був щедрим, милостивим і правосудним, через те безліч іноземців йому служило“...

Професор І. К. Рибалко підкреслює, що, незважаючи на могутнє піднесення, в часи Ярослава Осмомисла, спостерігається тенденція до політичного послаблення в Галицькому князівстві. Воно було викликане швидким зростанням і зміцненням бояр. Останні зосередили в руках своїх багато земель, управляли великими містами, мали своїх дружинників та посідали адміністративні посади, намагаючись підкорити своїй волі князівську владу.

Це наочно можна побачити на прикладі подій, які розгорілися тільки з інтриг великих бояр при князівському дворі у 1173 році. Ярослав-князь був у позашлюбних зв'язках з дівчиною на ім'я Настуся, яка походила з дрібного боярського роду Чагрів. Цю родину наблизив Ярослав до свого князівського двору. У Ярослава і Настусі народився син Олег, вони любилися.

Група великих бояр під керівництвом князівського радника Коснятина Сірославича підмовили княгиню, і вона із сином Володимиром виїхала в Польщу, перебувала там деякий час. Літописець писав, що в 1173 році „утекла (Ольга) княгиня Ярослава з Галича у ляхи із сином Володимиром. І воевода Коснятин Сірославич, і многі бояри з нею були там вісім місяців. А син Володимир

просив Святослава Мстиславича дати йому город Червена, куди він виїхав з матір'ю, а тим часом підступні і злобні бояри перебили бояр Чагрових, а, нещасну Настусю спалили на вогнищі, а Ярослава змусили присягнути на хрест помиритися з княгинею“.

Про цю трагічну драму так писав літописець: „І пішов Володимир до Червена з матір'ю, і встріла його вість от Святополка із Галича: „Поїдь уборзі“. Отця твого ми схопили есми і приятелів його, Чагрових людей, побили. А ось твій ворог — Настаська. І галичани, розіклавши вогонь, спалили її, а сина її (Олега) в заслання вигнали, а князя водили до хреста, що буде він по правді жити з княгинею. І так вони уладнали“.

Про цю драму при дворі Ярослава Осмомисла письменники писали історичні романи і повісті.

За своє 34-річне правління Ярослав Осмомисл зумів високо піднести політичний престиж Галицького князівства, про яке широко заговорили по всій Русі і по всіх країнах Європи. За його мудру політику автор Київського літопису назвав його вперше Осмомислом. Цей же літописець дав йому високу оцінку: „Був же він князем мудрим і красномовним; і богобійним, поважним в (усіх) землях, і славен військами, бо де була йому обида, (там) сам він не ходив полками своїми, а посилав їх з воеводами. Він бо навів лад у землі своїй і милостиню щедрю роздавав, прочан люблячи і нищих годуючи. Чорноризький чин люблячи і честь (ім) воздаючи од могутності своєї, він в усьому сповняв закон Божий, до церковників сам приходячи і дбаючи добре (про них).“

Після великих трудів і всякого роду політичних ускладнень Ярослав Осмомисл влітку 1187 року захворів і, як пише літописець, „перед кончиною своєю, од недуги тяжкої відчувши слабість, він скликав мужів своїх і всю галицьку землю; позвав він також і духовенство все, і монастирі, і вбогих, і багатих, і простих, і говорив, плачучи до всіх: „Отці і браття, синове! Ось вже одходжу я зі світу сього суєтного і йду до творця свого. Хай согрішив я паче всіх, як ото ніхто інший согрішив, але, отці і браття, простіте і даруйте!“ І так плакав він три дні перед усім духовенством і передо всіма людьми, і повелів роздавати майно своє монастирям і вбогим. І, отож, давали (його) по всьому Галичу три дні і не могли роздати.“

І се мовив він мужам своїм: „Я ось однією простою головою своєю правуючи, вдержав усю Галицьку землю. А тепер я заповідаю місце своє Олегові, сину своєму меншому, а Володимирі даю Перемишль“. І, урядивши їх, він привів Володимира до хреста і мужів галицьких на тім, що йому не домагатися од брата (города) Галича, бо Олег був йому милий, а Володимир не сповнив його волі, і через те він не дав йому Галича“.

1 жовтня Ярослав Осмомисл помер, і за ним плакали всі. На другий день його похоронили з великою урочистістю в церкві Богородиці.

АВТОР „СЛОВА“ ПРО ЧАСИ ЯРОСЛАВА ОСМОМИСЛА

Автор „Слова о полку Ігоревім“ з пафосом звертається до правителя Галицької землі Ярослава Осмомисла з закликком помститися половцям, які завдали поразки русичам на Каялі в квітні 1185 року: „Галицький Осмомисле Ярославе,“ — пише він, — високо сидиш ти на своєму золотокованому престолі, підперши гори угорські своїми залізними полками, заступивши королеві шлях, зачинивши на Дунаєві ворота, кидаючи тягарі через хмари, суди радячи по Дунаю. Страхи від тебе по землі розходяться, ти відкриваєш ворота Києву, стріляєш ти з батьківського золотого престолу на султанів, що за землями. Стрілай, господарю, на Кончака, поганого раба, за землю Руську, за рани Ігореві, хороброго Святославича!“.

У цьому високохудожньому і патріотичному вислові автора — що не речення, то ціла сторінка історії економічного і політичного розвитку Галицького князівства, що охоплювала сьогоднішню територію Прикарпаття в 50-80-х роках XII століття.

Автор, виявляється, не тільки талановитий майстер художнього слова, але й прекрасно розуміється в історичних подіях всієї Русі, і, зокрема, досконало знав усе, що діялось в князівстві Ярослава Осмомисла.

Першим, хто спробував пояснити ці сторінки „Слова“, був відомий галицький вчений XIX століття, прекрасний знавець дже-

рел історії Галицької Русі професор Львівського університету Ізидор Шараневич. Він у праці „История Галицко-Володимирской Руси“ (Львів, 1863 р.) писав: „Тими образами оспівав співець („Слова“) правління Галицького Ярослава. І справді, вводив Ярослав на Київський престол князів, допомагав руським князям в боротьбі з половцями і сам їх перемагав. Подвиги струнких полків розширювали грозу імені і могутності його (Ярослава Осмомисла), і ледве які укріплення і міста перед тягарями (верженями) за допомогою воєнних машин збереглися. Угорський король не втручався в час Ярослава справи князів руських: Ярослав залізними, тобто непоборними і непереможними полками, підпер Карпати, закрив всі входи і виходи Карпатських гір; Ярослав володів ключем торгівлі над Дунаєм, маючи гирло ріки в своїх руках; галицькі міста користувалися з тих відносин і посилали кораблі і судна купецькі ріками до Дунаю“.

Уважно аналізуючи сказане автором „Слова“ про Ярослава в час та використовуючи джерела літописів, археологічних матері-

<i>времни, за землю Русскую, за рани Игоревы, буюго Святславича! Галицкы Осмомыслъ Ярославе (і) високо сядиши на своемъ золотокованнѣмъ столѣ. Подперѣ горы угорскыи своимъ желѣзнымъ лѣбкы, заступилъ Королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, мѣга ерменю трезъ облаки, суди радя до Дуная. Грозы твоя по землямъ текутъ; отторяеши Киеву ермѣта; стрѣляеши съ омиа злата стола Салтани за землями. Стрѣлай Господниа Кончака, доганого Коцеа за землю Рускую, за рани Игоревы буюго Святславича.</i>	<i>землю Русскую, за рани Игоревы, храброго Святславича. А ты Осмомыслъ Ярославъ Галицкій! высоко сидишь на своемъ золотокованномъ Престоле. Ты подперѣ горы Венгерскія своими полками желѣзными, ты заградилъ путь Королю, ты затворилъ Дунаю ворота, бросає тягости чрезъ облака, и простирає власть свою до той рѣки! Грозное имя твое разнеслось по всѣмъ землямъ; отверзи тебѣ путь къ Киеву, стрѣляешь ты съ опеческаго золотого Престола на Султановъ въ земли дальнія. Стрѣлай, о Государи! въ Кончака и въ невѣрнаго Коцеа за землю Русскую, за рани храброго Игоря Святславича.</i>
--	---

Уривок із поеми „Слово о полку Ігоревім“ про діяльність Ярослава Осмомисла в Галицькому князівстві

(і) Князь Ярослав, синъ Князя Володиміра Володарича Галицкаго.

алів і даних монографічних досліджень, спробуємо прокоментувати кожну фразу твору, що торкається характеристики часу правління Осмомисла і могутності Галицької землі.

Вже саме звернення автора „Слова“ до галицького Осмомисла Ярослава свідчить про могутність цього князя-тестя Ігоря Святославича — героя поеми. Епітет „Осмомисл“, яким наділяв його автор „Слова“, дослідники тлумачать по-різному: Ярослав володіє вісьмома осмислами-мовами; у нього водночас вісім думок, або вісім політичних турбот; розум його вартий розуму вісьмох та інше.

Вислів автора „Слова“ — високо сидиш на своєму золотокованому престолі, підперши гори угорські своїми залізними полками, заступивши королеві шлях“ — пояснюється, по-перше, тим, що Прикарпаття в період панування Ярослава Осмомисла зазнало економічного піднесення. В міру розвитку ремесла і торгівлі зростали і розбудовувалися існуючі, виникали нові міста: престольний град Галич, Коломия, Бакота, Перемишль, Звенигород, Теревовля, Берладь, Малий Галич. За даними літописів, які подає В.Татишев у третьому томі своєї „Истории Российской“ земля, якою володів Ярослав Осмомисл, „во всем изобиловала й множилася в людях, даже ученые хитреці й ремесленники от всех сторон к нему приходили й гради населяли, которими обогащались земля Галицкая во всем“.

Слова „високо ти сидиш...“ означають те, що кремль міста Галича на Дністрі був розташований на горбі (мається на увазі дитинець на Крилоській горі). По-друге, ще за Володимира, батька Ярослава, була стримана агресія угорського короля, і „гори угорські“, тобто Карпати були кордоном між Галицьким князівством і Угорським королівством. Його пильно сторожили полки Ярослава — воїни руські, які мали залізні шоломи, мечі, панцери, через що автор називав їх „залізними“. Вислів „зачинивши на Дунаєві ворота... суди рядячи“ вказує на володіння Ярослава Осмомисла в басейні рік Прута і Дністра, що тягнулися до дельти Дунаю, яку він міг закривати для інших країн. Академік АН УРСР І. П. Крип'якевич вірно інтерпретує цей вислів: „Ці слова, — пише він, — можна розуміти так: що Ярослав взяв у своє володіння подунайські землі, що йому належали, укріплення, які зачиняли гирло Дунаю („ворота“), а поставлені ними посадники виконували там його владу („суди“).

Коли це сталося і в якій формі, про це в інших джерелах не знаходимо даних. Найбільш правдоподібно пов'язати ці події з пожевленням подунайського питання в 1160 роках.

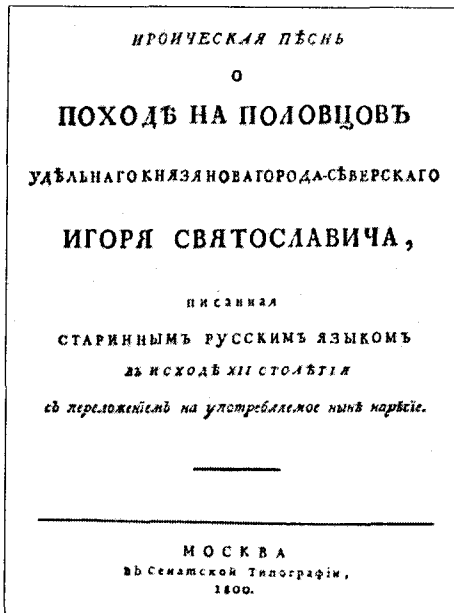
Може в той період наддунайські міста підпали під вплив Галицького князівства. У той час, коли було написано „Слово о полку Ігоревім“, тобто після 1185 року, влада Ярослава простягалася ще на гирло Дунаю. Таке твердження має під собою основу. Як показують історичні факти, територія басейну Прута, Дністра до гирла Дунаю, на якій були міста Берладь, Текуч, Малий Галич, Білгород, Яський Торг, Романів Торг, були залежні від Галицького князівства з 20-х років XII століття. На думку професора І.Шараневича, ці землі творили тоді удільне князівство, але вони були залежні від Галича. Тут проходили кораблі галицьких купців з багатими товарами, які привозили з берегів Анатолії; галицькі риболови ловили рибу в глибинах і Дунаю і Чорного моря. А Малий Галич (колонія великого Галича), Берладь, Текуч утримували торговельні зв'язки з рядом руських градів. Вже назви Яський Торг, Романів Торг говорять самі по собі про те, що ці міста були торговими осередками. Сюди прибували купці з товарами з Чехії, Угорщини, Візантії, Польщі.

„Кидаючи тягари через хмари“ — цей вислів у „Слові“ натякає на те, що полки Ярослава були добре озброєні, мали катапульти, які при облозі міст, фортець далеко і високо метали каміння.

Цікавий вислів автора — „стріляеш ти з батьківського золотого престолу на султанів, що за землями“, — очевидно, натяк на планований третій хрестовий похід Фрідріха Барбаросси проти

Полки Ярослава Осмомисла поспішають на допомогу обложеному половцями Чернігову.
Мініатюра Радзивілівського літопису
XIII (XV) ст.

„Слово о полку Ігоревім“.
Титульна сторінка першого
видання. Москва, 1800

аж на Сіверський Донець.

В XII столітті внаслідок феодальної міжусобиці столий град Київ втратив своє основне значення „матері містам руським“, але київський великокнязівський стіл мав притягальну силу, бо хто володів Києвом — колишньою столицею Давньоруської держави — той вважався старшим князем. Ось чому боротьба за цей престол проходила і в час Володимирка та його сина Ярослава Осмомисла. Галицьке князівство часто сприяло приходу того чи іншого князя на Київський стіл. Тому висловлювання автора „Слова“ — „ти відкриваєш ворота Києву“ — означає його підкорення.

Ще галицький князь Володимирко (1141-1152 рр.) увійшов у міцний союз із суздальським князем Юрієм Долгоруким, — засновником Москви, і допоміг йому в 1150 році стати Київським князем. Символічно звучить той факт, що суздальський князь Юрій Долгорукий і галицький Володимирко зі своїми полками в

султана Саладіна, що відбувся в 1189-1192 рр, і в якому ніби, на думку деяких дослідників, мали брати участь воїни Ярослава.

Безперечно, автор „Слова“ мав на увазі участь галицьких полків у походах проти половців, коли говорить, що „страхи від тебе по землі розходяться“. Літописні дані свідчать, що в час панування Ярослава „галицькі полки“, „галицькі мужі“ відзначилися в антиполовецьких походах. Об'єднані полки Південної Русі, в які входили і галицькі, здійснили в 1183, 1185 і 1187 рр. походи, які закінчилися блискучими перемогами, і половці були відкинуті

1150 році вступили в Київ і зустрілися на могилі Олега — першого князя об'єднаної Русі. Після цього Ярослав Осмомисл неодноразово допомагав своїм найближчим князям займати Київ. Яскравим прикладом цього стала військова допомога Ярослава володимирському князеві Мстиславові Ізяславовичу зайняти Київ у 1170 році. Ярослав наказав своїм полкам стояти під Києвом, поки не закріпиться Мстислав на столий троні.

Завершує свою талановиту поему автор „Слова“ закликком: „Стрільай, господарю, на Кончака, поганого раба, за землю Руську, за рани Ігореві, хороброго Святославича“, тобто звертається до Ярослава Осмомисла виступити зі своїми прикарпатськими полками проти половецького хана Кончака, який, використавши свою перемогу над русичами на Каялі, розпустив загопи по Руській землі і нищить її населення, культуру. Тут виразно йде мова не лише про Ігоря, а й про усе зранене військо, яке хоробро билосся з поганцями, але в нерівному бою знемогло.

Заклик автора виявився недаремним. Проти половців були спрямовані об'єднані сили руських воїнів, і вони в 1185 та 1187 роках завдали їм рішучої поразки. В цих переможних походах відзначилися і галицькі полки, які вже котрий раз об'єднаними силами громили небезпечного ворога.

Розкриті нами сторінки історії Прикарпаття, так образно і художньо оспівані в „Слові о полку Ігоревім“, наочно показують обізнаність автора твору з історичними процесами на Русі в середині XII століття, його патріотизм і вболівання за долю рідного краю.

Лунає Ярославни голос. Ярославна — ніжна, романтична дружина новгород-сіверського князя Ігоря Святославича (1151-

Ярослав Осмомисл з дружиною повертається з Києва до Галича. Мініатюра Радзивілівського літопису XIII (XV) ст.

кої літератури. Вперше її ім'я прозвучало на сторінках „Слова о полку Ігоревім“. Аж через 600 років цей твір було виявлено. Вперше опубліковано його в 1800 році. У передмові до цього видання записано: „Русскія жены оплакивают смерть й плен мужей своих. Игорева супруга княгиня Ефросиния (дочь князя Ярослава Владимировича Галичского), оставшись в Путивле, возносит жалобный голос свой то к ветру, то к солнцу, то к реке Днепру“.

З цього короткого повідомлення (невідомо тільки, з якого джерела взято) довідуємося, що це була дочка галицького князя Ярослава Осмомисла і його дружини Ольги — дочки володимиро-суздальського князя Юрія Долгорукого. Її ім'я було Єфросинія і народилася вона в Галичі приблизно в 60-х роках XII століття. Тут, на Прикарпатті, провела вона своє дитинство, юність, а в 1184 році стала другою дружиною Ігоря Святославича, новгород-сіверського князя, і переїхала з Галича туди. А оскільки вона була дочкою Ярослава Осмомисла, який був відомим діячем Південно-Західної Русі, то автор „Слова“ для надання їй більшої популярності називав Ярославною (по імені батька). Під іменем Ярославни вона увійшла в „Слово“. А оскільки „плаче вона в Путивлі-городі, на міській стіні“, то це означає, що тодішній Путивль був добре укріпленим містом. І коли половці після розгрому полків Ігоря пішли на Русь, Ярославна перебралася з Новгород-Сіверського в ще більш безпечне місце.

ВІД ВОЛОДИМИРА ЯРОСЛАВИЧА ДО РОМАНА МСТИСЛАВИЧА

Після смерті Ярослава Осмомисла підступні галицькі бояри порушили присягу, позбавили Настасиноного сина Олега княжого трону і поставили на нього законного сина Володимира. З цього почався заколот у Галичі, про який писав літописець: „По смерті ж Ярославовій був заколот великий в Галицькій землі, бо галицькі мужі, надумавши з Володимиром (і) переступивши хресне цілування, вигнали Олега з Галича. І втік

Олег звідти... до Рюрика (Ростиславича), а Володимир сів у Галичі на столі діда свого і отця свого“.

Але Володимир, за словами літописця, „любив він пити багато, а думи не любив із мужами своїми“ проводити, до того ж, „уподобавши де жону, або чию дочку, він брав (її) насильно. А взяв він (був ще раніш) у попа жону і зробив собі жоною.“ Посилаючись на такі неправдиві, за словами літописця, риси князя, історики негативно оцінювали цього правителя Галицького князівства. Так, Микола Костомаров писав, що цей князь швидко піддався суровому суду віча за свою спокусливу поведінку, він був відданий пияцтву, не любив радників, гвалтував чужих дружин і дочок, взяв собі в дружини попадю від живого чоловіка і нажив з нею двох синів“. Академік Михайло Грушевський називає це „непорядним сімейним життям“, а академік Іван Крип'якевич стверджував, що Володимир „виявився нікчемним князем“, не рахувався з боярською думою „та вів розгульне життя“.

Все це використало, за словами Грушевського, „всевладне боярство“ і, як пише літописець, „повстало на свого князя“. Тоді Володимир „убоявшись (і) взявши золота і срібла багато, і жону свою (попадю) і двох синів та утік в Угорщину до короля Бели Ш“, сподіваючись на підтримку, але король „силоміць одняв добиток і всадив його в башту з жоною його“. Та коли довідався Волинський князь Роман Мстиславич, „що мужі галицькі недобре живуть із князем своїм, про його насильство“, запросився на князівський престол у Галичі.

Але князував у Галичі недовго, бо угорський король Бела загарбав Галицьку землю і посадив у Галичі на трон свого сина

Роман Мстиславич — об'єднувач
Галицько-Волинського князівства.
Художник Ігор Деркач

А ты буй Романъ и Мсти-
слави (к) храбрая мысль
носитъ вась умъ на дѣло.
Высоко плаваеш на дѣло
въ буреши, яко соколъ на
встрѣлѣ тиряся, хотя
птицо въ буйствѣ оло-
лѣти. Суть бо у сая
желѣзныи доторзи подѣ
шеломы латинскии.
Тѣми тресну земля,
и многи страны Хи-
нова, Литва, Ливонъ, Де-
режеля, и Половци суля-
чи своя поворгоща, а гла-
вы своя поклоняша подѣ
тми меси харалужныи.

(к) Великий Князь Романъ, сынъ Великого Князя Ростислава Мстис-
лавича Сей Князь въ 1173 году, въ продолженіи войны своей
противъ Литвы, шакимъ страхъ и опустошеніе распространилъ
тѣмъ, что никто не смѣлъ противостать ему. Литовцы бѣ-
гавъ отъ него, укрывались въ лѣсахъ. По возвращеніи изъ по-
хода своего, множество плѣнныхъ роздалъ онъ по селамъ въ
работы и приказалъ ими вѣшать. Отъ сего произошла въ Лит-
вѣ пословица: *ме, Романе! робѣша, тѣ Литвиномъ орещи.*

А вы, о храброе Романъ и
Мстиславъ! ваша мысль твер-
дая возноситъ умъ на под-
виги. Вы отважно возвышае-
тесь въ предприятияхъ сво-
ихъ подобно соколу, на вѣт-
рахъ ширящесь и къ оло-
дѣнью птицы быстро стре-
млящесь. У васъ латны
желѣзныя подѣ шлемами Ли-
твинскими. Непреслась отъ
нихъ земля, и многи стра-
ны Ханскія. Литва, Ливон-
ги, Дерзела и Половцы по-
вергнувъ свои копья, под-
клонили свои головы подѣ
тѣмъ меси булашнымъ. Но для

Уривок із поеми „Сло-
во о полку Ігоревім“ про
славу князя Романа —
об'єднувача Галицько-Во-
линського князівства в
одну велику українську
князю державу (1199 р.)

Андрія. Іноземці почали гнобити прикарпатців, що викликало незадоволення серед населення і навіть самі бояри кинули гасло: „Це чужинці зайняли нашу батьківщину — треба вам потрудитися за неї“. Тоді ж галицькі бояри, щоб позбутися угрів, зробили спробу запросити на галицький трон сина Івана Берладника Ростислава, який „і приїхав... до України Галицької і взяв два городи галицькі, а звідти пішов до Галича“.

Але інше угрупування галицьких бояр виступило проти претендента, який в бою з боярами і уграми був важко поранений. Угри „приклали зілля смертельне до його ран“ — умертвили і похоронили його в Галичі. Цікаво, що в Київському літописі під 1189 роком згадується вперше „Україна Галицька“, тобто територія нашого Прикарпаття.

За той час зумів Володимир Ярославич вирватися з неволі угорської, „вежі кам'яної“, „порізавши шатро, звив собі вірвовку і спустився звідти додолу“ і за допомогою сторожів, втік до Німеччини.

За підтримкою імператора Фрідріха Барбаросси (якому щорічно обіцяв давати велику суму грошей — 2 тисячі гривень) та польського князя Казимира Справедливого він повернувся до Галича. І, як пише літописець, „галицькі мужи зустріли його з радістю великою“, вигнали угорських окупантів“ і Володимир сів на столі діда свого і отця свого на Спасів день“ — 6 серпня 1189 року. Він піддався під опіку суздальського князя Всеволода Юрійовича і „утвердився в Галичі“, де правив Галицьким князівством цілих 10 років.

Безперечно, цікаво знати, що цьому сприяло, що так мирно князував Володимир і, як записано у літописі, „відтоді не було на нього (походів) анікого“. Перед тим бояри засуджували його за попаддю, а тепер раді були його князюванню. Видно, вони свідомо перед тим так чинили, щоб принизити його владу, оскільки Володимир на початку не радився з боярами, які в цьому бажали зменшення його впливу. Вся затія проти нього бояр була навмисною. Академік Б. О. Рибаків вірно підмітив, що тут бояри

Галицько-Волинський князь Роман за спробу підкорити Галич
Києву насильно постриг свого тестя
Рюрика Ростиславича та його жону і дочку в чернецтво.
Мініатюра Радзивіллівського літопису XIII (XV) ст.

повстали не так проти Володимирової попаді, як для того, щоб не дозволити князю бути самовладним.

Із смертю Володимира Ярославича в 1198 році закінчилось панування в Галицькому князівстві династії Ростиславичів, яка так багато зробила для зміцнення і посилення економічної і політичної могутності Галицького князівства в XII столітті.

На політичну арену Галицької землі виходить один з найсильніших діячів на всій тодішній Русі володимирський князь Роман Мстиславич, який ще 10 років перед тим намагався оволодіти Галичем.

Цим разом частина галицьких бояр підтримала Романа і він з Волині зі своїми полками вступив у Галич та сів на князівському троні, започаткувавши нову династію в Галицькій землі — Романовичів. З 1198 року почалося князювання Романа в Галичі. Він проводив мудру зовнішню і внутрішню політику, став наймогутнішим „вікопомним самодержавцем всієї Русі“. За іншими джерелами його титулюють „великим князем“, „царем в Руській землі“. Про нього широко заговорили в європейських країнах. В чому виявилася така велика заслуга Романа?

По-перше, Роман Мстиславич в 1199 році об'єднав в одну велику державу Галицьку і Волинську землі, яка не уступала розмірами державі Фрідріха Барбаросси. Це об'єднання зміцнило економічні зв'язки і сприяло надійному захисту об'єднаної території від зовнішньої агресії.

По-друге, Роман зумів приборкати значну частину тих великих бояр, що вели до міжусобиць, а деяких з них, як Кормильчичів, „загнав у Пониззя (Поділля) й Угорщину“, міцно опираючись для централізації своєї держави на воїнів, середніх і дрібних бояр, градських мужів та інші верстви міст.

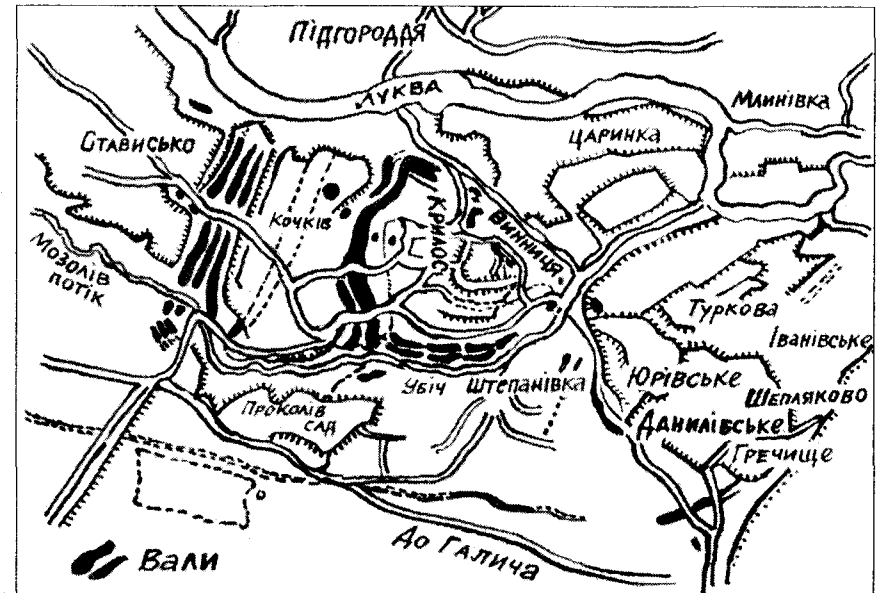
По-третє, він утихомирив спроби київського князя Рюрика Ростиславича, свого тестя, який намагався підкорити Галич своєму впливу і готувався в похід на Романа. Останній випередив цей похід і сам з галицькими і київськими полками зайняв Київщину, взяв Київ під свій вплив і змусив князя Рюрика зректись великокнязівського стола, а коли той і далі продовжував інтригувати, Роман насильно постриг його в ченці.

По-четверте, широко стали відомі на Русі його неодноразові антиполовецькі походи. Але два з них стали найважливішими. В

1202 році він вирушив у половецькі степи і, як пише літописець, „взяв вежі половецькі і привів багато бранців і душ християнських велику силу визволив від них; і була радість велика в Руській землі“. А в 1204 році Роман організував зимою князів на половецькі кочовища і багато їх полонив. Саме за це автор Галицько-Волинського літопису оспівує його високохудожніми словами, що „він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як той рись, і губив (іх), як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревню наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян“, тобто половців. Не випадково половецькі хани лякали Романом своїх дітей.

По-п'яте, він зумів перехитрити чернігівських князів з династії Ольговичів, які претендували на безроздільне панування в Південно-Західній Русі і заручались допомогою від угорців та поляків, щоб домогтись підкорення своїй владі і самого Галича.

По-шосте, могутність Галицько-Волинської держави в часи князювання Романа стала відома в Європі. Він підтримував міцні зв'язки з Угорщиною, Польщею, Візантією. У Романа шукав захисту візантій-

План старовинного Галича (за Л. Чачковським)

ський імператор Олексій III Ангел, якого вигнали із Константинополя у 1204 році хрестоносці. Навіть Папа Інокентій III, ініціатор четвертого хрестового походу 1204 року, пропонував Роману королівську корону і з цією місією вислав до Галича свого легата.

По-сьоме, він вміло відбивав наскоки литовських племен на волинські землі, але ще більш успішно наступав на ятвягів і фактично підкорив їх своїй владі, перед ним тремтіли деякі польські князі — противники краківського князя Казимира Справедливого, з яким Роман був у союзі. І так слава про Романа Галицького ширилася.

Влучно підмітив академік Б. О. Рибаків, що коли Роман оволодів Києвом, то в його руках виявився великий кусень Руських земель, рівний Священній Римській імперії Фрідріха Барбаросси.

Та, на жаль, під час одного із походів на допомогу польському князеві Роман загинув (19 червня 1205 року) в нерівному бою під Завихостом на Віслі у Польщі. Він відлучився від свого табору із невеликим загonom, його оточили поляки і вбили. Тіло його перевезли і похоронили, за описом Суздальського літопису, в Галичі, а за даними польського хроніста Яна Длугоша — у Володимирі на Волині.

Ця раптова смерть перервала подальші плани видатного князя Романа. Але слава про нього прокотилася гомоном по Русі і Європейських країнах. Справедливо писав про нього відомий російський історик Татіщев у своїй „Истории Российской...“: „Сей Роман Мстиславич — онук Ізяславів на зріст був хоча не дуже великий, але широкий і понадміру сильний; з лиця гарний, очі чорні, ніс великий з горбом, волосся чорне і коротке; вельми ярий був у гніві; запинався, коли сердився, довго не міг слова вимовити; багато веселився з вельможами, але п'яним ніколи не був. Багатьох жінок любив, але жодна ним не володіла. Воїн був хоробрий і вмілий на військові виправи; найпаче (це) він показав, коли угрів велике військо з малим своїм розбив. Усе життя своє у війнах проводив, багато перемог здобув, а в одній був переможений. Через те всім навколишнім був страшний. Коли ішов на поляків, то сказав: „Або поляків подолаю і підкорю, або сам не вернусь!“ І збулося останнє“.

Михайло Грушевський писав про Романа: „Слава князя сильного, грізного, могутнього, який нікому не дозволить його легковажити,

пішла про Романа не тільки по всій Україні, а й по сусідніх державах; так відзиваються про нього сучасні письменники грецькі, польські“. Академік І. П. Крип'якевич високо оцінює діяльність Романа: „В той час Роман став наймогутнішим з південноруських князів і більше значення мав лише володимиро-суздальський князь Всеволод Юрійович, якому підкорялися всі північно-руські князі“. Характеризуючи Романа, польський хроніст пише, що він „за короткий час так піднявся, що правив майже всіма землями і князями руськими“.

Роман Мстиславич залишив пам'ять не лише в писаних історичних джерелах, але й у народі. Довго на Україні зберігалася весняна гра „воротар“, в якій згадується про „людей князя Романа, нашого пана“, про „мизинне дитятко у сріблі і злоті, на золотім кріслі“, тобто пам'ять про Романових дітей, сиріт-княжат Данила і Василька. Є згадки про князя і в давньоруських билинах.

А про його переможні бої з литовцями та використання їх полонених в роботах залишалася приказка, коли полонений литвин, тягнучи плуга промовляв: „Ой, Романе, Романе, лихим живеш, Литвою ореш“.

„СЕЙ ЖЕ КОРОЛЬ ДАНИЛО БУВ КНЯЗЕМ ДОБРИМ, ХОРОБРИМ І МУДРИМ“

Такими високими епітетами наділив літописець Данила Романовича Галицького після його смерті, що сталася в 1264 році.

Данило Галицький прожив 63 роки. Це були роки тяжкого випробування сина Романа Мстиславича. З дитинства і до самої смерті йому доводилося в нелегкій боротьбі збирати і примножувати могутність Галицько-Волинської держави.

Як тільки стало відомо про смерть князя Романа 1205 року, навколо його спадщини нависли нові хмари і бурі. Княгиня Анна з маленькими синовцями — однорічним Васильком і трирічним Данилком — не змогла втриматися в стольному граді Галичі, змушена була перед небезпекою боярської змови утікати під опіку угорського короля, а згодом до польського князя.

А тим часом підняли голову в Галичі „крамольні“ бояри, почали міжусобиці, як пише літописець: „Велика смута постала в землі Руській“.

Автор Галицько-Волинського літопису про цей важкий період Романових синів писав: „У рік (1227). Почнем же розповідати про незчислені битви і про страждання великі, і про часті війни, і про многі крамоли, і про часті заворушення, і про многі заколоти, бо змалку не було їм обом спокою“.

У той час, коли маленькі Романовичі — Данило і Василько з матір'ю-княгинею поневірялись по дворах правителів Угорщини і Польщі, крамольні галицькі бояри на чолі з Володимиром Кормильчичем вирішили посадити на галицький трон слабовольних і слухняних їм князів.

За галицький трон повели боротьбу три претенденти — три сини Ігоря Святославича: Володимир, Роман і Святослав. Вони почали князувати в Галичі, але скоро посварилися з боярами, а останні запросили угорців і їх руками повісили Романа і Святослава.

Галицькі бояри „вокняжили“ на престолі галицькому маленького Данила, щоб тільки утримати свою владу, а Володислав Кормильчич 1213 року „же в'їхав у Галич і вкняжився, і сів на столі“. Це викликало незадоволення інших князів.

З цього боярсько-князівського конфлікту скористались правителі Польщі і Угорщини. Угорський король Андрій із польським королем Лешком змовилися в Спіші 1214 року загар-

Відхід з Галича княгині Анни з малолітніми князями Данилом і Васильком.
Художник Микола Канюс

бати Галицьку землю за допомогою династичних зв'язків. Андрій женив свого маленького сина Коломана на дочці Лешка Соломії і посадив його на Галицький трон.

Угорські війська окупували Галицьку землю, в якій помінялися правителі. З 1214 по 1221 рік правив Коломан, але він був неповнолітнім, а тому фактично великі угорські феодали диктували свою волю, пригнічували галичан і всіх жителів Прикарпаття. Особливою жорстокістю славився у Прикарпатті (Галичі) палатин-воевода Бенедикт, якого літописець устами книжника Тимофія, що жив тоді, називав „мучителем“, „антихристом“.

Проти окупантів повела бої частина незадоволених галичан. Все це набридло і частині бояр. Вони запросили на допомогу новгородського князя Мстислава Мстиславича Удатного, який двічі з молодим Данилом громив угорців у Галичі.

Мстислав 1219 року вигнав їх із столиці Галицької землі, але угорці ще втрималися деякий час. Тоді вдруге Мстислав Удатний у 1221 році прибув із своїми полками — і остаточно вигнав окупантів та навіть полонив „гордого“ їх воеводу Філю.

Галичани радувалися визволенню Прикарпаття від угорської окупації спільними силами Данила і Мстислава. „А потім, — писав літописець, — приїхав Данило до Мстислава, — і радість

Король Галицько-Волинської держави Данило Романович Галицький.
Художник Михайло Фіголь

*Пам'ятник королю Данилу
у Львові*

була велика, бо спас їх бог від інопле́нників: усі бо угри і ляхи були вбиті, а інші були схоплені, а ще інші, утікаючи по землі (Галицькій), потопилися, а другі смердами побиті були“.

Після смерті свого батька Данило майже 20 років не міг через боярські заколоти і агресії чернігівських князів та польсько-угорських правителів визволити свою законну князівську спадщину — Прикарпатську землю, а зосередив свої зусилля на утриманні Волинської землі. Спочатку заволодів Берестям, а потім іншими волостями і градами Волині — Белзом, Тихомлем, і Перемишлем, і лише в 1215 році оволодів Володимиром, а в 1230-му всією Волинню. Це була довга і затяжна

праця, постійні бої та суперечки з поляками і литовцями.

Після цього почав Данило з братом Васильком крок за кроком здійснювати плани повернення своєї другої спадщини — Галицької землі. На перших етапах цієї об'єднавчої політики він пішов на союз з Мстиславом Удатним, який допомагав йому громити угрів.

Проте Мстислав Удатний в кінці життя знову передав Галич угорцям, що викликало незадоволення Данила.

Тільки після смерті Удатного Данило повів боротьбу за визволення Галицької землі від боярина Судислава і угорського королевича Коломана. Підступні галицькі бояри запросили на престіл чернігівського князя Михайла Всеволодовича і Данилу довелось ще 5 років, а всього разом 40 років, боротись за повернення батьківського галицького трону.

1238 року Данило зі своїми полками підійшов під Галич, в чому йому допомогли градські мужі, городяни, прихильні йому бояри,

*Данило Галицький з дружиною в'їжджає в Галич.
Художник Михайло Фіголь*

які були зацікавлені в централізації Галицько-Волинського князівства. Як пише літописець, коли Данило під'їхав під Галич, звернувся до городян: „О мужі — городяни! Допоки ви будете терпіти інопле́нних князів владу?“, — то вони сказали: „Се єсть держа-вєць, богом даний!“ І пустилися вони (до нього), яко діти до отця, як ті бджоли до матки, як олені, спрагли води, до джерела“.

Змушені були і його вороги поклонитися Данилу, а бояри почали просити прощення. Літописець далі писав: „І Данило увійшов у город свій, і прийшов до церкви пречистої святої Богородиці, і взяв стіл отця свого, і на знак побіди поставив на німецьких воротах хоругов свою“.

Перед цим сталася подія: 1237 року хрестоносці захопили город Дорогочин і загрозили Галицько-Волинській державі. Данило тут же із братом відбили град Дорогочин і полонили в ньому магістра Бруно.

В 1239 році Данило повернув зверхність над стольним градом Києвом і залишив для його оборони своїх воїнів на чолі з тисяцьким Дмитрієм.

На жаль, наступила нова страшна небезпека — татарсько-монгольська навала, яка перекреслила багато планів Данила. З монголами він зустрівся ще в 1223 році на Калці і як молодий князь проявив лицарську мужність, про що відзначали літописці: „Коли зіткнулися війська між собою, то Данило виїхав наперед... Ударили вони в полки татарські, і Василько був збитий (з коня, а сам Данило був поранений у груди. Але через молодість і одвагу він не чув ран, що були на тілі його, — був бо він віком вісімнадцяти літ, був бо він сильний, — і Данило кріпко боровся, побиваючи татар“.

Після жорстокого знищення Північно-Східної Русі (1237-1238 рр.) майже 100-тисячна орда Батия увірвалася в Південно-Західні руські землі, здобула Переяслав, Чернігів, а за ним Київ. Його героїчно обороняли кияни на чолі з тисяцьким Дмитрієм. Героїзм Дмитрія вразив самого Батия, який залишив його живим, як відзначав літописець, „через мужність його“. А далі орда пройшла мечем і вогнем по Волинських і Галицьких землях. „І прийшов він (Батий) до Володимира, і взяв його списом, і вибив його без пощади, так само і город Галич, і інших городів багато, що їм нема числа“, — пише із сумом літописець.

Київ, Володимир, Галич зазнали великого спустошення, залишилися спалені міста і села, повсюди виднілися гори трупів, пожарища.

Після Дорогочинського побоїща перед Данилом Галицьким став полонений магістр хрестоносців Бруно.

Художник Микола Канюс

У цей трагічний час вороги Данила не дрімали і вирішили нанести йому удар. Зібралася ціла коаліція — угорські війська, очолювані зятем короля Бели IV Ростиславом, сином чернігівського князя Михайла, та воеводою „гордим Філем“ (той самий, що врятувався ще в 1221 році у Галичі), їм допомагала частина крамольних галицьких бояр. Загарбники захопили Перемишль, але під Ярославом 17 серпня 1245 року Данило із братом Васильком на голову розбили полчища угрів, поляків, а полоненого Філю і живих галицьких бояр вбили і, таким чином, захистили свої землі. Так написано в літописі: „Угри ж і ляхи побиті були“.

Захистивши свої землі від західних наїзників, Данило Галицький спрямував зусилля, щоб протистояти Золотій Орді. Йому вдалося відтиснути ординські загопи під керівництвом темника Куремси з Київщини. Батий вислав проти Данила нового хана — жорстокого Бурундая, за словами літописця „окаянного і проклятого в тяжкій силі“. Бурундай гордо заявив Данилу: „Дай Галич“, — тобто покорися татарам.

Данило ще не був готовий до битви із сильною Золотою Ордою Батия. Він з дипломатичними міркуваннями поїхав сам у ставку Батия, щоб виграти час і зміцнити оборону своїх земель. Батий прихильно прийняв Данила, але літописець з болем відзначав це приниження могутнього князя: „О лихша лиха честь татарская! Данило Романович, що був князем великим, „володів із братом своїм Руською землею, Києвом і Володимиром, і Галичем, і іншими краями, нині сидить на колінах і холопом себе називає! А вони данини хотять, і погрози ідуть (і) він життя не надіється! О, лиха ти, честь татарская!“.

Повернувшись з орди і з ханським ярликом на свої володіння, Данило вирішив встановити мирні відносини з Польщею, Угорщиною, зумів не лише стримати напади литовців, але й зробити кілька успішних походів проти них.

У своїй антиординській політиці Данило робив спроби з одного боку втягнути в цю боротьбу західноєвропейські держави, а з другого — внутрішньо підготуватись до двобою. Він спочатку сподівався на допомогу папи. Останній робив спроби на Ліонському соборі в 1241 році закликати західних правителів на хрестовий похід проти ординців. З цією метою папа Інокентій IV

*Коронація Данила Галицького
в Дорогочині 1254 р.
Художник Микола Канюс*

король Данило впавав тоді був у недугу велику і в ній він скончав живоття своє. І поховали його в церкві святої Богородиці в Холмі, що він її сам спорудив“. Пізніше львівський історик Б. Зіморевич писав, що князь Лев, син Данила, через 18 років, у 1282 році, переніс тіло батька з Холма до Львова і поховав його вельми урочисто на Високому Замку.

Перший, хто високо оцінив діяльність Данила Романовича, був автор Галицько-Волинського літопису. Він писав: „Сей же король Данило (був) князем добрим, хоробрим і мудрим, який спорудив городи многі, і церкви прославив, і оздобив їх різноманітними прикрасами і братолюбством він світився був із своїм Васильком. Сей же Данило був другим по Соломоні“.

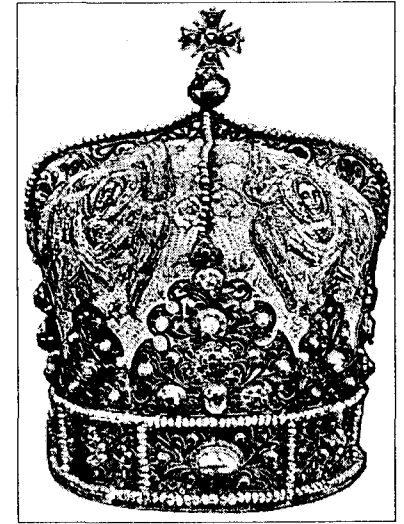
прислав королівську корону, якою коронувався Данило на короля 1253 року в Дорогочині. Але ці походи не здійснилися, і Данило вирішив своїми силами захищати себе.

Перш за все, він зміцнював старі і будував нові міста, фортеці Холм, Львів, Данилів, Стіжок, Угровськ. Але не встиг їх зміцнити і лютий Бурундай в 1259 році спалив і знищив ряд волинських і галицьких міст-фортець — Володимир на Волині, Луцьк, Крем'янець, Львів та інші гради, витримав лише облогу новозаснований Холм.

Ці розорюючі татарські походи і всякі інші переживання підірвали здоров'я Данила: він помер в 1264 році. „Сей удар, — пише М. Грушевський, — добив Данила. Впали його сміливі плани боротьби з татарами“.

В літописі записано: „1264. А

Академік І. П. Крип'якевич так оцінює заслуги Данила Галицького: „В історії Галицько-Волинського князівства він займав видатне місце. Його історичною заслугою було об'єднання в одне князівство землі Галичини і Волині, роз'єднаних після смерті Романа. Виконуючи це завдання, Данило спирався на широкі маси населення, які вели боротьбу проти іноземної агресії і влади великих бояр. З'єднавши території Галичини і Волині в одне князівство, Данило сприяв його економічному розвитку та політичній стабільності. Данилові не вдалося здійснити свого найголовнішого наміру — визволити західні землі з-під ординського ярма. Але державна організація, яку він створив, була настільки сильна, що ханські орди не змогли її зруйнувати, і Галицько-Волинське князівство знову підвелось із занепаду, набрало нової сили“.

*Мітра Перемишльського
владика, про яку розповідають,
що її нібито перероблено з
корони Данила Галицького*

НАЩАДКИ ДАНИЛОВІ — ПРАВИТЕЛІ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

Після смерті Данила Романовича в 1264 р. ще протягом 76 років правили сини, внуки, правнуки Данила з династії Романовичів.

Цей період чи не найменш вивчений в історіографії. Хоч в цьому ж часі ще були спроби відновити могутність Галицько-Волинської держави, але крамоли тих же великих бояр, розпорошеність уділів між нащадками Данила не давали змоги вийти з тієї ж залежної кризи князівського правління Галицькою землею.

Хоч заходило сонце Галицько-Волинської держави, але в цьому часі правили ще прикарпатським краєм сильні князі.

Із смертю Данила старшим у Галицько-Волинському князівстві залишився його брат Василько, який правив Волиню. Син Данила, Лев успадкував Галицьку і Перемишльську землі, у Теробовлянській землі князував другий син Мстислав, а в Холмській і Белзькій землях залишився Шварно.

Таким чином, під кінець XIII століття спадщина Романовичів була розділена по уділах.

Цікава історія князювання Лева. Він же за життя Данила допомагав батькові боротися проти внутрішніх і зовнішніх ворогів. Народився Лев приблизно в 1228 році, а в 1240 р., перед навалою татар, Данило залишив його у дванадцятирічному віці в угорського короля Бели. Останній засватав за нього дочку.

У переможному бою під Ярославом у 1245 році сімнадцятирічний Лев, як відзначає літописець, „став на місці (бою), як воїн, посеред трупів, знаменуючи перемогу свою“. Пізніше в 1252-1253 рр. він допомагав батькові в походах у Польщі („То ж, узявши сина свого Льва“). В похід проти ятвигів, як пише літописець, „рушив Данило, і (з) сином Львовом, і з Шварном, що був іще молодшим“.

Портрет князя Льва Даниловича.
Художник Л. Долинський. XVIII ст.

Отже, Лев ще за життя батька в юності набирив воєнного досвіду, тому після смерті Данила знався у воєнних походах. Це він в 1259 році поїхав із вуйком Васильком зустрічати „окаянного, проклятого“ темника Бурундая біля града Шумська.

Після смерті батька Лев успадкував Перемишльський уділ, а після смерті брата Шварна 1269 року зайняв Галич, Белзьке, Дорогочинське і Холмське князівства. Так що Лев поновив майже усі галицько-волинські землі під своєю владою.

Цікаво, що він намагався після смерті польського короля Болеслава Соромливого (1279 р.) оволодіти Краковом. Особливо треба підкреслити, що Лев, як ніхто інший з Галицьких князів, приєднав у 1280 році на деякий час до Галицької землі частину Закарпаття з Мукачевом. У 1292 році він до свого князівства долучив ще й Люблінську землю і став правителем значних територій, навіть більших, як то було за діда Романа і батька Данила.

Академік І. П. Крип'якевич, уважно вивчивши історичні джерела, дає Леву таку оцінку: „Лев, у першу чергу воїн, охоче брав участь у боях та залюбки ходив у далекі походи. Був гарячої, нестриманої вдачі, у гніві вбив литовського князя Войшелка, як думали, тому, що він передав своє князівство не йому, а Шварнові. Лев не задовольнявся своїм князівством, а прагнув собі здобути широкі землі“.

Михайло Грушевський також виділяє князя Лева як енергійного володаря багатьох земель. „З-поміж Данилових синів, — пише він, — визначався особливо князь Лев, енергійний, властолюбивий, завидущий. Силкувався заволодіти сусідніми польськими землями, навіть на краківському столі засісти, але не вдавалося. Пробирав заволодіти також Закарпатською угорською Україною, користаючись із замішань в Угорщині, здається якийсь час володів нею, бо в одному документі Григорій наджупан (правитель) березької столиці називав себе його урядником“. Справді, в 1299 році наджупан Берегова Григорій вважає себе „урядником руського князя Львова“.

Після смерті Льва Даниловича, яка сталася приблизно 1301 року, його трон зайняв син Юрій Львович. Він народився десь біля 1250 року ще за Данила. Цікаво, що в Галицько-Волинському літописі записано, що в 1254-1255 рр., перебуваючи в Галичі, литовський князь Войшелк — „охрестив Юрія Львовича“. Юрій підростав і з батьком Левом ходив у військові походи, набирався досвіду.

Так, наприклад, у 1265 році він водив „раттю свою“ в Литву, а в грудні 1287 року за наказом хана Телебуги, як пише літописець, „Лев князь із сином своїм Юрієм із своєю раттю“ ходили на поляків. Пізніше він князував на Холмщині і Підляшші, з батьком брав участь у походах на Польщу.

Після смерті батька (1301 р.) Юрій об'єднав під своїм правлінням усі галицько-волинські землі. І що найголовніше, домігся у константинопольського монарха права на утвердження окремої

галицької митрополії. А викликано це було тим, що Київ утратив своє значення великокнязівського престолу, а київський митрополит переїхав у 1299 році у Володимир-Суздальський. Тоді Юрій Львович за згодою візантійського імператора і патріарха домігся відкриття у Галичі окремої митрополії. Це збільшило авторитет Галицько-Волинського князівства. Першим галицьким митрополитом був призначений Ніфонт.

Відновлення цілості Галицько-Волинської держави за Юрія Львовича оцінювали відомі дослідники. Так, Михайло Грушевський писав: „Згодом, з початком XIV ст. повмирили Романовичі Волинські, і всі землі галицько-волинські зібралися знову в одних руках — князя Юрія, сина Лева Даниловича. Був се князь могутний, правитель добрий і земля тишилася під його пануванням, спокоєм і достатком; так говорить звістка польського літописця і те саме кажуть деякі пізніші спомини... Для певніших часів панування Юрія зосталося золотою добою світлості, багатства і слави Галицько-Волинської держави“.

Подібну оцінку правління цей князь отримав і в працях академіка І. П. Крип'якевича, який, зокрема, писав: „Після смерті Льва і Мстислава всі галицько-волинські землі об'єдналися знову в одне ціле князівство під владою сина Льва, Юрія. Це був князь великої енергії і ще за життя Льва робив спроби поширити свою територію, наступаючи на Люблін і Берестя. Як галицько-волинський князь, він проявив свою силу тим, що прийняв титул короля Русі“.

Те, як став Юрій Львович королем Русі, покрито таємницею, не виявлено про це і першоджерел. Аналогічне було з прийняттям корони його дідом Данилом від папи 1254 р. у Дорогочині. Одне вагоме джерело дійшло до нашого часу — збереглася печатка Юрія Львовича. На ній — зображення князя Юрія. Воно на сьогодні унікальне і єдине, яке відповідає реалістичному зображенню одного із правителів Романовичів. Всі інші князі з династії Ростиславичів і Романовичів зображувались досі художниками довільно.

На цій печатці круглої форми з одного боку зображено в центрі короля Юрія, який сидить на престолі. Це поважний старець з довгою бородою, з короною на голові, а в руках — скипетр. Навкруг по колу цієї постаті латинськими словами напи-

Печатка із зображенням галицько-волинського короля Юрія I Львовича та його воїна початку XIV ст. (лицевий і зворотний бік)

сано: „Печатка володаря Георгія короля Русі“. На другому боці печатки у центрі — зображення галицького воїна на коні з щитом і мечем. Це також єдине унікальне зображення княжого воїна часів Галицько-Волинської держави. По колу також написано латинню: „Печатка володаря Георгія, князя Володимирського“.

А підписувався Юрій Львович так: „Король Руський, Великий князь Київський, Володимиро-Волинський, Галицький, Луцький, Дорогочинський“. Вже з титулярного переліку видно значні простори південно-західних руських земель, якими володів король Юрій.

Після смерті Юрія Першого, що сталося за одними даними 1308 р., а за іншими — 1315 р. (про це сперечаються дослідники) Галицько-Волинське князівство успадкували його сини Андрій і Лев, які титулували себе „князями всієї Русі, Галичини і Володимирії“.

З тогочасних джерел невідомо, якими уділами чи землями володів кожен із них, але, як видно, вони так само, як і їх прадіди Данило, жили у згоді та вміло, за прикладом батька свого, мирилися з поляками, німецьким орденом хрестоносців і за допомогою західних союзників захищалися від ординців. Вони були і захисним щитом для Польщі від татарської небезпеки. Це мусіли визнати і польські королі. Так, наприклад, польський король Владислав Локетик у своєму листі писав, що „два останні руські

Останній князь
Галицько-Волинської держави
Юрій II Тройденович.
Художник Михайло Фіголь

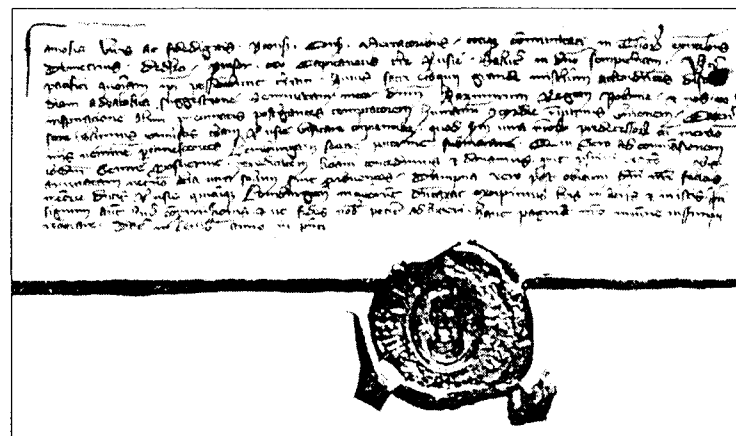
князі, що були для Польщі твердим щитом від татар, зійшли з цього світу“.

Дату та причини смерті цих передостанніх Романовичів-князів Андрія і Лева не знаємо через відсутність джерел. Дослідники висувають припущення, що вони могли загинути в боях або їх могли отруїти татари.

Останнім галицько-волинським князем був син мазовецького князя Тройдена та Марії, дочки Юрія Львовича — Юрій Другий — Тройденевич. Він правив Галицько-Волинською державою з 1324 по 1340 рік і титулував себе „Князем і дідичем королівської Русі“ та вживав королівську печатку свого діда Юрія Першого.

За час свого правління Юрій протистояв наступу Литви, мирився із Тевтонським орденом, спирався у своїй зовнішній і внутрішній політиці на іноземних колоністів-чехів, німців, якими заселяв галицько-волинський край. Це й викликало незадоволення великої галицької боярської верхівки та місцевого населення. Врешті, його було отруєно під час бенкету галицькими боярами 7 квітня 1340 р.

Так закінчилося панування династії Романовичів у галицько-волинському краї, яка правила кілька століть. Хто були ці змовники проти останнього князя Юрія Тройденевича, важко визначити. Є тільки здогади, за якими припускають, що це була змова місцевої боярської знаті, можливо за домовленістю з литовським князем Любартом, якого було посаджено тоді на трон у Володимирі на Волині.

Лист управителя Галицької землі Дмитра Дедько до громади міста Торна (Торуня)

Після загибелі князя Юрія II Тройденевича серед бояр виділився галицький боярин Дмитро Дедько (Детько, Дятько). Він відмежувався від тих, що були проти Юрія II, а з приходом князя Любарта на Волинь, опираючись на нього, очолював боярський уряд Галицького князівства в 40-х рр. XIV століття. Дедько проводив вмілу політику в прикарпатському краю, захищаючи князівство від нападів Угорщини, Польщі й особливо — татар. Дмитро Дедько мав звання „провізора“ або управителя Руської землі. За його правління Галицьке князівство ще зберігало незалежність. З середини XIV століття доля колись могутнього Галицького князівства, куди входила прикарпатська земля, склалася трагічно і сторінки його історії стали літописом нових віків.

УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВА РОСТИСЛАВИЧІВ І РОМАНОВИЧІВ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ XII-XIII ст.

Політична історія Галицько-Волинської княжої української держави за князування династії Ростиславичів та Романовичів, зокрема, її внутрішнє життя, досить повно висвіт-

лені в монографіях Ізидора Шараневича, Михайла Грушевського, В. Пашути, К. Софроненка, Івана Крип'якевича, а також в працях Б. Рибаківа, М. Котляра, І. Ковалю та В. Бойчука. Проте Галич як столиця Галицько-Волинського князівства в міжнародних відносинах XII-XIII ст. майже не вивчений. Виходячи з цього, зупинимо нашу увагу саме на цих питаннях, але під кутом зору столиці Галицької землі.

Галич, як столиця Галицько-Волинської держави, був свідком багатьох дипломатичних місій. З галицького княжого двору надсилали послів в різні європейські держави — Польщу, Угорщину, Візантію, Німеччину, і звідти приїздили посольства у Галицький град.

Як відомо, династію галицьких князів започаткував Ростислав, внук Ярослава Мудрого. Він, за словами автора Київського літопису, був „муж доблесний в бою, а на зріст ставний і красен лицем, і милостивий до убогих“. Ростислав з Прикарпаття переїхав у Тьмуторокань, де князував, а в 1066 році його отруїв посланець з Візантії. З того часу можна говорити про галицько-візантійські відносини.

Після Ростислава прикарпатський престіл успадкували три його малолітні сини: Рюрик, Василько і Володар. Їм довелося нелегко закріплювати за собою ці уділи через прагнення Польщі й Угорщини захопити ласий шматок тодішньої Галицької України. Брати, які мирно між собою жили, 30 років відстоювали батьківську спадщину і лише після Любецького з'їзду князів 1097 року перестали бути князями-ізгоями. Вони міцно закріпилися у трьох уділах — Перемишльському, Звенигородському, Терехівському. Як писав М. Грушевський, ці „молоді, здібні, енергійні і досить неперемінні, здається, в справах боротьби, вони встигли оборонити свою позицію, хоч по великих небезпечних пригодах і страхах“.

Князі витримали натиск волинського князя Ярополка, але згодом Василька осліпив князь Давид, порушивши клятву, дану на Любецькому з'їзді. Василько присягнувся обороняти Галичину перед небезпекою з боку Польщі й Угорщини, а також обіцяв виступити проти половецької навали. Так започаткувалася боротьба галицької княжої трійці (Василька, Рюрика і Володаря) проти поляків, угрів і навіть половців.

Волинські князі звернулися по допомогу до угорців, і навіть сам король Коломан виступив проти Ростиславичів, але під Перемишлем 1099 року його було розбито. Тут загинуло біля 40 тисяч вояків. „Перемишльська битва“ ослабила також і угорські апетити на Галичину“ — писав Михайло Грушевський.

З того часу почалося зближення Ростиславичів із Візантією. Про це свідчить шлюб дочки Володаря з сином візантійського імператора Олексія Комнена. Пізніше галицько-візантійські відносини поглибилися за Володимира Володаревича.

Князь Василько, намагаючись стримати наступ поляків за допомогою половців, здійснив похід у Польщу. Київський літописець писав, що в 1092 році „половці з Васильком Ростиславичем пустошили ляхів“. Також на поляків ходив Володар, якого вони полонили у 1122 році, а викупив його з полону Василько за 20 тисяч гривень.

Цікаво й те, що князь Василько намагався колонізувати Пониззя (Поділля) якоюсь частиною розгромлених турків і болгар після візантійських війн та печенізько-половецьких нападів.

У ті часи, ще за трьох Ростиславичів, на арену виступає наддністрянський Галич, де засів Василько. Це стверджував М. Грушевський, коли писав, що „сим колонізаційним рухом треба пояснити те значення, яке в першій половині, і то видно ще за Василька, здобуває собі наддністрянський Галич. В 1090-х роках столицею Василька вважається Терехівля, але, здається, ще перед смертю Василька старшим столом став Галич. В усякому разі, не пізніше як у 30-х роках став він столицею полудневої Галичини, а в 40-х стає вже столицею цілої Галичини“.

Із чотирьох синів трьох Ростиславичів виділяється Володимирко Володаревич, який об'єднав усі ці уділи в одне князівство з основною столицею в Галичі, і це датується 1141 роком.

Володимиркові випало випробування не лише утримати велику державу, але й відстояти її перед спробами київських і чернігівських князів, зупинити агресію поляків та угорців, посилити дружні відносини з Візантією. Стримуючи мечем і дипломатією, а то й хитрістю київських князів, Володимирко зупиняє спроби агресії Польщі й Угорщини. Оскільки київський князь Всеволод заручився підтримкою сина польського князя Болеслава Кривоус-

того і 1144 року з іншими покірними князями та польськими полками почав наступати на Володимирка, останній запросив допомоги в угорського короля Гейзи, який вислав йому на допомогу бана Белуша. Баталії почалися із Звенигородської фортеці. Але Володимирко хитро-мудро підкорився Всеволоду. Його взаємини з польськими правителями залишилися й надалі ворожими.

Ще більше загострилися відносини Володимирка з Угорщиною після Перемишльського побоїща, де угри зазнали катастрофічної поразки, коли, за даними угорських хронік, помираючи, король Коломан заповів синові помститися на русинах за невдачі в 1099 році, Ростиславичі в 1123 р. виступили з угорським королем спільно. Ця приязнь зросла за угорського короля Бели Сліпого (1131-1141). Згодом його син Гейза оженився із сестрою київського князя Ізяслава, тому Бела став на його бік. Внаслідок цього Володимирко нав'язує відносини з Візантією, з імператором Мануїлом, який ще від хрестового походу 1147 року був у ворожих стосунках з Угорщиною.

Київський князь Ізяслав не міг примиритися з тим, що Володимирко зайняв волинські землі, а тому почав в 1152 р. наступ на галицького князя. Він заручився допомогою з боку Гейзи і пішов на Перемишль. Сили були нерівні, і Володимирко дипломатично помирився з Гейзою, а той примусив Ізяслава помиритися з галицьким князем. Останній навіть „цілував хрест“ і пообіцяв повернути Києву волинські гради. Що могло вплинути на короля Гейзу, що він погодився допомагати Володимиркові? На це відповідає київський літописець. Коли Володимиркові потрібно було стримати наступ Ізяслава з угорцями, він через своїх послів нагадав Гейзі: „Отець твій був сліпий, а я отцю твоєму досить послужив своїм списом і своїми полками за його обіду, і з ляхами я за нього бився. Спом'яни ж мене і се мені прости... І многі дари вислав він арцибіскупу і мужа тим золотом, і сріблом, і посудом золотим, і срібним, і одежею, аби вони вблагали короля, щоб він не став на нього і волі королеві не вчинив“. З цього виходить, що свого часу Володимирко допомагав Белі Сліпому збройно боронити від поляків угорський престіл.

Відносини Ярослава Осмомисла, сина Володимирка, з Польщею й Угорщиною залишалися на початках його князювання

спокійними. Угорський король не втручався в справи Галича. Автор „Слова о полку Ігоревім“ писав, що Ярослав, „лідперши гори угорські своїми залізними полками, заступивши королеві шлях“, належно охороняв кордони Галицького князівства, які проходили через Карпати.

Але з часом, після смерті Гейзи (1161), стосунки Ярослава з новим королем Стефаном III загострилися. Останній, намагаючись заручитися підтримкою Галича у боротьбі проти Візантії, хотів оженити свого сина з дочкою Осмомисла, але з цього нічого не вийшло. Галич пішов на зближення з Константинополем. Налагодилися взаємини галицького князя з візантіяцями стосовно Придунайського Берладського уділу. Більше того, братанич імператора Андроніка Комнин перед небезпекою арешту втік до Галича і тут перебував деякий час, де його гостинно прийняв Ярослав Осмомисл, а потім, коли настало примирення між цесарем і втікачем, галицький князь відпустив його у Візантію з почестями. Це лаконічно зафіксовано у Київському літописі: „У рік 6673 (1165). Прибіг із Цесарграда братан цесарів кир Андронік до Ярослава в Галич. І прийняв його Ярослав із великою приязню, і дав йому Ярослав декілька городів для піддержки. Але потім прислав цесар (грецький Мануїл Комнин) двох митрополитів, кличучи його до себе, і Ярослав одпустив (Андроніка) до нього з великою честю, приставивши до (Андроніка) єпископа свого Кузьму і двох мужів своїх найзнатніших“.

Щодо Польщі, то тут дещо змінилося у відносинах між Галичем і Краковом з причини втечі княгині Ольги з сином Володимиром за підмогою галицьких бояр. Справа в тому, що Ярослав був в позашлюбному зв'язку з Настею Чагрівною. Польща прийняла княгиню, і князь мусив покоритися („цілувати хреста“) та помиритися з княгинею, а Настусю бояри спалили.

Цікавий вислів автора „Слова о полку Ігоревім“: „Стріляєш ти з батьківського золотого престолу в султанів“, — тут, очевидно, натяк на третій хрестовий похід німецького імператора Фрідріха Барбаросси проти султана Саладіна, який відбувся в 1189-1192 роках, і в якому, на думку дослідників, мали брати участь полки Ярослава.

Із смертю Ярослава Осмомисла 1187 року загострилися угорсько-галицькі відносини. Це було викликано тим, що син Ярослава, князь Володимир, через бояр мусив утікати до Угорщини з жінкою, Король Бела „силоміць одняв добиток і всадив його в башту з жоною його“, а сам віроломно увірвався з військами і зайняв Галич, і посадив на трон свого сина Андрія. Угорці гнобили галичан і цим викликали проти себе невдоволення. Тоді бояри запросили на трон сина Івана Берладника — Ростислава, який приїхав до Галича.

А тим часом Володимир вирвався з угорської неволі, втік до Німеччини і за допомогою імператора Фрідріха Барбаросси, якому обіцяв щорічно давати по дві тисячі гривень, повернув собі галицький трон і сидів на ньому 10 років (1188-1198).

Зі смертю Володимира Ярославовича, в Галичі на княжий трон засів волинський князь Роман Мстиславович (1198-1205). За короткий період його князювання у відносинах з країнами Європи дещо змінилося. Він так проводив внутрішню і зовнішню політику, що про нього широко заговорили не лише по всій Україні-Русі, але й у європейських країнах, називаючи його „вікопомним самодержцем всієї Русі“, „великим царем“, „царем в Руській землі“.

Князь Роман підтримував міцні зв'язки з Візантією, Угорщиною, брав участь в битві на Мозгані в Польщі (1195) на боці князів Казимировичів проти Мешка, був у близьких стосунках з угорським королем Андрієм і навіть мріяв іти походом на Саксонію.

В історіографії існувала думка, що були якісь зв'язки Романа з Ватиканом, і папа Інокентій III мав йому надіслати в Галич корону. Але М. Грушевський вважав це тільки легендою. Ось що він пише: „Вона оповідає се так. Папа, почувши, що Роман переміг угрів і ляхів, підбив собі усю Русь, прислав послів до Романа, намовляючи його на латинство, та обіцяв йому королівський вінець й поміч св. Петра для дальших завоювань. Але Роман повів з послами диспут проти латинства „от писма“, а на обіцянку допомогти, вийняв свій меч і запитав: „Чи такий меч має папа, що береться йому помагати в завоюваннях? Доки він — Роман — має свій, не хоче купувати володінь іншою ціною, як тільки війною (кровию) „якоже отци й діди наші розмножили землю

Рускую“. Се оповідання має вже виразні сліди Романової легенди (образ грізного Романа), з другого — сліди пізнішої емуляції з латинством, і в сій формі його треба трактувати рішуче як легенду“.

Роман мав зв'язки з Візантією. В історичній літературі встановилася думка, що перед наступом хрестоносців на Константинополь, столицю Візантії, імператор Олексій III Ангел покинув її і прибув у Галич до князя Романа. Про це довідуємося з праці польського історика XV ст. Яна Длугоша, який пише, що Асхаріус (так він називав імператора Олексія III Ангела) перед здобуттям Константинополя утік спочатку до Херсонеса в Причорномор'я, а звідти прибув до Галича, де його галицький князь гостинно прийняв, і тут він недовго перебував. За Я. Длугошем, і пізніші хроністи — М. Бельський та М. Кромер — також згадували про втечу візантійського імператора до Галича.

А далі в Густинському літописі записано, що коли хрестоносці „прийдоша ко Цариграду морем, обретоша Алексея Ангела царя греческого неготова, их же Алексей убоялся, к сему же яко не имея в Грецах никого же себе приятного, сего ради оставив царство Исаакию, ослепленному брату своему, а сам со своими боярами со множеством богатства і сокровищ побеже в рускую землю, к Роману Мстиславичу в Галич“.

З цими фактами погодилися інші історики. Однак київський історик М. Котляр у 1966 році в статті „До питання про втечу візантійського імператора в Галич у 1204 році“ пробував спростувати цю версію, вважаючи, що втеча імператора Олексія III Ангела до Галича не має історичного підґрунтя і приводить до хибного розуміння русько-візантійських відносин початку XIII століття. Для підтвердження своєї думки автор посилається на те, що такі історики, як В. Татищев, Д. Лихачов, Н. Дашкевич, Б. Рибаків у своїх працях „були менш категоричними у ствердженні цієї версії, ніж сучасні“. М. Котляр, посилаючись на візантійського письменника другої половини XII — початку XIII ст. Нікіту Хоніата, сучасників IV-го хрестового походу Вілльардуена та Георгія Акрополіта, вважає, що імператор Олексій мусив довго скитатися по Греції, Пелопонесі, Генуї, Македонії, а потім, ув'язнений у монастирі св. Якинта, помер, отож не міг бути в Галичі.

Однак всі ці докази М. Котляра не досить переконливі. По-перше, сучасники IV хрестового походу Н. Хоніат, Вільярдуен і Г. Акрополіт, що згадували про цю подію, з тих чи інших причин не говорили про відхід імператора до Галича. По-друге, відомий історик Я. Длугош, який згадував про відхід Олексія III Ангела до Галича, був ближче до тих подій, і, напевно, користувався якимись джерелами, що не дійшли до нашого часу. По-третє, той же Татіщев таки визнає, що імператор приходив до Романа Галицького. За ним Н. Дашкевич, посилаючись на Длугоша, прямо писав: „Після здобуття Константинополя хрестоносцями візантійський імператор утік до Галича“. Академік Б. Рибаків також стверджує, що у Романа Мстиславовича шукав притулку візантійський імператор Олексій III Ангел, вигнаний в 1204 р. рицарями-хрестоносцями.

Виходячи з цього, можемо стверджувати, що категоричний висновок М. Котляра про те, що „слід переглянути версію про втечу імператора до Галича“, непереконливий і залишається тільки спробою підігнати цю подію під нову маловірогідну версію“.

Очевидно, прибуття візантійського імператора Олексія III Ангела до Галича таки мало місце у візантійсько-галицьких відносинах, тим більше, що слава могутнього правителя була відома в Європі. А прибуття до Галича 39 роками раніше згаданого Андроніка наводить на думку, що Галич — столиця могутньої держави Романовичів — привертав увагу відомих візантійських імператорів, які підтримували з Галичем міжнародні дипломатичні відносини, а в разі небезпеки знаходили тут надійний притулок.

В 1185 році той же Андронік з Візантії намагався знову повернути до Галича, та це йому не вдалося. Але 1200 року в Константинополі побували послы з Галича з дипломатичною місією.

Здається, чи не найбільше активізувалися міжнародні відносини в Галицько-Волинській державі за князювання Данила Романовича і столиця Галич відіграла в них помітну роль. Це був період важкого випробування для української Галицької держави, коли Данило мав бути не лише мужнім воїном, полководцем, але й надійним дипломатом, щоб у складних політичних умовах тодішньої Європи протистояти загарбницьким апетитам Польщі, Угор-

щини, Литви, хрестоносцям, а потім і навалам Батиевих орд, утримати престиж Галицько-Волинської держави, яку йому залишили у спадщину його попередники. І Данило, маневруючи між Будапештом, Краковом, Вільном, Ватиканом, а потім Сараєм, зберігав недоторканість рубежів князівсько-королівської держави Романовичів.

Раптова смерть Романа спричинилася до бурхливого неспокою. Над Романовою спадщиною нависла небезпека, повернулись „крамольні“ бояри з Пониззя, куди їх було загнано, а це спритно використали, вже вкотре, правителі Польщі та Угорщини, щоб захопити Галицько-Волинську державу. Так, з 1205 по 1221 роки бояри то ставили своїх князів, то запрошували угорців.

Княгиня Анна з малолітніми синами Данилом та Васильком втекла до Володимира на Волинь, а, звідти вирушила таємно до Угорщини під опіку короля Андрія. Останній спритно використав ситуацію і під приводом захисту маленьких Романовичів окупував галицьку землю, увів в її столицю гарнізон свого війська і проголосив себе „королем Галичини і Володимирі“. У Галицько-Волинському літописі записано: „У рік 1209, коли ж настала зима, прийшов король у Галич“.

А ще рік перед тим до Галича увійшли угорські гарнізони на чолі з жорстоким воєводою Бором Лисим, а на княжий трон король посадив сина Коломана. Угорці почали гнобити галичан. А щоб утвердитися на галицькому троні, король Андрій домовився з польським королем Лешком у Спіші 1214 року про розподіл Галичини і Волині шляхом родинних зв'язків. Тоді обвінчали маленьку Соломію, дочку Лешка, з сином Андрія Коломаном і попросили папу Інокентія III коронувати їх. Літописець писав: „Осінь 1214 р. І вподобав король Андрій роду его Пакославови і зустрівся з Лешком у (городі) Спіші і взяв дочку його (Соломію) за сина свого“.

Надмірне гноблення угорців викликало гнів та невдоволення галичан, і вони запросили на допомогу новгородського князя Мстислава Удатного, який з юним Данилом тричі виганяв угорців з Галича — в 1219, 1221 і 1229 роках.

За цей час Данило поступово оволодів Волинню, а потім, після смерті Мстислава Удатного, визволив Галич від кількадесятиліт-

нього панування угорців. В березні 1238 року Данило прибув із своїми воїнами під Галич і звернувся до галичан із закликком не терпіти гніт іноземних правителів. Галичани запросили його в Галич, і Данило засів на батьківському троні, а над столицею замаюрів його прапор.

„Коли ото він (Данило) під'їхав під город і сказав їм: „О мужі городяни! Допоки ви будете терпіти іноплемянних князів владу?“ — то вони, вигукнувши, сказали: „Се єсть державець наш, Богом даний. І пустилися вони до нього, яко діти до отця, як ті бджоли до матки, як (олени) спрагли до води, до джерела. І Данило увійшов у город свій, і прийшов до (церкви) Пречистої святої Богородиці, і взяв стіл отця свого і на знак побіди поставив на німецьких воротах хоругв свою?“

Але ще перед походом на Галич Данилові вдалося схрестити мечі ще з одним зі своїх західних ворогів. Це були хрестоносці, які, підкоривши собі прибалтійські народи, захопили у 1237 р. град Дорогочин не без допомоги польського князя Кондрата Мазовецького. Як пише літописець, Данило сказав: „Не гоже є держати отчину нашу крижевникам-темпличам, тобто соломоновичам. І пішли вони на них із великою силою, узяли город (Дорогочин) місяця березня і старшину їх Бруна схопили, і воїнів захопили їх, і вернулися обидва у Володимир“.

Дорогочинське побоїще, визволення Галича з-під угорської корми-ги... Здавалося, що відроджувалася державна спадщина Романовичів і Данило зумів примножити славу Галицько-Волинської держави. На жаль, Батієва навала перекреслила плани Данила Галицького.

Розгромивши стольні міста Північно-Східної Русі, орда Батия увірвалася в кордони Північно-Західної України-Руси і страшною навалою пройшла від Переяслава до Києва, а далі посунула в межі Галицько-Волинської держави, знищуючи Данилові гради. Із сумом писав літописець: „Прийшов він, Батий, до Володимира, і взяв його списом, і вбив його без пощади, так само і город Галич, і інших городів багато, що їм нема числа“. Багато галицько-волинських градів лежали в руїнах, значна частина люду була полонена, інші загинули в боях або були стяті шаблями татар.

Тепер перед Данилом стояло нелегке завдання: порятувати свою державу від жорстокого східного ворога.

В цей трагічний час вороги галицького трону не дрімали і вирішили завдати йому удару. Зібралася ціла коаліція: угорські війська, очолені зятем короля Бели Ростиславом, сином чернігівського князя Михайла та воеводою „гордим Філем“, яким допомагали галицькі бояри.

Загарбники захопили Перемишль, але під Ярославлем 17 серпня 1245 року галицькі князі Данило і Василько на голову розбили полчища угрів; полоненого воеводу Філю і деяких зрадливих галицьких бояр вбили. Таким чином, галицький трон був захищений. Літописець розповідає: „Угри ж і ляхи многі побиті були і схоплені були; і з усіх (війська) багато схоплено було. Тоді ж і Філя гордий схоплений був Андрієвим двірським, і приведений був до Данила, і вбитий був Данилом. А (боярин) Жирослав привів тисяцького Володислава Юрійовича, лихого баламутника землі (Галицької). І в той же день і той убитий був, і багато інших угрів побито було в гніві“.

Рятуючи свою державу, Данило робив спробу, з одного боку, втягнути в цю боротьбу західноєвропейські держави, а з другого — внутрішньо підготуватись до двобою розбудовою нових градів і зміцненням столиці Галича. Спочатку він сподівався на допомогу папи Інокентія IV. Останній робив спробу на Лівонському соборі в 1241 році закликати західних правителів на хрестовий похід проти орди Батия. З цією метою папа прислав Данилові королівську корону, якою коронувався Данило на короля 1253 року в Дорогочині. „Він (Данило), — пише літописець, — ото ж прийнявши вінець од Бога, од церкви Святих Апостолів, від престолу Святого Петра і від отця свого папи Інокентія, і від усіх єпископів своїх... Прийняв же Данило од Бога вінець у городі Дорогочин, коли він ішов на війну (проти ятвягів) із сином Львом“.

Здається, не зовсім мав рацію наш великий історик Михайло Грушевський, коли писав, що Данилова „дипломатія хаотична“. Його політика супроти татар короткозора, непевна, уривчаста. Він не вмів ані зорганізувати якогось ширшого союзу руських князів, ані опертися на народних масах.“

Надто складно було Данилові організувати „союз руських князів“, адже між князями в південно-західній Україні-Русі не

було єдності. По-друге, йому не вдалося через папський престіл організувати хрестовий похід проти татар, бо сам папа не зміг організувати коаліцію західноєвропейських монархів. По-третє, значно перешкождали йому в протиординській боротьбі самовладні бояри, які проводили проти Данила підступну політику і орієнтувалися на зовнішні сили інших князів або сусідніх держав. По-четверте, не прихильно тоді до Данилової держави ставилися сусідні правителі Литви, Польщі, Угорщини і хрестоносці. Але хіба не було вдалим дипломатичним кроком Данила те, що він сам пішов до Батия, аби відвернути агресію орди, те, що він зміцнював старі і будував нові міста-фортеці, і навіть зміг відтиснути ординського темника Куремсу з Подністров'я. Та й надто сильною була тоді ще, за Батия, Золота Орда, щоб можна було їй протистояти. До того ж Батий на зміну Куремсі вислав проти Данила найжорстокішого темника Бурундая. „Прийшов Бурундай і безбожник, лютий, з безліччю полків татарських, з великою силою“ — згадує літописець.

Починаючи з часів Ростиславичів і далі, за Романовичів, над Галицько-Волинською державою почала наростати небезпека з боку литовських племен, які вторгалися у волинські землі. Князь Роман не раз з Галича виступав з полками на литовців і зумів так їх приборкати, що польський хроніст М. Стриковський зазначав, що Роман полонених литовців притягав до важких робіт. Мабуть, ще з тих часів дійшла до нас приказка: „Ой Романе, Романе, лихом живеш, Литвою ореш“.

Був період, коли над Литвою панували галицькі князі. З приводу цього Михайло Грушевський писав: „Світла зірниця блиснула була Даниловичам в землях литовських; один з них, Шварно, дістав навіть великокнязівський стіл на Литві, але вмер скоро, і ся комбінація пропала; згодом галицькі князі тратять всякі впливи в землях литовських, а далі Литовське князівство стає небезпечним сусідом і починає простягати руки й на галицько-волинські землі“.

Після того, як Данило через підступність галицьких бояр переніс свою столицю до Холма, після того, як син його Лев князював у Львові, а далі наступники правили у Володимирі, на Волині, Галич поступово втрачає своє значення у внутрішній і зовнішній

політиці. Сюди вже не прибували іноземні посольства, звідси вже не відправлялися княжі послани до європейських країн.

3 ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

Із політичним занепадом Київської України-Руси і, особливо, після Батієвого погрому, столий град Київ не міг залишатися основним центром української церковної митрополії.

З чітким поділом колишніх князівств на східно-північні і південно-східні центри, які змагалися за політичне верховенство, виникла потреба, як пишуть дослідники, розподілити Київську митрополію, що існувала тільки формально, на дві частини. Зруйнований Київ не міг залишатися центральним митрополичим осідком.

Спадкоємцем Київської Русі на заході стала могутня Галицько-Волинська держава. Тоді і виникла необхідність тут, у головному граді над Дністром, мати свою митрополію. Тим більше, писав Михайло Грушевський, що „вихідною точкою для справи галицької митрополії стався то переїзд (Київського митрополита Максима в Володимир) на Клязьмі 1299-1300 р.: мабуть, в сім переїзді були такі подробиці, що і в очах сучасників надавали йому характер рішучого перенесення митрополичого осідку з Києва в Володимир. Се понудило тодішнього галицького князя постаратися про вилучення земель з дотеперішньої єпархічної зв'язки й заснування осібної митрополії в Галичу, чи був то Лев, чи його син Юрій, не знати, бо рік смерті Льва нам незвідний, а незвідно і те, коли саме піднято справу Галицької митрополії. Подробиць сеї справи

Грецька печатка владика галицького Кузьми (друга пол. XII ст.).

взагалі не знаємо зовсім, бачимо тільки, що заходи Галицького князя свою мету досягнули; 1303 року візантійського, а значить 1302/3 нашого числення засновано Галицьку митрополію грамотами цісаря Андроніка і патріарха Атаназія“.

За твердженням Івана Крип'якевича, „утворення окремої митрополії“ — це доказ значної сили Галицько-Волинської держави, бо царгородський патріарх давав згоду на те тільки визначним володарям. А тоді, як більшість дослідників вважають таким відомим володарем Галицько-Волинської держави був король Юрій I, син Льва. Це він вчинив, щоб не залежати від інших держав, тим більше, що Київський митрополит переїхав у Суздальську землю“.

Першим галицьким митрополитом був Ніфонт. Тоді до Галицької митрополії були приєднані і дієцезії Володимиро-Волинська, Луцька, Туровська, Перемишльська, Холмська і Львівська. „Так, — далі пише М. Грушевський, — з'явилася друга руська митрополія, що, як бачимо — мала обіймати землі Галицько-Волинської держави та ще Туровопинську землю, що від півстоліття стояла під політичним впливом галицько-волинських князів“.

Після смерті першого галицького митрополита Ніфонта біля 1305 року другим митрополитом став Петро з-над Рати, якого мав запросити король Юрій I. Він був монахом і заснував монастирок біля Жовкви на Львівщині, на річці Раті. Але він недовго сидів на митрополичому столі у Галичі. Після смерті 1308 року у Володимирі на Клязьмі митрополита Максима, грецький патріарх за намовою московських князів рекомендує на його місце галицького митрополита Петра. На запрошення московського князя Івана Калити в 1320 р. митрополит Петро переїздить до Москви і там залишається.

Після нього в Галичі митрополитом стає Гавриїл, а після нього залишається Теодор. Але на вимогу московських князів і заходами польського короля Казимира царгородський патріарх Іоан у 1374 р. скасував Галицьку митрополію. У 1371 році новий царгородський патріарх Філотей відновив Галицьку митрополію, митрополитом якої став галицький єпископ Іван (1392-1401), але він не дістав патріаршого затвердження. Що більше, Київський митрополит Кипріян позбавив Івана гідности митрополита, ув'язнив його і Галицька митрополія перестала існувати. З того часу Київський митрополит став іменуватися „Київським, галицьким і всією Русі“. Відродилася Галицька митрополія лише на початку XIX століття.

Розділ III

КУЛЬТУРА

В ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ XII-XIII ст.

ОСВІТА І ПИСЕМНІСТЬ.

ГАЛИЦЬКІ ЄВАНГЕЛІЯ XII-XIII ст.

Галицькій землі у XII-XIII століттях високого рівня досягла культура, особливо у стольному граді Галичі. За князювання Ярослава Осмомисла тут відкрилася бібліотека, в якій знаходилося чимало рукописних книг давньої Русі.

До нашого часу збереглося Галицьке Євангеліє, написане в 1144 році в Крилосі. Справедливо професор С. Д. Бабишин вважає, що після Києва і Новгороду Галич був третім на Русі центром зосередження давньоруського письменства. Саме тут був написаний Галицько-Волинський літопис — основне джерело до історії Галицько-Волинського князівства XIII століття та інші письмові пам'ятки того часу.

Минуло 850 років з того далекого часу, коли було написане славнозвісне Галицьке Євангеліє — 1144 року.

Треба сказати, що святі книги писались у давнину і ми мало про них довідуємося з першоджерел.

Взагалі з княжих часів до нас дійшли три одиниці літературних творів. Так склалось, що війни, стихійні лиха, ординські походи знищили багато наших писемних пам'яток літератури, зокрема церковних книг.

Ми пишаємося такими літературними творами, як Моленіє Данила Заточника, Києво-Печерський патерик, Житіє Феодосія Печерського. Але серед цієї давньої світської і духовної літера-

Сторінка Крилоського
Євангелія 1144 р.

тури особливої уваги заслуговують Євангелія — святі книги, які духовно збагачували душі наших предків, сприяли святості наших вчинків, бо життя Ісуса Христа, його притчі оберігали від спокуси, вчили по-Божому чинити, любити Боже слово. В них закладено все, що облагороджує людину духовно, морально, збагачує нашу молодь.

Поширення Євангелій по нашій Україні почалося з часу прийняття християнства. Не будемо говорити, як наші Євангелія з'явилися в золотоверхому Києві, інших столицях удільних князівств — Чернігові, Переяславі, Володимирі на Волині. Я тільки хочу нагадати нашим читачам про Євангелія, які появились у нашому Прикарпатському краї.

Коли вперше і де саме було написано Євангеліє в Галицькій княжій державі, мабуть, нелегко з'ясувати через брак джерел.

Але щаслива доля подарувала нам, галичанам, історію появи Галицьких Євангелій з XII і XIII, XV, XVI, XVII століть. Серед них одним із перших дійшло до нашого часу Галицьке Євангеліє 1144 року. На жаль, історію його виникнення мало знаємо з тих історичних джерел, але те, що принесли нам його відкривачі, є цінним і цікавим.

Достовірно відомо і доведено, що воно було виявлене у XVIII столітті. Це Тетраєвангеліє було переписане з південнослов'янського оригіналу в столиці Галицького князівства — княжому Галичі — 1144 року, в час князювання об'єднувача Галицької землі князя Володимира, сина Володара із династії Ростиславичів. В цьому найстарішому Євангелії було вміщено 228 аркушів і 31 додаток, а всього 260 сторінок.

Дослідники встановили, що це найстаріший збережений текст із західноукраїнських земель. В ньому цікаво відтворено деякі особливості місцевої мови. Він є найстарішим українським Тетраєвангелієм.

Дуже мало відомо про місце написання і невідомо, хто автор, при якому монастирі чи церкві писали це унікальне Євангеліє. Видано його не цілком поправно архимандритом Амфілохієм у двох томах у Москві в 1882-1893 роках. І зберігається це наше українське Євангеліє в рукописі у Головному московському архіві древніх актів.

Відомо, що до нашого часу дійшло ще одне Галицьке Євангеліє з княжих часів — з 1226 р. Воно також було написано в Галичі і цікаве своїми палеографічними особливостями. Євангеліє написано ручно, і в ньому спостерігаємо елементи місцевої мови. Його також можна віднести до найстаріших українських Тетраєвангелій. Написано воно старослов'янською мовою на 215 сторінках з невеличкою передмовою до читачів.

До нашого часу дійшло і ще одне Галицьке Євангеліє — з 1266-1304 років. Чому воно називається Галицьким? Бо його переписав церковнослов'янською мовою з болгарського оригіналу в старовинному Галичі пресвітер Георгій. Воно охоплює 175 сторінок. Це Галицьке Євангеліє вивчали Соболевський і Вольтер. Вони довели, що хоч воно переписане з болгарського оригіналу, але має деякі особливості місцевої мови. Уривки цього

Євангелія були опубліковані 1885 року в журналі „Киевские Университетские Известия“. Цей цінний рукопис зберігається у Санкт-Петербурзькій публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина у відділі рукописів.

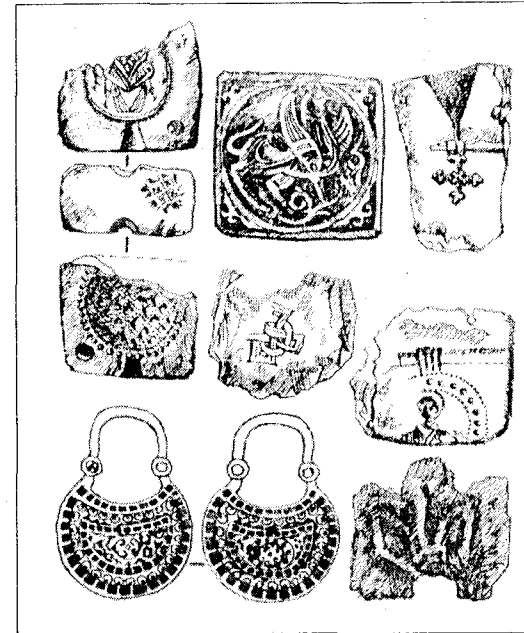
Чому саме ці Євангелія писалися в Галичі? Галич — столиця Української Галицької держави — був не лише важливим політичним, а й культурним центром у XII-XIII ст. Справедливо професор Степан Бабишин, відомий дослідник культури Київської Русі-України, вважав, що після Києва і Новгороду Галич був третім на Русі-Україні центром зосередження давньокняжого письменства.

Саме тут був написаний відомий Галицько-Волинський літопис — основне джерело до історії Галицько-Волинської держави XIII ст., та інші писемні пам'ятки. Особливо високою була культура в Галичі за Ярослава Осмомисла, Романа Святославича і Данила Галицького. Саме тут у першій половині XII ст. діяла славна Галицька „Трійця“ — премудрий книжник Тимофій, хитрець-різьбяр Авдій і знаменитий співак Митуса — три славетні діячі нашої культури.

Та й сам князь Ярослав був освіченою людиною, тому не випадково літописець назвав його „Осмомислом“, що означало: володів вісьмома смислами наук. Відомий історик В.Н.Татищев у своїй „Истории Российской“ писав, що „Ярослав Осмомисл навчений був мов, багато книг читав, у церковному чині багато що виправляв, і клір влаштовуючи і навчаючи, зловір'я скореняв, а мудрості і правдивої віри навчав і вчити спонукав монахів же і їхні прибутки призначив для навчання дітей“.

У часи Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича, Данила Галицького і його наступників при монастирях і церквах переписувалися рукописні книги, призначені для богослужіння, які майже не дійшли по нашого часу за винятком двох Євангелій — з 1144 і 1226 років.

Продовжувала розвиватися культура і після Ярослава Осмомисла в часи Романа Галицького і його сина Данила. Це підкреслив автор Галицько-волинського літопису в оцінці Данила на його смерть 1264 року. Він писав, що Данило був не лише князем добрим, хоробрим і мудрим, але й таким, який спорудив

Археологічні знахідки
Ярослава Пастернака в Крилосі

городи многі, і церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прапорами“.

Академік І. П. Крип'якевич звернув увагу, як одягалися прості люди і феодална верхівка. Він писав, що одяг селян був виконаний саморобним способом, сорочки і штани були пошиті з простого полотна. Зате князі, бояри, дружинники одягалися багато, з коштовних тканин — парчі, оксамиту. Дізнаємось, що князь Данило носив „кожух з оливира грецького, мереживом золотим волоським обшитий, чоботи у нього були із зеленого сап'янцю, вишиті золотом“.

На Крилоській горі при розкопках комори ремісника-ювеліра, про що ми раніше згадували, виявлені були унікальні знахідки ювелірного виробництва в княжому Галичі. Вони викликають захоплення. Ще в 1940 році археолог Ярослав Пастернак знайшов в урочищі Юрїївському кам'яну форму для відливання дрібних жіночих прикрас-колтів, які, свідчать матеріали, знаходили попит на новгородських ринках. Медальйони, відлиті суздальськими ювелірами, знайдено в Галичі. А все це переконує про існування у великих градах Русі талановитих ювелірних майстрів, що славилися своїми високомистецькими творами.

На Крилоській горі при розкопках комори ремісника-ювеліра, про що ми раніше згадували, виявлені були унікальні знахідки ювелірного виробництва в княжому Галичі. Вони викликають захоплення. Ще в 1940 році археолог Ярослав Пастернак знайшов в урочищі Юрїївському кам'яну форму для відливання дрібних жіночих прикрас-колтів, які, свідчать матеріали, знаходили попит на новгородських ринках. Медальйони, відлиті суздальськими ювелірами, знайдено в Галичі. А все це переконує про існування у великих градах Русі талановитих ювелірних майстрів, що славилися своїми високомистецькими творами.

У відомого прикарпатського художника Михайла Фіголя, уродженця села Крилоса, була зібрана унікальна колекція високохудожніх мистецьких творів з Крилоса і околиць Галича з часів княжого

Іконографія і живопис

Ікони княжого Галича

Ікони княжого Галича, виявлені археологом В. Ауліхом

граду Галича, вивчені матеріали були опубліковані в окремій книзі, автором якої й став сам колекціонер.

Всі гради Галицького князівства були забудовані дерев'яними, кам'яними будівлями. Особливо славився своїми будовами старовинний Галич.

Галицькі монастирі та церкви в княжий час виділялися серед інших будов розкішними архітектурними ансамблями. Стольний град над Дністром, мов золотоверхий Київ, з десятками білокам'яних храмів, оздоблених чудовою різьбою і декоративною керамікою, дерев'яними палацами знаті, побудованими простим галицьким людом, потужними валами і дерев'яними стінами викликав захоплення сучасників.

КИЇВСЬКИЙ І ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИСИ

Важливим пластом, який мав відношення до культури Галицької землі, є пам'ятки писемності — Київський і Галицько-Волинський літописи.

Як відомо, Київський літопис, що був складений у Видубецькому монастирі, охоплює період XII століття, а точніше 1111-1200 рр. За даними дослідників він став зведенням літописних звісток, які велися у Київському, Переяславському, Чернігівському, Галицькому і Волинському краях. Ці записи, старанно зібрані, зведено в Києві і вони були опубліковані в „Полном собрании русских летописей“ в Іпатіївському списку.

В Київському літописі, в основному, описані події історії всієї Південно-Західної Русі, але значна частина їх стосується історії Галицької землі — тобто території Прикарпаття. Якщо в „Повісті временних літ“ лише зафіксовано декілька літописних звісток, що стосувалися прикарпатського краю, то в Київському літописі зустрічаємо багато матеріалів з історії Галицької землі XII століття. Іде мова про політичну діяльність династії Ростиславичів, які правили в Прикарпатті. Звідси ми черпаємо відомості про політичні події Галицького князівства часів правління цієї гілки князів Ростислава, Рюрика, Володаря, Василька, Володимира, Ярослава Осмомисла, Володимира Ярославича.

Діяльність цих правителів, що зміцнювали Галицьке князівство, пов'язана зі всією історією південно-західних руських земель. Цікаво, що в літописі вперше згадується назва „Україна“ (1187 р.) як поняття прикордонної землі — окраїни і „Україна Галицька“ (1188), що має відношення до Галицької землі.

Другою важливою писемною пам'яткою культури є Галицько-Волинський літопис. Якщо Київський літопис лише частково відображає історичні події на Прикарпатті, то Галицько-Волинський літопис, а точніше перша його частина, повністю подає історичні відомості про Галицьку землю XIII століття.

Ці літописні записи вміщені в „Полном собрании русских летописей“ в Іпатіївському списку. Дослідники виводять гіпотези мож-

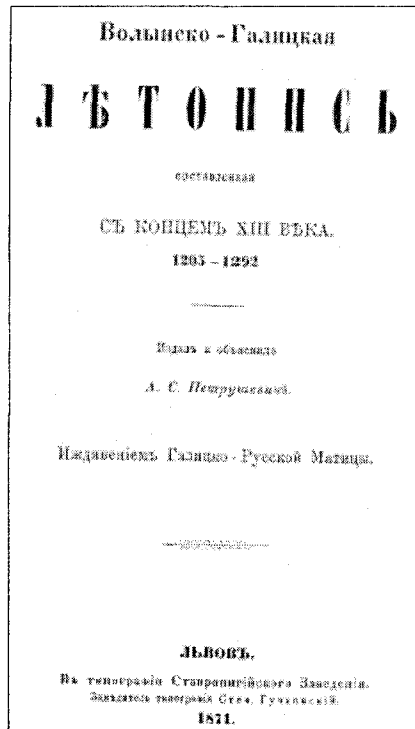
ливих авторів і доводять, що тут існувало кілька редакцій, авторами яких були різні люди. Але, на думку А. І. Генсьорського, ці частини не є механічним сполученням різних літописів, а органічно об'єднуються ідейним задумом в один твір, над складанням якого працювало в повній послідовності кілька авторів.

У першій частині літопису, що охоплює період з 1205 по 1262 роки, йде мова про князювання Данила Романовича. Тут невідомий літописець починає з окремого опису особи Романа Мстиславича, а потім описує тяжкі випробування Данила і його брата Василька, як вони боролися проти внутрішніх і зовнішніх ворогів, відстоювали свій батьківський трон, боролися з полчищами Батия.

Дослідник знайде тут багато краєзнавчого матеріалу, згадки про будови церков, як, наприклад, в Холмі, і лаконічні висновки про трьох славних діячів культури часів Данила Галицького — премудрого книжника Тимофія, вмілого скульптора Авдія та славного співця Митусу.

СВЯТИНІ КНЯЖОГО ГРАДА

Вигляд княжого Галича прикрашали багаті на свою архітектуру святині, які, немов писанка, вписувалися в розлогі простори Крилоського узгір'я, Наддністрянської низовини. Затихли дзвони багатьох храмів і монастирів, зникли білокам'яні будови цих святинь, та не втрапилася пам'ять про їх

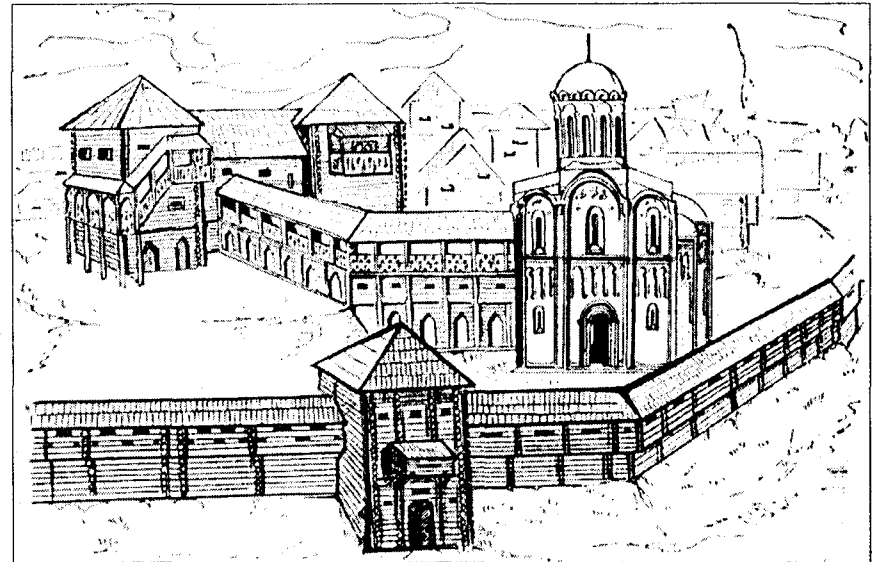

*Галицько-волинський літопис.
Титульна сторінка перекладу
А. Петрушевича. Львів, 1871*

існування. Простора земля Галича частково заховала під собою рештки тих фундаментів, уламків мозаїчних плит, іконографічного матеріалу. Але завдяки подвижницькій наполегливій праці незабутніх відкривачів цих перлин архітектури ми сьогодні можемо уявити собі цю священну архітектурну красу.

У 1100-літній ювілей старовинного Галича хочеться згадати і поклонитися тим першовідкривачам цих старовинних княжих святинь, в когорті яких красуються імена як колишніх дослідників — Антона Петрушевича, Лева Лаврецького, Ізидора Шараневича, Лева Чачковського, Осипа Пеленського, відомої львівської археологічної школи другої половини XIX — початку XX ст., незабутнього Ярослава Пастернака, так і пізніших дослідників — Т. Пасек, С. Іоаннісяна, М. Каргера, О. Ратича, В. Ауліха, які продовжували вивчати пантеони та парфенони давніх храмів.

Їх наполегливу працю продовжують сьогодні талановиті археологи з Києва, Львова, Івано-Франківська — Володимир Баран, Юрій Лукомський, Богдан Томенчук, Ігор Кочкін, Марія Вуянко — представники нинішньої української галицької археологічної шко-

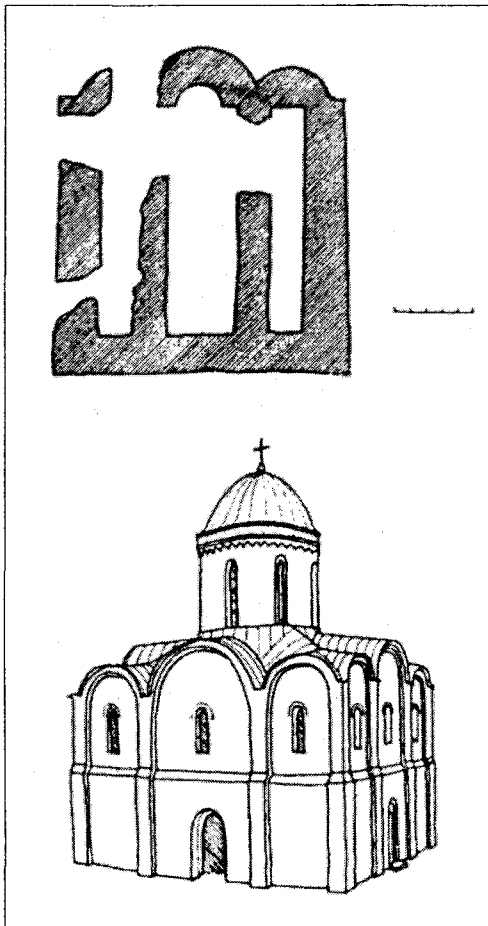
*Княжа резиденція із Спаською церквою на Золотому тоці.
Малюнок Олега Мельничука*

ли. Кожного сезону з-під галицької землі вчені відкривають все нові археологічні скарби, розкривають таємниці цих святинь, рештки тих будов, які в останках старовини дають допитливому любителю рідного краю ознайомитися із славною історією, застиглою в рештках каменю, мармуру, із музою краси і естетики.

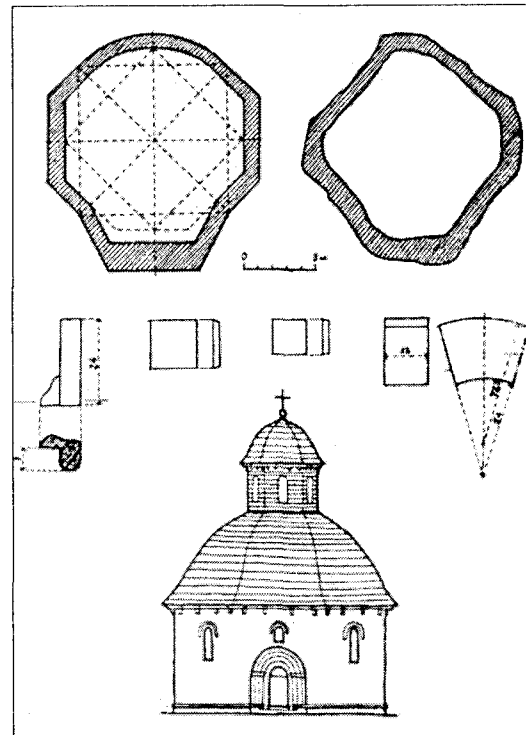
Опираючись на результати цих унікальних розкопок та їх наукові праці, ми хоч в загальному представимо штрихи існування цих святинь, виплеканих галицькою школою, яку характеризує одна і та сама техніка: тесаний камінь, однакові різьби та повздовжньо базиліковий або дооседний план, переважно квадратний, чотирифіліарний, в трьох апсидах. Здається, краще не скажеш.

На березі річки Лімниці колись стояла кам'яна церква Св. Спаса, яку дослідники вважають однією з найдавніших, придворною, спорудженою ще князем Володимирком.

Фрагменти цієї церкви відкрив уперше у 1882 р. о. Лев Лаврецький при участі проф. І. Шараневича. Далі її досліджували архітектор В. Захарієвич, археолог О. Іоаннісян. Вони датують її першою половиною XII ст. На основі розкопок фундаментів з'ясовано — це чотиристовпна триапсидна святиня у виді квадрата, споруджена з наддніпрянсько-

*Церква Святого Спаса.
Реконструкція з брошури
Ю. В. Лукомського „Архітектурна
спадщина Давнього Галича“ (с. 5)*

*Полігон-квадрифілій у Карповім гаю.
Реконструкція з брошури
Ю. В. Лукомського „Архітектурна
спадщина Давнього Галича“ (с. 11)*

джена з наддніпрянсько-го каменю. З виявлених уламків простежується цікавий архаїчний орнамент і помітні сліди фрескових розписів.

В урочищі Карповий гай, на правому березі Лімниці о. Лев Лаврецький із І. Шараневичем у 1862 році відкрили будівлю, яку згодом назвали „Полігон“ або Ротондою. Пізніше Ю. Захарієвич та О. Іоаннісян визначили її як Полігон-Квадрифілій з наявними фрагментами тесаних архітектурних деталей, що дало підставу говорити про білокамінний декор.

Святиня датується серединою XII століття.

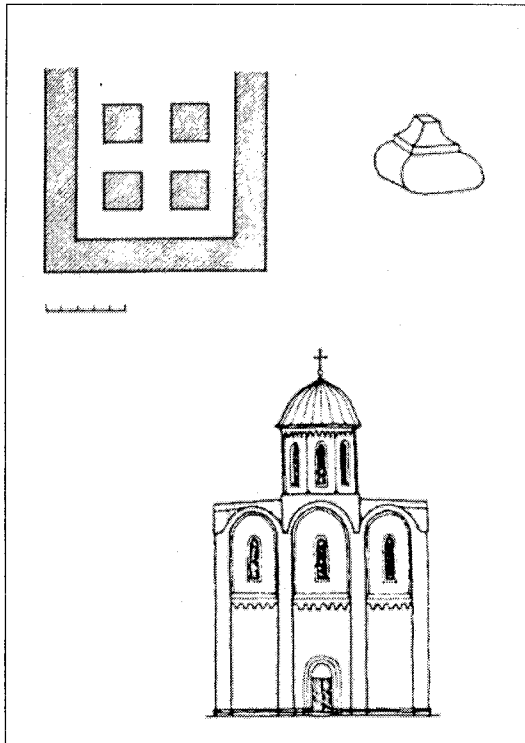
Церкву неозначеної назви при гостинці Галич — Калуш на полі, званому Цвинтариська, ще в 1884 році виявили о. Л. Лаврецький і І. Шараневич. Ця будова знаходиться на південь від с. Залукви. По її фундаментах видно, що вона була невеличкою, кам'яною, чотиристовпною, триапсидною, її спорудили з річкового каменю в другій половині XII століття.

На правому березі Мозолевого Поток у 1886 році згадані сподвижники пошуків княжих святинь Л. Лаврецький і І. Шараневич натрапили на фундаменти зниклої святині. Це, як з'ясувалося, фундаментальна будова — церква-ротонда, її називали церквою Іллі, оскільки тут в середньовіччі стояв монастир з однойменною назвою. М. Каргер продовжував розкопки цієї святині і на основі виявлених матеріалів встановив, що її будували в другій половині XII ст. з річкового каменю і вапняку. З виявлених

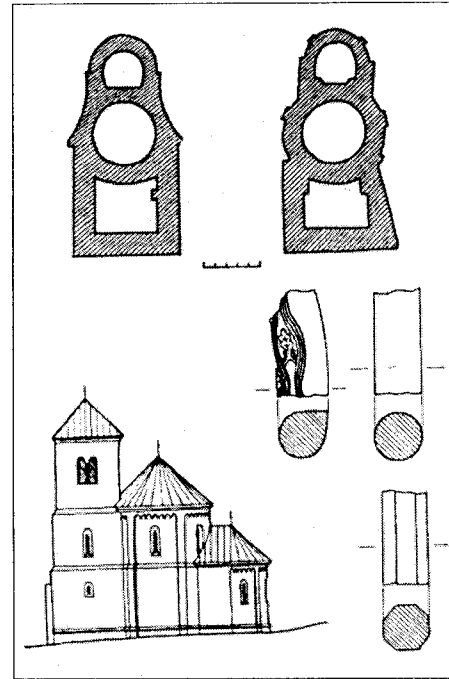
уламків з'ясовано, що це окремі різьблені, тесані архітектурні деталі. На думку археолога Ю. Лукомського, будова наближена до подібних рогонд Центральної Європи і має ступеневу, виразно тридільну композицію об'єму.

Найбільшою будівлею княжого Галича вважається Успенський собор, споруджений при Ярославі Осмомислі приблизно 1157 року. Місце його локалізації довгий час шукали в різних місцях археологи ще з середини XIX століття. Проте відомий археолог Осип Пеленський на початку XX ст. визначив найбільш вірогідне місце розташування цієї княжої святині Галича. В 1911 році він натрапив на деякі деталі цієї фундаментальної будівлі, але брак коштів не дав йому змоги здійснити розкопки. Фактично О. Пеленський перший вказав на місце розташування Успенського собору.

І лише фундаменти цього величного собору, залишки його стін були відкриті сенсаційними розкопками визначного археолога Ярослава Пастернака у 1937 році і цим була завершена тривала дискусія між вченими не лише про місце знаходження кожної святині, але й про основне розташування княжого центру Галича. Це відкриття стало голосним не лише в Галичі, але й по всій тодішній Європі. Сюди сходилися люди, щоб побачити рештки дива — святині княжих часів.

*Церква в урочищі Цвинтариська.
Реконструкція з брошури
Ю. В. Лукомського „Архітектурна
спадщина Давнього Галича“ (с. 13)*

*Церква святого пророка Іллі.
Реконструкція з брошури
Ю. В. Лукомського „Архітектурна
спадщина Давнього Галича“ (с. 21)*

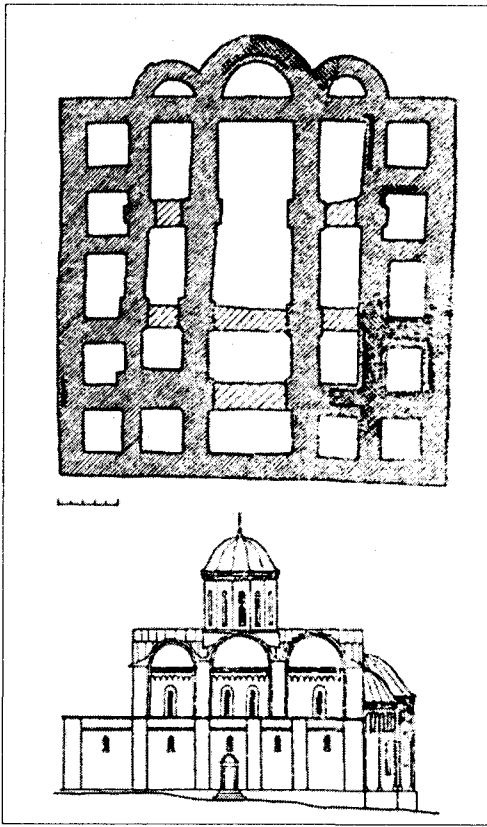
Розкопані фундаменти і деталі дали уявлення про цей фундаментальний храм, його розміри і досконалість будівельної техніки. Пам'ятка потрясла всіх сучасників відкриття. Археолог Ю. Лукомський відзначив, що собор являв собою великий чотиристовпний триапсидний храм, який з трьох сторін був охоплений галереями розміром 32,4x37,5 метра. Фундамент був споруджений з грубо оброблених блоків крейдяника та вапняка. Оздоблений кам'яною скульптурою, складений з білого дністровського вапняка, Успенський собор був збудований настільки пишно і велично, що не поступався кращим соборам Києва, Чернігова, Новгород, Суздаля та іншим їм подібним в Україні-Русі. Про це свідчать, за описом самого відкривача і багатьох мистецтвознавців, довершеність плану фундаментів споруди, а також залишки вишуканих за формою колон, мистецьки різьблених капітелів та інших фрагментів. Це було другим періодом функціонування галицької архітектурної школи. Дослідження, проведені в 1936-1937 роках Ярославом Пастернаком, виявили найрізноманітніші декоративні фрагменти, які прикрашали цей храм — зооморфні різьблення, антропоморфні зображення, геометричний і рослинний орнамент. В інтер'єрі храму були розмальовані фрески та мозаїка.

Цей собор за розмірами у стародавній Україні-Русі прирівнювався до Софіївського Собору і Десятинної церкви у Києві. Він являв собою укріплену фортецю і був пошкоджений після навали Батия.

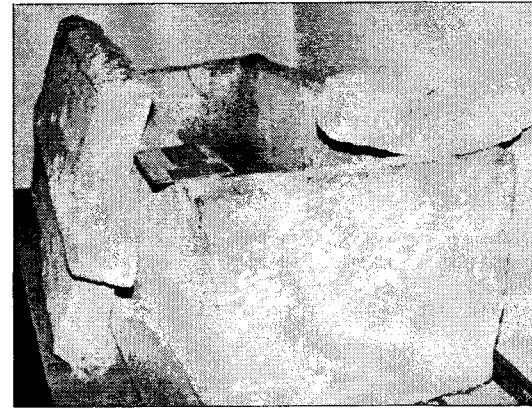
Буквально сенсацією цього археологічного відкриття було й те, що в середині, під підлогою, виявлено кам'яний саркофаг з алебастрових плит із скелетом людини. Дослідники вважають, що це останки князя Ярослава Осмомисла. В Київському літописі написано, що цього князя було поховано в церкві Богородиці. „Того ж року, — пише літописець у 1187 р., — представився галицький князь Ярослав, син Володимирів, місяця жовтня в перший день, а в другий день покладений був у церкві Святої Богородиці“.

Тепер саркофаг зберігається в постійній експозиції обласного краєзнавчого музею, а на місці поховання поставлена пам'ятна плита з написом: „Тут був похований Ярослав Осмомисл, 1152-1187“. Розкопаний фундамент Успенського собору в Крилосі законсервовано.

У тому ж 1882 році невтомний о. Лев Лаврецький та І. Шараневич на березі Лімниці, недалеко від митрополичого лісу — Діброви, відкрили фундаменти чотириступеневої, триапсидної кам'яної церкви. О. Пеленський і Ю. Захарівич здійснили реконструкцію і назвали святиню „Кирилівською“, оскільки урочище місцеве населення іменувало Кирилівкою. У 80-х роках ХХ ст. її досліджував Ю. Лукомський, який на основі матеріалів стверджував, що конструкція основи будівлі виконана надзвичайно

*Собор Успіння Пресвятої Богородиці.
Реконструкція з брошури
Ю. В. Лукомського „Архітектурна
спадщина Давнього Галича“ (с. 9)*

Саркофаг галицького князя Ярослава Осмомисла, виявлений під час археологічних розкопок Успенського собору в 1937 р. археологом Ярославом Пастернаком

акуратно з річкового каменю на глині, а на основі розкопаних фундаментів видно масивні вузли апсидних сполучень. Він відносить пам'ятку до подібних храмів нового стильового напрямку. Святиню датують останньою третиною ХІІ ст.

На правому березі Мозолевого потоку Лев Лаврецький у 1884 р. відкрив фундамент восьмикутної будівлі, подібної за формою і мате-

ріалами до „Полігону“ у Карповому Гаї. Згодом І. Шараневич зробив припущення, що це залишок храму-ротонди „Воскресення“. Цікаво, що на місце цих розкопок прибув з Києва відомий історик і археолог Володимир Антонович у 1885 р. і, як твердить Ю. Лукомський, він вважав, що виявлені фундаменти на „Воскресінським“ треба відносити до оборонних кам'яних веж. Пізніше святиню розкопував Я. Пастернак. Її датують ХІІІ ст.

Чудовим пам'ятником кам'яної архітектури княжого Галича була церква Св. Пантелеймона — перлина витворів княжої архітектурної школи ХІІ-ХІІІ століття. Ця святиня збереглася на правому березі Лімниці у Залукві, вона чудом вціліла від Батієвої навали.

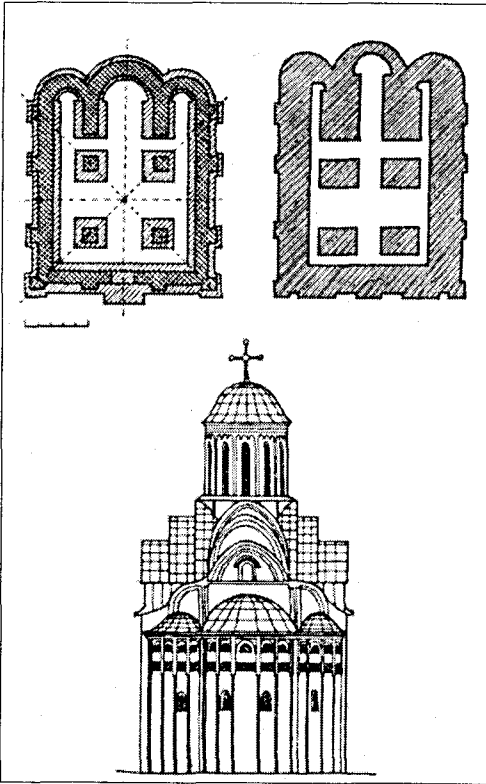
Одним із перших дослідників цієї будівлі був відомий галицький вчений А. Петрушевич. Він у своїй праці про цю будову писав, що подібні укріплення з подвійними валами і ровами були і раніше, а церква Пантелеймона була побудована в середині ХІІІ століття. На Русі Св. Пантелеймона вважали за охоронця здоров'я, князі носили його зображення як емблему на шоломах.

Деякі дослідники (як В. Лушкевич) помилково вважали святиню літописним Успенським собором. Але останню крапку над цією

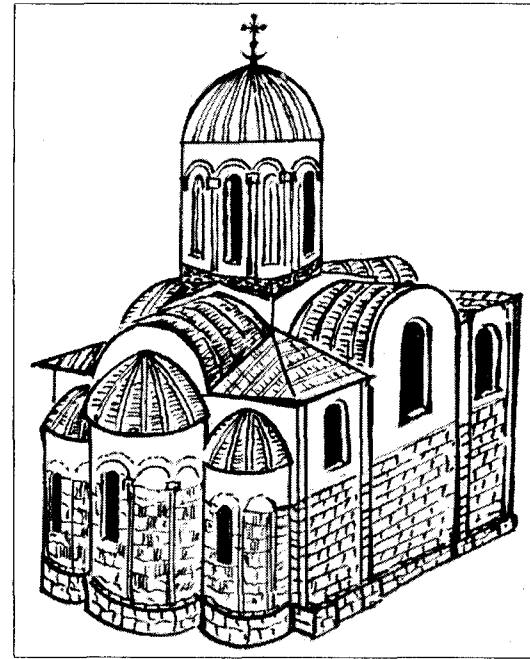
таємницею поклав О. Пеленський, який протягом кількох років на початку ХХ ст. детально вивчав церкву і дослідив зовнішні контури фундаментів і стін, що дало можливість в реконструкції зобразити первинний вигляд цієї унікальної святині. Всі свої дослідження вчений-мистецтвознавець виклав в окремій праці, яка була видана у Кракові 1914 року польською мовою — „Галич в подіях середньовічного мистецтва“.

Сама церква була побудована невідомим талановитим архітектором у візантійському стилі: у вигляді квадрата з чотирма колонами, які підтримували головну копулу, та з півколесами абсид. Цікавим явищем в архітектурі цієї святині є те, що властиві риси візантійського стилю

знайшли тут гармонійні сполучення із провідними рисами романського стилю, що у ХІІ ст. був поширений в Західній Європі. Вони спостерігаються у вигляді головного та бічного порталів, а потім у трьох апсидах, обставлених тонкими колонами із гарно різьбленими капітелями. Надзвичайне багатство різьби на колонах головного порталу, на їх головах. Особливо гарно різьблені голови (капітелі) колон, що мають вигляд квіток або кошиків із гірляндами квітів. Церква Св. Пантелеймона залишилася одинокою пам'яткою кам'яної архітектури княжих часів і являє собою надзвичайно гарний та цікавий зразок архітектури ХІІІ століття.

*Кирилівська церква.
Реконструкція з брошури
Ю. В. Лукомського „Архітектурна
спадщина Давнього Галича“ (с. 17)*

*Церква св. Пантелеймона ХІІ-ХІІІ ст.
Реконструкція О. Пеленського*

переходить у відання католицького ордену отців францісканців. Останні під час перебудови української святині в 1611 році із старого візантійського стилю перетворюють її у тринефний базиліканський костюл в стилі барокко.

Монахи з метою монастирської фортифікації дещо змінюють її положення, добудовують дзвіницю, споруджують оборонні вали.

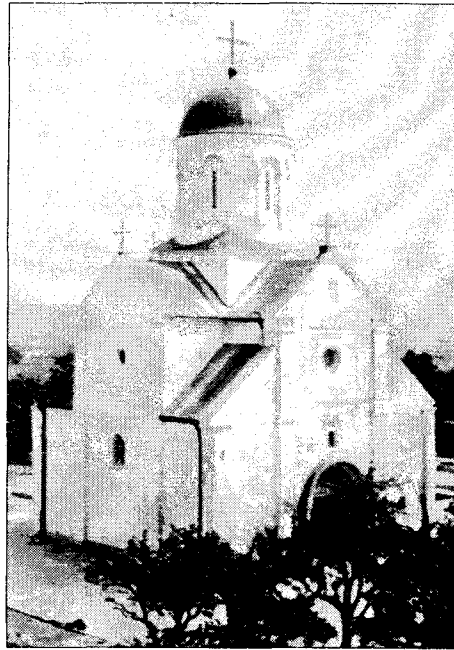
Незважаючи на це, святині завдала руйнації турецька орда 1676 року, далі церква погоріла 1802 року, а пізніше зазнала знищення в часи першої світової війни.

За традиціями, які існували до ХІХ ст., Л. Лаврецький та І. Шараневич на хуторі, званому „Церквисько“, що розташований на лівому березі Лукви, у 1884-1885 роках виявили ще одні фундаменти видовженої білокам'яної церкви, її в наш час ще досліджував археолог Ю. Лукомський. Він, опираючись на попередні і свої розкопки, встановив на основі фундаментів, що

На святиню випало велике випробування. Надруйнована в часи нападу орди Батия 1240 року, вона вистояла, але з приходом польсько-шляхетської окупації Галича нові правителі в 60-х роках ХІV століття перетворили її на катедральний католицький костюл Св. Станіслава. В ньому зосередив свою діяльність католицький архієпископ, який тут перебував до 1414 року, коли це латинське єпископство було перенесене до Львова. А потім біля 200 років ця святиня залишалась у запустінні. В 1596 році храм

святиня датується початком XIII ст. Встановлено, що фундаменти підлоги викладені різними полив'яними плитками і зразками різьблених уламків архітектурного декору, а взагалі структура храму складалась із прямокутної нави, пресвітеру і апсиди, що були характерні для невеликих сакральних будівель середньовічної Європи, фундаменти споруджувалися з річкового каменю.

Недалеко Галича, у східній його частині, над Дністром розкинулося невеличке старовинне село Пітрич. Ще в 70-х роках XIX ст. А. Петрушевич на основі давніх актів встановив існування тут з княжого часу монастиря Св.

Церква св. Пантелеймона після реставрації (1998)

Василія з церквою Успення Святої Богородиці. Тут, на узгір'ї села існували монастирські будинки. Сільське населення виявляло тут уламки глиняного посуду та інші предмети. Цими знахідками зацікавився івано-франківський археолог Б. Томенчук і провів розкопки, під час яких виявив фундаменти невеличкої дерев'яної церковці. Це і була згадана монастирська церква, що датується початком XIII століття.

В центрі сьогоденішнього міста Галича збереглася з давніх віків церква Різдва Христового. З браку джерел невідомо про її початок. Одні дослідники датують її кінцем XIII — початком XIV, інші відносять її появу до початку XV ст. В королівській люстрації вона вже існувала в 1565 році, значить ця будівля з'явилася раніше. А. Петрушевич вбачав у ній літописний Собор Успення Богородиці, але пізніше його гіпотезу спростували І. Шараневич і О. Пеленський. Нові погляди на історію цієї церкви кинув З. Федунків.

Церква і дзвіниця Різдва Христового та пам'ятник Данилу Галицькому в Галичі

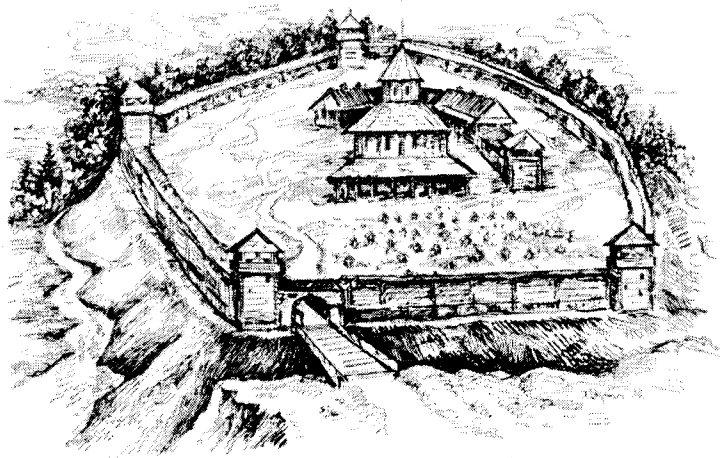
За визначенням археолога Ю. Лукомського, протягом своєї багатовікової історії церква не раз перебудовувалась. Сучасний її стан вона отримала після реставрації на початку XX століття. Церква споруджена в традиційному тринавному плані, давніми є лише фундаменти. Побудована вона була з місцевого каменю.

Була збудована ще в XII столітті церква Благовіщення, сліди якої відкрив Лев Лаврецький в кінці XIX ст. Правдоподібно, вона була дерев'яною і, за визначенням Ю. Лукомського, зрубної конструкції та складалася з двох квадратних клітей — більшої та меншої — вівтаря. На її місці була згодом споруджена кам'яна церква. Первісна святиня, можливо, згоріла в час Батия.

Крім цих, існували ще інші княжі святині: церкви і оборонні монастирі в урочищі Млиський сад, церква на Соколі, церква Василя, церква Покрови, церква Анни, церква Івана, церква на Цвинтариськах, церква Бориса і Гліба. А всього разом, за нашими підрахунками, в XII-XIII ст. існувало понад 20 святинь на території княжого Галича. Всі вони зникли, в той чи інший час, а найбільше їх погоріло в період монгольської навали і не лише в 1240, а й

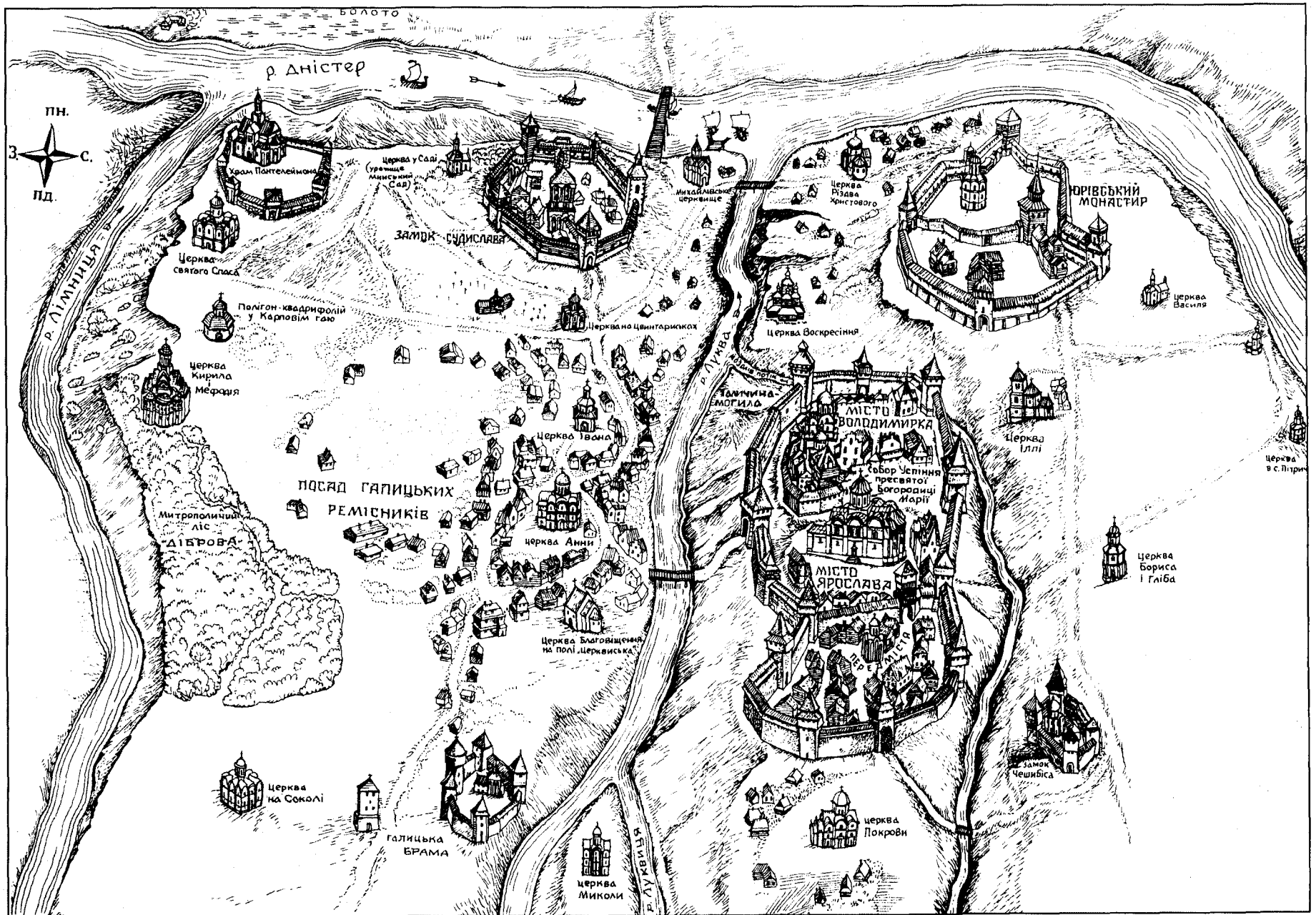
пізніше — у XIV-XVII століттях, коли татарські орди постійно нищили Галицьку землю, в тому числі і її столицю — Галич.

Спираючись на попередні схеми, складені місцевими краєзнавцями та планами і реконструкціями О. Пеленського, О. Іоаннісяна, Я. Пастернака, А. Тица, Ю. Захарієвича, І. Шараневича, М. Каргера, І. Могитича, наведені Ю. Лукомським, художник Мирослав Гаталевич талановито змалював схему пам'яток церковно-монастирської архітектури на просторій території княжого Галича. Цінне й те, що крім святинь, він подав приблизну схему первісного града Володимирка з Успенським Собором і міста, яке поширилося за Ярослава Осмомисла. На схемі зображено уявне розташування передмістя та посади галицьких ремісників, розташування замку боярина Судислава та Юрїївського оборонного монастиря.

*Княжий Олешків. За археологічними розкопками Богдана Томенчука.
Художник Ігор Деркач*

Хоч багато тут уявного, але читач зможе наочно побачити бурхливий розмах церковно-монастирського будівництва у часи князювання династії Ростиславичів і Романовичів у XII — початку XIV століть. Ще в свій час О. Пеленський, уважно вивчивши святині княжого Галича, дав їм влучну характеристику відносно архітектурної будови. Він вважав, що княжі святині були побудовані у візантійсько-романському стилі.

Княжий Галич XII-XIII ст. Схема-реконструкція за описом періоджерел автора. Художник Мирослав Гаталевич

ГАЛИЦЬКА ТРІЙЦЯ: ПРЕМУДРИЙ КНИЖНИК ТИМОФІЙ

Галицько-Волинському літописі, основному джерелі до вивчення історії Південно-Західної Русі XIII століття, в якому чітко проведена ідея єдності руських земель в період феодальної роздробленості, серед багатьох цікавих історичних постатей згадуються три галицькі діячі культури: „премудрий“ Тимофій, „хитрець“ Авдій і „словутний певец“ Митуса.

Хто ці діячі культури Галицької землі XIII століття, які потрапили на сторінки літопису? Без сумніву, їх життя і діяльність були широко відомі, а тому заслуговують на окреме вивчення. Слід зауважити, що лаконічність згадок про них в літописі ускладнює більш детальне вивчення діяльності кожного з цих славетних діячів. Досі в історичній мистецтвознавчій літературі ці постаті часів Данила Романовича Галицького згадуються лише побіжно.

Першим з цієї галицької трійці у літописі згадується Тимофій. Про нього літописець повідомляє так: „А був у Галичі Тимофій, премудрий книжник, родом із Києва“. Отже, з цього короткого літописного уривка можна зробити висновок, що Тимофій був високоосвіченою людиною на той час. З стольного града — „матері міст руських“ він прибув до Галича, очевидно, ще за часів об'єднувача Галицько-Волинського князівства — Романа Мстиславича. У Галичі Тимофій наблизився до княжого двору. Добре обізнаний з тогочасними політичними подіями, він засуджував міжусобні війни галицьких бояр, підтримував престиж великокнязівської влади і тісно співпрацював з Данилом Галицьким та його союзником у боротьбі з угорськими феодалами — Мстиславом Удатним.

Хоч історичні факти про Тимофія надто скупі, але вони дають змогу визначити суть його діяльності на Прикарпатті: він виступав проти угорських феодалів-загарбників Галицької землі (1204-1221), здійснив дипломатичну місію від імені Мстислава Мстиславича Удатного з метою запобігання боярсько-князівських міжусобиць, вів літературні записи тогочасних історичних подій, що лягли в основу Галицько-Волинського літопису.

Початок XIII століття в історії Галицько-Волинського князівства характеризувався ускладненням політичних подій. Після раптової загибелі Романа Мстиславича (1205) маленькі його сини Данило і Василько та їх мати, княгиня Романова, не змогли утриматися на галицькому престолі через зраду бояр, які пішли на змову з угорськими феодалами. Почався період міжусобиць. Галицько-Волинський літописець так пише про це: „Почнем же розповідати про незлічені битви і про страждання великі, про часті війни, і про многі крамоли, і про часті заворушення, і про многі заколоти, бо змалку не було їм обом (Данилові і Василькові) спокою“.

Підступний угорський король Андрій II, запросивши у 1210 році до себе княгиню з дітьми, змовився з польським королем і послав до Галича своє військо на чолі з палатином Бенедиктом Борим (Лисим). Той за допомогою проугорської групи галицьких бояр (Владислава Кормильчича, Іллі Щепановича) захопив Галич і встановив жорстокий режим угорських феодалів. Проти соціального і національного гноблення виступили „градські“ мужі, бідне міщанство Галича та убоге селянство.

Саме до цього часу відносяться виступи книжника Тимофія. Він викривав реакційну політику зрадливих бояр та угорських загарбників. У промові до галицького люду Тимофій називав угорського палатина Бенедикта „антихристом“, „за мерзотними ділами своїми“, гнобителем, що всіляко утискав жителів града Галича. Своїми

Премудрий книжник Тимофій.
Художник Микола Канюс

виступами проти гнобителів книжник викликав гнів і невдоволення Бенедикта Бора. Уникаючи переслідувань, Тимофій змушений був покинути Галич. Та своєї діяльності премудрий книжник не залишив. Відкрито засуджуючи агресію угорських феодалів, гнівно тавруючи бояр, які зраджували Данила Романовича, він виправдовував спустошення князем маєтків своїх недругів. Так, коли боярин Жирослав, зрадивши князя, „погубив вітчизну свою“, Тимофій писав: „Хай буде двір його пустий, а в селі хай не буде живого“. Виправдовував книжник і позбавлення боярських прав дітей крамольника Володислава, який насильно захопив галицький престол.

Тимофій став активним прихильником новгородського князя Мстислава Удатного, який у 1219 році прибув зі своїми воїнами, щоб допомогти галичанам визволити стольний град Галич від загарбників. Цей факт засвідчує, що Тимофій був активним борцем проти загарбників і розумів значення зміцнення Галицько-Волинського князівства.

Виступаючи проти сепаратизму місцевих бояр, книжник виконував військово-дипломатичні доручення Мстислава Удатного. Зокрема, він їздив до Перемишля, куди за намовою прибічника угорців Жирослава втекли деякі галицькі бояри. Тимофій зумів їх переконати повернутися і перейти на бік Мстислава та Данила.

Премудрий книжник залишив нам розповідь про останні роки Романа і початок діяльності його сина Данила. Її використав складач Галицько-Волинського літопису. Російський історик Л. В. Черепнін, досліджуючи зведення даного літопису, довів, що початок його, присвячений історії Південно-Західної Русі до заняття Володимира малолітнім Данилом, зроблений складачем Київського літопису на підставі записів Тимофія, датованих приблизно 1211 роком.

Ця початкова частина Галицько-Волинського літопису, основою якого стали записи премудрого книжника, свідчить, що Тимофій високо цинив діяльність Романа Мстиславича, називаючи його „самодержцем усієї Русі“, а також його заслуги в боротьбі з половцями, підкреслюючи, що він „наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців“.

Тимофій образно і влучно охарактеризував мужню вдачу Романа, який „кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив (їх), як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур“.

Далі в літописі йдеться про міжусобиці в Галицькому князівстві після смерті Романа. Літописець засуджує зраду бояр, котрих називає „безбожними“, що сприяли наступу угорських феодалів і започаткували важкі часи на Галицькій землі. Хоч на деякий час вдалося „посадити князя Данила на столі отця його, великого князя Романа“, але ненадовго, бо „невіри“ галицькі бояри змусили княгиню залишити Галич.

Багато уваги книжнику Тимофію присвятив у дослідженнях російський історик Б. О. Рибаків. Аналізуючи руські літописи, він визначив приблизне перебування його у другій половині XII-початку XIII ст. у Києві, Новгороді і Галичі. Учений також з'ясував, що Тимофій, якого літописець називає „галичанином“, був послідовником Ігоря Святославича, героя відомого „Слова о полку Ігоревім“, і Володимира Галицького, сина Ярослава Осмомисла. За твердженнями Б. О. Рибаків, Тимофій почав діяти „на київському культурному поприщі“ десь у кінці 80-х років XII ст., можливо, перейшовши сюди з Галича після усунення з княжого столу Володимира Ярославича, і тут написав ту частину Київського літопису, де йдеться про похід Ігоря 1185 року. Можливо, ця повість спочатку існувала поза літописом як самостійний твір, а коли в 1189 році Володимир Ярославич повернувся на галицький престол, то й Тимофій, як його прихильник, перебував біля нього деякий час. Проте, коли Галич захопили угорські феодалі, Тимофій знову залишив ці місця і з'явився у Новгороді на дворі Мстислава Мстиславича, на якого галичани поклали великі надії щодо визволення їх від іноземних загарбників. Саме тут Тимофій міг написати Новгородський літопис, в якому яскраво висвітлив діяльність Мстислава Удатного, і зокрема, Липицьку битву 1214 року, засудив його ворогів, у тому числі галицьких бояр-зрадників.

Коли у 1219 році новгородські полки на чолі з Мстиславом Удатним прибули на допомогу Данилу Галицькому, Тимофій знову зміг повернутися до Галича і бути при князівстві до 1227 року.

Вірогідність того, що основою для написання Київського, Новгородського і частково Галицько-Волинського літописів могли стати первісні записи книжника Тимофія, Б. О. Рибаків пояснює такими

факторами. По-перше, уважний аналіз і співставлення цих літописів показують схожість їх стилів“. Одна стилістична риса, — так стверджує Б. О. Рибаків, — об'єднує всі три літописи, які нас цікавлять — Київський літопис Рюрика, Новгородський літопис Мстислава і Галицький літопис часів того Мстислава“. По-друге, обставини переходу Тимофія з Києва, Новгороду і Галича співпадають з тими, за якими він змушений був переривати свої літописні повідомлення, дуже схожі художніми засобами написання. Наприклад, поява Тимофія в Києві у 80-х роках співпадає з Київським літописом (Іпатівський список), де вміщено повість про похід Ігоря 1185 року, а далі з його переходом у Галич починається Галицько-Волинський літопис. Пізніше, перед небезпекою навали угорських феодалів, прихильник Мстислава Удатного переїхав до Новгороду. Цей час співпадає з появою Новгородського літопису, який охоплює період з 1210 до 1220 років.

У зв'язку з тим, на нашу думку, можна погодитися з оригінальним припущенням академіка Б. О. Рибаків, що літопис князя Мстислава Мстиславича в Новгороді і в Галичі вела одна і та ж особа, і нею міг бути його духівник Тимофій. Крім того, вчений доводить, що в обох творах застосований один і той же художній засіб і однаково простежується галицьке походження в кожному з них.

Що ж до авторства твору „Слово о полку Ігоревім“, авторами якого деякі дослідники вважають чотирьох тогочасних діячів, то Б. О. Рибаків стверджує: „Тимофій не міг бути автором поеми, але, найімовірніше, знав її і навіть намагався наслідувати“.

Літературний талант Тимофія дав право сучасникам назвати його премудрим книжником.

Ми все ж вважаємо, що про автора „Слова“ треба, в першу чергу, говорити як про такого, який володів високим поетичним талантом. Про це не сказано в жодному літописі ні про Митусу, ні про Рагуїла Добринича, ні про Петра Бориславича.

Зате про Тимофія виразно сказано в Галицько-Волинському літописі як про „премудрого книжника“ — тобто такого, який був „премудрий“ по письменству, як поет, публіцист. А прибув у Галич з Києва, можливо, тому, що написане ним „Слово“, з його світським характером, могло викликати невдоволення автором як духовною особою. Та й сам Б. О. Рибаків у деяких місцях високо

підносить ім'я „галичанина“ Тимофія і навіть припускає, що саме він „спочатку“ написав по слідах подій „Слово о полку Ігоревім“, а потім близько 1190 року брав участь у складанні нового літописного зведення, яке частково лягло в основу Галицько-Волинського літопису. Отже, ймовірною може залишитися гіпотеза, яка трималася в літературі близько ста років, що автором „Слова о полку Ігоревім“ міг все ж бути „премудрий книжник“ Тимофій.

СКУЛЬПТОР-УМІЛЕЦЬ АВДІЙ. СЛАВЕТНИЙ СПІВАК МИТУСА

Другим видатним діячем культури за часів Данила Галицького був скульптор і будівничий Авдій. Автор літопису називав його „умілець“ — так тоді, як правило, називали висококваліфікованого майстра. З джерел невідомо, коли і де народився талановитий скульптор-різьбяр. Відомо тільки, що він жив і творив у середині XIII століття і перебував на службі у Данила Галицького, його творчість можна умовно поділити на „галицький“ і „холмський“ періоди. Що творив він у Галичі, нам не відомо. Зате відомо, що він брав активну участь у заснуванні Холма і його розбудові. Про це розповідає літопис.

Видатний державний діяч і полководець Данило Галиць-

Скульптор-умілець Авдій.
Художник Микола Канюс

кий розумів: для посилення князівської влади, зміцнення політичної єдності й могутності Галицько-Волинського князівства та відсічі ординської навали, особливо після страшних походів Батия, необхідно укріплювати давні міста-гради і будувати нові. Він заснує Львів, Угровенськ, Холм, а також замки Данилів і Стіжок. Данило, відзначивши вигідне географічне розташування Холма, вирішив саме тут побудувати могутню фортецю. Автор Галицько-Волинського літопису писав, що Данило, коли „їздив по полі і діяв лови, то побачив він на горі гарне і лісисте місце, оточене навкруги полем, і спитав тамтешніх жителів: „Як іменується се місце?“ І вони сказали: „Холм йому ім'я є“. І уподобавши місце те, надумав він, що поставить на ньому невеликий город“.

Далі літописець розповідає, як Данило Романович продовжив будівництво Холма, „спорудив він і інший город“. Щоб збудувати таку міцну фортецю, він запросив багатьох ремісників“. Ішли вони день у день. І юнаки, і майстри всякі утікали (сюди) од татар, сідельники, лучники і сагайдачники, і ковалі заліза, і міді, і срібла. І настало пожвавлення, і наповнили вони дворами навколо города, поле і села“.

У цьому потоці ремісників різних спеціальностей для розбудови Холма прибув з Галича скульптор Авдій. Тут він для церкви Йоана створив справжні шедеври. Багато оздоблення цієї церкви описано в Галицько-Волинському літописі під 1259 р.: „Звів також (Данило) церкву святого Йоана (Златоустого), красну і гожу. І споруда її була така: склепінь чотири; з кожного вугла — склепіння, і стояли вони на чотирьох головах людських, вирізьблених одним умільцем; троє вікон прикрашені стеклами римськими, при вході в алтар стояли два стовпи з цілого каменя, і на них — склепіння; а верх же вгорі прикрашений зорями на лазурі; внутрішній поміст її був вилитий з міді і чистого золота, так що блищав він, як дзеркало. Дверей же її двоє прикрашені каменем тесаним — галицьким білим і зеленим, холмським, різьблені одним умільцем Авдієм горорізьби (і були) всяких барв і золоті — споруди ж їх (на західних дверях) був зроблений Спас, а на північних святий Йоан (Златоустий), так що всі, хто дивився (на них), дивувалися. Прикрасив Данило камінням дорогим і золотим також ікони, які він приніс із Києва“.

Отже, літописець засвідчив неабияке вміння і велику скульптурно-різьбярську майстерність Авдія в Холмі.

Навчився Авдій майстерності різаного орнаменту у своїх учителів, які підняли на високий рівень мистецтво будівель старовинного Галича XII-XIII ст. Так, в архітектурі споруд Галича, Холма, Володимира простежується багато спільного з іншими храмами Русі — Києва, Чернігова, Суздаля, Володимира-на-Клязьмі. Крім Авдія, літописці називають імена таких майстрів, як Петро, який будував собор у Новгороді, Іван, котрий споруджував Євфросинівський монастир в Полоцьку, „муж хитрий“ Олекса, що брав участь у будівництві багатьох міст на Волині.

Для архітектури Галича характерною була кам'яна кладка з місцевого вапняку, яку блискуче опанували галицькі майстри, а серед них Авдій. З білого каменю будувались стіни, склепіння конструкцій, різьблення, в зв'язку з чим в архітектурі широко застосовувалися багаті різьблені портали, облямування вікон, різьблені капітелі — саме те, що застосовував Авдій в Холмі. Цікаво, що в Галичі будівлі прикрашають місцевим білим каменем. За словами літописця, у Холмі ж Авдій використав зелений — холмський камінь і білий — галицький.

Наведені факти свідчать про єдність давньоруського мистецтва.

Третім діячем галицької культури Русі середини XIII століття літописець називав „славетного співака“ Митусу. З джерел відомо,

*Славетний співак Митуса.
Художник Микола Канюс*

що він жив у першій половині XIII століття спочатку в Галичі, а потім у Перемишлі.

На Русі здавна були професійні виконавці народної пісні, які у речитативно-декламаційній формі виконували героїчно-епічні твори. Найбільш типовим стародавнім піснетворцем можна вважати Бояна. Він жив при дворі Святослава Ярославича. Автор „Слова о полку Ігоревім“ згадує його як співця „старих князів“, називає „соловієм старого времени“, „внуком Велеса“. Це свідчить, що такі виконавці, творчі здавна існували. У „Житті Феодосія Печерського“ згадано, як у палаці київського князя Святослава піснетворці виступали перед князями і його гостями, акомпануючи собі на гусях і „органні гласи співаючи“. Такі піснетворці-трубадури були відомі і в західноєвропейських містах.

До таких співаків належав і прикарпатський Митуса. Автор Галицько-Волинського літопису згадує це ім'я у зв'язку з подіями, що відбувалися в той час. У Перемишлі існувала велика боярсько-єпископська опозиція проти Данила Романовича. Щоб придушити її, сюди в 1241 році були надіслані всі князі на чолі з придворним Андрієм. Вони й зайняли Перемишль“. А славетного співака Митусу, — пише далі літописець, — який колись із гордості не хотів служити князеві Данилові, розшарпаного, яко в'язня привезли“. Звідси випливає, що гордий співець не бажав залишатися при дворі князя і тому його було покарано.

Історична постать співака Митуси здавна цікавила дослідників. Тому не дивно, що історики по-різному тлумачили цей літописний факт. Наукова дискусія про Митусу почалася ще в XIX ст. Дехто з дослідників вважав його церковним співаком. Зокрема, М. О. Максимович у „Заметке о славетном певце Митусе“ писав у 1876 р.: „Згаданий Митус був знаменитий у свій час церковний співак, що належав до півчих перемишльського владика, але не побажав раніше вступити до півчих Данила Галицького“.

Інші історики не погоджувалися, що Митуса був тільки церковним чи світським співаком. У такому разі князь Данило Галицький не став би добиватися, щоб той перейшов на службу до нього. Мабуть, скоріше Митуса був талановитим придворним поетом, може й з дружинників, яких князі особливо цінували і прагнули будь-що мати при своєму дворі, щоб ті прославляли їх.

У праці про Данила Галицького М. Ф. Котляр зазначив: „Найімовірніше, Митуса був придворним поетом. Певно, він виконував власні вірші речитативом під акомпанемент арфи або лютні“.

Колоритна фігура Митуси зацікавила дослідників давньоруських літературних пам'яток. Як відомо, з приводу імені автора „Слова о полку Ігоревім“ вчені, а також письменники висували кілька гіпотез.

Наприклад, письменник О. Югов намагався ототожнити автора „Слова“ зі славетним співцем Митусою. А ще раніше про це говорив Н. В. Водолазов. Гіпотезу О. Югова підтримав Н. В. Сидоров. Це твердження спростував Б. О. Рибаків, довівши, що Митуса був ще надто молодим, коли писалось „Слово“.

Відтоді, коли жили і творили видатні діячі галицької культури Тимофій, Авдій і Митуса минуло понад 700 років. У плині часу не дійшли до нас їх літературно-мистецькі твори. Тільки літописні стислі згадки про премудрого книжника, умілого майстра, славетного співака свідчать про їх високе мистецтво.

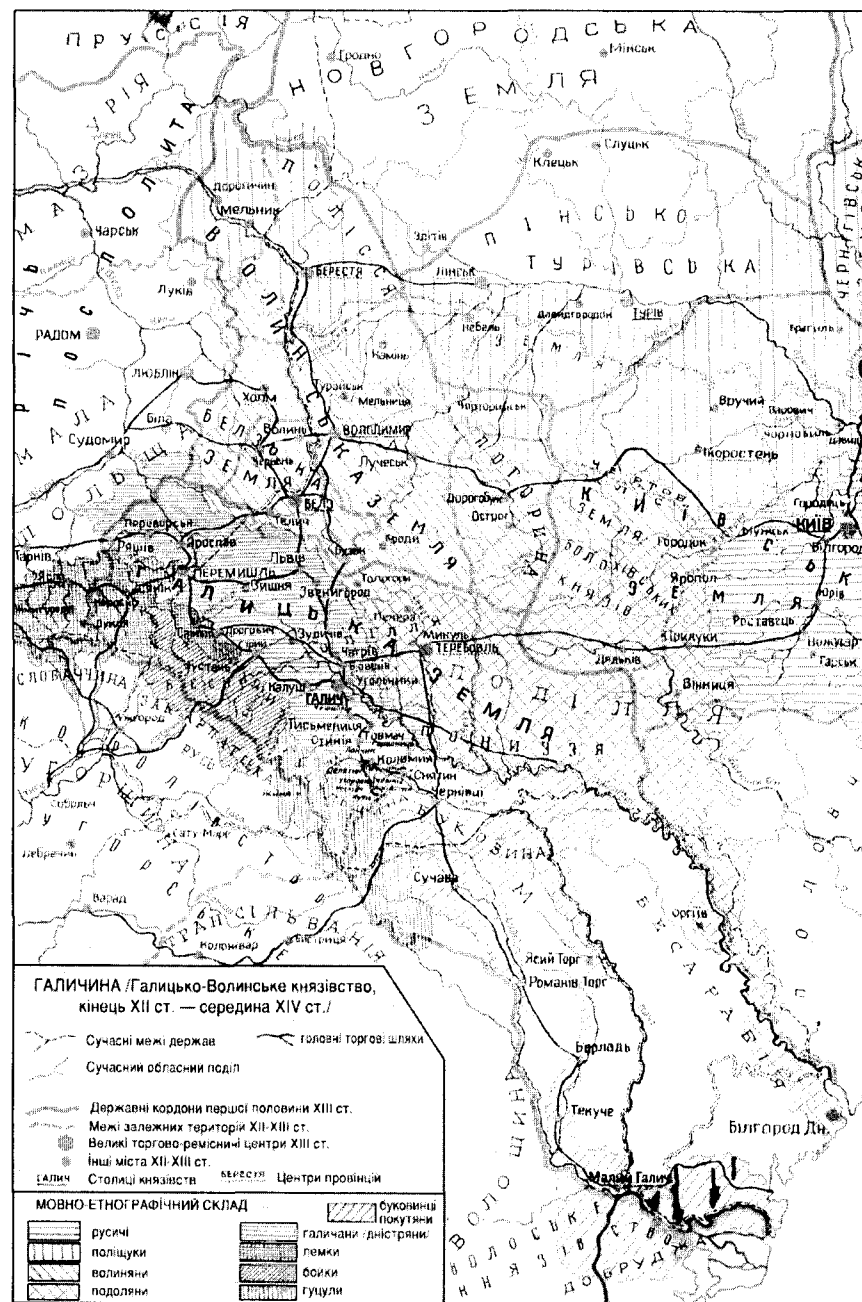
Піднята проблема в історичному плані дала змогу художникам відтворити в живописі і графіці цих історичних діячів галицької культури XIII століття.

Одним з перших, хто зробив спробу відобразити в живописі історичні портрети далекого минулого, став відомий івано-франківський художник, невтомний збирач цінних пам'яток стародавнього Галича Михайло Павлович Фіголь.

Він засобами живопису створив цікавий за своєю композицією живописний триптих літописних діячів періоду Галицько-Волинського князівства XIII ст. — премудрого книжника Тимофія, скульптора-умільця Авдія, славетного співака Митусу. Триптих з успіхом експонувався в Івано-Франківську у 1988 році з нагоди 60-річчя з дня народження і 35-річчя творчої діяльності талановитого прикарпатського художника і мистецтвознавця.

Другим, не менш талановитим художником з цієї проблематики, став інший відомий івано-франківський митець Микола Васильович Канюс.

Створені ним в техніці туші і пера ілюстрації — могутні образи визначних діячів культури Галицько-Волинського князівства.

Літописець Тимофій — філософ, поет-книжник, людина незламної волі і духовних сил, копіткий дослідник та історик свого часу. Художник в образі Тимофія втілює літнього кремезного чоловіка в складному русі, зупинка героя серед формату створює враження фіксації історичного факту. В подачі фігури зображеного, в ракурсі голови, погляді очей відчуються глибокі урівноваження духовних і фізичних сил.

Глядач, аналізуючи бачене за допомогою символіко-асоціативної атрибутики, яку художник вводить в свій твір (використання мотивів давньослов'янської міфології, етнографічних та архітектурних елементів), дав відчуття час, в який відбувається подія, її значимість і необхідність.

Праці автора з історії Галицько-Волинського князівства XII-XIII ст.

У наступному листі, центральній його частині, художник зобразив умудреного життєвим досвідом майстра-старця. Повний творчих сил і енергії „хитрець“ Авдій — зодчий, скульптор та іконописець, наче Бог-творець, гордовито, з гідністю споглядав в майбутнє неперевершеної слави давньоруських майстрів. Глибоке знання художником середньовічної архітектури, в даному випадку галицької будівельної школи, мистецької атрибутики, одягу дозволили йому створити реальний образ видатного середньовічного майстра Галицько-Волинського князівства.

Третій лист і заключна частина триптиха — співець Митуса. Церковний співець на крилах своєї поетичної образності вознісся до слави західноєвропейських трубадурів, мужній воїн — ратай, хитроокий блазень — дипломат, непокорений борець проти князівської тиранії.

Чим далі ми відходимо від минувшини, тим монументальнішими, значнішими стають легендарні герої давньослов'янської поезики, писемності як і в історії, так і в мистецтві.

ВАЖКІ ВИПРОБУВАННЯ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ В XIV ст.

Галицька земля, а точніше Галицька Україна, від 1340 року по 1387 рік (час повної окупації цих земель шляхетською Польщею) стала територією політичної нестабільності, викликаної шаленими спробами завойовника підкорити собі волюбне українське населення.

Апетити завойовників ламались раніше на щитах славної вітки династій Ростиславичів і Романовичів. Але із смертю „провізора Руської землі“ — боярина Дмитра Дедька у 1445 (за іншими даними 1449) році за ці прикарпатські землі — центральні уділи колись могутнього Галицько-Волинського князівства — повели боротьбу три феодальні держави — Польща, Угорщина, Литва.

На жаль, в українській історіографії цей піввіковий період не вивчений. Про нього майже нічого не сказали найбільші історики Михайло Грушевський у своїй багатотомній „Історії України-

Руси“, Іван Крип'якевич, Микола Костомаров. Це пояснюється браком джерел, але ми спробуємо хоч частково відтворити і відкрити сторінки історії цього періоду.

Це були складні часи. На землі Галицької України, де консолідувалась українська народна творчість, тричі наступали полки польського короля Казимира (1340, 1349, 1352 рр.), але даремно, ці наскоки закінчувались поразкою від простого люду.

Тоді наступила змова між правителями Польщі і Угорщини про поділ сфер впливу на ці землі. Ще в 1350 році Казимир підписує союз з угорським королем Людовіком, згідно якого Галицька земля залишається за ним. У 1352 році литовський князь Любарт захопив Львів і Галич, але Казимир за допомогою сусідніх держав витіснив його з цих країв.

І тільки після смерті польського короля Казимира у 1370 році Галицька Україна згідно з угодою 1350 року перейшла під угорське панування. І король Людовік, який одночасно став правителем Польщі, заграючи з польською шляхтою, передав Галичину своєму родичеві Володиславу Опольському. Останній вважав себе васалом угорського короля, але титулував себе „господарем Руської землі, вічним дідичем і самодержавцем“, карбував власну монету і правив Галицькою землею з 1372 по 1386 рік. А наживатися було з чого і чим.

*Польський король Казимир III Великий, який тричі робив спроби захопити Галичину в 1340, 1349, 1352 рр.
Гравюра XVI ст.*

*Угорський король Людовік — правитель Галицької землі (1350 р.).
Гравюра XVI ст.*

Галицька земля за висловом польського історика О. Чоловського „в порівнянні з пісками Мазовша, ліистої Волині, болотистого Полісся була крайною молоком і медом текуча“. І дійсно, природно-економічні умови і багаті на природні дари і, зокрема, на сіль, Прикарпаття залишались ласим куском для сусідніх агресорів. Ось чому вони, починаючи з XII століття, почали робити спроби оволодіти ним, але ламали зуби об переможні щити відомих галицьких князів Володаря, Володимира, Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича, Данила Галицького, Лева Даниловича, Юрія Львовича.

І коли велика і багата спадщина Галицької землі перейшла під владу угорського королівства, то її правителі через свого ставленника Володислава Опольського здійснювали свою національну і економічну політику у прикарпатських краях. На Прикарпаття прибули угорські війська. По містах і волостях розійшлися угорські воєводи і старости. Галич з 1372 по 1387 рік став головним центром окупованого краю, в якому угорський воєвода Петро Бана за допомогою інших іноземних чиновників правив всевладно у цій столиці.

Давні князівські земельні володіння роздавались новими правителями своїм слухняним польським феодалам. Прикарпатські бояри не любили намісника Володислава Опольського, який повсюди витісняв їх з маєтків, натомість заповняв міські уряди поль-

сько-католицьким елементом. Залоги військ із Сілезії були розміщені по основних містах Прикарпаття — Галичі, Коломиї, Снятині, Тисмениці та ін.

Галицький намісник угорської корони Володислав Опольський орієнтувався на деяку частину середніх бояр, а тому наділяв їх маєтком на Прикарпатті. Так, 16 грудня 1373 року він підтвердив місцевому боярину Ходку Лойовичу право на село Гвіздець (тепер Старий Гвіздець), пізніше цей же правитель надав іншому галицькому бояринові грамоту на села біля Коломиї Вербіж (Верхній Вербіж), Микитинці і Стрільче.

Знов у 1385 році якийсь Дмитро із села Скоморохів (з 1612 р. Старі Скоморохи) Галицького повіту став володарем грамоти на поселення Войнилів, Желіборці, Раковець. Таких земель було роздано багато. Свідченням цього є те, що Володислав Опольський потвердив середнім галицьким боярам 58 сіл на Прикарпатті, а точніше, в Галицькому повіті — 31, Коломийському — 17, Снятинському — 5, Терехівлянському — 5.

Всі ці землі надавалися боярам на правах помісному або меншому, тобто за службу й участь у військових походах. Професор Шараневич прямо стверджує, що бояри, — тобто „пани руські посідали міста і села на праві ленному подібно князям Острозьким на Волині, а Богдан Рогатинський — на Галицькій Русі“. Останній в 70-х роках виділявся серед галицьких бояр як своїм маєтковим станом, так і політичним впливом. Історична постать Богдана Рогатинського майже не вивчена в історіогра-

Князь Володислав Опольський —
управитель Галичини 1372-1378.
Печатка XIV ст.

Польський король Ягайло.
Гравюра XVI ст.

фії. Він виступав проти польсько-шляхетської агресії і орієнтувався на повернення незалежності Галицької землі.

Зрозуміло, що друга група великих прикарпатських бояр не любила політики Володислава Опольського, який, за словами професора Шараневича, „розширяв міські привілеї, підніс торгівлю, захищав простого селянина перед грабежем бояр і вельмож і роздавав угодним собі поселення, області, лани і простори, які становили частину князівських маєтків“. Звідси зрозуміло, чому великі прикарпатські бояри який вже раз ішли на зраду свого народу і змов-

лялися з поляками, литовцями і навіть татарами.

Вони чекали будь-якої нагоди, щоб тільки зберегти свої економічні, а по можливості й політичні привілеї. І така нагода випала після горезвісної Кревської унії 1385 року, коли сталася угода, а фактично змова, за рахунок окупації українських земель між польськими і литовськими панами. За цією ж сміхотворною женьячкою великого литовського князя Ягайла (ростом 215 см) і польської принцеси (ростом 135 см) Ядвіги крилась хитра політика польських вельмож, які домовилися з литовцями на анексію Західної України.

Після цієї унії ще два роки торгувалися правителі Польщі і Литви і нарешті восени 1387 року на Прикарпаття вступили польсько-шляхетські війська, вони заповнили міста і села і прибрали владу в свої руки. За ними поступово з королівськими

Вступ польсько-шляхетських окупантів на Прикарпаття восени 1387 р. після захоплення ними Галичини

дарчими грамотами прибувають дрібні шляхтичі з Мазовша і Сілезії. Вони розбудовують свої садиби, замки і фортеці — опорні пункти майже 300-літнього панування в цьому краю.

Захопивши західноукраїнські території, шляхетська Польща ввела нову територіально-адміністративну систему управління окупованим краєм, створила за зразком корони новий апарат місцевої адміністрації.

Княжі волості замінено староствами або т. зв. королівщинами. Вже в кінці XIV ст. в документах згадуються на Прикарпатті староства — Галицьке (1378 р.), Рогатинське (1390 р.), Снятинське (1396 р.), які входили в п'ять новостворених повітів Галицької землі з центром в старовинному Галичі. Щоб призабути територію колишнього славяно-княжого ствольного града Галича, його, як столицю, дещо занепалу після Батієвого погрому, перенесено ближче до Дністра, де тепер розміщений районний центр. Розпочато в ньому на горі будівництво королівського замку.

Стара волосна княжа система управління в Прикарпатському краї ще деякий час залишалась. Наприклад, в 1347 р. в джерелах згадується Тисменицька волость з 12 оселями, де селяни користувалися давнім руським правом. Такі волості в кінці XIV — початку XV століть згадуються на Коломийщині, Снятинщині, Рогатинщині, Червоногородщині.

Королівщинами відтепер управляли старости, каштеляни — великі феодалі, звані магнатами, в містах прибирають владу в свої руки війти, радники, судова лава.

Таким чином на Прикарпатті з кінця XIV століття зіткнулися дві верстви панівного класу. В своїх маєтках, володіннях, волостях залишалися ще великі, середні, дрібні бояри, але вони поступово почали втрачати свої політичні права. І тільки одиниці із них, такі як Богдан Рогатинський, не покораються новим правителям.

Друга верства — це польська шляхта і магнати, які за щедрих королівськими універсалами правили краєм і збагачувались, отримували від короля села і міста на правах власності або помістя чи лену. В 1389 році польський король Володислав Ягайло представив право на володіння Миколою із Сопова шістьма селами — Корничем, Шепарівцями в Коломийському повіті і Делієвим, Насташиним, Темирівцями, Тимуром в Галицькому повіті. Це щедре дарування від короля чинили польські пани, щоб перетягнути на свій бік місцеву боярську верхівку. І така частина бояр знайшлась, вона ігнорувала своє національне походження, зреклася праатьківських традицій, окатоличилась і допомагала іноземним зайдам пригнічувати своїх братів.

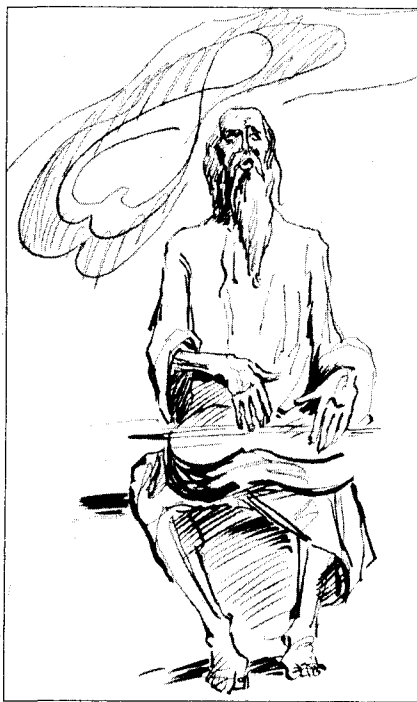
Але це лише багаті, частина середніх, дрібних і навіть деякі з великих бояр розділяли свою долю із своїми братами. Їх імена — Івашко з Цуцилова, Федько з Обельниці. А такі дрібні бояри, як Березовські, Грабовецькі, Свістельницькі та інші не отримали королівських грамот на маєтки, перетворювалися поступово на залежних підданих того чи іншого пана.

В опозиції проти нових правителів був згаданий колишній боярин Богдан Рогатинський, який намагався відійти від польської корони. Професор І. Шараневич писав, що король Ягайло для утихомирення неспокойного духу тих земель, які, як ми бачи-

мо, в дійсній війні (тобто опозиції проти Польщі), тайно і відкрито брали участь. Передовсім король, будучи незадоволеним Богданом Рогатинським за його відхід, відняв у нього Рогатин і багато інших сіл, які він тримав ленним (службовим) правом.

Незважаючи на політичну нестабільність, в цьому періоді ішов процес заселення Прикарпатського краю. В XIV столітті в письмових джерелах згадуються населені пункти, які досі не були згадані в літописах. За даними, наведеними в кандидатській дисертації П. С. Сіреджука, подано перелік цих сіл і міст та дати їх перших письмових згадок з XIV ст. В Галицькому повіті такі поселення: Крилос (1301), Підгороддя (1301), Рогатин (1340), Усте Зелене (1349), Ватничі (1364), Новиця (1364), Чесники (1368), Ганівці (1373), Гнильче, Загвіздя, Лиса, Носів, Пасічна (біля Станіслава), Жизномір (1374), Желібори, Кінашів, Підвербівці, Руда

(1375), Волосів (1375), Бережниця, Войнилів, Вовчинець, Вовчків, Голгоча, Грабовець-Добровляни, Дрогомирчани, Жураки, Лісна Тарновиця, Ляхівці (з 1946 Підгір'я), Монастирчани, Незвисько, Обельниця, Острів, Переросль, Петрилів, Підлуże, Старуня, Старі Скоморохи, Угорники (1378), Журавинці (1379), Берелоги (1378), Довге біля Калуша (1387), Делієво, Насташино, Тумир (1389), Битків, Прибилів, Чернолізці, Цуцилів (1390), Марківці (1392), Даліїв, Михайло, Чагрів (1394), Долина біля Тлумача (1395), Дубовиця, Підгайці (1397), Чернів (1399); в Коломийському повіті: Старий Косів (1318), Воскресінці (1353), Верхній Вербіж, Микитинці (1365), Уторопи (1367), Тулова (1368), Гвіздець, Старий

Співець Боян оспівує славу княжих часів

Визначний український археолог Ярослав Пастернак, який в 1936-1937 рр. відкрив фундаменти княжого Успенського Собору в Крилосі

Гвіздець, Пістинь (1373), Корнич (1378), Снятин, Сопів, Тулуков, Лісний Хлібичин (1378), Шепарівці (1385), П'ядики (1397), Джурків, Товмачик (1398).

Отже, протягом XIV століття з'являються в джерелах 90 перших письмових згадок про населені пункти на Прикарпатті, але з'ясувати появу цих поселень майже неможливо, вони губляться в глибині віків.

Впадає у вічі в цьому періоді те, що згасає слава колишніх могутніх літописних прикарпатських градів Галича, Тисмениці. Лише на старовинному Волоському шляху, що ішов з Молдавії через наш край на Львів, лежало два міста, в першу чергу, як центри торгівлі. Це Коломия над Прутом, через яку транспортувалась гуцульська сіль на Україну, в Білорусію і Литву, та Снятин, про який під 1382 роком записано, що він — „одне з найбільших міст на Русі“.

І хоч Прикарпатський край в другій половині XIV століття зазнавав великих економічних і політичних змін з боку польсько-шляхетських окупаційних властей, однак в народі ще жили сильні традиції княжої доби, що проявлялися у фольклорі, побуті, народних традиціях. Все це оспівувалося співцями-боянами на лірах, гусях і нагадувало славу бувальщину в легендах і піснях.

А сторінки подальшої історії Прикарпаття входили в нове, XV століття, насичене новими подіями.

Розділ IV

ІСТОРІЯ ПРИКАРПАТТЯ В XV ст.

ЗАСЕЛЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ У XV ст.

За адміністративним поділом XV століття в шляхетській Польщі Галицька земля була розташована в південно-східному напрямку Руського воєводства. Вона була поділена на 6 повітів, з яких 4 — Галицький, Теробовлянський, Коропецький і Червоногородський — простягалися на північ і південь від ріки Дністер, Коломийський і Снятинський повіти були розташовані на півдні, вони підходили до Карпат і приєднали до польсько-молдавсько-угорського пограниччя.

На території Галицької землі чітко виділялися три економічні райони. Перший, до якого входила гірська смуга, охоплював більшу частину Галицького, Снятинського і Коломийського повітів, другий — підгірська смуга — об'єднував правий берег Дністра. І, нарешті, третій район — третя низова смуга — охоплював Теробовлянський, Коропецький і Червоногородський повіти.

Кожен з цих економічних районів у силу своїх природних умов мав характерні особливості розвитку господарства. Гірські території здавна спеціалізувались на відгодівлі худоби і різних промислах, серед яких домінуюче місце займало солеваріння. І лише невеличка група населення займалася побічно землеробством і обробкою лісу. В підгірських і особливо в низинних околицях нарівні з тваринництвом, сільськими промислами місцеве населення займалося вирощуванням злаків.

В історико-географічному і етнографічно-побутовому розвитку на території Галицької землі виділялись три райони, відомі під назвою Гуцульщина, Поділля і Покуття.

До XIV ст. назва „Покуття“ не зустрічається в жодних літописах, хроніках і інших тогочасних актах. Лише з утворенням

молдавсько-польського пограниччя і тих відомих в історіографії політичних конфліктах в справі кордонів між шляхетською Польщею і Молдавським князівством, в кінці XIV — XV ст. з'являється спочатку в молдавських грамотах, а потім в польських хроніках назва „Покуття“. Не виключено, що від цього спірного кута (території від ріки Дністра по тогочасному кордону Молдавії) і увійшла ця назва в історію. Спочатку вона потрапила в ділову документацію шляхетського польського і молдавського урядів, а згодом — у розмовну мову Польщі і Молдавії. Територія Покуття, витягнута у вигляді кута на польсько-молдавському пограниччі, стала ареною боротьби між Молдавією і Польщею за право на її володіння.

Вперше в письмових документах, тобто в молдавських грамотах, назва „Покуття“ згадується в 1395 р. В грамоті ця назва записана так: „Также слобуємь о коломыю, и снятинь й о покутье, отъ наш (с)дрь, Стефанъ не имаеш ни одно слово речи...“ На початку XV ст. назва „Покуття“ зустрічається ще кілька разів у молдавських грамотах, зокрема, в 1411 р.; („... имаємь ему дати наш город снятин й коломию й покутьскую землю“), в 1433 р.: („а покутьская земля как издавна слушала с своєю границею из века наша так тягнеть“), в 1455 р.: („...а також коли би вишло (л) андрен Трушкович или боу(д) каким шикдник покутски до нашеї земли...“) В цих актових висловах іде мова як про „покутьє“, так і „покутьскую землю“ — територію, що охоплювала Снятинський і Коломийський повіти.

Пізніша назва „Покуття“ і її жителі — „покутяни“ згадуються в польських хроніках Я. Длугоша, М. Кромера (Русі Покутянів), М. Бельського (Покуття), М. Стриковського (Покутьська Русь) у зв'язку із виступом Мухи. Остаточо межі Покуття тоді ще не визначилися, це була в основному південна частина Прикарпаття, витягнута у вигляді кута від Дністра до молдавського пограниччя.

За підрахунками відомого польського дослідника П. Домбковського, зробленими ним на основі актів гродських за XV ст., Галицька земля мала 395 населених пунктів. Така значна заселеність території порівняно з іншими повітами і землями Руського воєводства пояснюється посиленням колонізації Прикарпаття в XIV-XV ст.

Основну масу населених пунктів становили села — 378. У всіх повітах налічується 17 міст і містечок, з них 10 — у Галицькому повіті (Бабинці, Дунаїв, Галич, Губари, Монастирська, Петляківці, Рогатин, Товмач, Верболовці, Жуків). В інших повітах зустрічаємо по 1, по 2 міста (Теребовлянському — Теребовля, Товсте, Коломийському — Коломия і Борщів, Коропецькому — Коропець, Снятинському — Снятин, Червогородському — Червоногород).

Оскільки початки або перші писемні згадки про ті чи інші населені пункти Прикарпаття найбільш цікавлять любителів рідної оселі, краєзнавців, вчителів історії, подаємо перелік міст і сіл двох повітів XV століття за даними дослідження польського вченого П. Домбковського (Поділ адміністративний воєводства Руського і Белзького в XV ст., Львів — 1939) та сучасного дослідника П. С. Сіреджука.

В Галицькому повіті з'являються вперше в письмових джерелах такі населені пункти: Васючин, Лядське (біля Старих Кривотул), Хотимир (1401), Бовшів, Більшівці, Медуха (1402), Мартинів (з 1456 Старий Мартинів, 1402), Гринівці, Дутрів (з 1765 р. Королівка, 1404 р.), Питричі (1405), Завій (1405), Заболоття, Коростовичі (1407), Бабин, Падніва, Перевозець, Підгірки, Хотин (1408), Тростянець (1409), Шумляни (1410), Комарів, Сапогів (1411), Блюдники, Рошнів (1412), Пукасівці (1413), Яблунів (1414), Демешківці, Лисець (з 1658 р. Старий Лисець, 1416), Загір'я (біля Калуша), Коростільна, Красиїв, Низколизи (Барвінкове), Осовці, Сарники (Серники, 1418), Липиця (з 1439 р. Верхня Липиця, 1419), Дубівці, Куропатники, Кутище, Палагичі, Пуків (1419), Бабинці, Дришів, Сливки, Мединя, Надорожня, Пнів (1421), Боднарів, Горигляди, Дитятин, Коропець, Косморин, Кукільники, Новосілка (біля Коропця), Петликівці (з 1473 р. Старі Петликівці), Соколівка, Стенка (1421), Гаврилів Камінь (Гавриляк, 1422), Братишів, Грушка, Живачів, Камінна, Опришківці (1424), Мужилів, Похівка (1426), Буків, Герасимів, Княгинин, Лучинці, Підмихайло, Свістельники (з 1946 р. Світанок), Угринів (біля містечка Підгайці, 1427), Моркова, (1428), Загір'я (біля містечка Кукольники, 1430), Межгорці, Кіданів, Негівці (1431), Явче, Бишів, Путятинці (1432), Вербилівці, Дубринів (з 1958 р. Добринів),

Монастирське, Хутків (з 1717 р. Фітьків, 1433), Буківна, Водники, Завалів, Кремидів, Нове Сільце (з 1549 р. Нове село, а з 1596 р. Бурштин), Сокіл, Чешибіси (з 1598 Єзупіль, а з 1940 Жовтень, 1435), Кривотули (з 1763 р. Старі Кривотули), Поплавники, Саранчуки, Хриплин (1436), Братківці, Бортники, Ганнусівка, Гостів, Залужжя, Ісаків, Жовчів, Милування, Нижнів, Остра, Сновидів, Середня (біля Войниліва), Чернче (з 1717 р. Черче), Тарновиця Пільна (1437), Губари, Куничі, Мечищів, Немшин, Раковець, Тенетники (1438), Букачівці, Вербів, Лука (біля Войнилова), Лука (біля Устя), Нижня Липиця, Остриня, Сарники (з 1486 р. Долішні Сарники), Товстобаби, Томашівці, Хохонів (1438), Бабин, Бабухів, Вербятин, Воскресінці (з 1935 р. Високе), Довге (біля Маріамполя), Заланів, Залуква, Калуш, Конюшки, Котятичі, Потік, Порохова, Підгороддя (біля Рогатина), Теляче (з 1948 р. Мирне), Хоростків, Угринів (біля Калуша), Угорники (біля Отинії), Ямниця (1440), Баранів (Гранітне) Крихівці, Озеряни (біля Тлумача), Олеша, Суботів, Богородчани (з 1690 р. — Старі Богородчани, 1441), Добровляни (біля Калуша, 1441), Дорогів, Окняни, Петрів, Славетин, Студинка (1443), Бортники, Божіків (з 1964 р. Привітне), Темирівці, Загір'я (з 1520 р. Новосілка на Дністрі), Колодів, Курипів, Озеряни, Сівка Калуська (1444), Горожанка, Кінчаки (1445), Мошківці (1446), Ворона, Григорів, Довгий Войнилів, Литвинів, Назавизів, Семаківці (1447), Верхня, Дем'янів, Заставчі, Олеша (біля Монастирська), Пужники, Рудники, Швитків (Трудолюбівка, 1448), Дзвиняч, Лука (біля Тлумача), Вільшаниця (1449), Локітна, Ним'ятичі, Бариш (з 1472 р. Старий Бариш, 1452), Возилів, Дегова, Данильче, Сокирчин, Станкова (1453), Рубин, Пацків, Пійло, Уніж (1454), Семенівка (1455), Довжка, Новий Мартинів, Сівка Войнилівська (1456), Клишівка (1459), Юнашків (1461), Кутці (1463), Підшумлянці, Медведівці (1465), Селець (1466), Діброва (1471), Молодків (1471), Вістова, Кальна (1475), Лани (1479), Середні Сарники (1486), Білокерниця, Колінки, Озерце (1490), Саджава (1492), Хом'яківка, Яблунька (1497).

В Коломийському повіті в XV ст. зафіксовані в джерелах такі перші писемні згадки про населені пункти краю: Делятин, Загайпіль, Кобилець, Саджавка, Ланчин, Турка, Хватівці (з 1670 р. Фатовці, 1400), Торговиця (біля Коломиї, 1404), Вовчківці, Княже,

Матеївці (1405), Бабин, Город, Рожнів (1408), Бродичин, Коршів, Ліски, Тростянець, Тучапи (1410), Верхній Березів, Микуличин (1412), Белелуя, Торговиця (біля села Сороки, 1415), Бережани, Вербовець, Верхній Ключів, Видинів, Димидче, Камінка, Красноставці, Люча, Мишин, Орелець, Обертин, Остапківці, Сороки, Столпчатів (з 1763 р. Стопчатів), Стрільче, Рогиня, Добеславці, Княждвір, (1416), Чортовець (з 1978 р. Назаренково, 1419), Жуків (1420), Жаб'є (з 1963 р. Верховина), Шешори (1424), Городниця, Ясенів Пільний (1427), Іспас (1433), Богородчани (1436), Годи, Черемхів (1437), Владичин, Жукотин (1438), Ганьківці, Микулинці, Михальче, Репужинці (1459), Білка, Борщів, Чернелиця (1440), Вільховець, Залуччя (1441), Печеніжин, Підвисоке, Урусів (з 1717 р. — с. Русів), Пільний Хлібичин, Устя (Старе, 1443), Дятківці, Кийданці, Перерів, Кути (з 1715 р. Старі Кути), Рибне (1444), Колінки (1446), Кунісівці (1447), Дубна, Семаківці (біля Городенки, 1449), Здвижин (Кобаки), Любківці (1450), Добровідка (1451), Заболотів, Кропивник, Вікно, Півдовга, Чернятин (1453), Красна (1454), Корнів (1455), Карлів (з 1946 Прутівка), Хмелева (1456), Підгайчики (1457), Кулачин, Кулачківці (1458), Добротів, Прикмище (1460), Рудники (1465), Корнівка (1467), Глушків, Задубрівці, Олешків, Потічок (1469), Стецева (1472), Далешове, Завалля (1473), Балинці, Зеленівка, Іллінці (1475), Нижній Березів, Семаківці, (біля Коломиї, 1482), Будилів, Хом'яківка (1490), Копачинці, Малий Гвіздець (1494), Довгопілля, Розтоки, Серафинці (1500).

Як видно, в XV столітті Прикарпаття було досить густо заселено. Чим це пояснити — нелегка проблема.

Однак, уважно аналізуючи першоджерела, можна хоч в загальному пояснити це колонізаційне явище. На наш погляд, головними факторами заселення були:

По-перше, багаті на урожайні ґрунти низовинні території Городенківщини, Снятинщини, Тлумаччини сприяли швидкому заселенню цієї Наддністрянської смуги.

По-друге, багаті на ліси і соляні джерела підгірські та гірські околиці давали можливість новосельцям широко займатися соляними і деревообробними промислами. До того ж, поступово з появою панських фільварків відбувалося обезземелення селян і збільшення феодальних повинностей, особливо панщини, а це

змушувало селян відходити з Придністров'я в підгірські і навіть гірські околиці і там освоювати незайняті землі.

По-третє, із збільшенням сімейних родів виділяються окремі родини і осідають на сільських ґрунтах від старого осередку — села, як тоді казали і „на сирому корені“ чи „дикому полі“ давали початок новим оселям. Внаслідок чого і змінювалися назви старого і нового села, як, наприклад, Мартинів, з 1456 Старий Мартинів, Липиця, з 1439 Верхня (Горішня) Липиця; Кривотули, з 1763 Старі Кривотули; Березів, Верхній (Горішній) Березів (1412), Нижній (Долішній) Березів (1482), Богородчани (1441), Старі Богородчани.

Крім цього, населені пункти виникали при головних шляхах, таких як Волоський або Молдавський, який ішов із Молдавії на Снятин, Коломию, Галич, Рогатин в напрямі Львова, чи по соляних дорогах, якими вивозили сіль з Прикарпаття.

Дослідження походження назв населених пунктів, які виникали в XIV-XV століттях на Прикарпатті — проблема надто складна і автор не ставить перед собою завдання їх всіх пояснити. Це цікаве і важливе питання можна розв'язати спільною копіткою працею, спільними зусиллями дослідників, істориків, лінгвістів, етнографів.

Про деякі назви сіл і міст прикарпатського краю ми дізнаємося, вникаючи в їх історичні та економічні умови виникнення, характер території, природу, рельєф тощо. Багато назв отримували прикарпатські села і міста від річок, старовинних назв урочищ, на яких осідали первісні поселенці.

Краєзнавчі назви — Старі Кривотули, Старий Лисець, Загір'я, Завалів, Лука, Старі Богородчани, Старий Баріш, Лани, Княждвір, Городниця, Город, Старі Кути свідчать про ієрархічне становище оселі. До назв, що зазначають якусь прикмету, властиву тій оселі, яка відрізняє її від інших, належить Довге, Довгопілля, Горигляди, Нове Село, Устя, Кути, Кутці, Кутище, Лани, Білокерниця, Загайпіль, Верхній, Підгірки, Ключів. Є села з територіальною або краєзнавчою ознаками: Розтоки, Нове Сільце, Лука, Залуччя, Підгороддя, Підгайчики.

Значна кількість сіл характерна гідрографічними ознаками — Водники, Поплавники, Заболоття, Озерце, Саджава, Люча, Добровідка, Потічок, Заболотів.

Чимало назв відображають ознаки рослинного і тваринного світу, флори — Яблунів, Липиця, Дубівці, Сливки, Пнів, Лисець, Соколівка, Вербилівці, Сокіл, Вербів, Діброва, Яблунька, Кобилиць, Ліски, Сороки, Орелець, Білка, Рибне, Дунаїв, Барвінкове, Вовчківці.

Особливо багато населених пунктів походять від особових імен — Мартинів, Гринівці, Гаврилів Камінь, Мужилів, Підмихайло, Ісаків, Григорів, Данильче, Семенівка, Матеївці, Остапківці, Микулинці, Михальче, Ганнусівка, Іваниківка.

Цікаві за своїм глибоко старовинним походженням названі оселі — Хотимир, Горигляди, Мужилів, Чешибіси, Печеніжин, Маріампіль, Микуличин, Княже, Княждвір, Рогиня, Город, Городниця, Русів Здвижин. Від цих назв чується відлуння давньоісторичного, давньослов'янського і княжого походження.

У народі існує багато легенд, оповідань, переказів про походження назви того чи іншого населеного пункту, які передаються з покоління в покоління. Вони цікаві своїми художніми домислами, однак ці перекази вимагають підтвердження історичними і лінгвістичними даними.

„ВІД ТОГО ЧАСУ ДОЛЯ НАШИХ СЕЛЯН БУЛА ТЯЖКА...“

ак писав Іван Франко про захоплення і пригноблення галицького люду польсько-шляхетськими окупаційними властями в XV столітті.

Багата Галицька земля притягала до себе польську шляхту. Після остаточного загарбання Галичини феодальною Польщею в кінці XIV ст., сюди ринула шляхта з Великої Польщі і Мазовша. Ці іноземні пришельці, переважно дрібна шляхта, наділені щедрими королівськими привілеями, протягом XIV-XV ст. заволоділи всіма селами і містами Галицької землі, витіснивши українське населення. В Галицькій землі, за підрахунками польського дослідника П. Домбковського, зробленими на основі опублікованих городських і земських актів XV ст., чітко визначено наявність

землеволодіння в середовищі експлуататорського класу. Переважна більшість сіл (338) була в руках шляхти і духовенства.

За наявністю земельних посіlostей з актів чітко простежується той факт, що в XV ст. близько 20 польських феодалів володіли майже всіма приватними і королівськими маєтками.

Деякі з галицьких вельмож-магнатів мали володіння в кількох повітах. Так, у Васька Пентуковича було 24 села в Коломийському, 1 — в Снятинському і 2 села в Галицькому повітах. Інший магнат — Станіслав де Ходеч, син якого Микола очолив шляхетське ополчення в боротьбі з повстанцями Мухи, лише в Галицькому повіті володів 34 маєтками-селами, до того ж ще в Тербовлянському повіті мав 3 маєтки. Магнатська родина Бучацьких володіла 4 маєтками в Коропетчині, 7 — в Коломийському, 10 — в Червоногородському, 14 — в Снятинському, 100 — в Галицькому повітах. Родина цього магната мала 137 маєтків.

Ця феодально-експлуататорська верхівка, у володінні якої були тисячі підданих і безмежні простори, займала основні адміністративні посади в Руському воеводстві, відала королівськими староствами в повітах і землях.

У більшості великі галицькі магнати були пришельцями із західних територій Польської Корони. З середовища цієї найвпливовішої на Галицькій землі шляхти виходили найбільші сановники Речі Посполитої — воеводи, старости, каштеляни, коронні гетьмани. Володіючи багатими маєтками, маючи необмежену владу, галицькі магнати підкорили собі середню і дрібну шляхту.

Колонізація Галицької землі, як і інших територій Руського воеводства, що проходила за рахунок іноземного польсько-католицького елемента, вже в XV ст. охопила значну частину української шляхти, колишніх місцевих бояр, які, прагнучи зберегти свої маєтки, поступово окатоличувалися і ставали на службу поневолювачам.

Разом з тим в актах XV ст. в усіх повітах Галицької землі зустрічається ще багато прізвищ української шляхти. Їхнє українське походження легко визначити по іменах і місцях виходу: Денис, Івасько з Цуцилова, Івасько з Чагорова, Івасько Вінкович, Васько Пентукович, Прокіп із Стрілець, Іван з Глині, Грицько з Помор'ян, Федько з Обельнич, Ігнат з Кутищ, два Івашки брати

з Скоморох, Богдан з Шумлян, Васько із Свістельник, Івасько з Новосілець (Галицька земля).

Деякі з них зуміли скоро збагатитися. Так, Васько Пентукович володів у Коломийському повіті 17 маєтками (сюди входили села Хоросно, Дуброва, частина Гвіздця, частина Кам'янки, частина Ключева, Красниця, частина Мишина, Остапківці, Пістинь, Сороки, Рогін, частина Стопчатова, Уторопи, Вербіж та інші населені пункти). Інший український шляхтич Іванко Чешинський в Коропецькому повіті мав у своєму володінні 4 села — Герасимів, Живачів, Нешведше, Подвориче.

Великі галицькі магнати заправляли всіма королівськими землями, так званими королівщинами, староствами. В 1433-1501 рр. в Галицькій землі було 4 староства — Галицьке, Тереховлянське, Снятинське і Коломийське. В 1436 р. магнат Михайло Мужило Бучацький отримав від короля Коломийське і Снятинське староства. Всі староства отримали права сусідства — у Снятині, Коломії і Тереховлі, були організовані самостійні судові городські уряди.

Староства в Галицькій землі були дідичними, тобто передавались у спадок. Це видно на прикладі родини Станіслава де Ходеча, після смерті якого (1474 р.) його син Ян і Микола успадкували староства по батькові (перший став Галицьким, другий — Тереховлянським старостою). Після смерті старости Коломийського Миколи Бучацького його сини Давид і Михайло правлять відповідно Коломийським і Снятинським староствами.

Управителі Галицького староства мали свої маєтки у Львівському старостві, тому між ними часто виникали судові спори. Старости згідно з коронним правом не мали права самовільно збирати мита чи іншу данину, проте вони не дотримувалися цього. Так, у 1444 р. в Коломії відбувся генеральний сеймик шляхти, на якому старості Коломийсько-Снятинському ставилося в провину, що не за законом збиралися мита і заборонялося на майбутнє таке чинити. Старости дозволяли собі все: з метою збільшення своїх доходів вони порушували права і в своїх староствах чинили всякі зловживання, від яких у першу чергу страждали їхні піддані-селяни.

Експлуататорська верхівка шляхетської Польщі, шляхта і магнати, весь центральний і місцевий апарати Польського королівства

існували і збагачувались за рахунок головної маси тодішнього населення — селян.

Це наочно можна побачити на прикладі Галицької землі у XV ст. Селянство на цій території становило основну масу населення. Воно здавна, з дідів і прадідів, жило на цій землі, користувалось старовинними, старозвичаєвими правами. Після загарбання Галицької землі Польщею, сюди, мов хмара, посунула польська шляхта. Вона, опираючись на королівські привілеї, почала ламати старовинний уклад селян, внаслідок чого відбулися значні зміни як в соціальному, так і в економічному та правовому становищі галицьких селян.

За актовими книгами, зокрема городськими, простежуємо далеко не однорідну масу селянського люду. „У початку XV віку і ще геть пізніше, — справедливо пише Франко, — бачимо в Червоній Русі двояку хліборобську людність — свободну і несвобідну. Ці, так би мовити, дві основні категорії селян в свою чергу ділилися на ряд інших видів підданих. В тогочасних актах селянство виступає під загальними назвами „гомо“, „кметі“.

Перша категорія так званих свободних, або вільних селян за даними польського дослідника В. Керста, виведеними на основі громадських книг, ділилася на декілька категорій, які користувалися давніми звичаєвими руськими або волоськими правами: і сільська старшина, сільські урядники — отамани, тівуни і князі. Інші категорії вільних селян користувалися в XV ст. німецьким правом і були давно осілі або сиділи „на волі“. Вільні селяни становили основну масу населення Галицької землі. В ієрархічній структурі вільних селян найбільш привілейоване становище займала сільська старшина — отамани і тівуни, які стояли на чолі громади, що жила на руській праві. В актах отамани часто виступають під назвою „гомо“ (чоловік, отаман). Вони керували громадою села, стежили за виконанням судових справ над селянами, займалися розслідуванням втеч селян. З посиленням влади двору вони ставали першими помічниками у виконанні панських доручень, були фактично на послугі багатих шляхтичів. У багатьох селах Галицької землі в XV і навіть XVI ст. зустрічаються „тівуни“ — голови громад, початки яких сягають періоду Галицько-Волинського князівства. В XV ст. тівуни не відрізняються від

отаманів чи солтисів, вони керують громадами, але, будучи на двірській послузі, і отамани, і тівуни, і солтиси мають більші розміри земельних наділів, платять невелику данину.

Значною категорією сільського населення були корчмарі. Вони належали до вільних людей, мали свої ділянки землі і мали право виходу із села без всяких оподаткувань. В XIV-XV ст. корчмарями в Галицькій землі були представники українського населення, як видно по іменах: Стенько, Івашко, Грицько тощо. Про їхні повинності нам не відомо нічого. З XVI ст. сільськими корчмарями стали євреї, яких підтримував панський двір.

В актових документах XV ст. є звістки про сільських ремісників: шевців, бондарів, кравців, які мали право вільного виходу, посідали певні земельні наділи і в основному обслуговували панський двір та селянські господарства. Сільські мельники і рибаки були в тих селах, що мали млини, річки чи стави, багаті на рибу.

В XV ст. ще існувала категорія колишніх княжих людей. Це „королівські люди“, які були вільними до кінця XV ст., проживали в королівщинах Львівщини і Перемишльщини, користувалися руським правом, хоч і обмеженим, їхні громади найкраще простежуються в Більшівцях. На чолі їх села стояли тівуни, які ще мали право виходу з громади. Ці службові люди дорожили своїми старими правами і гаряче відстоювали себе перед феодалами, які хотіли поневолити їх і зрівняти з простими селянами. Відомо, як уперто боролася громада в селі Ставчани у 1444 р., коли Львівський католицький архієпископ почав утискати і забирати їхні землі. Покривджені апелювали до властей. Проте поступово вони зливаються з простими селянами.

Нарешті, в кожному селі в XV ст. жив священник. З невеличких актових звісток дізнаємося, що вони володіли дворищами, земельними ділянками і могли виходити з села. Цей нижчий духовний сан майже нічим не відрізнявся від простих вільних тогочасних селян. Подекуди духівництво було убоге, розорене та відчувало на собі тяжкий панський гніт. Писар хрестоносців Неккер під час походів в Галицьку землю в 1495 р. звернув увагу на убогість духовенства. У своїх мемуарах він писав, що в селі Туринці на Львівщині „загальний подив серед війська хрестонос-

ців збудив тут руський піп з бородою, босими ногами і в сірій опончі“.

В другу групу входили несвобідні, або невольні, селяни — королівські слуги, каланники, ординці, сотні та ін. Зрозуміло, їх було значно менше, ніж вільних селян. У Польщі на той час невольників не було, в Галичині ж вони залишалися в період панування руського права з княжого часу.

У гродських книгах занотовані факти такого невольництва в Галицькій землі. Один цікавий факт, що донесли до нас документи: селянин Зем в 1447 р., що заборгував шляхтичу 60 марок, прибув на суд з дочкою Катериною і просив прийняти її замість грошей, причому на знак невольництва урізав їй ніс.

Значно відрізнялась від невольників інша група несвобідних селян — каланники. Вони мали своє господарство, могли судово процесуватись (тільки через своїх власників), але не могли вийти зі свого села, тобто були прикріплені до землі. Їхнім обов'язком було працювати на панів, виконувати постійні повинності. Жили вони тільки в королівських і духовних маєтках. Таких каланників зустрічаємо не лише на Львівській землі, а й у Калуші, Хоросткові і Бовшеві Галицької землі.

Значно меншою групою невольних селян порівняно з каланниками були ординці, які проживали лише в королівщинах. Їх зустрічаємо в селі Хохоневі поблизу Галича. На відміну від каланників, ординці мали дещо більше прав: свідчили в судах, купували землю, посідали своє громадське самоврядування (орду). Єдиним обмеженням ординців було те, що вони не мали права вільного виходу з громади і вважались на королівській службі. Ординців використовували королівські старости, наприклад, вони возили королівську пошту. Ординці жили біля Галича і Львова — старовинних великих княжих міст. Можна погодитися з думкою деяких дослідників, що ординці мали якесь відношення до татар, використовували у своїх громадах рештки татарської організації. Але достеменно не відомо, хто ж вони були за походженням.

Ще одна категорія невольних селян називалась „служками“, „слугами“. В XV ст. вони ще існували в приватних маєтках в Галичині. Ці селяни ще мали права виходу зі своїх маєтків, користувалися рештками руського права у своїх громадах, але

поступово вони злилися з рядовими селянами, їх закріпачили і обклали різними феодальними повинностями.

Широко відома в період Київської Русі і Галицько-Волинського князівства назва селян „смерди“ зникла протягом XIV ст. і лише в середині XV ст. випадково згадується в галицьких актах. Так, в 1440-1443 рр. в судових документах йдеться про смердів, але не як окрему категорію селян, а тільки як образливий вислів.

“БОДАЙ ТАКІ ПОРЯДКИ НІКОМУ Й НЕ СНИЛИСЯ!”

Писав Великий Каменяр про насильне введення панщини в селах Галицької землі в XV ст. у своїй знаменитій історичній праці „Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині“.

Перебудовуючи своє господарство на новий лад, шляхта Галицької землі намагалася збільшити прибутки шляхом різкого збільшення феодальних повинностей селян. Польський дослідник С. Кутшеба справедливо відзначив, що в XV ст. „появляються сліди нових стремлень, які досить сильно виступають вже в кінці того століття“.

До XV ст. шляхтич, в основному, опирався на чинш і данини. А коли, як зауважив академік В. Ф. Греков, шляхтич з лицаря перетворився в землевласника, його потреби чинш вже не задовольняв. Шляхи збільшення своїх доходів він „находить як у посиленні повинностей селян, так і в розвитку свого господарства“. Оскільки в XV ст. іде посилений розподіл праці і ріст внутрішнього ринку за рахунок розвитку міст, галицький шляхтич намагається витягнути зі свого господарства якнайбільше продуктів.

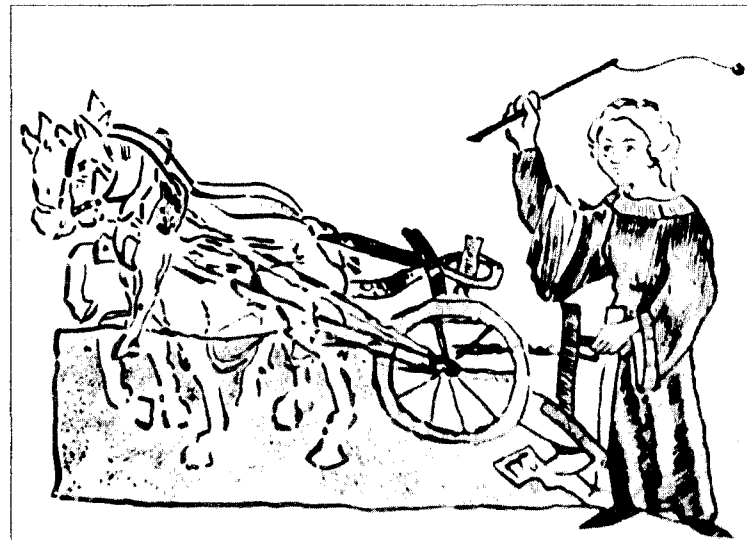
Виходячи з цього, в XV ст. різко збільшуються повинності галицьких селян порівняно з XIV ст. В XIV ст. розмір селянських повинностей ще не був великим, від селянського дворища чинш складав від 6 грошей до 1 гривня в лану, десятина — від 1 до 6 гривнів, натуральні данини складали від 1 до 3 мірок жита, іноді 2 курки і 12 яєць і децю давалося священикові, про роботи і не було чути.

В XV ст. спостерігаються значні зміни у феодальних повинностях селян. Обтяження селян Галицької землі на німецькому рівні виглядало так. Селянин платив чинш і гривню, давав й мірки жита або вівса, 2 курей, 12 яєць, платив 6 гривень десятини, давав для священика 2 мірки жита, платив подимного податку 2 гроші і вже відробляв 14 днів панщини. Загальна вартість повинностей одного селянського господарства складала 7 гривень, або 1/3 озимого селянського урожаю. На підставі цього дослідники зробили висновок, що цей розмір селянських повинностей для XV ст. ще дуже поміркований, особливо якщо його порівняти з розміром повинностей XIV ст.“.

Прикарпатські селяни, які жили в XV ст., досить боляче відчули цей ріст натуральних, грошових і відробітних повинностей. Особливо їх обтяжувала панщина, недаремно в той час виникла і побутовала пісня в народі:

Добре було колись людям жити,
Коли вони не знали панщини робити.

Панщина, тобто безплатна праця на пана, — продукт XV ст. Спочатку вона поширювалася в селах на німецькому праві. В сере-

Оранка плугом. З давньоруської мініатюри

дині XV ст. розмір панщини становив 14 днів на рік з наділу. Поступово двір визначає все нові обов'язки селян. В актах вони сформульовані так: „роблять, що треба“, „роблять, коли скажуть“. Для XV ст., коли ще тільки почався розвиток фільваркового господарства, розміри панщини були невеликі, але вони постійно зростали. Подекуди зустрічаються скарги селян на збільшення панщини.

З середини XV ст. в деяких місцевостях Прикарпаття панщина настільки зросла, що вона вже на тиждень складала 1 день, а на рік — 56 днів з наділу. Наприклад, в 1440 р. в селі Миловані Галицької землі селяни відробляли в тиждень один день панщини, а в 1460 р. селяни Медики скаржаться на старосту, що він порушив „давно прийняту звичайну“ однотижневу панщину і „обтяжив їх новими незвичайними роботами“, тобто збільшив кількість днів панщини ще на тиждень.

Більш детально на селянських повинностях XV ст. в Галичині зупинився польський дослідник В. Керст. На основі різних фрагментарних звісток, взятих з актів городських і земських, оскільки не збереглося в джерелах загального списку феодалних повинностей XV ст. та ілюстрацій Галицького староства з 1566 р., він поділив всі селянські повинності на 5 груп.

В першу групу входили державні повинності: подимне від лану, переважно 2 гроші, замкові роботи і шарварки (будівництво, ремонт шляхетських і королівських замків, фортець, садиб). Крім цього, на випадок переїзду короля селяни мали давати підводи, це називалось „стаці“, під час відправи пана в загальне ополчення шляхти зобов'язані були сплачувати данину. Селяни, як правило, не брали участі в ополченні шляхти, за винятком тих, що сиділи на волоському праві. В другу групу входили обов'язки селян костьолові, монастирю. Селяни платили на користь католицького плебана десятину снопами або 6 гривень з лану. В третю групу входили найтяжчі повинності селян — панщина. Про них вже було згадано раніше — чинш 1 гривня, данини — пшениці 4 маці, вівса 4 маці, 2 курей, 12 яєць, 1 локоть конопляного прядива, поволовщина — кожного 7-го року одного вола. З дворища давалось збіжжє, а хто не мав його, платив грішми, 1 баран від 100 овець. Сільські ремісники — колодії давали возову дани-

ну, 1 віз на 4 колодіїв. За випас свиней в лісах селяни платили данину „осип“ і т. д.

В четверту групу входило кілька видів повинностей. Обідні і стації — обов'язок селян утримувати деякий час королівських чиновників, які прибували в село з урядовими чи судовими дорученнями. Значний дохід ішов панівним класам із судових кар. Платилось за поранення (2 зл.), за одруження (так звана поємщизна — 2 зл.), за розлучення (2,5 зл.), за вихід з села до міста, перехід з одного староства в інше — 2 зл. Селяни могли молоти лише в панських млинах, зобов'язані були доставляти до двору сторожів, давати празничне. У власність пана переходив маєток померлого селянина, який не залишив жодного спадкоємця (віду-мерщина).

У п'яту групу В. Керст об'єднав „надзвичайні побори“, тобто податки польської корони, пов'язані з війнами чи іншими політичними подіями.

Селяни Галицької землі зазнавали великої шкоди і розорення від постійних нападів татар, від переходів і постоїв королівських чи найманих військ. Так, писар великого магістра хрестоносців Д. Неккер записав у свій щоденник, що коли їхнє військо, поспішаючи на допомогу королю в 1496 р., прийшло на Львівщину, то селяни Туринки „з худобою і добутками втекли були в ліси“. Мемуарист пише, що „відділи королівської армії завдавали сільському населенню великої шкоди“. Ставши табором біля Галича, хрестоносці страшенно розорили селян. Селяни скаржилися, що хрестоносці „плондрують бідним людям доми і скринки, забирають все, що тільки з місця можна рушити, розбивають вулики, а коли не знаходять меду, забирають віск, і взагалі обходяться з підданими... гірше як турки і татари“.

Отже, загальна картина соціально-економічного і правового становища селян Галицької землі в XV ст. незавидна. Окупаційна політика польської шляхти з її приходом на Західну Україну різко змінила не лише старозвичаєві порядки, які тут сформувалися з княжого часу, а й посилила процес класового розшарування. Польські феодали збагачувалися за рахунок збільшення своїх землеволодінь та посиленого пригноблення селянських мас. З року в рік посилювався процес закріпачення селян, а в XV ст.

вони були вкрай переобтяжені різними феодалними повинностями, в тому числі панщиною. Панівній верхівці вдалося протягом XIV-XV ст. обмежити вихід селян, закріпити їх у маєтках панів і різні категорії населення злити в одну групу підданих. І. Франко писав, що „з часом перехід кметів із місця на місце робиться чимраз труднішим, обшир дворища через поділ зменшується, тягарі ростуть і вже в XV віці багато вільних кметів добровільно записуються чи то в ординці, чи навіть у каланники, поки в XVI віці всіх їх не зрівняло одне важке підданство. Від того часу доля наших селян була тяжка, одностайна“.

Надзвичайно тяжкий соціально-економічний гніт, якого зазнавало населення Прикарпаття в XIV-XV ст., поєднується з національно-релігійним гнобленням. Український селянин в очах шляхтича був не людиною, а „хлопом“, „підданим“, „робаком“, робочою силою. Від феодала залежали життя чи смерть підданого. Не краще, ніж поміщики, ставилася до селян і держава. Наприклад, в судах на присягу королівського селянина звертали менше уваги, ніж на присягу шляхтича, уся адміністративна й судова документація велась виключно польською й латинською мовами, незрозумілими для українського селянства. Все це позбавляло його навіть формальної можливості шукати захисту від феодалів і держави.

Шляхта відверто зневажала православ'я. Нижче православне духівництво, становище якого майже не відрізнялося від становища кріпосного селянства, не мало захисту від сваволі феодалів. Національно-політичне пригноблення українського народу значною мірою доповнювалося переслідуванням православної релігії, насильним насадженням римо-католицизму. В даний період політичний гніт, як правило, виступав під релігійною оболонкою, шляхом переслідування православної церкви шляхта мала на меті розтоптати національні права і гідність коронного населення краю.

Поступово галицький край заселяли католицькі ксьондзи, монахи. Наділені щедрими королівськими привілеями, вони стали вірними союзниками світських землевласників у жорстокій експлуатації селян і міщан. Зусиллями феодалів і католицького духовенства міста і села Прикарпаття ставали своєрідними форпостами католицизму і колонізації краю. Реакційну діяльність

розгортали тут чернечі ордени домініканців, францісканів, кармелітів та інших їм подібних, які проповідували зверхність і презирство до всіх некатоліків, називали їх „схизматиками“. Православних навіть не визнавали християнами, у джерелах XV ст. нерідко трапляються протиставлення — „це християнин, а не русин“. Перетягаючи православних в католицтво, їх хрестили вдруге, прирівнюючи до „логан“ (язичників).

Оскільки в національному повстанні 1490-1492 рр. брали участь селяни і Прикарпаття, і Буковини, необхідно висвітлити політичні події того часу, зокрема конфлікти між Польщею і Молдавією, які в основному відбувалися на покутсько-буковинському пограниччі, саме там, де в 1490 році підняв повстання селян національний герой Муха.

Починаючи з середини XV ст., між молдавськими і польськими правителями виникали суперечки з приводу Галицького Покуття. Маневруючи в складній міжнародній обстановці, молдавський господар Стефан III відбивав агресивні наміри Угорщини і перед небезпекою Туреччини успішно загравав з шляхетською Польщею, яка була не проти захопити Молдавію, але вирішила певний час залишити її як заслін від турків. Намагаючись загамувати загарбницькі апетити польської корони, Стефан III, як і його попередник господар Олександр Добрий, прибув у 1485 р. в Коломию і склав васальну присягу польському королеві.

Як свідчать вище наведені факти, XV ст. було переломним періодом в історії селян Галицької землі і Північної Буковини. Наступ польської шляхти і молдавських бояр на селянські маси значно зріс внаслідок перебудови феодалного господарства і погоні панівної верхівки за наживою.

Ломка старозвичаєвого права в галицько-буковинському селі, безправне становище селян, тяжкий національно-релігійний гніт, всякого роду позаекономічні фактори (зокрема, переходи і постійні напади татарських орд, стихійні лиха) створили надзвичайно важкі умови життя селян Прикарпаття і Північної Буковини. Цими факторами й пояснюється головна причина незадоволення селян, наростання антифеодалного опору, національно-визвольної боротьби українського народу за волю і незалежність.

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ У ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ XV ст.

Галицькій землі в ХУ ст. існували різні правові інституції, які склалися тут в політичних і економічних умовах, що сформувалися на цих землях раніше, починаючи з княжого часу місцеве населення користувалося своїм, так званим руським правом, а з приходом сюди польських панів у XIV ст. поступово почали вводитися польське і німецьке права. В гірських околицях, в тому числі на Покутті, діяло волоське право, в містах свої права отримали німці, євреї, вірмени. Цю правову мішанину коротко, але вдало і образно представив Іван Франко. „В нашій Червоній, нині Галицькій Русі, — писав Камењар, — перехід від старих руських порядків до тих польських, які зложилися твердо вже під кінець XVI віку, відбувався помалу. Руські порядки не були змінені відразу, але обік них звільна насаджувано інші, що помалу приглушували старі. Богатство свободних земель, лісів, полонин приваблювали до нашого краю з усіх боків осадників, що приносили сюди також свої „права“. Панами в краю були поляки і вони підлягали польському праву. По містах оселилися німці на „німецькім“ праві. В горах і по Підгір'ю були, здається, ще від руських часів села, осаджені на „волоськім“ праві, а головна часть людності — русини підлягала руському праву. Жиди судилися своїм правом, вірмени — своїм, — одним словом, була правдива вавилонська змішанина правних порядків“.

Якщо в XIII-XIV ст. головне руське право було досить поширене, то в XV ст. воно інтенсивно замінялося польським і німецьким правами, що були дуже вигідними для польських феодалів, оскільки давали можливість збільшувати своє панування, поступово ліквідувати старовинно-руські громадські порядки і все підкоряти феодалу в приватних маєтках і старостинському урядові в королівщинах. Королівські і сеймові постанови все більше узаконювали принесені німецьке і польське права, значно урізували українському населенню руське право, що, як відзначає

І. Франко, „де в чому було корисне для людності, бо давало громаді значну самоуправу; вона сама вибирала собі голову, тіуна або отамана, сама розділювала землю між поодинокими членами громади, сама (вічем, а не через вибраних урядників) розсуджувала свари між своїми членами і разом відповідала за кожного сього члена перед посторонніми панами та перед властями. Для того руська людність не хотіла покидатися руського права“.

Польська шляхта докладала максимум зусиль, щоб позбутися цього не вигідного для неї руського права. Поки польські феодали розміщувалися в наданих їм королем маєтках, обладнували двори, будували замки в поневоленому галицькому краю, доти ще вони терпіли це старовинне право, але, зміцнівши економічно і політично, вони поставили питання про його юридичну ліквідацію. В 1435 р. в Галицькій землі було офіційно введено польське і німецьке права, у зв'язку з чим до кінця XV ст., як пише І. Франко, „число осель на німецькім праві все збільшується, поки в кінці зовсім не пропали невеликі решти староруського порядку по селах і не запанувало обік панщизняних тягарів також панське (домініальне) судівництво“.

Таким чином 1435 р. був переломним у правовій системі Прикарпаття. З введенням польського права посилювалося гноблення українського населення, особливо головної її маси — селянства і міщанства.

В актових книгах гродських судів знаходимо ще багато термінів, що називають категорії селян руського права після 1435 р., але це вже, за влучним висловом академіка Б. Д. Грекова, були „осколки галицької старовини“, „осколки старого руського життя“, які не мали жодної ваги в суспільному, економічному і правовому житті краю.

Питання залишків руського права торкалися у своїх працях українські і польські історики І. Линниченко, М. Грушевський, В. Гейнош, Ш. Рундштайн, але найбільш ґрунтовно розглянув його академік Б. Д. Греков, який вважав, що вивчення залишків „галицької старовини має особливу пізнавальну цінність“ для глибокого вивчення історії селян Русі.

Села з руським правом збереглися в підгірських околицях, колишніх князівських службових оселях. Хоч правова руська інституція

в цих селах в середині XIV ст. вже була підпорядкована феодалові, все ж громади ще зберегли деякі права. Це можна побачити на прикладі старовинного княжого села Торки на Перемишльщині. В 1541 р. при розгляді судових справ тут застосовувалось „все Торське право“. У суді були: тіун Карпо Пашкевич, Грицько суддя, присяжні Тимка Рогович і Петро Пашкевич, Мисько Литвин, брала участь у судових справах і „вся громада Торська“. В компетенцію цих судів входило розглядати дрібні, громадські справи, наприклад, продаж землі, суперечки між селянами, але тільки з „урядового наказу“ старости, що свідчить про залежність „торського права“ від королівського уряду.

В XIV ст. в Галичині починає поширюватися німецьке право, на якому згідно галицьких актів вже в XV ст. проживає багато сіл Руського воеводства. Трапляються вони і в Галицькій землі.

Осада сіл на німецькому праві була проста. Осадчий (який, зрозуміло, отримав право на організацію оселі) купував солтиса у пана, розділяв куплені лани між поселенців, визначав розмір десятини і ставав головним адміністратором і суддею в осаді. Солтис мав право судити селян, розподіляти між ними повинності. Головна різниця між руським і німецьким правами щодо повинностей полягала в тому, що коли в руських селах феодальна повинність приділялась загально на всю громаду, яка сама потім ділила її між селянами, то в селах німецького права солтис визначав данину, чинш, роботу кожному селянинові окремо залежно від його землеволодіння. Солтис був першим помічником пана, він збагачувався за рахунок судових штрафів, чиншів від селян, доходів від млинів, ставів, лісів та ін.

Безперечно, найбільше з того вигравав шляхтич-власник. По-перше, через солтиса він міг впливати на збільшення селянських повинностей. По-друге, тепер шляхтич міг обробляти свої наділи не лише за допомогою двірської обслуги, а й при допомозі селян-поселенців: цей фактор був дуже важливим при розширенні фільваркового господарства.

Досліджуючи правове становище селян, деякі історики намагалися довести, начебто селянин на німецькому праві платив невеликі данини, чинші і судився на місці. Виходячи з цього, вони не погоджувалися з істориком М. Владимірським-Будановим, який

стверджував, що німецьке право позбавляло селянську громаду самостійної управи і суду, і через введення приватного господарства наближало поселенців до становища кріпосного люду. На наш погляд, аргументи Владимірського-Буданова більш переконливі. Проте, що такий устрій, тобто поселення на німецькому праві, „був дуже на руку шляхті, бо дозволяв їй найшвидше заводити по селах такі підданські порядки, які були в Польщі“, писав І. Франко.

При дослідженні антифеодального повстання селян під проводом Мухи привертає до себе увагу волоське право, яке почало поширюватися на Галицькому Прикарпатті в XIV ст., точніше у 1378 р. (згідно грамоти Володислава Опольського). Ми не будемо торкатися питання походження цього права, над яким здавна полемізують дослідники, а тільки в загальних рисах дамо характеристику волоському праву на Прикарпатті в XIV-XV ст.

Багато осад волоського права було в Сяноцькій і Перемишльській землях, менше, згідно документальних даних, в Галицькій землі і на Покутті. Це пояснюється тим, що до нас не дійшли історичні дані про розвиток цього права на молдавсько-польському пограниччі. В Галицькій землі найбільш поширене волоське право було в XV ст. Дослідники налічують понад 50 сіл, що керувалися ним: (села Олеша, Білка, Підгайці, Марково, Підгороддя, Чесники, Липники, Волчків, Заланів, Буківна, Хом'яківка та ін).

Волоське право надзвичайно наближене до руського. Уважне вивчення адміністративно-громадських і судових функцій у селах, що жили на волоському праві, дає підставу вважати, що тут наявні елементи руського права. По-перше, на відміну від німецького чи польського права, осадчими і управителями цих сіл були українці. По-друге, волоські осадки, як правило, організовуються на зразок сіл, які були на руському праві (головний показник їх — як і при дворичній системі, не поміряні ґрунти). По-третє, і це особливо важливо, система управління на волоському праві опиралася головним чином на місцеве, старозвичаєве право. Так, у привілеї села Радошич за 1441 р. записано, що старшина і селяни даної волоської осадки зобов'язані судитися „лише своїм руським правом“. Очевидно, місцеві побутові традиції були ще сильні у житті сіл на волоському праві. Волоські села займалися відгодовлює худоби і відповідно до цього організовували свої пастуші господарства.

Села, що жили на волоському праві, мали своє управління. На чолі громади стояв князь з таким же правом, як руський тівун чи отаман, він здійснював функції адміністрації і судочинства в селі. Кілька осад творило країну з крайником на чолі, він керував князями, йому села платили данину. Двічі в рік — навесні і восени — відбувалися збори, на яких вирішувалися адміністративні і судові справи. Князі і крайники посідали більші частини землі — 2-5 ланів, в XV ст. вони частково підкорялися староству в королівщинах або феодалу-власнику. В цілому громада мала ще великі права, але поступово шляхта урізувала привілеї волохів.

Незвичайно цікавим явищем для волохів було те, що у Львівській і Галицькій землі вони ще в середині XV ст. були зобов'язані до військової повинності, можливо, як підкреслює дослідник І. Линниченко, виконували якісь функції пограничної сторожі. Це ставило їх в ряди свого роду військового населення. Другим фактором, який ставив волохів у краще становище, ніж селян на руському, польському чи німецькому правах, це далеко легша повинність. Так, за даними 1487 р. в Перемишльщині повинності селян-волохів складали річно 4 барани від лана, 2 волоські сири, 2 пструги, десятина від свиней, а хто не мав, платив 1/2 гроша. В користь сільського старшини селяни відбували й дні толоки. Панщини в XV ст. волоські села не знали. Загалом, за характером адміністрації, судочинства, сплати повинностей волоське право — різновидність руського права, яке після зникнення останнього продовжувало старозвичаєві руські традиції частково в XVI і навіть в XVII ст.

У деяких селах волоське право активно діє ще і в середині XVI ст., зокрема, в цивільних і навіть кримінальних справах. Для характеристики самоуправління у волоських селах можуть служити виявлені в перемишльських гродських книгах за 1556 р. записи про судові процедури в ряді сіл волоського права (Смільниця, Коросно, Лисковате, Береги, Устіфу, Бандрові, Прошіку, Лопушниця, Устріки). Як видно з судових протоколів, усі покритвджені мали скаржитися перед волоським правом. Судове волоське право, відповідно до своїх повноважень, виносило вирок. Важливим доказом невинності, на який пильно звертало увагу волоське право, була „присяга“ підсудного. Так, у 1556 р. якогось селянина

Тимка з Лопушниці обвинувачено в крадіжці курей. Волоське право присудило присягнути, що з тих курей „винний не скористав“. І тоді, як записано в протоколі, „Тимко присягою очищався згідно права“.

Особливо гостро карало волоське право за вбивство — винний мусив „головою відповідати“. За дрібніші провини право присуджувало „вину“ 10 гривень, „під закладом 100 гривень“. Цікаво, що важкі провини у „волоському праві“ розбиралися в присутності власника маєтку, що свідчить про часткову залежність права від феодалів. І все ж, незважаючи на деяку залежність волоського права від шляхти, воно все-таки ще в XVI ст. було легшим, порівняно з німецьким чи польським правом.

У волоських селах, у господарстві яких переважало тваринництво, майже не було панщини, повинності селян зводились до сплати чиншу на користь феодала чи керівників волоських сіл.

З огляду на легше становище селян у волоських селах, масова колонізація на Прикарпатті в XV-XVI ст., в основному проходила на волоському праві. З ілюстрацій королівщини у 60-х роках XVI ст. видно, як осадчі селяни заселяють Прикарпаття „на сирому корені“, „над потоками“, „на полянах“, „в лісах“, але на волоському праві. До того ж поселенці отримували від короля чи старости певні „пільги“, за якими звільнялись на деякий час (10-20 років) від основних феодальних повинностей.

МІСТА ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ В XIV-XV СТОЛІТТЯХ

Цікава історія міст і містечок Прикарпаття в XIV-XV століттях, але, на жаль, майже не вивчена в українській історіології, за винятком невеличких екскурсів, які здійснив Михайло Грушевський у своїй багатотомній „Історії України-Руси“.

Майже до кінця XIV століття всі колишні літописні гради-міста Галич, Снятин, Коломия, Тисмениця залишалися при своєму княжому статусі, тобто система адміністративно-територіального управління зберігала всі свої градові функції, в тому числі в економічному і навіть політичному напрямі.

Градські мужі, які підтримували в минулому на противагу боярам князівську владу, тримали в своїх руках ключові позиції в торгівлі та адміністративному управлінні міст. Вони негативно ставилися до окупаційних властей — вихідців як з Польщі, так і з Угорщини, хоч використовували в своїх інтересах низькі верстви міського люду, збирали данини, змушували їх до робіт по ремонту замків чи фортець.

Поступово в літописні міста проникали іноземні, польсько-католицькі патриції, які, отримавши королівські привілеї, осідали в центрах міст і прибирали до своїх рук міське правління, збагачувались на торгівлі і ремеслі.

Місцеве українське населення було витіснене цими іноземцями на передмістя і там переносило на собі важкий соціальний і національний гніт. Воно гуртувалося у громади і при своїх церквах відстоювало права.

Міста Прикарпаття в більшості були в руках приватних феодалів, які в XV столітті вже почали їх утискувати. Почалася боротьба міщан за своє самоуправління на магдебурзькому праві.

Вибороли права Галич (1367), Коломия (1405), Рогатин (1455), Снятин, Тлумач (1445) року.

СНЯТИН

Літописне місто Снятин було розташоване над Прутом, на кордоні Галичини і Буковини, де схрещувались важливі торгові шляхи, які з'єднували південні країни Європи. Місцеве населення Снятина здавна займалося ремеслом і торгівлею.

Перші звістки про Снятин сягають часів Галицько-Волинського князівства. Цей сторожовий град відомий уже в XI ст. В 1340 р. він був обсаджений залогою угорського короля Людовіка. В 1415 р. у м. Снятині молдавський господар Олександр прийняв підданство польського короля Ягайла, який прибув сюди зі своєю свитою.

З Молдавії через Буковину і Снятин в напрямку Коломиї і Галича ішов старовинний Снятинський шлях, що сприяло перетворенню міста у великий торговельний центр. Уже в XV ст. в місті поселилися вірменські купці, які здійснювали зв'язки між

Сходом і Заходом. В XIV-XV ст. це було не тільки важливе торговельне, а й ремісниче місто. В Снятині здавна відбувалися важливі ярмарки і торги. Сюди прибували купці і ремісники з багатьох країн Європи. У 1564 р. королівський люстратор писав, що „там бувають великі торги і найперші ярмарки на всі містечка в руській землі“.

Прагнучи заручитися підтримкою іноземного патриціату, який наводнив місто після загарбання Західної України поляками, король Казимир IV за окремим привілеєм переводить снятинських міщан в 1447 р. з руського на німецьке право, визначає їм міські ґрунти і призначає міського старосту. Ці переміни значно погіршили становище українського міщанства, яке було витіснене з центральної частини міста та передмістя, обтяжене багатьма натуральними і грошовими повинностями на користь іноземного патриціату і старостинського уряду.

КОЛОМИЯ

Наприкінці XV ст. це була значна фортеця з великим королівським замком. На той час місто мало вже історію, його початки сягають у XIII ст., час процвітання Галицько-Волинської держави. Розташована над рікою Прутом на великому торговельному Снятинському шляху, що йшов на Галич і Львів, Коломия в XIII-XV ст. стала важливим ремісничим і торговельним центром. Це була свого роду столиця Покуття і Гуцульщини, де здавна пульсувало ремісниче і, особливо, торговельне життя, на ярмарках і торгах можна було зустріти купців не лише з околиць сіл і міст, а й з усієї Західної України, Молдавії та інших південних і східних країн Європи, і навіть Азії.

Перший привілей Коломиї був наданий польським королем Казимиром, в 1411 р. його поновив наступний король Ягайло. Згідно з цим привілеєм визначено міські ґрунти, луки, ліси, встановлено десятину, згідно з наданим німецьким магдебурзьким правом — обов'язки міщанам. Заборонялось відвідувати торги по околицьніх селах. За новим привілеєм 1443 р. дозволялось міському магістру мати воскобійню, де міщани могли перетоплювати віск за певну оплату.

Польський король Казимир Ягайлончик приймає підданство (голд) від молдавського господаря Стефана III Великого в урочищі Косачів під Коломиєю 1485 р.

Художник Мирослав Гаталевич

Коломия з часу виникнення була основним центром торгівлі сіллю, яка продукувалась в гірських околицях Гуцульщини. В XIV-XV ст. місто отримало право головного складу солі. В 1456 р. король Казимир Ягайлончик видав спеціальний наказ, за яким селяни з околиць Коломиї, Снятина і Коропця, ідучи на Поділля з сіллю або іншими товарами, не минали міста, а спочатку продавали сіль коломийським міщанам. Хто цьому супротивився, то мав бути затриманий, а його речі і товари конфісковані. Цей привілей надавав значну пільгу коломийському патриціату, зате надто утискав інтереси купців і солеторгівців Коломийщини.

Намагаючись заручитися підтримкою міського католицького патриціату, місто заклало католицькі монастирі. Ще король Ягайло в 1413 р. побудував над Прутом католицький монастир Домініканців і дав йому привілеї.

ГАЛИЧ

Колишнє відоме стольне місто Галич — столиця Галицько-Волинського князівства (XII-XIII ст.) після загарбання шляхетською Польщею різко змінилося.

Первісний фортифікаційний осередок старовинного Галича на Крилоській горі після Батієвого погрому та постійних наскоків угорських і польських феодалів та боярсько-князівських чвар почав занепадати, а з часом стихії природи поступово заховали його будівлі і він став таємницею для майбутніх поколінь.

Намагаючись знеславити колишню квітучу столицю Галицько-Волинського князівства, польські пани не відновляли старовинних споруд у Крилосі, а зосередилися в новій частині міста, яке було розташоване над Дністром. У 1367 р. почалося будівництво і королівського замку на горі над Дністром, який мав стати резиденцією старостинської влади, опорним пунктом магнатсько-шляхетського панування на Прикарпатті.

У підніжжі Замкової гори розмістився центр міста. Серед площі збудовано ратушу, а по боках розмістились будинки міського патриціату, який, користуючись щедрими королівськими привілеями, зосередив в руках всю міську владу, ліквідувавши тим самим старовинне міське руське самоврядування.

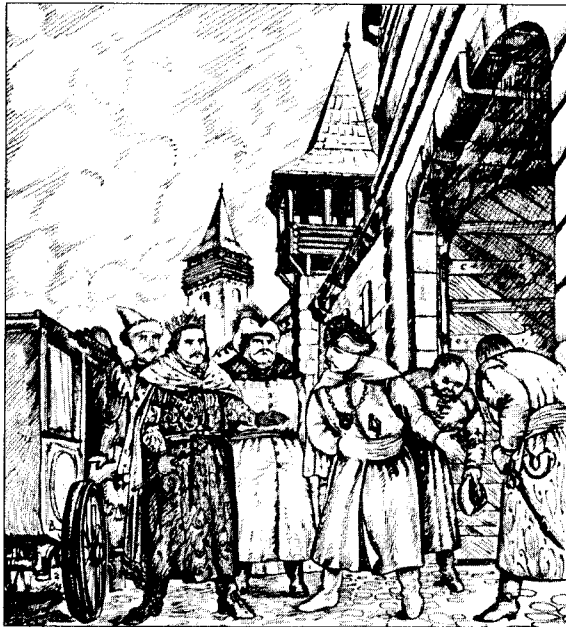
*Вручення привілею місту Галичу на магдебурзькому праві 1367 року.
Художник Мирослав Гаталевич*

В 1367 р. місто отримало магдебурзьке право, що привело до посиленого впливу іноземного елемента, католицьких пришельців.

Багаті міщани-патриції і середні бюргери міцно осіли в центральній фортифікованій частині міста. Поневолені маси, які становили більшість, переважно українське населення, були витіснені на передмістя Галича. Щоб тримати у покорі пригноблене населення, шляхта ввела в Галичі новий адміністративний і судовий апарати управління не лише міста, а й усієї Галицької землі.

Згідно з магдебурзьким правом, місто отримало своє самоврядування. На чолі міської управи стояв бургомістр, йому допомагали члени ради, звані „райцями“, — радники і присяжні. Був створений міський суд — так звана лава, де вїйт і його помічник — ландвїйт з лавниками судили всіх, хто осмілювався порушувати шляхетські закони чи старостинські розпорядження. Вїйти в Галичі були спадковими, вони призначалися галицькими старостами, їм належала шоста частина з доходу міських ланів, чиншів і всякого роду інші данини.

Магдебурзьке самоврядування в Галичі, як і в інших містах України, мало обмежений характер, оскільки воно суворо контролювалось адміністрацією. Пανівна верхівка міста, багаті купці, реміс-

Польський король Владислав Ягайло
у Галичі 1427 року.
Художник Мирослав Гаталевич

ники, орендарі, королівські управителі виконували адміністративно-судові функції в ратуші або старостинському замку.

Основна маса жителів Галича XV ст. — плебеї, учні і підмайстри ремісничих майстерень (ливарників, гончарів, кравців, кушнірів, шевців, римарів), слуги, жебраки, селяни-втікачі, гультаї, комірники, городники.

У XV ст. Галич з навколишніми селами був королівським маєтком. Від імені короля ним правили магнати-старости, які здирали з селян все, що могли — грошові чинші, натуральні данини, зобов'язували до різних відробітків. Це приносило королівському маєтку значні доходи.

Поряд з багатими патриціями в місті міцно осіло католицьке духовенство. Старостинський і міський уряди сприяли побудовам костьолів і монастирів. Вже в 1375 р. папа Григорій XI встановлює в Галичі римсько-католицьку митрополію, яка 1414 р. була перенесена до Львова.

Проживаючи на території Галича, католицьке духовенство, як і міська шляхта, не підкорялось міському уряду (їх називали юридиками), посідало маєтки, поля, фільварки, на яких працювали їхні піддані. В актах Галича згадуються „костельні піддані“, які виконували у фільварку феодалні повинності — чинші, данини і навіть щотижневі роботи. До Галицького костьолу належали села Григорівці і Перевесів (Перевелів), селяни яких нещадно експлуатувались ксьондзами.

Галич в XV ст. залишався великим торговельним осередком, де часто відбувались ярмарки, торги, але під суворим замковим контролем. Орендарі збирали мито від купців своїх і чужих на торгах у місті, а також від тих, що вели худобу на продаж з Молдавії або Покуття.

Важливу роль у торговельному житті Галича відігравав судноплавний Дністер. Тут був розташований головний порт на Дністрі. Завдяки цьому польські королі надали місту привілейне право торгівлі по ріці. Переважно вся велика торгівля знаходилась у руках багатих міщан, які наживали на ній значні прибутки.

Зрозуміло, що убоге міщанство і селяни галицького староства протестували проти соціального і національного релігійного гні-

ту, за що деякі з них переслідувалися і томилися в замкових льохах, або, як зафіксовано в актах, „на дні в землі у плюгавій в'язниці“ міської ратуші.

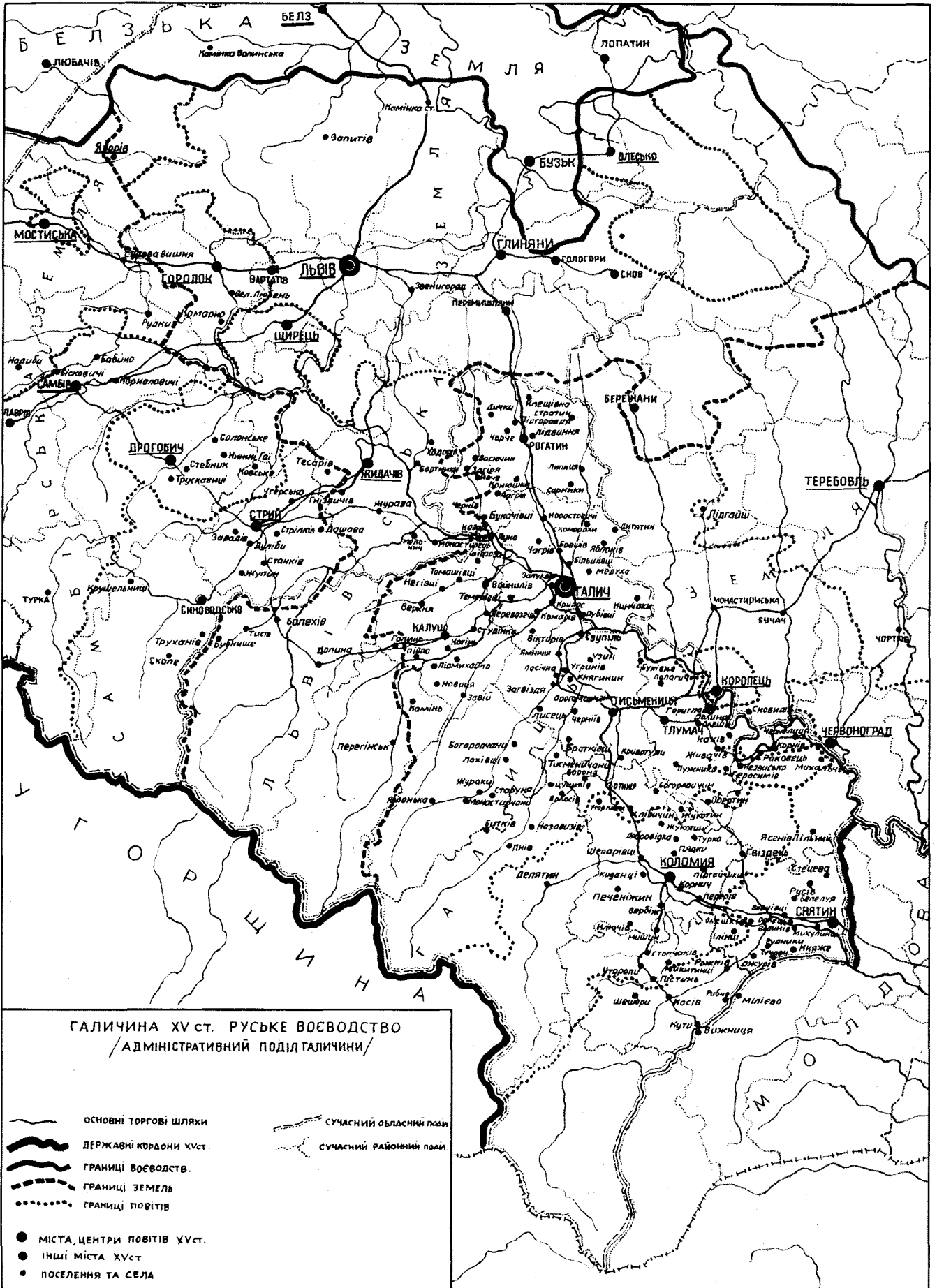
На думку дослідника П. С. Сіреджука, в кінці XIV — XV столітті, процес містобудування в умовах Галицької землі проходив двома шляхами.

Досить важливе значення для появи нових міських поселень, які ми раніше називали, мало вигідне розташування найбільш розвинутих сіл Прикарпатського краю близько сухопутних і водних шляхів, що зв'язували колишні літописні гради, а тепер повітові міста Снятин, Коломию, Галич із сусідніми територіями і державами.

В селах при пожвавленні торгових зв'язків Галицької землі із сусідніми стали зосереджуватись ремісники ближчих сільських поселень. Складались вигідні умови для розвитку в цих поселеннях торгівлі. Все разом взяте сприяло переростанню таких сіл у містечка Прикарпаття.

В подібних селах, коли цей процес містобудування набирав завершальної форми, феодалі представляли їм, зрозуміло, вигідний для себе, офіційний статус міського поселення з різними привілеями. Так, наприклад, в Галицькому повіті старовинне княже село Чешибіси (сьогодні Єзупіль), яке лежало на шляху на Галич, а далі на Коломию і Снятин, одержало міський статус в 1486 р. Трьома роками пізніше в тому ж таки повіті, розташованому на шляху Жидачів-Галич (або як в давнину його називали солянню дорогою, через яку масово транспортували сіль з Прикарпаття на Схід), село Букачівці було переведено з сільського на міський статус.

Аналогічно виникали в той час інші міста. Мартинів (1455, нині село Новий Мартинів) в Галицькому, Михальче (1449 р.), Борщів, Заболотів (1453), Уторопи в Коломийському повітах. В Галицьких гродських актових книгах ми зустрічаємо ряд населених пунктів XV століття, що значаться містечками, які ще мало відрізняються від сільських поселень, але вже мають міські права.

Карта Галичини XV ст. Руське воєводство. Художник-картограф М. Гаталевич

ЗА СОЦІАЛЬНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ

Починаючи з перших днів окупації прикарпатського краю шляхетською Польщею, розорені селяни відповідали безперервними виступами на посилення феодално-кріпосницького і національного гніту. З середини XIV ст. прикарпатське селянство не мирилося із завойовниками, застосовувало різні форми прихованої і відкритої антифеодальної боротьби як проти іноземних загарбників, так і своїх гнобителів.

Спочатку вони чинили пасивний опір ворогам: скаржилися на гнобителів-феодалів, покидали рідні оселі, відмовлялися працювати на пана та виконувати інші повинності. Згодом перейшли до активної боротьби, тобто захоплювали у шляхти землю, двірське майно та ліси, вбивали феодалну знать, палили її маєтки та інше.

В гродських і земських актах XV ст. зафіксовані цікаві факти боротьби селян проти поневолювачів шляхом подання скарг. В 1397 р. папа Боніфаций IX через це віддав наказ з'ясувати причини незадоволення населення Галицької землі десятинами для католицького духовенства. Згодом, в 1431 р., виник спір між селянином Чурилом з Вербіжа та орендарем Волчком за володіння землею. Справа набрала такого розмаху, що в неї втрутився сам король, який надіслав на місце конфлікту спеціальний наказ, намагаючись утихомирити незадоволені сторони.

Опір селян зростанню феодалних повинностей у деяких селах Галицької землі набрав загрозливих розмірів. Королівський уряд змушений був, з одного боку, нагадати шляхті про непорушність встановлених норм повинностей селян, з іншого — закликати їх до смирення. Так, у 1435 р. було видано статут про обов'язки селян, а в 1450 р., оголошено королівський спеціальний статут Руської землі про їх повинності. На численні скарги пригноблених король маневрував: то, для видимості, захищав кметів, то наказував їм виконувати вимоги феодалів.

Безперечно, в спорах між феодалами і селянами польський уряд переважно підтримував шляхту і дуже рідко захищав своїх підданих перед натиском феодалів і орендарів. Протести селян

нерідко розцінювалися як злочин, розбійництво, за що їх карали. Зокрема, в 1435 році був виданий наказ галицького старости про суди над такими злочинцями. Під злочинами старостинські уряди в королівщинах і шляхта в приватних маєтках розуміли найменші спроби захиститись.

В XV ст. селяни сім'ями і громадами тікали з королівських приватних маєтків із надією знайти краще життя, зберегти прадідівські права. Цим вони виражали бажання полегшити своє соціально-економічне становище.

Оскільки селяни галицької землі на той час жили на різних правах — руському, німецькому, польському і волоському, — то право відходу селян було в них різним і мало свої особливості. Дослідник Ш. Рундштейн стверджує, що право виходу селян „є найкращим мірилом суспільного становища селян“. Галицька шляхта зуміла швидше узаконити процес виходу селян з маєтків. На інших територіях польської корони це узаконення здійснилося лише в кінці XV ст., тобто в 1496 р., тоді як в Галицькій землі — на півстоліття раніше, в 1435 р., із введенням польського права. Тут здійснювався свого роду експеримент, коли шляхта старалася навечно закріпити селян за землею, обмежити їхні старозвичаєві руські вольності з метою посилити економічний гніт. Така політика шляхти була викликана колонізацією галицького краю. Стояло питання про дешеву робочу селянську силу, і, якщо б право виходу не обмежувалося, це привело б до масової міграції селян з одного права в інше.

Ось чому в Галицькій землі було прийнято дві постанови, що стосувалися цього права виходу. В першій було визначено кару за стримання селян, які втікали з-під влади свого першого пана; в другій — термін „виклону“, тобто виконання всіх формальностей перед відходом. Із зміцненням влади шляхти справа „втікших селян“ перейшла з державних судів у її руки. Тепер вона сама могла вирішувати це право, що в цілому негативно впливало на долю селян, погіршувало їхнє правове становище.

Згідно з іншою постановою (1435 р.) час виходу селян з маєтків визначився так званими реклінаціями, які точно вказували, хто мав право виходу, коли і на яких умовах, з якого права і на яке. На думку деяких дослідників, в п'ятнадцятому столітті

галицькі селяни були ще вільними і мали право виходу, за винятком невільних рабів, каланних, ординців і данників, які були попередниками кріпаків.

Вільні категорії селян, що проживали на різних правах, мали й неоднакове право виходу з рідних осель. Найбільш повно виступає картина переходу селян, які жили на руському праві. Ті, хто хотів вийти із села, мусив дотримуватися певних умов закону.

Ось деякі з них: 1. Селянин міг вийти тільки під час Різдва свят, до того ж час був точно визначений — вихід вночі вважався незаконним і карався. 2. Виходити могли не всі селяни, тільки певний процент (один з 10-ти господарів), хто мав окреме дворище. 3. Вихід із села відбувався при свідках. Ними були переважно сільська старшина (тіуни, солтиси, отамани, князі), а також „чужі свідки“ з іншого села, здебільшого два шляхтичі. 4. Селянин, який виходив, змушений був сплатити панові певну суму грошей, так зване „полягвичне“, розміром у гривню, а пан, що приймав його, платив власникові так звану „осельчизну“ розміром від половини до однієї гривні. Селянин міг вийти із села без виконання перелічених умов тільки у випадку провини його пана, якщо той, скажімо, збезчестив його дружину, насильно відібрав майно тощо. Хто сидів на руському праві, міг переходити тільки на це право. Селянин, який жив на німецькому праві, міг вийти з умовою, що він залишить на своєму місці іншого господаря з таким же майном. До того ж мав оплатити вихідний чинш — 12 гривень за час, що був на пільгах, обробити свій наділ і не мати жодних провин перед паном. Якщо за певний час, що виділявся на це, — від 8 до 18 тижнів, — селянин не знайшов нікого на своє місце, то давав панові заставне.

Виходи селян, що були на руському праві, практикувалися і на волоському, тобто вони могли виходити вдень і не тільки на Різдво, в присутності свідка, мусили сплатити 12 гривень вихідного. Цього вимагала постанова 1435 р. Насправді ж селяни і власники маєтків порушували ці умови, тому часто судові спори набирали масового характеру, закінчувалися довгими процесами і збройними конфліктами. Диктувалося це як інтересами власників маєтків, так і селян. Як відомо, з XIV-XV ст. ішов процес

колонізації Західної України, особливо на території Прикарпаття. Щоб принадити робочу силу, пани надавали пільги (так звані воли) селянам, які приходили на певний строк, всіляким способом заманювали їх у свої маєтки, порушуючи при цьому правові норми виходу.

Тих, хто порушував встановлене право виходу, вважали „утікшими“, і власники, згідно з законом, могли розшукувати їх. Щоб знайти селянина-втікача, котрий сидів на руському праві, власнику-пану давався один рік. По закінченні його селянин зобов'язаний був сплатити штраф, річний чинш, після чого міг залишитися на новому місці. Пан також мав право не відпустити селянина, якщо той був останнім у роді або не сплатив боргу.

Пан же, до якого втікав селянин, в супроводі свідка-шляхтича йшов до старого пана-власника і давав йому „вихідне“. І це в тому разі, якщо втікач дотримався всіх умов, тобто сплатив грошові та виконав натуральні данини із збіжжя, звіз сіно і городину, виконав ряд додаткових повинностей і — „призначні“ чи „поштові“. Хто ж утік із села, не давши „відклону“, того вважали втікачем і його переховувач платив 15 гривень штрафу.

Право відходу селян під кінець XV ст. стало чистою формальністю. І хоч вони перед виходом дотримувалися всіх умов, пани часто ув'язнювати їх, а потім на суді намагалися оправдати себе. Вчений В. Керст писав, що „з огляду судової екзекуції, справу можна було зволікати без кінця, наведений вище спосіб унеможлилював реклінацію. Лише той випускав зі свого села реклінованого селянина, хто хотів. Хто ж не хотів, той до кінця XV ст. міг не пустити селянина і кепкувати з судів“.

Безсумнівно, сваволя шляхтичів викликала незадоволення і обурення селян, які почали самовільно виходити з своїх осель та дворич. В кінці XV ст. селяни ще пробували шукати справедливості в судах. Про це свідчать й актові книги, списані процесами-скаргами.

Судові процеси у справі втеч селян вирішувалися не лише в гродських і земських судах, а й інколи в королівській канцелярії. Було чимало випадків, коли шляхтичі без суду вирішували питання про біглих селян. „Відказчики не завжди відкликували

селян правною дорогою, але не раз підбивали їх до втечі. Пани, своєю дорогою, не чекаючи довгих судових митарств, хапалися за озброєну силу, аби вернути своїх селян: відбувалися формальні битви, поле битви не раз бувало засіяне раненими і вбитими з обох боків; побідники забирають урятованих селян з їх майном“. Звичайно, від шляхетського беззаконня селяни дуже страждали.

Міграція селян проходила в різних масштабах. Найменше процесів у цій справі було в Сяноцькій, найбільше — в Галицькій землях. Причини такого явища полягали в тому, що Сяноцька земля в силу своєї специфіки була мало придатною до хліборобства, а Перемишльська, Львівська і Галицька землі були більш урожайними і тому тут в XV ст. найактивніше проходив процес колонізації краю. Крім того ці землі, особливо Галицька і Теревовлянська, були наражені на небезпеку: шляхта, намагаючись колонізувати ці землі, давала пільги селянам, які масово переходили сюди з північної і західної сторін.

Причини втеч селян пояснити неважко. Насильне введення шляхтою німецького права в Західній Україні, а з ним збільшення феодальних повинностей та ліквідація старовинного громадського ладу, який базувався на давньозвичаєвому руському праві, викликало незадоволення селян. Дослідник руського права в Галицькій землі В. Гейнош писав, що немає „нічого дивного, що населення (на руському праві — В. Г.) оцінювало такого роду зміни як дуже некорисні для себе, і, зрозуміло, відкрито відстоювало свої права, не хотіло переходити на німецьке право, активно захищалося перед зростанням повинностей“.

У спірних питаннях з феодалами селяни в XIV-XV ст. доводили свою правоту на основі свідчень старожилів. Свідки вибиралися з громади, причому найбільш впливові, авторитетні люди похилого віку не лише із даного села, якого торкалася справа, а й із сусідніх сіл. Такі свідки при уповноважених присягали суду на хрест про правоту селянина. Зрозуміло, вони не мали письмових привілеїв з княжих часів і могли відстоювати свої права перед наступом феодала-шляхтича, лише посилаючись на стародавні свої права. Мовляв, так було „з діда і прадіда“, або „ми з давнини, від дідів-прадідів“ були вільними.

ВІД ПОВСТАНЬ — ДО НАРОДНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Від простих пасивних форм антифеодального опору селянство поступово переходило до збройних виступів. У XV ст. спостерігаємо їх в багатьох місцях України, зокрема на Поділлі і Галицькому Прикарпатті. В письмових офіційних шляхетських документах XIV-XV ст. повстанці часто називаються „гультями“, „свавільними людьми“, „люзними людьми“. Для боротьби з ними Польща встановлювала жорстокі закони. Згідно Вісліцького статуту 1347 р. гультяї, які переходили з місця на місце і займалися нападами, жорстоко каралися. Згодом сейм ухвалив ряд законів, спрямованих проти них.

Загалом це були розорені категорії населення, позбавлені будь-якого майна, без пристановища, що, постійно кочуючи, нападали на багатих купців, орендарів і шляхту, захоплювали їхнє майно. Назви „люзні люди“ або „свавільні люди“ зустрічаються в джерелах дещо пізніше. В 1396 р. уряд Речі Посполитої, вбачаючи в таких людях небезпеку для шляхти, прийняв постанову, в якій зазначалося, що той з категорії люзних людей, хто не має річної служби, карається за перебування в селах і містах штрафом в 14 гривень.

Майже щороку король і сейм ухвалювали постанови, спрямовані проти гультяїв і люзних людей. Не маючи ні осілості, ні будь-яких занять, вони були найактивнішими учасниками антифеодальної боротьби. Невеличкі, мало організовані загони цих народних месників діяли на всій території тогочасної України. Повстанці були озброєні примітивною, переважно холодною зброєю і під час нападів на феодальну знать застосовували партизанську тактику дій. Саме з категорії гультяїв і люзних людей виникли перші загони українських козаків — наших карпатських опришків.

З хронік польських мемуаристів Я. Длугоша, М. Кромера і М. Бельського довідуємося про народні заворушення на західноукраїнських землях в другій половині XV ст. Правда, ці повідомлення дуже скупі, лаконічні, але з них можна довідатися про незадоволення галицьких селян пануванням у цих краях польських феодалів.

За їх даними, у Галицькій землі то тут, то там наростали антифеодальні виступи, найбільше з яких відбулося в 1469 р. Про них довідуємося з праці відомого польського хроніста-історика Я. Длугоша, ідеолога шляхетської Польщі. Вчений ніскільки не симпатизував селянам Галичини, але мусив визначити надмірне „зло панів“, яке вони чинили в галицькому краю. Польські феодалі, загарбавши села і міста, пригнічували селян і змушували їх відступати в чужі землі.

„Збільшилося того роду зло польських панів, — писав він, — коли, отримавши від короля в дари

*Портрет польського хроніста
Марціна Кромера.
Малюнок XV ст.*

*Польський хроніст Ян Длугош.
Малюнок XV ст.*

міста і села в Руській землі (мається на увазі Руське воєводство, тобто Галичину — В. Г.) і на Поділлі, усували із землі давніх мешканців (селян — В. Г.) та їх родини, які, утискувані браком всього і бідною, змушені були втікати“.

Ян Длугош відзначав соціальні причини повстання селян, їхнє нестерпне становище, яке склалося в результаті колонізаторської політики польських панів. Захоплення двором селянських земель, утиски та іншого роду пригнічення примушували селян відходити на південь, в Молдавію чи інші території півдня, а згодом повертатися в рід-

ний край, щоб помститися за свої кривди. Так і сталося в 1469 р.

На жаль, у нашому розпорядженні немає даних про русійні сили і керівника галицького повстання 1469 р. З тих відомостей, якими володіємо, можна зробити висновок, що воно носило антифеодалний характер і було одним із найбільших заворушень на західноукраїнських землях напередодні виникнення селянського повстання під проводом Мухи.

Значна частина розрізних стихійних антифеодалних виступів селян, зокрема на галицькому Прикарпатті в XIV-XV ст., підготувала це велике народне повстання, яке вибухнуло наприкінці XV століття.

Про українське походження народного героя свідчить не тільки його прізвище — Муха, це підкреслюють й сучасники. Так, Л. Наккер на основі оповідання галицького шляхтича — очевидця повстання писав у своєму щоденнику, що молдавський господар Степан „взяв собі на службу *РУСИНА* (курсив наш — В. Г.) по імені Муха“. Очевидно не випадково польський король Ян Альбрехт називав Муху „схизматиком“, тобто православним, як у той час польсько-шляхетська католицька верхівка Польщі принизливо називала українське населення православного віросповідання.

Що полководець Муха — виходець з середовища українських селян, підтверджують у своїх мемуарах тогочасні хроністи. М. Кроммер так писав про його селянське походження: „Отже, хлоп один,

*Народний полководець Муха.
Художник Михайло Ткаченко*

простий, на прізвище Муха“. Зазначали це й інші літописці. Відомий польський хроніст М. Бельський пише з приводу його походження: „Муха — лотр, якийсь волошин, хлоп простий“. Наголошує на селянському походженні народного полководця і М. Стриковський, який писав, що Муха „ніякого хлопського роду“, тобто селянського походження.

Таким чином, вислови мемуаристів „сільський чоловік“, „хлоп один простий“, „хлоп простий“, „ніякого хлопського роду“ переконливо свідчать про селянське походження керівника повстання Мухи, а також дають підставу вважати його убогим селянином.

Нам не відомі час і місце народження селянського полководця Мухи, сучасникам-мемуаристам навіть не пощастило встановити його ім'я. Можна припустити, що Муха був виходцем з Буковини або Покуття, оскільки саме на цих територіях він розгорнув боротьбу і робив свої великі походи.

На окрему увагу заслуговує питання: де саме Муха став керівником селянського повстання — на території Буковини, як виходець з місцевого українського населення, чи на Наддніпрянській Україні, як один із перших керівників козацьких загонів? Саме на час очолюваного ним повстання припадають перші писемні згадки про українських козаків. Одні дослідники називають дату — 1492 р. Тоді великий литовський князь Олександр в листі до Кримського хана Менглі Гірея писав, що він розпорядився знайти „межи козаками“ татарський корабель, захоплений киянами і черкасцями. Інші історики, посилаючись на повідомлення польського хроніста М. Бельського, вказують 1469 р., коли козаки діяли на Поділлі. Очевидно, в 1492 р. козаки діяли на Київщині і Черкащині, а в 1489 р. вони були відомі на Поділлі.

Спираючись на дані мемуаристів, деякі дослідники робили спробу пов'язати повстання Мухи з початком українського козацтва. Вони стверджували, що керовані Мухою галицькі селяни, які повстали з метою визволення з-під кріпосної залежності, називали себе козаками. Підтверджував здогад попередніх істориків і львівський патрицій та мемуарист Самуїл Кушевич. Спираючись на перекази, які дійшли до нього в середині XVII ст., він підкреслював, що в 1491 р. „велика кількість людей під проводом Мухи, вихідця з плебеїв, агресивного чоловіка, напали на провін-

цію королівства“ (Галицьку землю), що той із своїм ударним загоном „надавав способу козацького товариства“.

На це звернув увагу і професор В. Голобуцький. Посилаючись на анонімного польського мемуариста XVII ст., який називає Муху козаком, він відзначає: „...повстання 1490 року було в очах сучасників XVII ст. повстанням вже козацько-селянським, а не тільки селянським“. Вчений підкреслює, що писемна згадка про керівника повстанців як про козака ще в XVII ст. є дуже цікавим явищем.

На основі цього можна висунути припущення, що селянський ватажок був одним із незадоволених і розорених селян-втікачів Покуття або Буковини, який і став організатором перших козацьких загонів на Україні. Згодом він повернувся в рідний край і тут підняв повстання.

Варте уваги й те, що літописці XIV-XV ст. порівнюють Муху з козацьким гетьманом І. Підковою. М. Мохов, опираючись на мемуари М. Стриковського і хроніку М. Кромера, слушно зауважує, що ці літописці, будучи під свіжим враженням діяльності козаків у Молдавії під проводом І. Підкови, прирівнювали його з виступом Мухи. В час діяльності І. Підкови в пам'яті народній ще жили спогади про полководця Муху як повстанця козацького типу. Мемуарист М. Стриковський навіть назвав своє повідомлення про ці події „Волох Муха — другий Підкова“.

Дуже важливим є питання про склад повстанської армії Мухи, без з'ясування якого не можна зрозуміти передумов і характеру народного руху. В письмових джерелах чітко сказано, що учасниками повстання були селяни з Волощини і Покуття. Мемуарист Ян з Торговиська у своєму творі-хроніці пише, що були зібрані землеробські люди, а М. Кромер повідомляв, що Муха „зібрав з волохів і Русі покутян в 10 тисяч військо“. М. Бельський стверджував, що простий селянин Муха „зібрав був таких людей з Волощини і Русі, як і сам (тобто селянського походження — В. Г.) до 10-ти тисяч“. Про те, що Муха „зібрав з Волохів і Покутської Русі 10 тисяч чоловік“, писав і М. Стриковський.

З цих лаконічних повідомлень хроністів довідуємося, що ударною силою повстання Мухи були селяни з Молдавії і Покуття.

Хроністи говорять про молдаван, але серед них були й селяни Буковини, яка тоді входила до складу Молдавського господарства. Говорячи про населення Покутської Русі, вони мали на увазі селян Галицької землі. Можливо, сюди входили й селяни з інших територій тодішньої України, але М. Бельський, не виділяючи Покуття, загалом пише про повстанців-селян „з Русі“. На жаль, джерела не вказують, з яких сіл і міст Покуття та Волощини походили повсталі.

Безперечно, повстанські загони склалися з убогих і розорених селян, представників найбільш обездоленого і безправного сільського люду, тих, що відчували на собі нестерпний соціальний і національно-релігійний гніт. Це були рішучі борці проти феодалного гніту, яких шляхта принизливо називала „лотрами“, „гультями“, „свавільними“, „люзними людьми“. Польські мемуаристи, ідеологи панівного класу шляхетської Польщі, подаючи звістки про повстання 1490-1492 рр., в негативному світлі виставляли як самого полководця Муху, так і його побратимів, усіх учасників народного руху. От і М. Бельський називає полководця „лотром“, який зібрав „таких, як сам“. Автор Густинського літопису вслід за М. Бельським і М. Кромером також таврує його і самих повстанців: „Муха, некто, волошин, своевольник, собрал себе таковых же своевольников с десяти тысячей“.

Відомо, що до селянського повстання Мухи примкнула частина української православної шляхти, зокрема Березовські із гірського села Березова на Коломийщині. Про це ми дізнаємося з наказу короля Яна Альбрехта від 2 березня 1498 р., яким він розпорядився конфіскувати маєтки Гриня, Івана, Василя, Петра, Григорія та інших Березовських за те, що вони підтримали „схизматика Муху“ в той час, коли той підняв повстання на Покутті. Крім Березовських, до повстанців приєдналися й інші роди дрібної української шляхти: Княгиницькі, Шептицькі, Грабовецькі.

Важливу роль в повстанні відіграли й українські міщани, що в час повстання Мухи приєдналися до нього, зокрема, міщани з Снятина, Коломиї та Галича. Все це яскраво засвідчує: то була національно-визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського поневолення.

ПОХОДИ МУХИ НА ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ

Повстанські загони Мухи налічували 10 тисяч чоловік. Було це дуже велике на той час військо з різних соціальних груп Прикарпаття, одне із найбільших в Європі, починаючи від славетної Французької Жакерії і повстання селян в Англії до славнозвісної Селянської війни в Німеччині XVI ст. Це вже були не окремі „купи“ чи „загони“ незадоволених розрізаних селян, а ціле народне військо. Не випадково літописець М. Кроммер говорив про „10-тисячне військо“ Мухи.

Зрозуміло, що така велика селянська армія мусила мати відповідну організаційну схему, поділ на окремі групи типу полків, сотень, десятків з відповідною старшиною. Повстанці були озброєні в основному холодною зброєю, ножами, палашами, рогатинами, сокирами, топірцями, шаблями, косами, вилами тощо.

Загалом же народна армія Мухи була добре підготовлена до боротьби з польською шляхтою. Польський король Казимир Ягайлончик в 1491 р. писав молдавському послу: „із Молдавії на днях прийшли вмілі, вправні у військовій справі загони і несподівано вдерлися в маєтки його світлості“.

З королівського повідомлення видно, що загони повсталих були підготовлені. Очевидно, повстанці були піші, хоч не виключена можливість, що частина їх просувалася на конях, яких забирали в панських маєтках. Король заявляв, що „ми добре повідомлені, що вони із собою взяли різну добичу, коней“.

Сам Муха не міг керувати такою великою армією без соратників, нижчої старшини, проте багаті джерела, що є в нашому розпорядженні, не називають їхніх прізвищ. Відомо, що сам керівник повстанців виділявся великими здібностями організатора і мужністю. Мусила це бути вольова людина, що ненавиділа експлуататорів і ставила за мету визволити з-під польсько-шляхетського гніту селян не лише Буковини і Галицької землі, а й усього Руського воеводства. Тобто був він у повному розумінні селянський вождь типу англійського Уога Тейлера, французького Гільома Каля і російських Івана Болотнікова чи Степана Разіна. Не випадково К. Ліске при перекладі повідомлення Л. Наккера називав його „вождем“.

Селянське повстання розпочалося влітку 1490 р. Точне місце зосередження повстанців визначити неможливо, оскільки поки що в жодних джерелах даних про це не виявлено. Молдавський учений М. Мохов на підставі свідчень літописців стверджує, що 10-тисячна армія „на чолі з Мухою зібралась в Молдавії“, де у них сформувались „основні вимоги, навколо яких зосередилась маса повсталих, а також виділились і керівники на чолі з Мухою, який повів повстанців на північ“. Але це лише припущення автора.

На нашу думку, загони не могли вийти з Молдавії. Врешті, в джерелах немає жодних натяків на їх просування через населені пункти Молдавського господарства, не значаться здобуті ними міста і села на цій території. В крайньому випадку загони могли розпочати рейд і з Буковини, хоч і про це нам також нічого не відомо.

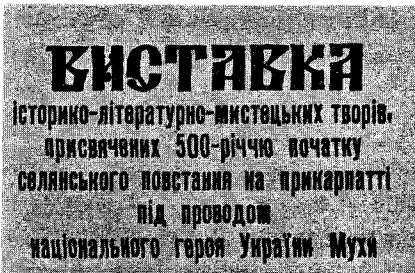
Очевидно, районом початкового зосередження загону Мухи стало гірське покутсько-буковинське „пограниччя. Це припущення підтверджується деякими аргументами. Насамперед, селяни низовинних околиць Галичини, Закарпаття і Буковини тікали від феодалів саме в такі місця, де державному апаратові важче було тримати селян в покорі і куди слабко досягала влада панів. Це був малодоступний і малозаселений район гір з крутими скелями, глибокими печерами, непрохідними лісами і широкими полонинами. Такими були природні умови покутсько-буковинського пограниччя, що створювали надійний центр організації повсталих.

Карпатські гори — своєрідний бастион — були вигідні для ведення партизанської боротьби, маневрування повстанців. Іван Вагилевич у передмові до народних пісень, вміщених в славетній „Русалці Дністровій“, писав: „Гори, як велети... і серед нападів вражих були засіком народа, начім їх так часто в піснях поминають і величають“. Саме вигідна гірська місцевість стала місцем, де виникли перші загони карпатських опришків. В інших своїх працях І. Вагилевич говорив, що внаслідок безправ'я у феодальних маєтках народ шукав вигідні для себе місця в Карпатах, де „розвивалося друге життя, в якому проявляється прагнення до свободи“, і загони повстанців саме в таких місцях поповнялися „невільниками ненажерливої шляхти“. „Зрозуміло, — продовжував І. Вагилевич, — що при такій небезпеці та пригніченні народ був примушений сам думати про свою долю і саме це було

причиною, що втікачі шукали захисту в гуцульських горах“. На його думку, в карпатських горах „створювався спільний спосіб життя з рисами певного порядку і прав — тобто життя гайдамацьке... Це життя розвивалось широко на верховинах Покуття“.

Крім того, саме в Карпатах перехрещувалися кордони трьох держав — Польщі, Угорщини і Молдавії, що давало можливість повстанцям для широкого маневрування. Такого вигідного центру зосередження селянського війська, як буковинсько-покутське узгір'я, не міг не примітити талановитий полководець Муха. Очевидно, тут він і запалив факел народного повстання, організував антифеодальний загін, склав плани майбутніх походів.

Вийшовши з буковинсько-покутського пограниччя, повстанська армія опинилася на відомому Снятинському шляху, звідки можна було робити походи в напрямку найбільших на той час міст Галицької землі — Снятина, Коломиї, Галича і Рогатина. Цього Муха не

Обкладинка каталога виставки творів автора, присвячених повстанню Мухи.
Художник Ігор Деркач

міг не враховувати в своїх планах. Взявши такі міста-фортеці, повстанці фактично оволоділи б усією Галицькою землею. Згадані міста із замками і фортецями були й найбільшими опорними центрами польського панування на Прикарпатті. Здобуття їх давало можливість повстанцям оберекти себе від несподіваних нападів шляхти з тилу і одночасно поширювати повстання по всьому краю.

І першим великим містом, яке було взяте повстанцями Мухи, став Снятин. Українські міщани Снятина, як і селяни всього староства, незадоволені пануванням шляхти, підтримали повстання. Вони допомогли йому здобути міську фортецю, поповнили його загони. На Снятинщині було ліквідовано польсько-шляхетське панування.

Другим містом, яким оволодів Муха, була Коломия. Саме під цим містом, на полях „Косачових“, польський король Казимир Ягайлончик приймав підданство від молдавського господаря. Українські міщани, які становили більшість населення Коломиї, були пригнічені католицьким патриціатом, на них були перекладені всі тягарі міста по ремонту замку, міських будов. Вони також платили важкі феодалні повинності натурою, грішми, всіляко утискалися міськими багатіями, патриціатом і духовенством. Не кращим було і становище селян у приватних маєтках шляхти, а також у селах Коломийського староства.

Обурене непосильними повинностями, українське населення Коломиї і околиці радо зустріло повстанчу армію Мухи, підтримало її і сприяло здобуттю міста. Її загонами були захоплені всі шляхетські маєтки староства, ліквідована польсько-шляхетська влада. Коломийщина стала другою великою територією, охопленою повстанням.

Потім повстанча армія направилася на Галич — столицю Галицької землі. Незабаром і його фортеця була здобута, а територія повіту звільнена з-під польсько-католицького гніту. Після цього ударні загони просувалися далі, перейшли Дністер, прямували на Рогатин. Місто, розташоване над Гнилою Липою, вже в XV ст. відоме як міцна фортеця і власність магнатської родини де Ходча. Був шляхтич настільки багатим, що в 1460 р. навіть королеві Казимиру Ягайлончику позичив велику суму грошей. Муха і тут розраховував на підтримку місцевого українського населення, яке також несло на собі важкий тягар соціального і національно-релігійного гніту. Однак йому не вдалося здобути Рогатин, він зміг лише наблизитися до нього.

Таким чином, протягом досить короткого часу вогонь народного повстання охопив більшу частину галицького Прикарпаття. Здобувши ряд міст-фортець та інших містечок і сіл, повстанці оволоділи всією Галицькою землею, а це не давало змоги королівським військам напасти на них з тилу, сприяло поширенню повстання у всьому прикарпатському краю. Був це вдалий і стратегічний крок у планах Мухи, оскільки взяті міста із захисними фортецями і старостинськими оборонними замками були міцними опорними пунктами панування шляхетської Польщі на Прикарпатті.

Важливо з'ясувати характер повстання Мухи та дії повстанців під час походів. Адже, за свідченням документальних матеріалів мемуаристів, польських і молдавських істориків, це була чисто розбійницька ватага селян, без певної мети і цілі. Проте уважний аналіз тогочасних документів та огляд соціально-економічних умов свідчать про те, що то був, у першу чергу, соціальний, антифеодальний рух буковинських і покутських селян. Повстанці Мухи на своєму шляху розправлялися з феодальною верхівкою, нищили її маєтки, визволяли з-під її гніту значні території Покуття і Поділля.

Про це ми дізнаємося й зі свідчень правителів Польщі, мемуаристів. Так, в 1491 р. польський король Казимир у відповіді молдавському послу з приводу руху селян писав: повстанці „раптово вдерлися у володіння його світлості, в землі Поділля, і здійснили напади на деякі укріплення, які взяли, перебили всіх, кого найшли, а інших обезглавили. І самі укріплення, і багато маєтку нашого спалили, і багато других жорстокостей, а також убивств наших підданих — купців, місцевих уродженців, так і інших — здійснили. Ми точно повідомлені, що вони із собою забрали різну добичу: коней, людей, велику і малу худобу“.

З королівського листа довідуємося, що здобувши ці міста-фортеці, повстанці Мухи розправлялись з феодальною верхівкою, вбивали шляхту і магнатів, купців, українську покатоличену шляхту, палили і нищили приватні фортеці, старостинські королівські замки. У листі вказується про діяльність Мухи на Поділлі, мається ж на увазі територія галицького Поділля, тобто лівий берег Дністра.

Як видно, шкода, завдана панівній галицькій верхівці, була дуже великою, повстанці нищили усе, що нагадувало про соціальний і національно-релігійний гніт. Мемуарист Л. Наккер писав, що після повстання Мухи „країна була так спустошена, що великі пани, ті, які залишилися живими і були не убиті, стратили все майно і, нічого не маючи, вимушені були просити милостині“. Це підтверджує і К. Ліске: „Муха так знищив ті багаті краї, що великі пани, які колись на сотні лічили свою худобу, тепер так були знищені, що жебрати мусять“.

Повстання Мухи ряд дослідників пов'язують з початком руху карпатських опришків. Такої думки дотримувалися, зокрема, польський історик А. Прохаска і відомий історик України І. Крип'я-

кевич. У своїх ранніх працях припускав це і я в одній із монографій про карпатських опришків, вважаючи, що перші їх загони брали участь у селянському повстанні Мухи у 1490 р. Однак глибше вивчення антифеодального руху опришків дає підстави стверджувати, що виник він лише в XVI столітті.

Безумовно, в час виступу полководця Мухи на Покутті діяли й розрізнені загони розорених селян, які, напевно, примикали до великого селянського повстання 1490 р. Саме з них згодом на покутсько-буковинському пограниччі, в гірських умовах й організувалися перші загони опришків.

КОРОНА ПРОТИ АРМІЇ МУХИ

Різне повстання селян під проводом Мухи, його успішні дії в Галицькій землі не на жарт налякали місцеву шляхту і шляхетсько-магнатські кола центрального королівського уряду. Було поспішно організовано загальне ополчення шляхти Руського воєводства, яке очолив Микола Ходецький, по кличці Земелка — галицький староста, один із найбільших вельмож, багатий і впливовий в цьому краю магнат. Тогочасні хроністи називають його по-різному. У хроніці часів Степана Великого він згадується як „пан Микола Галицький“. Ян з Торговиська іменує його „Микола із Ходеча староста Львівський“. М. Кромер — „видний Микола Ходеч по прізвищу Земелка“. М. Бельський називає його „Микола Ходецький званий „Земелка“, а М. Стриковський — „Микола Ходецький званий Земелка“.

Як видно, хроністи загалом правильно називають ім'я керівника шляхетського війська Миколу із Ходеча Ходецького, за винятком автора хроніки часів Степана Великого, який через те, що Ходецький був старостою галицьким, дає йому прізвище „Галицький“. До того ж усі вони вказують на кличку Ходецького „Земелка“, яка служила для відрізнення його від інших подібних родинних прізвищ.

Ким же був цей керівник шляхетських військ, з якого середовища походив і чому саме він очолив загальне ополчення панства проти загонів Мухи? Дрібна шляхетська родина де Ходеч

— вихідці з Польщі — прибули на Західну Україну після загарбання краю поляками. Прибувши в Галичину, де Ходечі отримали від короля маєток в селі Хлопи, біля Комарно. Поступово родина де Ходеч завдяки нажитим маєткам стає особливо впливовою в галицькому краю. Вже батько Миколи — Станіслав де Ходеч — у середині XV століття, крім свого маєтку в Хлопах, отримує від короля місто Рогатин, а згодом і багато інших маєтків. З багатством зростає і його політична кар'єра, він стає галицьким старостою, а потім — генеральним старостою Поділля, входить в ряди найвищих управителів Руського і Подільського воєводства.

Після смерті Станіслава де Ходеча в 1486 р. Галицьке староство переходить до його синів Отона і Миколи, а Терехівлянське — до третього сина — Яна. Синам Миколі і Отону перейшли й маєтки Рогатина. Оскільки згідно встановлених владою порядків староости очолювали й військові загони в боротьбі з ворогами корони і краю, де були розміщені їхні староства, то Микола Ходецький, будучи в 1490 р. галицьким старостою, очолив шляхетські війська по боротьбі з повстанцями Мухи. Одночасно він був особисто зацікавлений у придушенні народного руху, адже його маєткам загрожувала небезпека з боку повстанців.

До складу загального ополчення XV ст. входили середня і дрібна шляхта, управителі старостинських маєтків, сільські вїйти і дяки. Всі вони виходили в похід зі своєю зброєю — піхотинці, звані „ланцями“, і стрільці на конях з „кулею“ — військовою машиною, яку тягли коні. За ними йшли вози з візником, завантажени зброєю, різними запасами та провіантом. З однієї волості в ополчення повинні були входити піхотинець і стрілець-лучник. Залежно від розміру маєтку в похід виходила різна кількість військових людей — від двох до шести лучників, від чотирьох до шістдесяти піхотинців, пішо або кінно. Їх називали „служилими польськими людьми“. Хроніст М. Стриковський, зокрема, пише, що Микола Ходецький розпочав боротьбу проти повстанців „зі службовими польськими людьми“, тобто організованою армією з місцевих феодалів і тих, які були зобов'язані до військової служби в Руському воєводстві.

Крім місцевих шляхетських ополченців, у поході проти Мухи брали участь кадрові королівські, наймані війська, які підкорялися старості. М. Кромер згадує, що Ходецький ішов проти Мухи „з польськими жовнірами, які були за гроші втягнуті“. М. Бельський зазначав, що Ходецький „з жовнірами польськими“ діяв проти Мухи. Загалом це була велика армія, яка складалася з місцевого ополчення, шляхти, найманих частин та королівської армії. Хоч з документів не відома загальна кількість усіх цих військ шляхетської Польщі, проте чисельно вони, напевно, переважали народну армію Мухи і були краще озброєні.

З авторитетних джерел дізнаємося про місце і час збору шляхетських військ. У грамоті до жителів Гданська, надісланій 22 серпня 1490 р. із Торуня за дорученням польського короля Казимира, виразно сказано, що жителям Гданська зі зброєю слід прибути „перед празником Воздвиження (14 вересня 1490 р.) в округ Бірки в чотирьох милях від Львова“. Саме тут, під Львовом, мали групуватися загони ополчення, королівські і наймані війська для боротьби з повсталими. В складі шляхетської армії була й частина польських феодалів із Снятинського, Коломийського, Галицького, Терехівлянського і інших повітів Галицької землі, які втекли зі своїх маєтків перед наступом Мухи.

Несподівано селянське повстання набрало такого розмаху, що польський король і шляхта вважали сили, які їм вдалося поспішно зібрати, недостатніми, тому вони звернулися за допомогою до свого васала — Тевтонського ордену. „Владика землі Пруської (великий магістр Тевтонського ордену) оголосив про участь в цьому поході і запропонував, щоби всі жителі взяли за зброю і ішли за його величеством“. Про це ми довідуємося з тієї ж грамоти до жителів Гданська. В ній також повідомляється, що „вороги уже захопили Коломию, кріпость Галич і завоювали Снятин... Для відпору їм його величність король закликав усіх жителів взятися за зброю, і одна третина вже післана, як це я виклав нашим послам в Грундзензі“, — писав католицький ксьондз Микола Костелецький.

Король наказував, щоб озброєні жителі Гданська зібралися перед святом Воздвиження. М. Мохов вірно підкреслює, що польський король всупереч літописним даним, вважає винуватцем цих

подій молдавського господаря і турецького імператора. Звернення короля до німецьких лицарів та жителів із віддалених міст Польщі свідчить про особливо великий розмах і небезпеку селянського повстання Мухи.

Зосередившись в середині вересня 1490 р. біля міста Бібрки, що на Львівщині, польсько-шляхетські війська на чолі з Миколою Ходецьким вирушили в похід проти повстанців Мухи. Трудно з'ясувати точне місце головної битви з повсталими. Мемуарист Ян з Торговиська пише, що Муха „перейшов ріку Дністер біля Рогатина“, тобто, що повстанці підійшли до Рогатина. Але з цього не можна визначити приблизного місця остаточної стоянки Мухи перед битвою. На наш погляд, загоны, керовані Мухою, після переходу Дністра попрямували на Рогатин, на околиці якого зустрілися з польськими військами.

При обстеженні околиць Рогатина увагу автора даної праці привернула територія старовинного села Підгороддя (тепер Рогатинський район Івано-Франківської області). По-перше, село розташоване на північний захід від міста, на роздоріжжі шляхів,

Битва загонів Мухи з польсько-шляхетськими військами під Рогатином (вересень 1490 р.). Художник Ігор Деркач

що ведуть від Рогатина на Перемишляни і на Бібрку. По-друге, саме до Бібрки вийшли шляхетські війська Миколи Ходецького на боротьбу із загонами Мухи. На території села ще й досі знаходять людські черепи, це можуть бути кістки могил повстанців, які після битви тут поховані. На жаль, ще не сказали свого слова антропологічні та археологічні дослідження.

Більше даних містять літописи про дальші події і поразку повстанців. Автор хроніки часів Степана Великого пише, що „пан Микола Галицький переміг військо Мухи і біля Рогатина“. Ян з Торговиська заявив, що, коли Муха підійшов під Рогатин, „там він був розгромлений львівським каштеляном Миколою Ходецьким, що було більше справою Бога, ніж людей. Майже всі люди Мухи були вбиті, останні потонули в тій ріці, сам Муха ледве врятувався втечею“. М. Кромер стверджує, що Микола „наніс поразку і зрушив ту зграю мотлоховату, розгромив“. Літописець М. Бельський зафіксував, що Микола Ходецький, муж нерядовий, з жовнірами польськими поразив Муху, який „сам з осторожності втік“. М. Стриковський записав у своїй хроніці, що Микола Ходецький — „муж хоробрий лицарський, в справах досвідчений, зі службовим польським людом завдав поразки і це хлопство розгромив“. Автор Густинського літопису пише, що Муха „поражен бысть от наших, яко едва сам утече, а прочих побиша“.

Таким чином, шляхетським військам під проводом львівського каштеляна Миколи Ходецького вдалося завдати поразки повстанцям під містом Рогатином. М. Мохов слушно вбачає причину поразки повстанців у поганій організованості, слабкій озброєності. Значна частина армії Мухи загинула в бою, інші — під час відступу, зокрема, в ході переправи через Дністер. Найточніше констатує відчутну поразку селян Ян з Торговиська: „Майже всі люди Мухи були вбиті, останні потонули в тій ріці“ (в Дністрі — В. Г.).

Шляхетські мемуаристи — ідеологи панівної верхівки Польщі — не шкодують похвал для керівника шляхетських загонів Миколи Ходецького, називають його „мужом нерядовим“, „мужом хоробрим, лицарським, в справах досвідченим“ і з ненавистю та зневагою іменують повстанців „зграєю мотлоховатою“, „хлопством“ тощо.

ПРОВОДИР АНДРІЙ БОРУЛА. СМЕРТЬ МУХИ

Народне заворушення відновилося після Рогатинського по-бойща наступного року — 1491. Хто очолив цей селянський рух — Муха, який залишився живим, чи інший якийсь народний ватажок — питання досі остаточно не з'ясовано. Літописець Ян з Торговиська у своєму творі зазначає з приводу того року: „В 1491 році якийсь розбійник із Валахії на ім'я Андрій, на прізвище Борула, за підмогою Степана, префекта Молдавії, явився до турецького імператора Баязета і запевняв, що є кровним родичем Казимира, польського короля, і що Казимир силою держить його володіння. Просячи у турків допомоги, він обіцяв бути підданим султана, коли поверне свою спадщину“.

З цього тексту довідуємося також, що захочений такими пропозиціями Андрія Борули турецький імператор погодився дати йому на допомогу турецькі загони. Тоді Андрій Борула зробив похід на Русь, Поділля, де був розбитий шляхетськими військами Миколи Бучачського. Було це 25 листопада 1491 р. Зазнавши поразки, турки повернулися і на шляху відходу взяли в полон багато людей.

Цей виступ нового керівника селянського повстання дав змогу деяким дослідникам припускати, що під його іменем скривався Муха. Такої думки дотримується, зокрема, молдавський історик М. Мохов. „Ми вважаємо, — пише він, — переконливим припущення деяких (О. Гурки і інших) істориків, що Андрій Борула — це той же Муха, який змінив ім'я, щоби видати себе за родича короля і тим підвищити свій авторитет серед селян, так як відомо, серед селян і їхніх вождів завжди був сильний дух... „проти поміщиків“, але за „доброго царя“.

Нам здається, що справедливою є думка тих істориків, які вважають безпідставним ототожнення Андрія Борули і Мухи, тим більше, що Ян з Торговиська виразно в першій частині пише про походи „Мухи із Молдавії в 1490 р. в Галичину“, а далі, коли йдеться про 1491 рік, говорить про нового керівника повстання — „якого ім'я Андрій, а на прізвище Борула“. Варте уваги припущення українського радянського історика Д. І. Мишка, що,

очевидно, Андрій Борула керував окремим загonom повсталих селян і був активним помічником Мухи, брав участь у його поході влітку 1490 р.

Можливо, після розгрому Мухи під Рогатином соратник і наступник Мухи Андрій Борула відступив на Буковину, яка входила до складу Молдавського господарства, перед переслідуванням коронних шляхетських військ і тут зумів організувати нові загони повстанців. Не можна також напевно сказати, чи заручався Андрій Борула допомогою турків, оскільки селяни ненавиділи своїх споконвічних ворогів — турків і татар. Ми схильні приєднатися до думки тих дослідників, які говорять, що ця версія літописця була наведена з метою скомпрометувати нового керівника повсталих, показавши його агентом турків.

Відомості про антифеодальні дії Андрія Борули децю доповнює автор хроніки часів Степана, воєводи Молдавського. Він говорить, що керівник селянських повстанців вступив „у Руський край і заняв його до Галича“, тобто звільнив Галицьку землю до Дністра з-під панування польської шляхти. Але незабаром він був спійманий і страчений.

Згідно з літописом Яна з Торговиська, Андрій Борула, родом з Валахії, видавав себе за родича короля Казимира і претендував на володіння Руссю. Чи дійсно турки надали йому допомогу — не відомо, але що він звільняв Галицьку землю з-під польсько-шляхетського гніту, не викликає сумніву, оскільки про це говорить в усіх джерелах. Через брак їх неможливо з'ясувати, як звільняла прикарпатський край повстанча армія Борули. Можна тільки здогадуватися, що загони повстанців, як і колись Муха, народний ватажок міг організувати на Буковині, а потім з ними перейшов буковинсько-покутське пограниччя, вступив на Прикарпаття, де нищив феодальні маєтки і звільнив цю територію від польсько-шляхетського гніту аж до Дністра.

Саме десь тут, над Дністром, Борула був спійманий шляхтою. Ян з Торговиська зазначає цікаву деталь: коли керівник повстання „нерозважно шукав броду для війська“, тобто переходу на другий берег ріки, „був схоплений родичами Мухи з Бучача“. Немаловажно, що літописець згадує про якихось родичів Мухи, але були це вони чи соратники Мухи, сказати важко.

Андрій Борула — побратим і наступник Мухи (1491 р.).
Художник Ігор Деркач

Оскільки це сталося 25 листопада 1491 року, то можна стверджувати, що повстання під проводом Андрія Борули почалося навесні і тяглося до пізньої осені, тобто значно довше, ніж селянський виступ під проводом Мухи.

Про дальшу долю спійманого ватажка повстанців Ян з Торговиська не говорить. Лише молдавський автор хроніки Стефана III пише, що після того, як Борула зайняв „Руський край по Галич“ і був „розбитий“, то втік він у Білгород. Там його з 36 соратниками було схоплено і посаджено в Сучавську в'язницю, де просидів цілий рік. Згодом, як зазначено в хроніці, молдавський господар дозволив йому повернутися в рідний край“, і він знову успішно діяв проти шляхти.

З цього виходить, що його батьківщиною була не Валахія, а Галицький край. Очевидно, він народився біля Коломиї. У цьому ж місті його і спіймали. У хроніці Стефана з цього приводу сказано: „І сталося це в неділю, коли він (Борула) знаходився в

одному селі поблизу Коломиї, на нього наїхали поляки і захопили з п'ятьма іншими“. Ми знаємо, що і Муху через рік спіймали біля Коломиї. Не виключено, що Муха теж народився на Коломиїщині, якщо в період небезпеки переховувався саме там.

Не відомо, яким чином Андрія Борулу з побратимами доставили у Хотинську фортецю, де вони були страчені. За словами автора хроніки Стефана, його „привезли в Хотин і відрубали голову“, а інших товаришів „скинули живими зі стін Хотина“. Так трагічно загинув наступник Мухи Борула — мужній борець зі шляхтою на Прикарпатті, продовжувач справи, за яку боровся Муха.

Хоч повстання під проводом Мухи в 1490 році було розгромлене і майже всі учасники його загинули, селянському керівнику пощастило врятуватися. Як пишуть літописці, він „ледве врятувався“, „з осторожності втік“, „яко едва сам утече“, тобто залишився живим. Після битви під Рогатином Муха переховувався деякий час на Покутті. Він планував відновити повстання, робив спроби організувати селян, але його було підступно спіймано в якомусь селі біля Коломиї, ув'язнено й перевезено до Кракова, де він і загинув у в'язниці. Про це майже дослівно пишуть усі мемуаристи. М. Кромер, зокрема, говорить так: „Однак Муха почав потім за короля Ольбрахта військо відновляти. Але коли до одної русинки, яку кохав, таємно в тому часі заходив, зараз же його руська шляхта, переслідуючи, спіймала і королеві до Кракова відіслала, там же Муха закінчив життя у в'язниці“. М. Бельський: „Потім за Ольбрахта (Муха) знову збирав люд, а коли був в одній русинки, з якою спілкувався, видала його таємно, а наші його піймали, до Кракова зв'язаного вислали, де помер у в'язниці“. М. Стриковський: „Сам потім Муха руською шляхтою у якоїсь русинки, з якою любився, спійманий і до Кракова привезений, де у в'язниці життя закінчив“. Автор Густинського літопису: „Немнозі же й сам ять быст в темниці умре“.

Ув'язненого селянського полководця галицька шляхта не ув'язнила в одну із своїх фортець, а, як пише М. Кромер, „королева до Кракова відіслала“. Очевидно, Муха був особливо небезпечний не лише для місцевої шляхти, а й для усїєї тодішньої Польщі, якщо його перевезено аж у Краків, мабуть, для докладного допиту і вивідання мети його боротьби. Там у в'язниці він і загинув, але не відомо коли і при яких обставинах.

*Страта народного героя Мухи у казематах
Краківської фортеці 1492 р. Художник Роман Хома*

Так закінчилося повстання українсько-молдавських селян 1490-1492 рр. — одне з найбільших на Україні. Воно хоч зазнало поразки, але свідчило про наростання класового опору селян проти наступу феодального гніту і було поштовхом до розгортання антифеодальної боротьби на Україні в XVI-XVIII століттях.

Аналіз виникнення і розвитку селянського повстання під проводом Мухи дає змогу стверджувати, що це був класовий, антифеодальний за своїм характером рух селян, збройний опір поневолених на спроби польської і української шляхти, молдавських бояр закріпачити їх і міцно укріпитися в окупованому краї.

Селянське повстання 1490-1492 років було найбільшим тоді на всій Україні і мало великий вплив на активізацію гострої боротьби селян на західноукраїнських землях в наступні століття взагалі і на Прикарпатті зокрема. Саме тут на початку XVI ст. зародилася така своєрідна форма класової боротьби селян, як карпатське опришків-

ство, що досягло свого найбільшого розвитку в XVII-XVIII ст., зокрема в період діяльності Олекси Довбуша в XVIII ст.

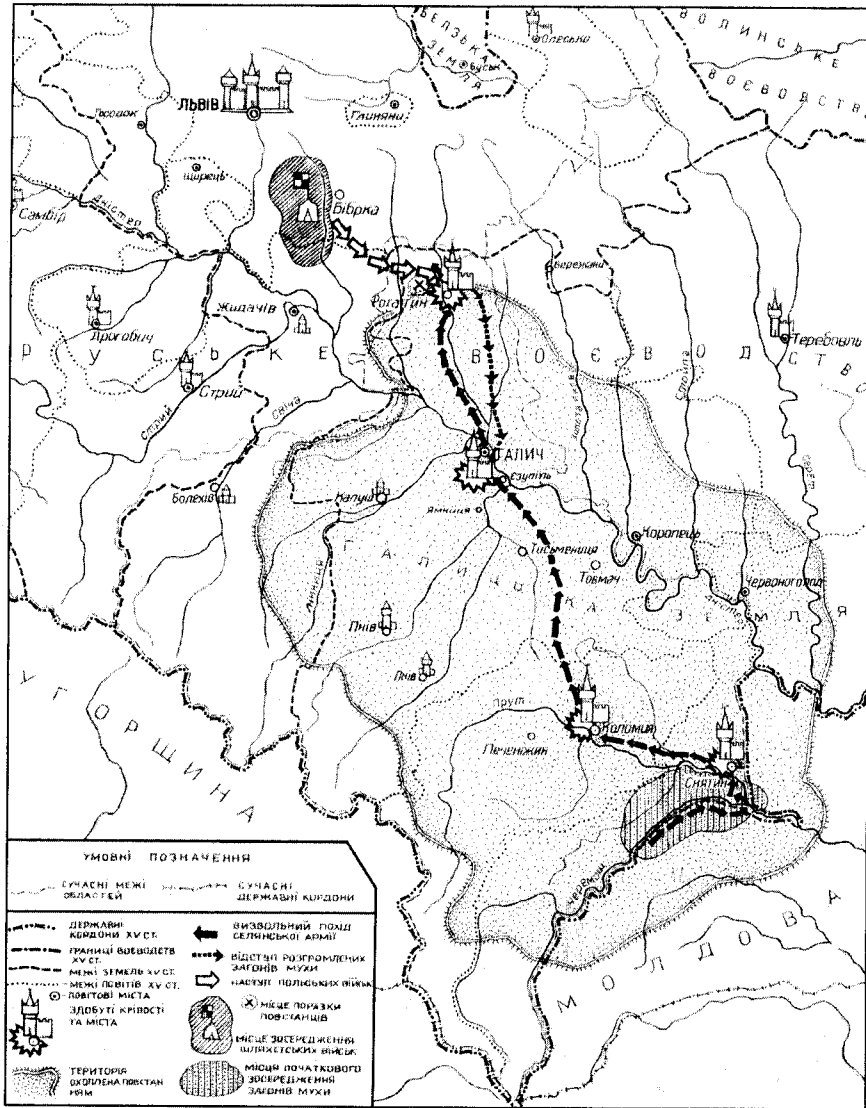
Галицьке Прикарпаття, точніше — Покуття, було тією територією, на якій постійно спалахували антифеодальні виступи, які набрали особливо грізного розмаху в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр., коли народний рух очолив Семен Височан. Це мусіли визнати навіть вищі шляхетські кола того часу: „Давно я в тому перестерігав, — писав у розпалі селянського повстання в Галичині 1648 року магнат Микола Остророг, — що тут у воєводстві Руському (Галичині — В. Г.) може бути таке грізне повстання, як і на Україні, бо в тих горах і на Самбірщині, і на Покутті чудова руська сила, і та моя ворожба вже почала виявлятися“.

І цією „чудовою руською силою“ були прикарпатські селяни і опришки, які постійно відповідали на соціально-економічний гніт антифеодальною боротьбою і цим підточували феодально-кріпосницькі підвалини.

Антифеодальна боротьба в XIV-XV ст. сприяла виникненню селянського повстання в Галицькій землі під проводом Мухи. За своїм характером і розмахом воно виявилось найбільшою збройною опозицією західноукраїнського селянства проти наступу феодалів та насадження польсько-німецького права з його жорсткими феодально-адміністративними законами. Активний протест вилився у перше відкрите і велике антифеодальне вогнище, удар якого добре відчули гнобителі-феодалі.

Селянське повстання в Галицькій землі у 1490-1492 роках, як і інші виступи народних мас епохи кріпосництва, мало слабкі сторони, які неминуче вели до поразки. Недостатня організованість, стихійність, розрізненість дій повсталих були головними причинами невдач повстанських загонів. Це явище було характерне для всієї Європи, мало місце воно як у Росії, так і на Україні.

Однак, незважаючи на недоліки, селянське повстання під проводом Мухи відіграло прогресивну роль. По-перше, воно було свідченням того, що селяни не хотіли примиритися з наростанням феодально-кріпосницького гніту і боролися за своє національне і соціальне визволення. По-друге, набрало широкого антифеодального, національно-визвольного характеру, охопило все галицьке

Карта походів повстанських загонів Мухи.
Художник М. Гаталевич

Прикарпаття, Поділля, Буковину і Молдавію. Організовані Мухою в повстанські загони селяни Молдавії і України склали велику на той час десятитисячну армію. Повстанці вчинили багато нападів на шляхетські маєтки, фактично ліквідували панування шляхти в Галицькій землі і на Буковині, завдавши значної шкоди експлуаторським класам. Це велика і яскрава сторінка боротьби селян за свою свободу, проти жорстокої феодальної системи шляхетського господарства в поневолених західноукраїнських землях.

По-третє, повстання народних мас Прикарпаття і Буковини під проводом Мухи за розмахом і характером було першою великою визвольною війною на Україні в період росту феодально-кріпосницьких відносин. Воно сприяло розгортанню великої боротьби селян на Україні в XVI-XVII століттях. По-четверте, це селянське повстання в Галицькій землі було складовою частиною антифеодального руху в тодішній Європі.

Історична постать відважного народного ватажка Мухи не загубилася в історії. Він став символом відваги, мужності і нездоланності наших предків. Не випадково хроніст М. Стриковський порівнював Муху з козацьким гетьманом Іваном Підковою, страченим 1578 року у Львові.

Історична постать селянського ватажка Мухи відтворена частково в образотворчому мистецтві. Народний художник України І. С. Іжакевич вперше створив картину, присвячену повстанню селян 1490-1492 рр. На ній зображено здобуття повстанцями шляхетського

Обкладинка монографії автора про селянське повстання під проводом Мухи 1490-1492

замку. Художник вдало відтворив образи активних повстанців, які зі зброєю — вилами, косами, мечами, гарматами — вриваються у браму замку, щоб знищити це ненависне гніздо і його власників. В центрі картини — колоритна постать керівника повстання Мухи, який піднятим мечем закликав повстанців до атаки. Художникові вдалося відобразити в картині епоху. Динамічність образів і самої постаті Мухи надає картині привабливості й зацікавленості.

Спробу відтворити образ селянського ватажка Мухи у портретному плані вперше зробив львівський художник М. І. Ткаченко. На фоні панської кріпості — постать ватажка, його мужній і вольовий погляд звернений на повстанців. В цілому художникові вдалося відтворити образ народного месника і керівника селянського повстання 1490-1492 років.

*Повстання селян під проводом Мухи.
Картина народного художника України І. С. Їжакевича*

Розділ V

ЛІТОПИС ІСТОРІЇ ПРИКАРПАТТЯ В XVI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

ЗАСЕЛЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ В XVI-XVII ст.

Після складних політичних та економічних процесів XIV-XV століть прикарпатська земля вступила в новий період своєї історії. В XVI столітті ще не завершився процес заселення Прикарпаття. За податковими реєстрами дослідника О. Яблоновського, в Галицькій землі в 1564 році налічувалося 519 сіл і 36 міст. Приблизно через 100 років, тобто станом на 1677 рік, подимні реєстри (податкові, як тоді визначалися, від диму — хати) подають вже 564 села і 38 міст. За період від 1564 по 1677 роки на території прикарпатського краю виникло багато нових сільських поселень і міст. Це приблизний підрахунок, але він дає право, за неповними даними, дати характеристику того, що закуті в кріпосну неволю селяни і пригноблені міщани освоювали лісові масиви, луги, низинні поля в наддністрянській низовині, прикарпатській і гірських смугах.

В різного роду джерелах згадуються вперше в цей період назви і дати нових сіл і міст. За даними дослідника Петра Сіреджука, вони виступають за такою хронологією по тогочасному адміністративному поділу:

В Галицькому повіті: Клубівці, Микитинці, Пшеничники (1511), Голосків, Копанки, Тяжів (1515), Юрківка (1521), Затурин, Підпечери (1524), Тарновиця (1525), Уїзд (1534), Узин (1539), Зубрець (1544), Гниловоди, Велесниця (з 1763 р. — Верхня Велесниця), Небилів, Солонець (1548), Лазарівка, Новоставці (1549), Роксани (1550), Мостище (1551), Лукв'яни, Побережжя (1552), Делива (1553), Бринь, Вікторів (1555), Манява (1556),

Присліп, з 1964 р. Луквиця (1558), Ястрембець (1565), Русилів (1567), Красилів, Михайлівка (1576), Козина (1577), Волощина, Закрівці, Котів, Мозолівка, Рибники, Стави, Тустань (1578), Гуменів, Завадка, Миколаївка, Цвітова (1579), Глибока, Котузів (1581), Волохів, Збора, Перекоси, Протеси, Павельче (з 1946 р. Павлівка, 1582), Надвірна (1589), Бранівка, Горохолино, Пороги, Стебник (1596), Камінь, Ясень (1597), Красне (1598), Седлишка (1600), Петранка, Середній Угринів (1605), Отинія, Радча (1606), Кричка (1608), Куропатів (Стримба, з 1609 р.), Будзин, Константинівка, Кривець, Носівка (1610), Нові Скоморохи, Бабинка, Грабич (1612), Войниловок, з 1658 р. Сільце (1614), Зелена біля Пнів'я (1615), Волиця біля Голгоче, Скопівка (1617), Слобода Майданська — Гаврилівка, Мазурівка біля м. Станіслава, Пилява, Струпків (1618), Пасічна біля Надвірної (1619 р.), Височанка (1620), Раковець (1621), Нивочин (1622), Ковалівка (Добровідка), Криве, Яворівка (1623), Стриганці (1624), Березівка (1625), Лисець (містечко 1628), Грабівка, Хмелівка (1629), Багрівка (1630), містечко Богородчани, Мислів, Рип'янка (1631), Посіч (1633), Погоня (1634), Кропивник (1640), містечко Краснопілля (з 1658 р. Солотвино, 1641), Рибне (1643), Глибівка, Глинки, Глибоке біля Богородчан, Росільна (1644), Майдан біля Галича (1646), містечко Вовчків (з 1677 р. Маріампіль, 1647), Майдан біля Калуша (1648).

В Коломийському повіті зафіксовані в джерелах того ж дослідника П. Сіреджука такі перші писемні згадки про населені пункти: Попельники (1521), Іванів (Іванівці), Середній Березів (1515), Виноград, Городенка (1524), Тройця (1531), Росохач, Тишківці, (1532), Петровець (1549), Топорівці (1551), Гончарів, Лоева (1558), Бучачик, Драгасимів, Франківці (1564), містечко Косів (1565), Новосілка (біля с. Рожнів, 1570), Білі Ослави, Борисівка, Підстав, Попівна, Чорні Ослави (1572), Михалків (1575), Джурків, Космач, Нижній Вербіж, Рунгури, Чехова (1579), Малий Ключів (1592), Великий Рожнів, Малий Рожнів, Тюдів (1593), містечко Казанів, Монастирок, Москалівка, Химчин (1600), Шевелівка (1601), Замулинці (1604), містечко Влодків (Яблунів, 1606), Брустурів, Дубівці біля Задубрівців (1610), Лютова (1612), Акрешори (з 1946 р. Бабинопілля, 1514), Белзець (з 1672 р. Татарів, а з 1946

Карта українських земель XVI — I-ї половини XVII ст. Художник-картограф Мирослав Гаталевич

р. — Кремінці), Дора, Монахівка, Ямна (1620), Андріївка (1622), Устеріки, Княждвірка (Нижнів 1624), Чорний Потік (1629), Молодятин, Липівка (1631), Боярсело (з 1671 р. Лючка, 1639), Прокурава (1640), Баня Березів, Заріччя (1641), Раковець (1642), Луг, Михудра, Молодилів (1643), Мала Камінка, Слобода Залуцька, Верхній Ясенів, Черганівка (1644), Слобода біля Гвіздця (1645), Дем'янівка, Козинець, Марківка, Слобода Рунгурська, Текуча (1646), Кутська Свобода (1647), Потік (Поточище), Вербовець (1648).

Як показує цей перелік населених пунктів та їх перші писемні згадки, Прикарпаття на той час було густо заселене. Однак ряд сіл і містечок пізніше зникли або влилися в більші села чи міста, або зникли внаслідок стихійних явищ та набігів татар. За спостереженнями дослідника П. Сіреджука, Сокільники, які вперше згадуються в писемних джерелах від 1438 року і зовсім не згадуються в 1492 році, були, мабуть, знищені татарами. І Бережани на Коломийщині, подібно до попереднього села, вже не існували в кінці XV століття. Населені пункти Михайло та Нам'ятичі, що згадуються вперше в 1394 році, потім також не згадуються. Перший, мабуть, зник після татарського погрому 1532 року, а другий, вірогідно, перестав існувати у зв'язку з подіями польсько-молдавської війни 1531 року, основним тереном якої було Покуття. Така доля могла спіткати і село Подовге, яке вперше згадувалося в 1453 році.

В Галицькому повіті існували села Благовіщення, яке вперше згадувалося в 1458 році, Лелива (1553), Лукв'яни (1552), Мазурівка (1618), Паднева (1408), Стави (1578), але вже в XVI столітті вони перестали існувати, бо їх знищили татарські орди (1494, 1532, 1538, 1566 роки).

Активний процес заселення Прикарпаття був викликаний відповідними соціально-економічними переминами. Суть їх полягала в тому, що прикарпатський шляхтич-феодал починав перетворюватися з лицаря в землевласника. Чинш — головний дохід з селянського господарства — вже його не задовільняв.

На думку дослідників, в XVI — першій половині XVII ст. в Галицькій землі склалися і укоренилися специфічні основи аграрного ладу, які увійшли в історію під назвою фільварково-пан-

щинної системи, яку інтенсивно впроваджувала прикарпатська шляхта в своїх маєтках. Це погіршило соціально-економічне становище селян у всьому краю. Різке збільшення відробітної ренти, посилення панщини, чиншу і різних старозвичаєвих натуральних данин супроводилось сваволею панів.

В таких нестерпних умовах прикарпатський люд нерідко кидав прабатьківські пороги і освоював на правах свободи вільні землі. Праві ті історики, котрі вважають, що трудовий люд використовував переселення (як правило — незаконно), як засіб боротьби з феодальною системою польсько-шляхетської корони за свої соціально-економічні і правові інтереси.

За даними того ж П. Сіреджука, в порівнянні з 1500 роком, кількість населених пунктів у XVI — першій половині XVII століть збільшилася на 261 або на 45,4 процента, причому в Галицькому повіті — на 17 міст і 86 сіл (33,1 процента), а в Коломийському — відповідно на 9 і 61 (53,4 процента). Їх поява на пустирях і в лісах свідчить, що плацдармами забудови сіл і містечок були Галицький і Коломийський повіти аж до гірських територій.

Характерно, що Галицька земля заселялася не лише місцевим населенням, але й українськими вихідцями із Буковини, Волині, Поділля і Придніпров'я. „В потоці переселенців, — пише П. Сіреджук, — крім українців, були вірмени, угорці, волохи євреї, караїми, поляки, серби і представники інших етнічних груп населення із сусідніх країв і країн. Вони, крім вірмен і євреїв, розселились по селах і містах розсіяно і не створювали своїх компактних центрів проживання, євреї об'єднувались в кагали, вірмени в поселення, що дозволяло їм зберегти національну самосвідомість в українському етнокультурному масиві“.

За рівнем виникнення сільських і міських населених пунктів, їх густоти, незважаючи на несприятливі умови, Галицька земля була добре заселеним регіоном України на той час історичного розвитку. За підрахунками дослідників, її населення становило приблизно 412 тисяч чоловік, в тому числі в сільській місцевості — понад 315 тисяч, а в міській — 96 тисяч жителів.

Щодо походження назв населених пунктів Прикарпаття, то вони за своїм характером давалися за тими ознаками, що й в

минулі часи. Багато їх народ пов'язував з різними легендами, переказами, оповіданнями, що побутували в тому кутку краю, цікавими за своїм змістом та художніми домислами, їх ще й зараз можна почути майже в кожному селі чи місті. Але ці назви потребують уважного підходу лінгвістів, археологів та істориків, які б підтвердили це. Складна це проблема і далеко не вивчена в історії нашого Прикарпаття.

Дещо, правда, можна з'ясувати, опираючись на дослідження галицького історика професора Мирона Кордуби „Звідки пішли назви сіл“. На його думку, добиралися ці назви за певними ознаками природи. Скажімо, за ознаками рослинного і тваринного світу — Пшеничники, Козина, Рибники, Цвітова, Горохолино, Куропатів, Грабич, Зелена, Грабівка, Хмелівка, Виноград, Дубівці, Задубрівці, Липівка, Вербовець. За гідрографічними ознаками — Гниловоди, Мостище, Стави, Замулинці, Устеріки, Чорний Потік, Лючки, Заріччя, Потік. За прикметами, властивими тій чи іншій оселі, яка відрізняє їх від інших, — Глубока, Кривець, Нові Скоморохи, Середній Березів, Новосілка, Чорні Ослави, Білі Ослави, Нижній Вербіж, Малий Ключів, Великий Рожнів, Малий Рожнів, Бая Березів, Мала Камінка, Слобода Залуцька, Верхній Ясенів, Слобода Рунгурська. За краєзнавчими ознаками походять села: Копанки, Підпечери, Побережжя, Красилів, Глубока, Сілець, Височанка, Глинки, Глубоке, Бабинопілля, Ямна. Особовими іменами також позначалися певні поселення, а саме: Микитинці, Лазарівка, Михайлівка, Миколаївка, Іванів, Петровець, Влодків, Андріївка.

Дуже цікаві за своїм старовинним походженням такі прикарпатські села, як Тустань, Волохів, що мав певне відношення до давньоруської історичної області — Болохівської землі часів Данила Галицького. А Посіч, Маріамполь, Розсохоч, Монастирок? Село Татарів чимсь таки пов'язане з татарським набігом. А Княздвір-ка, Боярсело?.. Цікаво було б розгадати походження назв всіх тих сіл і міст: вони відкрили б не одну таємницю історії прикарпатського краю.

ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ: ПРАВИТЕЛІ І КРІПАКИ

Галицька земля в XVI — першій половині XVII ст. за адміністративним поділом Речі Посполитої входила в склад Руського воєводства і складалася з трьох повітів — Галицького, Тереховлянського і Коломийського. Останній був розташований у вигляді кута на пограниччі Буковини та Угорщини, тому називався Покуттям.

Основу економіки, провідну галузь суспільного виробництва становило сільське господарство. Село було головною сферою феодального панування і кріпосницької експлуатації селянства. Власність на землю визначала відносини між групами суспільства. Ці відносини зводилися до експлуатації землевласниками кріпаків. Земля зосереджувалася, головним чином, у руках великих і середніх землевласників, держави і церкви.

Протягом XV-XVI ст. більшість міст і сіл Галичини, їх природні багатства встигла захопити купка магнатської верхівки, 55 магнатських родів Руського воєводства у XVI ст. володіли понад 1500 селами і містами. Серед верхівки розміром маєтків і політичними впливами виділялися пани Бучацькі, Язловецькі, Зборовські, Потоцькі, Ходорівські, Даниловські, Любомирські, Чурили, Кміти, Тарновські, Камінецькі та інші.

Значну кількість феодалів становила середня шляхта. Вона володіла двома-трьома селами. Її представники посідали також важливі адміністративні посади в Галичі, Коломиї і Тереховлі, були комен-

*Польська шляхта в XVI-XVII ст.
З гравюри XVII ст.*

дантами фортець і замків, адміністраторами при зборі податків тощо.

Серед польських працювала немала кількість і українських шляхтичів, вихідців із колишніх дрібних і середніх боярських родів. Намагаючись зберегти свої економічні позиції, вони покалічилися, прийняли шляхетство і захищали інтереси експлуаторської верхівки. Особливо гуртувалася українська і польська шляхта при веденні боротьби проти народних заворушень. Це зрозуміло, оскільки селянські виступи мали антифеодальний характер і загрожували всім феодалам, незважаючи на їх національне походження. Доказом цього є постанови галицького сеймику від 15 вересня 1608 року, на якому обговорювалися заходи боротьби з наростаючим народним рухом. Під постановою стоять прізвища й української шляхти: Івана Васка Грабовецького, Павла і Грицька Сваричевських, Жураковських, Драгомирецьких та інших.

Частина колишньої дрібно боярської знаті з переходом Галицької України-Русі під Річ Посполиту перейшла на сторону переможців, стала сильною опорою завойовників на західноукраїнських зем-

*Будівництво панського фільварку.
З гравюри 1637 р.*

лях. В Речі Посполитій у XVI ст. фільварково-панщизняна система досягла високого розвитку. Польський лицар перетворився на землероба, завів господарство і спрямував усе на найбільший прибуток. Тому на Прикарпатті також інтенсивно розвивалися фільваркові господарства магнатів і шляхти. Тільки в Галицькій, Перемишльській і Сяноцькій землях,

засвідчують документи XVI ст., таких господарств налічувалося понад 50.

Фільварки приносили шляхті і магнатам значні доходи. Продукцію вони збували в торговельних центрах Речі Посполитої або за її межами. Наприклад, магнат Я. Потоцький в своїх маєтках в 1610 р. заготовив 600 бочок крупи і кораблем експортував. Кількість продукції зростала за рахунок збільшення фільваркового господарства. Шляхта всілякими способами захоплювала селянські наділи, силоміць приєднувала їх до своїх ланів.

У гродських книгах, шляхетських і селянських скаргах зустрічаємо багато фактів насильного й незаконного захоплення феодалами селянських земель, в результаті чого збільшувалися фільваркові землеволодіння і одночасно зменшувалися селянські наділи. Такі факти мали місце як у королівських, так і в приватних маєтках і набирали подекуди масового характеру. Наприклад, магнати Яків, Катерина і Микола Потоцькі зі своїми слугами в 1585 році напали на село Кобильовка Тереховлянського повіту і без усякого на те права „раптово відняли поля“ у місцевих селян. В 35 селянських господарств вони захопили близько 50 процентів усіх селянських наділів, оброблені поля заорали, засіяли, а частину сіножатей викосили.

Таке спостерігалось і в гірських селах. Так, у 1616 р. власники сіл Старуні і Жураків „раптово відняли ліси і ґрунти“ в селян сусіднього села Монастирчани, поспішно виорали та засіяли. Селяни на цей незаконний акт запротестували.

Магнати і дрібна шляхта передавали свої маєтки в оренду. Орендна система стала основною формою управління такими маєтками. За час свого „господарювання“ орендарі витягали з них якнайбільше прибутків, не зупиняючись ні перед чим. На Прикарпатті переважала заставна форма оренди. Для магнатів і середньої шляхти була вона простою і прибутковою, не вимагала від них праці та зусиль, проте призводила до повного розорення маєтку і масової павперизації селян. Орендарі намагалися передусім збільшувати повинності селян і цим порушували норми земельної ренти.

Експлуататорські групи — від магнатів і найдрібнішої шляхти до старшини — жили за рахунок закріпачених селян. Внаслідок

економічних змін, які відбулися в XV-XVI ст., у селі з'явилося багато соціальних прошарків. В офіційних актах, люстраціях, інвентарях і скаргах селяни групуються по категоріях. Крім звичайних уже термінів — „хлопи“, „кметі“ та „піддани“, в джерелах XVI — першої половини XVII ст. зустрічаємо нові поняття — „дворищні“, „півдворищні“, „ланники“ і „півланники“. Все це характеризує людей в залежності від кількості наявної у них землі. „Дворищні“ і „півдворищні“, наприклад, сиділи на цілому або половині дворища, „ланові“ чи „півланові“ посідали один або півлану ґрунту.

Галицькі селяни розрізнялися і за наявністю в них тяглової сили. „Потужні“, „тяглі“ і „осілі тяглі“ — так іменувалися селяни, які мали тяглову силу і сиділи на старих місцях. „Нетяглі“ селяни не мали робочої худоби, були, отже, зовсім бідними. Виконання феодалних повинностей теж визначало зарахування селянина до певного соціального прошарку. „Данники“ — то були селяни, що платили данину. В силу розвитку відрубної ренти з'явився прошарок „роботних“ селян, зобов'язаних до всяких панщизняних робіт.

Були й „неробітні“ селяни, тобто люди без пристановища, що не виконували панських робіт. Вони й мали тісніший зв'язок з селянським рухом.

Якщо в XIV-XV ст. західноукраїнське селянство ще мало якість полегшення, оскільки основною формою повинностей були натуральні і грошові, то пізніше картина змінилася. Визиск феодалами селян збільшився внаслідок розвитку панщизняно-фільваркової системи. Шляхта добивалась необмеженого права над підданими і примушувала їх до найважчих повинностей, безплатної і важкої панщини, яка прикріпляла селянина до панського двору, доводила майже до рабського становища.

XVI століття — період остаточного переведення селянина на панщину, що і спричинило різкий поворот в соціально-економічному житті галицького селянства. І. Франко писав: „Панщина для хлопа значила ненастанну кривду, темноту, здичіння і втрату почуття людської гідності“.

Соціально-економічне становище селян у королівщинах в XVI ст. можна вяснити на основі люстрації з 1564-1566 років. У всіх

староствах селянські господарства групувалися по дворищах, які прирівнювали до земельного поділу в 1 або 1/2 лану. Такий поділ стосувався переважно до королівщин Коломийського і Снятинського староств. У Терехівлянському і Рогатинському староствах люстратори групували селян в основному залежно від стану тяглових або відробітних повинностей. В описах цих околиць переважають терміни „тягли“ або „робочі“ кметі.

До групи кметів входили селяни-вівчарі, які проживали в гірських околицях. У гірських селах Рибне, Дзвіняче, Кутах і Топорівцях основну верству селян становили саме такі вівчарі. При описі села Рибного про них люстратор записав: „вівчарі або кметі, котрі вівиці виховують“, від кожного стада, тобто 100 овець, повинні давати по баранові, по одному гуні, по одному овечому сирові і по одній кінській попрузі. Загалом же селяни-вівчарі, живучи на волоському праві, мали легші умови життя, ніж кметі в низинних околицях, бо їх змушували лише до деяких натуральних данин. Окрему групу селян становили „слободяни“, тобто „слобідні“, „прихожі“, „нові люди“, котрі поселялися в нових селах і користувались пільгами. Слободяни й були найбільш активним елементом в антифеодальних заворушеннях.

В кінці XVI — першій половині XVII ст. внаслідок розвитку товарно-грошових відносин у Галичині спостерігається розшарування селян. З одного боку, збагачувалася купка сільських багатіїв, з іншого — росла кількість малоземельних і безземельних селян. У 1598 році в с. Товстому налічувалося 100 селянських господарств. З них 70 — „люди осілі, тягли“, а 30 були „убоги-ми“, без певного майна.

Щоб уявити маєтковий стан „дужчих“ селян, наведемо декілька прикладів. У 1597 р. в с. Підгородищах існували селянські господарства, в яких були хата, стодола, стайня, плуг, кілька волів, 20 штук худоби, 10 коней, 50 овець. Таке господарство оцінювалось в 1000 гривень і прирівнювалось до маєткової вартості дрібної шляхти. Звичайно тих 80 голів різної худоби не можна було утримувати на невеличкому наділі. Таке селянське господарство розпоряджалося повним наділом, не менше лану, і, безсумнівно, використовувало працю убогих односельців.

КРІПАКИ І ЇХ ПОВИННОСТІ

Значну групу незаможних селян Галицької землі становили різні малоземельні і безземельні піддані: „підсадки“, „загородники“ або „огородники“, „комірники“, „халупники“ або „домники“, „наймити“, які з'явилися внаслідок розвитку панщизняно-кріпосницької системи XV-XVI століть і в силу свого важкого економічного становища були найбільш активним елементом у селянських рухах.

Ріст цих категорій незаможних селян був помітним вже у XVI ст. За підрахунками Е. Дракохруст, лише загородники і підсадки в шести староствах Прикарпаття становили 478 чоловік, або 10,6 процента по відношенню до всіх селян. З поборових реєстрів, люстрацій, інвентарних описів того часу випливає, що загородники були зобов'язані до ряду феодальних повинностей. В Заваллі, Грушеві, Рибному (Снятинського староства), Хоросткові, Ямному, Підгородці (Галицького староства) за люстрацією 1567-1571 рр. загородники або підсадки не мали точно визначених робіт. У Грушеві загородники нічого не давали, „лише роблять, що їм кажуть, у фільварках в Потоці“. У Ямному вони держали поле, давали річно 10 грошів чиншу, 2 курки, 10 яєць і „робили тижневе три дні, що приказали“. Подібні повинності виконували загородники і в інших королівських селах Прикарпаття.

Нижчою від загородників категорією були „комірники“. Вони не мали землі, не посідали навіть своєї хати й мешкали або „коморували“ в заможніших селян. Такі комірники в королівщинах Прикарпаття не згадуються в люстраціях, зате в приватних маєтках в кінці XVI — першій половині XVII ст. їх значиться досить багато. Це пояснюється тим, що, починаючи з другої половини XVI ст., шляхта систематично захоплювала селянські землі. Крім того, селянство розорювалося орендною системою, постійними постоями і переходами шляхетських і ворожих військ. Так поступово, втрачаючи не лише землю, але й свої будинки, частина селян вливалася в групу „коморуючих підданих“.

Незважаючи на мізерне маєткове становище комірників, феодалі накладали на них досить важкі повинності. Державці й орендарі

не дотримувалися встановленої норми повинностей для другої групи комірників — „убогих без хати“, не виділяли їх згідно з маєтковим становищем від перших, коли в інвентарнім описі було застереження, що вони, крім установлених норм феодальних повинностей, „більше не повинні і не мають бути примушені“.

Близько до комірників примикали халупники або домники. Про них в люстраціях 70-х років XVI ст. ще не згадується, але вони виступають в інших актах вже в кінці XVI ст. Були, так би мовити, родові халупники, які виходили з одного роду, але в силу майнового розшарування зубожіли, мали тільки свої халупки і змушені були жити в дворах своїх рідних, залишатися на їх послугах.

Хоч халупники й відрізнялись одні від інших за станом майна, та вони не могли вижити зі свого господарства і змушені були служити іншим господарям чи найматися на двірські роботи. Через своє важке економічне становище халупники наближались до найбільш зубожілих категорій сільського населення — наймитів, слуг і жебраків, які не мали жодних засобів до існування й залишалися на послугах фільварку, шляхетських промислів чи заможніших селян.

Галицькі магнати і шляхта не звертали уваги на економічне становище убогих селян і експлуатували їх нарівні з іншими групами середнього й заможного селянства. Феодали в погоні за більшими доходами обтяжували селян надзвичайними, понадінвентарними, позапанцизнями повинностями, захоплювали їхні останні клаптики землі. Таким чином, внаслідок насту-

Оранка та сівба на панцині.
З гравюри XVI ст.

пу феодалів у період розвитку фільварково-панцизньої системи убогі селяни втрачали землю і змушені були протестувати проти свого нестерпного стану. Якщо заможного селянина сковувало його майно, хоч він і терпів гніт, то убогому селянину не було чого втрачати, він ставав на шлях боротьби.

Якщо за люстрацією 1564 р. основною повинністю селян Снятинщини був грошовий чинш, який коливався від 20 грошів до 2 злотих чи гривні, то на початку XVII ст. на першому місці стояли відробітки. Крім того, зросла величина відробітної ренти. Це можна простежити на прикладі „пільного“ села Ясенова. Тут того року на першому місці стояв „річний чинш“ розміром у 2 гривні і „ніщо більше“, а на початку XVII ст. селяни сплачували чинш „згідно з заможністю“ від 1 до 3 злотих. Намічалася майнова нерівність в середовищі селян. У 1564 р. кметі відробляли річно 7 днів (2 дні орали, 2 дні жали, 3 дні косили, а покошене згрібали, складали й звозили, „коли скажуть“). На початку XVII ст. селяни цього ж села відробляли 8 днів (2 дні орали навесні, 2 дні орали восени, до того ж мусили засіяти, врожай звести з поля, змолотити і все це „порядно“ виконати. Крім цього повинні ще були 3 дні косити, а на 4-й виходити на толоку).

Жнива на панцині.
З гравюри XVI ст.

Цікаві зміни з огляду роботи в селах, які обслуговували фільварок, в Потоці. Якщо того року селяни Потоку, Русова, Будилова „робили на фільварку, що і коли їм наказали“, тоб-

то ще не було визначеної панщини, то вже, за даними інвентаря 1622 року, вони, крім річного чиншу 20 гр. з дворища і 10 — з півдворища, і різних десятин та інших натуральних данин, відробляли 2 дні на тиждень навесні і восени, а також косили 3 дні, ходили на сторожу до фільварку, тобто „до обори, гумна“, де не так стерегли, як виконували всякі роботи“.

Зовсім іншою була феодальна рента в гірських околицях. В люстраціях 1564 р. записано: „Села, які є між гірськими лісами, або між Альпами, так і над іншими ріками, в яких люди різну данину від інших пільних сіл дають з тієї причини, що це не тяглі, а вівчарі“. Господарства в гірських селах в основному виконували натуральні і грошові повинності. В с. Рибному з кожного дворища селяни давали „замість чиншу по 3 куниці, а коли куниць не мали, тоді згідно із звичаєм за кожен куницю сплачували по 20 гр., вівса — 8 мац або 2 гривні, 2 сири і 2 курки. Вівчарі або кметі, які „вівці вихожували“ давали від кожного стада по одному баранові, одній гуні, одному овечому сирові і по півсвині“.

Про селян-кметів з сіл Довгополя і Росток за 1622 рік в інвентарі записано: „Ті два села лежать у горах над Черемошем, який розмежує корону з Молдавською землею. Жодних інших повинностей не чинити через віддаленість, хай тільки віддають овечу десятину, річну за 10 баранів і 30 сухих пстругів“. Це були найбільш віддалені гірські села. Проте, в напівгірських селах поряд з данинами і чиншем вже в 1564 р. селяни зобов'язані були

Сінокоси на панщині.
З гравюри XVI ст.

возити дерева на будову Снятинського двора — „з кожного дворища по два і здавати інші повинності згідно із звичаєм“. За інвентарем 1622 р. в Кутах, Рибному і Кобаках селяни зобов'язувались до значно більших повинностей — „чиншу грошового згідно з маєтностями“, щоб кожний господар давав по 1, 2, 3 і 4 злотих.

Крім того, селяни давали „всіляку десятину, як усі інші села“. Косили громадою один день, спрятували кожного року „згідно з наказом“. Кожний мав на будову і потребу замку віддавати дерева і працювати біля нього з мельниками і теслярами, восени — давати „певне число“ пстругів. Про „великодну повинність“ записано, що вони її зобов'язувались „згідно з іншими звичаями віддавати“. Кожний селянин з Кут, Рибного, Кобаків 4 рази на рік мав привозити по 29 колод і виконувати „великодну повинність“. Окрім відробітків і чиншів, селяни всіх сіл Прикарпаття зобов'язувались до виконання найрізноманітніших натуральних повинностей, різних десятин з овець, свиней тощо. Від худоби здавалася з господарств „роговщина“ кожного четвертого чи п'ятого року.

Незважаючи на інтенсивне введення польськими феодалами німецького права, яке давало змогу панівним класам більш інтенсивно експлуатувати своїх підданих, на Прикарпатті ще у II половині XVI ст. зустрічаємо села, які живуть на волоському, і навіть села, де збереглися рештки старовинного руського права. Крім руського права, в галицькому краю, переважно в гірських околицях, існували села, де панувало й волоське право. Тільки в королівщинах налічувалося 139 таких сіл.

Про економічний стан і управління волоських сіл написано чимало праць дворянськими дослідниками. Волоські села займалися переважно відгодівлею худоби і підкорялись волоському праву. Селяни збиралися на збори двічі на рік. На чолі волоського села стояв князь з таким же правом, як руський отаман. Кілька осад творили країну на чолі з крайником. Князі і крайники управляли оселями, були судовими урядниками. Вони належали до привілейованого стану і були забезпечені землею від 2 до 5 ланів, несли військову службу та виконували сільські адміністративні функції. Про „князів“ і „крайників“ часто знаходимо звістки в багатьох селах Самбірщини, Перемишльщини, Сянівщини.

Виходячи з тваринницького характеру господарства, у волоських селах майже не було панщини, повинності селян зводились до сплати чиншу на користь феодала чи керівників волоських сіл. З огляду на легше становище селян у волоських селах, масова колонізація на Прикарпатті в XV-XVI ст. в основному проходила на волоському праві. З люстрацій королівщини у 60-х роках XVI ст. досить добре видно, як осадчі селяни заселяють Прикарпаття „на сирому корені“, „на новому корені“, „над потоками“, „на полянах“, в „лісах“, але на волоському праві.

До того ж новооселенці отримували від короля чи старости певні „пільги“, за якими звільнялися на деякий час (10-20 років) від основних феодальних повинностей. Це сприяло ще більшій активізації поселень на волоському праві. Так, у Сяноцькій землі із 11 новоутворених осель в середині XVI ст. 9 були заселені на волоському праві (Щавне, Туриське, Смольник, Команча, Яворник, Манівка, Мигова, Солинка, Яселе). В люстрації прямо записано, що дані села „почали заселюватись в полонинах між лісами, в горах на волоському праві“.

На панщині. Художник О. Дейнека

Але в середині XVI ст., як це вдало зауважила Е. Дракохруст, — для прикарпатських сіл волоського права наступив трудний час, почався наступ феодалів на їх привілейоване становище. Цей наступ був викликаний розвитком фільварків і шляхетських промислів. Вже в люстраціях королівщини за 60-ті роки XVI ст. відзначається, що в ряді волоських сіл селяни поряд з натуральними і грошовими данинами виконують досить важкі відробітки, хоч ще точно не визначені, бо „роблять, що накажуть“ чи „де накажуть“. Наступ феодалів на селян, викликаний панщизняно-фільварковою системою, проходив по всій Галичині і викликав значний опір як у королівських, так і в приватних маєтках.

Численні селянські скарги на поміщиків і особливо орендарів є доказом повного безправ'я селян. Так, у 1640 р. селяни Станькової склали скаргу на посесора Павла Куровського за збільшення феодальних повинностей і самоуправство над селянами. Такі їх вислови у скарзі, як „понад інвентар“, „неслушно“, „понад давній звичай“, „чого ніколи не було“, „незаконно“, „незвичайні податки“, „примушував“, „в ніщо обертав“, „ув'язнював“, „обухом грозив“, „заорював“, „засівав“, „казав відрізати“, „любив“, „геть із села вигнав“, „обухом бив до смерті“, „на панщині обухом бив“, які вживаються в описах, переконують, що феодали в погоні за доходами порушували норми феодальних повинностей, захоплювали у селян збіжжя, худобу, всякі речі і катівськими методами глумилися над підданими, своєю діяльністю доводили до „знищення убогих людей“.

Шляхта і магнати в офіційних актах принизливо називали селян „підданими“, „хробаками“, „підлими“. Вони вважали селян безправною робочою силою. У світлі скарг досить чітко вимальовується картина селянського безправ'я. В 1576 р. шляхтич Єжи Дрогойовський із своїми слугами напав на село Рудники, де розбивав селянські хати, бив селян, які з переляку втікали зі своїх домівок і більше не поверталися. В 1583 р. в с. Волі Рахветовій панські слуги „ганебно замучили підданого“, в інших селах шляхтичі ув'язнювали підданих разом з вагітними жінками.

Безправне становище галицьких селян підтверджується й тим, що шляхта продавала своїх кріпаків нарівні з майном і худобою. Але це свідомо замовчували дворянські і польські дослідники. В громадських книгах знаходимо часто контракти шляхти, в яких

іде мова про купівлю і продаж кріпаків. Так, у 1645 р. хорунжий Ян Турбойський склав контракт з паном Адамом Казановським, черкаським старостою, і панною Маріанною Потоцькою, воеводихою Брацлавською, згідно з яким продав останнім свої маєтки — села Тарновицю Лісну, Тарновицю Пільну і Велесницю з усім майном і підданими — за 20 тис. злотих. У контракті зазначено, що продавець „ті добра вище згадані із всіма приналежностями, доходами, пожитками, як пільними, так і лісними; солеварнею, банею з підданими і їх повинностями, податками, лісами, сіножатями, ставами, млинами, ріками, корчмами і в загальному із всіма, всілякими, які тільки можуть бути пожитками й доходами, нічого собі не залишаючи, тим же правом доживотним продає і продав за 20 тис. злотих польських“.

Прикарпатські селяни переносили, крім того, й важкий національно-релігійний гніт. Феодали, знущаючись над ними, переслідували православ'я, народні обряди і звичаї. Гродські книги переповнені скаргами українських міщан на панів-католиків, міське самоврядування, старостинський уряд і шляхту.

МІСТА ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

В XVI-XVII століттях Західна Україна була густо заселена. Тут було багато міст і містечок, деякі з них (Львів, Перемишль, Ярослав, Галич, Сянок, Тереховля, Городок, Коломия, Снятин та інші колишні літописні гради) були центрами торгівлі і промислу ще в період Галицько-Волинського князівства. Розвиток продуктивних сил в галицькому краю, оживлення товарно-грошових відносин поглиблювали процес суспільного розподілу праці — відокремлення ремесла від селянського господарства, що виявилось в зміцненні старих і появі нових міст як центрів економічного, політичного й культурного життя.

За даними О. Яблуновського, в Руському воеводстві в кінці XVII століття існувало 2491 село і 125 міст і містечок (у Львівській землі — 28 міст, в Сяноцькій — 13, в Перемишльській — 33, в Галицькій — 51). Через століття в тому ж воеводстві існувало 2602 села і 137 міст і містечок. За період з 1550 по

Монети Речі Посполитої кінця XVI — початку XVII ст.

1648 роки лише в Галицькій землі виросло 79 міст. Тобто в третій чверті XVI століття число її міських поселень збільшилося на 19, або на 31 відсоток.

Скільки ж людей проживало в той час в західноукраїнських містах? У найбільшому місті Львові в 1630-1631 роках проживало 15-18 тисяч чоловік. У Бродях було 5, в Городку — 3, в Яворові — 1,5, в Жовкві — 1,5, а в Галичі і Коломиї — по 2-3 тисячі чоловік. У 79 містах Галицької землі всього налічувалось 12500 жителів. У менших містечках налічувалося від 500 до 900 чоловік.

Міста в Західній Україні, як і села, в основному були королівськими (Львів, Галич, Тереховля, Дрогобич, Самбір, Перемишль, Сянок, Рогатин, Стрий, Жидачів, Снятин, Коломия і ін.). Значна частина міст і містечок були також приватною власністю магнатів і шляхти. Більші міста були ремісничо-торговельними центрами, в них пульсувало ремісниче життя.

У Західній Україні в деяких містах існувало руське і польське права, але через брак джерел більше про їх юрисдикцію неможливо дізнатися. Переважна більшість їх посідала магдебурзьке

право, тобто мала своє самоврядування, деякі підлягали юрисдикції старостів, інші управлялися власниками. Міста на магдебурзькому праві виходили з-під залежності старост, мали право вільно управляти міським населенням, всі доходи витрачали на свій розсуд. На жаль польська шляхта при підтримці королівського уряду порушувала принципи управління міст на магдебурзькому праві.

Населення міст Галицької землі на основі магдебурзького права обирало магістрат, до якого входили бургомістр і радники (райці). Магістратська рада займалась господарськими і адміністративними справами міста. Війт із так званими лавниками творив судову лаву, яка здійснювала судові функції. В склад магістратського управління входило від 4-х до 12-ти чоловік, залежно від розміру міста. Формально таке управління мало обиратися всіма горожанами. Проте в містах того часу на торгівлі і промислах збагачувалася група впливового патриціату, переважно іноземного та римо-католицького. Посідаючи чимале багатство та маючи опору в місцевому і центральному урядах, вони часто підкоряли собі міське самоуправління, бургомістрські і війтівські уряди.

Оскільки в містах Прикарпаття переважало українське населення, то іноземному патриціату доводилося до певного часу миритися з тим, що в міській самоуправлінні входили й представники місцевого населення. Так було в XV — на початку XVI століть. Але в

Ксерокопія з книги Олександра Гвагніні „Хроніка землі Руської“ (1611), де подано зображення Львівського та Галицького прапорів і гербів

середині XVI століття католицький патриціат міст при підтримці королівських старостів почав порушувати права українського населення, витіснити їх представників з самоуправління. В 1510 році король Сигізмунд I заборонив українцям входити до самоуправління міста Бузька, куди мали входити лише католицькі патриції. В інших містах лише декілька українців із заможної верхівки брали участь у міських управліннях. В Дрогобичі, наприклад, серед 12 чоловік міського самоуправління був тільки один українець.

Як підкреслював І. Крип'якевич, українські міщани виступали під назвою „рутени“, „люди руського обряду“, „руський народ“, „руська мова“, „руська нація“. Головним у визначенні українського населення була православна релігія, а тому в письмових документах XV-XVII століть можна зустріти вирази „віра руська“, „народ руський“, „дерква руська“. Шляхта, католицькі урядовці часто згадують про українські громади. В актах 1596 року фігурують „міщани Дрогобицької Русі“, тобто дрогобицьке українське населення.

Використовуючи свою владу, католицький патриціат розпочав переслідування українців, переважно незаможних його верств. Вони були витіснені з центральних частин міста в окремі квартали, або на передмістя, де на них накладали важкі повинності, зв'язані з податками, фортифікаційними роботами, чиншами, відкрито переслідувалися їх звичаї і релігійні обряди.

Українці не мирилися з соціальним і національним гнітом іноземних патриціїв. Боротьба в містах набувала різних форм, серед яких найбільш поширеними були скарги міщан і передміщан до королівського уряду на посилення соціально-економічного і національно-релігійного утиску, на порушення їх старовинних привілеїв і прав. Про це довідуємося з багатьох таких письмових скарг, які потрапили в гродські актові книги.

Для ілюстрації наведемо одну із них. У 1604 році українське православне населення містечок Довгого, Дорогова, Войнилова і Томашівцеь склало скаргу на маршалкову Потоцьку, яка „убивством, ув'язненням і смердючою в'язницею утискуючи, до послууху своєї церкви римської примушувала“, намагалася „гвалтовно, різними“ жорстокими засобами відірвати населення „від стародавньої руської церкви“. Знедолені і переслідувані українці скаржаться, що гнобителька-пані „зовсім не пам'ятаючи на права і

свободи“, надані їм у минулому, нехтуючи „недоторканість грецької віри, насильно хоче їх покатоличити, по-тиранськи знущаючись і мордюючи православних“.

Селянські рухи на Прикарпатті тісно перепліталися з виступами міщан. Міщани і передміщани, переважно українські, на спроби шляхти і магнатів посилити феодально-кріпосницький гніт відповідали антифеодальним опором, в якому й навколишні селяни відігравали помітну роль. Міщансько-селянський рух розвинувся в XVI столітті, особливо з другої половини його. Твердження деяких дослідників, що тільки в період народно-визвольної війни 1648-1655 років галицькі міщани включилися в антифеодальну боротьбу, є помилковим.

Маємо багато інших прикладів, коли народ протестував проти утисків вельмож. У 1635 році, наприклад, „все поспільство“ Рогатина скаржилося на ротмістра Януша Венгрина, який із 200 солдатами кілька років тому насильно вдерся в місто і 3 дні „з великою кривдою розорював убогих людей“, забирав споживу, речі,

*Зібрання шляхти Галицької землі на сеймику у Галичі.
Художник Мирослав Гаталевич*

примушував ремісників до безплатної роботи „обухами“, погрозами, побиттям“. Щоб сховати сліди беззаконня, ротмістр вимагав від міського уряду атестацію, яка б підтвердила його „скромну поведінку“ в місті. А коли уряд відмовився від такої нахабної вимоги, шляхтичі далі чинили „великі кривди убогим людям“. В 1642 році міщани Калуша також скаржилися на шляхтичів, які напали на місто під час ярмарку, „розпорошили варту“, побили і поранили багатьох людей та ще й погрожували спалити місто.

В кінці XVI століття галицькі міщани також протестували проти дій вїта С. Гурського, який порушував судові права міста, збирав великі податки з торгівлі та чинив „нестерпні кривди“ міщанам. Іншим разом скаржилися на безправну поведінку галицького вїта Ф. Кошіуша, який захопив міські ґрунти, переслідував міщан в торгівлі, силував до незаконних повинностей. В 1613 році уже міський уряд скаржився на шляхтича Я. Стоїнського, який захопив міські ґрунти, фізично карав міщан, стріляв у них, а міських пастухів намагався топити.

Уже самі вислови в тих актах-скаргах — „нестерпні кривди“, „чинив погрози“, „лани віднімали“, „переслідує і утискає міщан“, „кїями б'є“, „за бороди тягає“, „кривавив“, „по передмістю гонить“, „гвалтував“ та інші — свідчать про особливо важкий гніт галицьких міщан, про безправ'я старостинських урядовців над ними.

ПРОТЕСТИ СЕЛЯН. ВИКУП З КРІПАЦТВА

Не витримавши кріпосних оков, селяни Прикарпаття спочатку боролися за свої права легальними способами. В XVI-XVII століттях в галицьких актах зустрічаються випадки, коли селяни намагалися офіційно довести перед урядовцями і судовими інстанціями несправедливість наступу феодалів на них та захоплення їхніх земель, лук, лісів і пасовищ. Найбільш доказовим аргументом для них могли служити давні привілеї, навіть з княжих часів, а також свідчення старожилів. Та війни, постійні напади татар приводили до загибелі не лише тих привілеїв, а й документів.

В галицьких гродських книгах наводяться факти, які підтверджують загибель письмових документів і те, як міщани і селяни намагалися за допомогою їх і старожилів відстояти свої права на землю. В 1628 році перед галицьким судом виник спір між міщанами Коломиї та шляхтою — власниками сусідніх сіл П'ядики і Турка. Причиною процесу стало „раптове захоплення“ власниками цих сіл земель, які належали міщанам Коломиї. Такі випадки зустрічалися і в Галичі, Калусі, Тереховлі та в інших містах і містечках Галицької землі.

Шляхта намагалася всякими способами загарбати якнайбільше земель, лісів і всього того, що могло давати прибутки, особливо поблизу міст, щоб реалізовувати там сільськогосподарські товари. Так сталось і в Коломиї. Власники сусідніх сіл захопили частину міських земель. Міщани запротестували і поставили справу перед судом. На основі письмових привілеїв вказали старі межі між міськими і шляхетськими полями, заявили комісії, „що ті границі були в гродських коломиїських книгах, які татари спалили“. Виставили вони і свідків-старожилів.

Коломиїські міщани відстоювали свої землі за допомогою давніх привілеїв на пергаменті, свідчень старожилів і старих доріг, полів, лісів тощо.

В 1634 році шляхтичі Малого Гвіздця і Загайполя „поорали і відняли велику частину ґрунту і піль, званого Кобильце“, які належали селянам Делятина і Турки. Потерпілі запротестували, подали справу в суд. На місце подій виїхали урядовці на чолі з генеральним возним, на місце подій мали прибути й скривджені та винні. Однак останні не з'явилися.

Возний після обстеження писав про це так: „Там же на тому полі запитував кільканадцять старців, людей давних старих з сіл Делятина і Ланчина, Турки і П'ядик, питаючи кожного з них, чиє би то було поле і як його називають. Старці під присягою одностайно зізнали, що це поле здавна так називали Кобильце, на якому в своїй молодості в плугах поганяли, орали, траву косили і спокійно того завжди заживали“. Далі возний визнавав, що „поводова сторона на ті ґрунти показала мені також привілеї, тобто на пергаменті по руськи (писані) і копії з руського на польське переписані та другі свіжі привілеї по латині писані на пергаменті... бачив і читав...“.

На жаль, селяни в більшості своїй втратили такі писані привілеї і, щоб довести правоту на незаконно урізані шляхтою землі та опротестувати збільшення повинностей, оправдували себе виключно за допомогою свідків, які пам'ятали старі часи і могли підтвердити об'єктивне становище. Для ілюстрації наведемо деякі факти.

Шляхта сіл Старуні і Жураків „раптово відняла і заорала засіяні ґрунти монастирчанських селян“. Останні запротестували, справа опинилася в суді. На місце подій в 1616 році виїхала урядова комісія. Селяни без документів вимушені були викликати свідків — 83-річного Михайла Суровича, 80-річного Костя Моренича, 66-річного Василя Поповича, 54-річного Остапа Ковальчука. На запитання, „чий то були ліси, лази і той ґрунт, на якому тепер стоїмо в тій Дуброві“, старожил Лесь Ляхманіч відповів: „Ті ліси, той ґрунт і лази тоді (колись) були власністю Монастирчан, і монастирчанці то заживали завжди спокійно, а то все сталось тому, що наші пани не дбали про це. А ми також з трудом відняли у шляхти, яка тут появилася і нас на ґрунті сікла, убивала, воли, коні і сокири забирала і так то занехаялось до нашого часу“.

Опір монастирчанських селян тривав до середини XVIII століття. Навіть в 1731 році їхня справа з'явилася в судах. Їхній антифеодальний опір протягом кількох століть — це один із багатьох фактів впертої класової боротьби селян Прикарпаття, яка набирала масового і тривалого характеру. В Галицькій землі, як і в інших землях і повітах Руського воєводства, селянські виступи саме й відзначалися не лише класовим спрямуванням, а й тривалістю повстань в одних і тих же місцях.

Подібне відбувалося і в інших місцевостях. У 1647 році власник села Тюдова Сулятицький намагався захопити „не лише ґрунти, але й потоки, ліс і гори з селянами, які належали до Снятинського староства. Проти цього виступили селяни Кут і, щоб довести незаконні дії пана, представили свідка-старожила, селянина Нікору Онишковича, як записано в актах, „старого чоловіка, дряхлого, який мав більше 120 років, однак який був при добрій пам'яті і розвитку, хоч вже скоро сподівався зійти з того світу“. Він у присутності королівської комісії на основі спогадів склав

свідоцтво про те, як виникла оселя Тюдів. Розповідав, що „добре зтямив“, коли ще служив у снятинського старости Миколи Язловецького за гайдука, „над тим місцем, названим Тюдовим, яке тепер пан Сулятицький собі привласнює, був монастир, збудований на горі, в якому замешкувала якась Царикова, прийнявши християнську віру. Нижче того монастиря на Кутському ґрунті, який належав до Снятинського староства, над берегом ріки Черемош, була „випасена“ лука, звана Монастириською, яку заживали жителі Кут“. І таких прикладів чимало.

Поневолені прикарпатські селяни намагалися звільнитись від феодалного гніту і в першу чергу позбутись кріпацтва, що тримало їх в оковах шляхетського маєтку. Пасивною формою їх опору була спроба звільнитись з кріпацтва офіційним способом. Явище це набуло поширення лише в кінці XVIII століття, але такі факти зустрічалися вже в першій половині попереднього століття.

У галицьких гродських книгах виявлено два факти викупу деяких заможних селян. Українська шляхтянка Марухна Яворська 23 січня 1643 року в присутності свідків звільнила з кріпацтва якогось Василя Маркового. Зміст цього документа настільки цікавий, що подаємо його переклад повністю: „В році тисяча шістсот сорок і третім, дня 23 січня, в домі пані Марухни Яворської сталась певна угода, тобто в той спосіб, що вони, маючи спільного підданого на ім'я Василя, Маркового сина, з своїм братом паном Максимом Креховецьким. Тоді спільно порадившись між собою, тому-то вище згаданому Василеві, своєму підданому, світ, життя вільне на тому світі вільному дозволяємо і вільним його на багато (років) робимо... Щоб уже більше не був підданим, але йому вільно буде де захоче, там собі шукати життя і одруження і під будь-яким іншим паном осісти. Це діялось при шляхетних людях, їх милостивих сусідах, спочатку при пану Івану Сваричевському, при пану Семені Струтинському, при пану Андрію Струтинському і при пану Вавжинцю Креховецькому, які самі тут були при тій угоді. Для ліпшої віри і певності на тому листі руками своїми підписалися...“.

Через кілька років зустрічається другий факт звільнення селянина з кріпацтва. У письмовому листі про це говориться: „Діяло-

ся в шляхетському домі у пана Івана Тарновського у селі Рівні року Божого тисяча шістсот сорок шостого, дня двадцять четвертого січня. Я, Пасіка Тарновська, з своєю матір'ю Марією Креховецькою і моїм мужем Іваном Тарновським, будучи як дідичка моїх рідних маєтків. Я разом з моєю матір'ю і моїм мужем дозволили і даємо то писання моє, лист вільний моему дідичному підданому Іванові, синові Маркового з Сваричева, про те, що він за проханням добрих людей, давши свій дохід за себе, купуючи собі вільний світ і вільне проживання. Йому буде вільно мешкати, де б він захотів. На це даємо йому писання, щоб жодний з нашої частини і жодний мій потомок ні його, ні батька його не повинен турбувати ніколи ні про що. Для ліпшої віри даю моє писання з підписом моєї руки і притисненням нашої печатки... Це діялося в присутності добрих людей, при пану Семені Струтинському, при батьку дяконі Сваричевському з вище згаданю Пасікою Тарновською і з Марією Креховецькою, моєю матір'ю“.

Як видно з листів, події відбувалися в маєтках дрібної шляхти.

У першому випадку звільнявся з кріпацтва „підданий“ Василь, в другому — „дідичний підданий“ Іван, сини якогось Марка. Дуже важливі місця тестаменту, де йде мова про звільнення селян. При звільненні кріпака Василя говориться: „Згаданому Василеві, своєму підданому, світ, життя, вільне на тому світі вільному дозволяємо і вільним його на багато робимо“. В другому випадку ще ясніше сказано: „... Він за проханням добрих людей, давши свій дохід за себе, шукаючи собі вільний світ і вільне замешкання“. Тобто, такий „вільний світ“ отримували кріпаки за „свій дохід“, викупували собі „вільний світ“. З документа не видно, скільки треба було заплатити за звільнення, але, напевно, то була велика сума.

Питання розв'язували не тільки гроші, а й „прохання добрих людей“ — звичайно шляхти, сільської старшини. Як правило, грошовий викуп могли дати лише багаті селяни, посідаючи добре господарство і маючи певний грошовий дохід, чого не могли вчинити малоземельні або й безземельні категорії галицького села.

Отже, багатші селяни боролися за визволення з кріпацтва, за „вільний світ“, „вільне замешкання“ за допомогою грошового ви-

купу. Бідніші категорії села не могли цього добитися офіційним шляхом. Вони здобували собі „вільний світ“ нелегальним способом, втікаючи з-під панування експлуататорів у ліси, в загопи опришків або із зброєю повставали в селах, нищили маєтки і деякий час могли проживати вільно.

Викуп селян із кріпацтва зустрічаємо і в інших районах Галичини.

СЕЛА НАДІВ І РАКІВ ЧИНЯТЬ ОПІР

Яскравою сторінкою класової боротьби селян Галичини під гнітом Речі Посполитої є тривалі виступи селян Долинського староства XVII-XVIII століть. На жаль, це питання в нас досі не вивчене. А люстрації королівщини того періоду та велика кількість селянських скарг, королівських декретів, старостинських і гродських актів дають можливість пролити світло на нього...

Антифеодальна боротьба селян почалася це в кінці XVI століття і з особливою силою розгорілася в першій половині наступного. Провідну роль в ній зіграли селяни Ракова і Надієва. Причинами заворушення стали порушення старостою і його урядовцями встановлених норм повинностей, особливо збільшення відробітної ренти, натуральних і грошових данин. Незаконні акти старостинських урядовців супроводилися їх протиправною поведінкою, фізичними розправами тощо. До того ж старостинський уряд намагався збільшити своє землеволодіння за рахунок захоплення селянських наділів.

Селянські ходаки. Малюнок XVII ст.

Це викликало справедливий опір селян, які вже в кінці XVI століття склали скаргу на старосту Є. Красицького. Король, боячись більших селянських заворушень, був змушений у 1604 році вислати ревізорів, щоб вислухати всілякі кривди і втихомирити покривджених. Ревізори встановили, що після смерті попереднього старости його син порушив старі норми повинностей селян, „збільшив поволщину, податки та наклав на селян інші незвичайні тягарі“.

Селяни Долинського староства, перш за все Надієва та Ракова, „не хотіли прийняти“ цих повинностей і почали відстоювати свої права. Ревізори примирили селян і старосту, бо останній погодився на ті норми повинностей селян, які були ще до нього, і що нічого нового „не буде вводити“. Сторони зобов'язалися в присутності королівських ревізорів не порушувати договору „під закладом“ 6 тисяч злотих. Це відбулося 23.VI. 1605 року.

Але ненаситний староста не звертав уваги на той договір, почав знову порушувати норми феодальних повинностей. Вже через два місяці після попередньої угоди селяни Надієва і Ракова перед галицьким гродським судом поскаржилися на старосту, що він чинить нові кривди селянам.

Згодом селяни Тимкович і Грицько із Ракова знову поскаржилися до суду на старосту, який „почав чинити великі шкоди, забрав старих людей, поголив їм бороди і у в'язниці неволив“, теслів „понад звичай до будови неволив“, крім воза дерева, „примушував давати кожному“ ще 5 гривень. Раківські і надіївські селяни знову подалися із скаргою до короля, виклали перед ним всі насильства і знущання, які допускав староста. Король Сигізмунд III в спеціальному листі до нього ще раз перерахував зловживання старостинського уряду. Вже з самих епітетів королівського листа — „не хочеш зберігати“, „з них витягаєш“, „примушуєш“, „незвичайні і нечувані“, „постійно морив“ і тому подібне — видно, які насильства застосовували феодалі щодо королівських селян, доводячи їх до рабства.

У 1608 році Сигізмунд III знову надіслав старості мандат, щоб той припинив пригнічувати селян тих сіл. В мандаті король стверджував, що „кількакратно набігають“ до нього піддані „з немалим наріканням“ на старосту, який допускає над ними „різні кривди і безправ'я“, порушуючи давні права, і „взагалі накладає на них нові

щоденні тягарі“. Для заспокоєння селян 23 квітня 1609 року король викликав старосту перед референдарський суд. Перед судом з'явилися селяни Ракова і Надієва, з одного боку, та уповноважені (пленіпотенти) старости. Суд змушений був під карою в сумі 6 тисяч злотих заставити старосту не порушувати норми повинностей селян і не допускати над ними безправних вчинків.

За дорученням короля в ті села прибув Андрій Убиш — познанський канонік, щоб обстежити справу і виконати королівський декрет в справі „закладу 6 тисяч злотих на виновного“. Під час приїзду ревізора покривджені селяни ще раз на прикладах розкрили причини свого незадоволення, настоювали на тому, щоб староста відшкодував нанесені їм шкоди. Вони виявилися рішучими. Королівський ревізор підтримав селян і заборонив старості апелювати. Проте староста, вперто ухиляючись від ревізорського суду, не хотів відшкодувати селянам збитки, не надсилав у королівський суд заклад — 6 тисяч злотих. Справа знову опинилась перед референдарським судом. Король затвердив свої попередні рішення, оправдав селян перед наклепом.

Долинський староста знущався й над селянами інших сіл. В 1613 році селяни Крехова скаржилися на старосту, який організував „збройною рукою“ напад на підлеглих, коли вони везли дерево, і забрав 25 возів дерева, що було „заготовлено для солі“, та спричинив їм інші шкоди. Самовільний староста і далі знущався над селянами Ракова і Надієва. Мстив їм за те, що вони вперто відстоювали свої права. В серпні 1622 року селянин Іван від себе і всієї громади цих сіл склав скаргу перед галицьким гродським судом на старосту. В ній говорилось, що пан, обіцяючи велику нагороду, підмовив жовнірів з роти Гавриїла Куличківського увійти в село на постої і дошкуляти селянам. Нацьковані жовніри, „стоячи тиждень, починили незмірні шкоди“ на 2 тисячі злотих, внаслідок чого „піддані мусіли з своїх домів розійтися по інших селах“, втративши все. Потім староста забрав у підданих „соляні бані з вежами“ і коней, деяких „мучив в'язницею“. Знову селяни зверталися із скаргою до короля, який знову викликав старосту на референдарський суд.

Бачачи таке, селяни цих сіл переходять до більш рішучого опору, відмовляються виконувати феодальні повинності, а поде-

куди навіть шкодять старості. Тепер уже той в кінці 1623 року скаржиться гродському суду на Івана Чайку, Лазаря Калину, Васкова та інших „принципалів“ і на всю сільську громаду за спричинені ними „бунти“ — заворушення. В скарзі він представляв себе невинним і дорікав „принципалам бунтівникам“, що вони „забули страх Божий“. Скаржився, що „бунтівники“ „під проводом вільності“, отриманої від короля в результаті татарського наступу, відмовилися виконувати повинності. Староста намагався представити виступи селян Ракова і Надієва перед галицьким гродським урядом як несправедливі та незаконні, що селяни хочуть староство „в ніщо обернути“.

Із скарги старости чітко видно форми антифеодального опору. „Жодні послухи, — пише староста, — ні пану своєму, ні його намісникам не хочуть віддавати (селяни). До громади за панським наказом не ходять, звичайні податки як інші села не дають, не платять довги за панські збіжжя, затримані протягом кількох років, оренди за млини і корчми за 2 роки згідно з орендарськими контрактами не дають, сіножаття, які повинні косити на 15 стогів сіна (кожний стіг по 40 злотих), не косили і взагалі до більшого жалю своєму пану випасли своєю худобою, і став, який направляли здавна (який знаходився на стані опущення, спуск кожний виносив 500 зл.) уперто з метою не направи хотіли зірвати, на замок дерева, яке наказав король для будови кріпості від Угорської і Молдавської границі не хотіли вивозити, гайдуків або вибранців на сторожу до замку на рівні з іншими селами не хотять давати“.

Як бачимо, селяни від пасивних спроб захистити себе шляхом скарг одностайно перейшли до активних форм опору, прямих заворушень. Під проводом своїх „принципалів“ сходилися на збори і погрожували фізичною розправою над гнобителями. Одного разу повсталі селяни вирубали ліси і заготовлені дерева „порубали, посушили і на свій ужиток обернули“, спричинивши старості великої шкоди.

Не відомо як старості вдалося втихомирити наростання селянського руху. Проте він продовжував насильства і знущання над селянами. Останні знову звернулися до короля. Той у січні 1623 року в окремому мандаті повідомляв, що на скаргу селян Ракова і Надієва він викликав долинського старосту чотири рази, але „ні староста, ні

його довірені не станули“ перед королівським судом. Виходячи з цього, він ще раз підтвердив звільнення селян від повинностей внаслідок татарського наступу і наказав старості відшкодувати покривдженим за знищені соляні вежі, повернути їм забране майно і винагородити „за всі роботи“, не примушувати до надмірних повинностей, а тільки старозвичаєвих, і не мучити їх биттям, ув'язненням.

В галицьких гродських актах було багато скарг селян Надієва і Ракова, в яких розкривається страшна картина безправ'я і гніту над ними з боку старости. В 1635 році, наприклад, староста, „наславши“ своїх слуг і татар на селян, які нападали на кріпаків, забирали все на вози, „що могли завезти“, захопили багато возів дерева, фізично розправлялись з селянами і, особливо, з тими, що очолювали громади в їх боротьбі з феодалами. Дуже завзявся староста на надіївського попа Іляшу і отамана, які, за його переконанням, „на все зле наводять“ — тобто є організаторами селянського опору.

Селяни з плачем і розпукою констатували, що через ті важкі переслідування обидва села терплять „знуцання“, гніт і руїну від старостинського уряду. Невдовзі (1637 р.) Кость з Ракова і Василь з Надієва скаржилися на старосту, який побрав у селян збіжжя, сіно, будинки, а на багатьох наклав „великі і неслухні вини“, примушував платити по 6 злотих від кожного, в'язнив, а потім „наказував викуплятися“ грішми. Внаслідок цього самовільний староста „з тих сіл порозганяв багато підданих, а решта, які осталися“, була примушена до важких повинностей, робіт, чиншів, натуральних данин.

Незважаючи на надзвичайно важку обстановку, раківські і надіївські селяни не переставали боротися проти старостинського уряду (в 30-40 роках), включно до початку народно-визвольної війни 1648-1657 років.

Згодом долиньський староста передає керівництво синові Станіславу, який продовжує пригнічувати селян. Коли він не зміг примусити селян примиритися з феодално-кріпосницьким гнітом, які, за висловом історика В. Лозинського, з героїчною наполегливістю захищали перед королем „свої погвалчені права“, то передав села Надіїв і Раків якомусь шляхтичу Дучимінському в посесію, обіцяючи йому допомогу в дальшому пригнобленні їх. В результаті, переконує Лозинський, „з того часу обидві громади замість одного мають двох тиранів“.

Проте селяни не здавали своїх позицій і далі скаржилися королеві на неймовірні утиски С. Красіцького і Дучимінського. Король Владислав IV в 1644 році послав старості спеціальний мандат, в якому ще раз на основі селянських скарг підтвердив гніт і знущання державців Ракова і Надієва та попередив про несправедливе ставлення до королівських підданих. Король дорікає старості, що він „на погорду і зневагу“ королівського декрету під час езекуції, яка вирішила в гроді розбирати справи, надіслав свою челядь на уповноважених, які, забравши їх речі, прив'язали до коней і запровадили до долиньського замку“.

Свавілля С. Красіцького щодо селян, зневага до королівських мандатів, глейтів і уповноважених дійшли до того, що король змушений був відібрати у нього Долинське староство. І коли староста, як переконує В. Лозинський, „силою хотів затримати“ староство, король в 1644 році закликав галицького старосту і шляхту „до збройної езекуції“, остаточно відібрав Долинське староство від магнатів Красіцьких, які протягом століття управляли ним. Король, відбираючи староство від С. Красіцького, керувався не якимись добрими намірами, прихильністю до селян, а намагався, як і його попередники, запобігти більш активним збройним виступам селян, які, безсумнівно, могли виникнути в майбутньому.

Таким чином, селяни тодішнього Долинського староства, в першу чергу Ракова та Надієва, внаслідок півторастолітнього опору домоглися скинення гніту ненависного роду Красіцьких, хоч і діяли дещо примітивними методами. І все ж боротьба селян староства стимулювала антифеодалний опір селянства не лише Прикарпаття, Галичини, а й Речі Посполитої взагалі.

СЕЛЯНИ РЯТУЮТЬСЯ ВТЕЧЕЮ

Від легального опору селяни переходили до гостріших форм антифеодалного руху — прямих заворушень. Однією з масових форм боротьби були втечі селян. Явище це було не нове, адже було відоме на Прикарпатті ще з часів захоплення Галицької Русі Річчо Посполитою. Але із поси-

ленням тиску феодалів на селянські маси втечі набирають розмаху, стають в центрі уваги місцевих і центральних урядів.

Основними причинами втеч селян було посилення феодально-кріпосницького гніту — захоплення шляхтою селянських наділів, збільшення феодальних повинностей, виснажливий характер орендної системи. Залишаючи рідні оселі, вони переходили в більш сприятливі місця, щоб позбутися гніту і вільно розвивати своє господарство. Утікачі-селяни на досвіді своїх попередників знали, що в нових місцях на якийсь час отримають певні пільги або так звані „волі“ чи „свободи“.

Однак й там шляхта вже не дуже звертала увагу на ці пільги втікачів і поступово намагалася втиснути їх у жорстокі кабальні рамки „старожилів“. Були групові і масові втечі. Королівський люстратор, описуючи Теревовлянське староство в 1566 році, відзначав, що в селі Дубинцях „спустошені 30 четвертей, з яких люди, деякі давно, другі в нинішньому році повтікали“. В 1602 році в одному із документів повідомлялося, що „робітні селяни Клим, Степан Ільчинов'ят, Яцко Шиц, Дем'ян, Тимко Семков'яти і інші втекли із маєтка (села) Загвіздя до маєтків (сіл) Ласковича“.

Тікали селяни із рідних місць через надмірні утиски і пригнічення. Так, у селянина Стеця Слабого із села Станькова, видно із скарги, орендар не лише невинно забирав худобу, а ще й його сина Кузя геть вигнав з села. Кузя Стецевого і Василя Кухнавного „через витягнення з них надзвичайних податків геть із села вигнав“. З цього видно, що шляхтич-орендар був зацікавлений у відході селян, оскільки після того захоплював їх рухоме і нерухоме майно.

До втеч селян доводили й інші фактори — шляхетська міжусобиця, переходи і постійні ворожих чи шляхетських військ, татарські напади, поводи, неврожаї, помори тощо.

Наведемо такий приклад. На початку 40-х років XVII століття з маєтків галицького каштеляна Яна Белзецького втекло багато підданих до села Камінки. Власник маєтку, довідавшись про місцеперебування втікачів, домігся того, щоб, згідно „земельних декретів“, повернути їх. Коли за дорученням Белзецького шляхтичі Павло Могульський і Барталомей Березовський прибули 2

листопада 1642 року до Камінки, щоб заарештувати підданих, то зустріли опір. Втікачі не лише не бажали повертатись в попереднє ярмо, але виступили проти гнобителів із зброєю. Організатором опору селян став війт. А з ним були Криштофор Ткач, брати Михайло і Петрас Сем'янови, Василь Ділина, Тимко і Онуфрій Василевичі, Куналі Демінга і його зять Климон Стась, Іван Сельсовий та інші.

Коли шляхтичі прибули у Камінку, селяни-втікачі, як розповідали очевидці, „на гвалт закликали і вдарили в дзвони і бубни“. Далі вони, озброївшись рушницями, луками, сокирами, шаблями та іншою зброєю, раптово напали на панів. Повсталі поранили багато коней, забрали в шляхтичів усі речі. Далі спіймали якогось з них і поволокли „До ставу, хотіли його утопити“. По шляху його били. Не втопили тільки „побитого, пораненого поволокли до корчми“. При цьому селяни постійно кричали на шляхтича, проклинали його, нагадували про гноблення в маєтках Белзецького.

Однак, цим повсталі не задоволилися, а „взявши пана з корчми, запровадили до замку, колоду на ногу заложили і там кілька разів з рушниць в бік у голову стріляли“. Протягом трьох днів розправились втікачі з гнобителями за всі муки і знущання. Вони нанесли панові шість ран. Невідомо, чим закінчився цей виступ селян-втікачів у Камінці. Але він переконує, як селяни від простого селянського опору-втечі переходили до найвищих форм антифеодальної боротьби — збройної, демонструючи при цьому й певну тактику, організованість, солідарність і сміливість.

Шляхта, форсуючи розвиток фільварків, потребувала постійних робочих рук, тому всіляко запобігала масовим втечам селян. У постановках галицького сеймику показані її дії по утихомиренню селянської міграції. Сеймик, як і деякі інші, просив допомоги в цьому плані від королівського уряду і сейму, вимагав більш гострих законів. У 1622 році шляхта Руського воєводства вимагала від сейму „загострити конституції проти селян-втікачів“.

Погляди шляхти на відхід селян були різні. Та, що вимагала робочих рук у своїх господарствах, намагалася не випускати селян, переслідувала їх втечу, інша шляхта, переважно підгірська,

що пробувала заселяти нові села на просторих територіях, намагалась використати для цього саме селян-втікачів, так званих слободян. Вона сприяла втікачам, затримувала їх у своїх маєтках.

В умовах такої неузгодженості шляхти селяни в XVI-XVII століттях ще більше почали тікати. Частина їх відходила і в міста та містечка, зосереджувалася на передмістях, поповнюючи лави міського пролетаріату. В актах їх називають „комірниками“ або „халупниками“.

Крім цього, шляхта намагалася шляхом заселення гірських околиць освоювати з-під лісу значні площі майже до кордону з Угорщиною, аби запобігти наростанню селянсько-опришківського руху на польсько-угорському пограниччі. Однак наступ феодалів загрожував масовим втечам селян, спустошенням новозаселених осель. На запитання королівського люстратора, чому заселяються найдаліші гірські околиці, калуський підстароста в 1575 році прямо відповів, що „ті люди осаджені тому в лісах, щоби через ту осаду (Ломниця або Небилів) затримати злочинство і розбої, які там часто бувають від границь Угорщини“, і пояснив, що, коли будуть давати більші данини, ті новосели розбіжуться, а та осада могла б спустошитись.

З іншого боку освоювання нових земель в горах винищувало гірські ліси, що зменшувало королівські прибутки. Це помітили королівські люстратори при описі Калуського староства 1569 року і вирішили згодом затримати поширення нових сіл. Хтось із старостинського уряду не випадково зазначив в люстрації староства, що дохід села Вістової „не може бути вічним, бо то село, як ширше розкопається (освоїться) разом з іншими селами, тоді буде і спустошення тих сіл, що згодом буде затримане. Бо також ті села і та волость (Калуська) зовсім вже геть до Угорської границі, де для осторожності і безпеки осади знищення і зруйнування тих лісів мусить бути припинене“.

Безпосередніми освоювачами нових поселень були селяни, а не шляхта. Хоч вона „за заслуги“, „за відважність“ перед Річчю Посполитою отримувала від короля чи старости право на заселення нових територій, все-таки селяни своєю працею вершили справу. Це видно хоч би на прикладах Снятинського староства. В 1630 році снятинський староста М. Плифембський „за відвагу і жичли-

вість“ передав шляхтичу Я. Хромовському „на довічне уживання“ урочище Драгасимів, розташоване між селами Тучапи і Княже, і дозволив йому „осідати людей, скільки потреба“. Рівночасно староста передав для заселення „тієї пустині“ трьох селян з Княжого — Дениса, Матія і Сеня. Селяни розпочали освоєння оселі, а потім їх роди розмножились і розширили поселення. Подібне склалося й в іншому селі староства — Тюдові.

Прикарпатські селяни, починаючи з XIV століття, при втечах в основному брали напрям на Поділля, Наддніпрянщину і карпатську полосу, деколи на Закарпаття і Буковину. Потяг їх на схід пояснюється тим, що на Наддніпрянській Україні постійно відбувалися селянсько-козацькі повстання і там становище селян було легшим у порівнянні з Галичиною. Адже процес закріпачення і ріст феодалних повинностей ішов із заходу і спочатку укріплювався тут.

Відступаючи туди, галицькі селяни-втікачі ставали слободянами або вливалися в козацькі загони. Багато їх зупинялося в Київському, Волинському і Брацлавському воєводствах. Місцева шляхта приймала їх з метою заселити спустошені території, надавала їм права волі, розраховуючи після закінчення строку „вільних років“ одержати від них певні доходи шляхом накладення на них феодалних повинностей. Галицькій шляхті важко було повертати втікачів у родинні оселі. В 1597 році у зверненні до сейму вона вимагала, щоб коронний возний у Київському, Брацлавському і Волинському воєводствах „міг класти позови на утікших селян“.

Іншим центром зосередження селян-втікачів були Карпати. Сюди вони направлялися з різних місць Руського воєводства, починаючи ще з XIV століття. Гори притягали увагу селян тому, що тут у порівнянні з низовинними районами кріпосницький гніт був значно меншим, поселенці тут користувалися волоським правом, не знали важкої панщини. Дана територія лежала на пограниччі Польщі, Молдавії і Угорщини, які жили далеко не в згоді. Військові сутички на пограниччі постійно ставали предметом дипломатичних переговорів. Галицьке селянство, утікаючи з-під гніту свого феодала, зупинялося на пограниччі, в гірських селах Покуття, Буковини і Закарпаття. Втікачі поселялися на правах волі

чи свободи в тому чи іншому маєтку або просто закладали нові оселі „на сирому корені“, тобто освоювали нові околиці.

Такий рух селян-втікачів настільки активізувався, що шляхетський уряд змушений був просити молдавського господаря допомогти цьому. Ось чому 30 листопада 1547 року між польським королем і молдавським господарем була складена умова, за якою галицькі втікачі мали бути видані. Незважаючи на рішучі заходи польського і молдавського урядів, селяни все-таки втікали в прикордонні гірські околиці Галицької землі. У 1612 році, наприклад, селяни „Ключева утікали на Космач“, в далекі гірські села, де ще не було панщини та інших важких феодальних повинностей.

У 50-60-х роках XVI століття в Галицькому старостві виникло вісім нових сіл і одне місто. Це заселення, як свідчили сучасники, відбувалось „на полях“, „на полонинах“, „в лісах“, „на сирому корені“. За даними люстратора, „село Делева засноване над рікою Дністром на землях села Дубівці“, село Угринів „від двох років почало заселяватися в лісі над рікою Луквою, півмилі від Галича, село Ротяни „почало заселяватися років 15 тому на сирому корені“, в селі Луквани „тому чотири роки осіли два кметі на поляні, яка була між лісами над рікою Луквою“, село Угринів „від двох років почало заселяватися при старому селі Новиця в дуброві над рікою Березницею“, село „Небувало або Ломниця років десять тому є заселене над потоком Ломницею на сирому корені, в ній кметі осіли на волоському праві“, містечко Нове Село „почало заселяватися в 1554 р. над рікою Липою“.

НЕПОКОРА СЕЛЯН ТРИВАЄ

Від скарг і втеч, як перших спроб селян захистити себе перед феодалами, кріпаки переходили до більш активних форм опору, передусім — до відмови виконувати зростаючі феодальні повинності. Ця непокора селян в XVI — першій половині XVII століття набрала значного розмаху і загрожувала феодалам зменшенням їх доходів. Шляхта змушена була вживати заходи. 14 грудня 1634 року феодали Руського воєводства, зібрані на сеймику у Вишні, повідомляли сейму, що „хлопи, збунтувавшись,

не хотять державцям здавати повинності“. Всякі надужиття шляхти селяни зустрічали опором, який деколи набував загрозливого характеру.

Наведемо один з яскравих прикладів непокори селян в Березовиці, Угровині і Дубівцях Тереховлянського повіту, що сталася в 1646 році. Села були в приватному володінні відомого на той час магната Я. Замойського. Він особисто не управляв маєтками, а передавав їх час від часу в оренду. За рік до того магнат передав свої „дідичні добра“ в оренду шляхтичам О. Грушецькому, К. Лагановському і М. Серебринському. Згідно з договором, піддани цих сіл „повинні були постійно віддавати послух своєму панові“. До того ж власник маєтку видав універсал, яким примушував селян виконувати всі феодальні повинності. А нові орендарі весь час порушували „старовинні“ норми повинності, збільшували всякі відробітки, в тому числі й важку панщину.

Селяни не погодилися з цим і відмовилися виконувати всякі відробітки. Коли надійшло літо, пора жнив і сінокосів, кріпаки всіх трьох сіл відмовилися виходити на панщину, „не хотіли бути послушними“. Мало того, що хліб висипався з колосся, чорнів і гнив, вони ще й худобу свою випасали на панських ланах і наносили великої шкоди орендарям.

Останні забили тривогу, поскаржилися старостинському урядові, повідомили власника маєтку про непослух селян. Уряд для обстеження подій виділив комісію в складі коронного генерала — возного Ш. Гурницького, шляхтичів М. Мроховського і А. Заб'єцького. Комісари на скаргу О. Грушецького 28 вересня 1646 року прибули у вищезгадані маєтки.

Возний з шляхтою і орендарями закликав у панський двір громаду, аби вивідати причини її опору і примусити виконувати всі феодальні повинності. Вони „наказали“, щоб згідно з контрактом і універсалом (селяни) віддавали пану Грушецькому „послух“, і одночасно запитували повсталих, „для чого вони до цього часу залишились при своєму опорі, через який так багато шкоди в збіжжі, луках сталося“. Громада рішуче заявила комісії, що вона не буде виконувати такої панщини, яку встановили орендарі, а лише таку, яку раніше встановили ревізори під час обстеження маєтку. „Ми твердо, — відповіла громада, — хоч би нам шиї мали

повтинати, не будемо робити панщини такої, яку небіжчикові пану Дрваловському робили, тільки таку, яку приписали нам пани Січинський і Мороховський, ревізори Калуського старости“.

З цього видно, що селяни в минулому протестували проти збільшення панщини ще за час орендування якогось пана Дрваловського. Напевно, цей протест був активний, коли втручалися в нього ревізори Я. Замойського, які встановили таку панщину, на яку кріпаки погодилися. Але з часом інші орендарі порушили цю норму. Виступи селян були настільки активними, що, крім орендного договору, сам власник маєтку змушений був дати спеціальний універсал, за яким зобов'язував їх „виконувати послух“ орендарям згідно з контрактом, „притиснув“ їх до виконання повинностей.

Після розмови з селянами в дворі возний з шляхтою з метою кращого обстеження завданих панові збитків „через хлопські бунти“ виїхав у поле. Він ствердив, що в Дубівцях на першому лані тільки 27 вересня жали жито, але на ньому „мало залишилося зерна в колосі“, та й те випало, а останнє пов'язали в 260 снопах. На другому лані 130 кіп ячменю „погоріло“, а половина колосся випала на землю. На третьому лані внаслідок „несвоєчасного збору“ випала половина зерна, до того ж витоптана худобою.

Після того комісія подалася на панські лани в Березовицю і там також виявила, що половина ярого жита „пізно зжата“, а друга частина „залишилась на пню, почорніла“. Два лани гречки „лежали в покосах, з котрих один був дуже випасений“. Виявилося багато сіна на покосах „в ніщо обернене“. Така ж картина була й у третьому селі. Загалом же на панських ланах виявилось знищеного близько 1000 кіп збіжжя внаслідок „несвоєчасного збору“.

Після обстеження возний склав акт, який заніс до теребовлянських гродських книг. Він у кривому дзеркалі показав причини селянських виступів, затушовував надмірну експлуатацію селян орендарями, відзначав, що ці „великі шкоди через несвоєчасний збір різного роду збіжжя з орендованих ґрунтів сталися внаслідок нестерпної злості і бунту підданих вищевказаних сіл“. Возний діяв на руку орендарям маєтку і слухав їх поради, з їх слів давав опис „селянських бунтів“. Тож не випадково іменував справедливую боротьбу селян „бунтами“, „опором“ і „нестриманою злістю“.

Якщо в королівських маєтках на скарги селян на своїх гнобителів король хоч робив вигляд їх захисту шляхом видання різних „глейтів“, „листів“ і „універсалів“, то в приватних маєтках все вирішувалося самими феодалами, тому не могло бути й мови про задоволення селянських вимог.

Як було сказано раніше, в Галицькій землі розвивалися й промисли. Становище ремісників і селян у них було дуже важким. Тому в XVI-XVII століттях спостерігається спроба протесту ремісників і селян проти надмірної експлуатації. Як ми вже говорили, багато селян працювало на шляхетських солеварнях в гірських околицях Прикарпаття. Власники в погоні за прибутками на промислах ще й збільшували повинності селян. Останні протестували, відмовлялися виконувати панські роботи і так вперто опиралися, що шляхта боялася силою примушувати їх.

Підтвердженням цього може служити реєстр витрат якогось шляхтича С. Кухарського під час виорендування ним маєтків магната М. Потоцького в Межиріччі, Богородчанах, Ляхівцях, Саджаві, Нивочині, Жураках і Старуні. В Межиріччі і Богородчанах основним доходом шляхетських господарств були солеваріння і деревообробка. Трималися вони на найманих бондарях, ковалях, черемниках та феодално залежних селянах. Але якщо наймані робітники отримували хоч будь-яку платню, то селяни змушені були безплатно виконувати досить важкі роботи на солеварнях. Важкими для селян були і так звані повози, коли вони в будь-який час змушені були з сіллю і бочками вирушати в далеку дорогу на Львів. Крім того, вони платили грошові повинності, здавали гонту, яку шляхта продавала на внутрішніх і зовнішніх ринках.

В 40-х роках XVII століття приватні маєтки магната М. Потоцького орендував шляхтич С. Кухарський. В погоні за великими доходами він посилив гніт над селянами і вони запротестували. Орендар скаржився, що через „недобрані чинші протягом двох років“ він втратив 1640 злотих доходу. А ще селяни не повернули йому 564 злотих „позичених довгів“ за сіль, збіжжя й інші речі, недодали орендарю 16400 „купних і чиншових гонтів“.

Як видно із скарги орендаря, селяни не слухали його і виконували панські роботи „коли самі хотіли“, і цим висловлювали

свій протест. Селяни відстоювали свої права так вперто, що орендар не смів силою змусити їх, боявся за своє життя. Через те він змушений був винаймати людей вивозити сіль до Львова, витратив на це понад 4 тисячі злотих. Це, видно, був крайній захід.

Зустрічалися випадки збройної боротьби селян з власниками солеварень. У 1628 році „громада хлопів“ з гірського села Монастирчани в кількості 200 чоловік брала участь в нападі на повіреного галицького старосту, який „їхав на соляні бані“ в Маркову і Молодків. Селяни, засівши на дорозі, „з киями, каміннями, вже на то добре приготованими... били, товкли, як їм лише подобалось, пана“.

Проти наростання феодального гніту протестували не лише селяни, які обслуговували солеварні, але й кваліфіковані ремісники, в першу чергу „зваричі“. Вони відходили з солеварних центрів і в пошуках роботи кочували повсюди, навіть включалися в антифеодальну боротьбу. Вже в кінці XVI — першій половині XVII століть часто зустрічаємо в актах виступи „зваричів“. У 1637 році стало відомо, що в наступі на замок магната Балабана в Перегінську брало участь 400 людей „зваричів і опришків“ з різного роду зброєю, гарматами, гаківцями. З опису здобуття замку видно і вмилу тактику, яку застосовували опришки і зваричі в цьому наступі.

Якщо частина зваричів виділялась з своїх солеварень і досить великою групою кочувала по Прикарпаттю, збройно діяла проти шляхти, то інша група цих же ремісників на місцях чинила опір феодалам. Яскравим виявився й опір долинських зваричів у 1567 році. Тоді жупник прикарпатських солеварень вдруге із комісією прибув до Долини з мандатом короля, аби змусити волинських зваричів продавати державі сіль по не вигідній для них ціні.

СЕЛЯНИ БЕРУТЬСЯ ЗА ЗБРОЮ

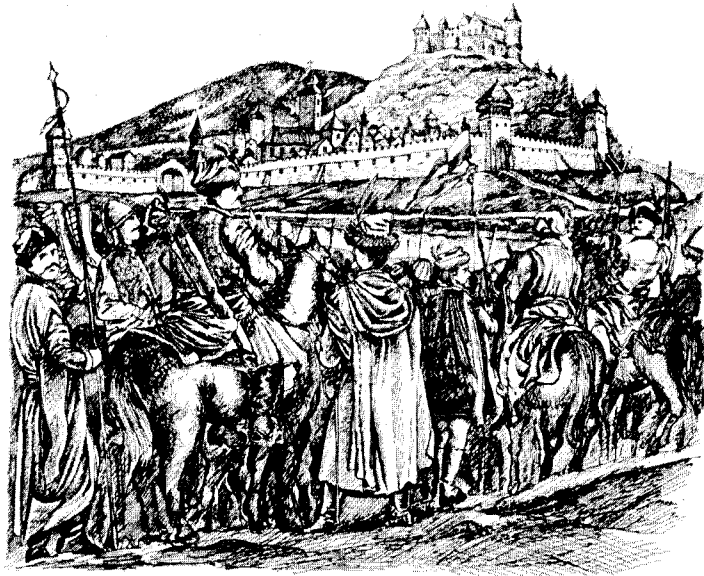
кінця XVI — початку XVII століть активізувалися селянські збройні виступи, бо люди переконалися, що простими скаргами та втечами від феодалів не зможуть полегшити

свого становища. Поштовхом до антифеодальної боротьби були селянсько-козацькі війни на Україні під проводом К. Косинського і С. Наливайка. Шляхта Галицької землі тривожилась цими селянсько-козацькими рухами і вимагала від сейму та короля зміцнювати фортеці, кріпості і замки.

В першу чергу активізувалися селяни Тереховлянського повіту. Вони перейшли до більш рішучої боротьби з гнобителями, стали палити панські маєтки, фізично розправлятися із шляхтою, атакувати її в маєтках, на шляхах тощо. В 1587 році взялися за зброю хлібороби села Семенова. Сталося це так. Якийсь шляхтич Ношовський, власник села Гуменця, в пишній одежі і з зброєю проїжджав із сином і слугами через Семенів до Підгайчиків. Шляхтич звернувся до селян, „щоб йому вказали дорогу“. Але ті не лише не показали дороги, але, як записано в актах, „всі силою раптово кинулися“ на пана і його слуг, побили їх, одного із слуг захопили із зброєю, забрали в них багато речей.

Як це вже підкреслювалося раніше, антифеодальний опір селян нарастив від нижчих форм боротьби — скарг, втеч, відмови виконувати феодальні повинності — до вищих і навіть до збройного виступу. Для прикладу візьмемо Букачівський ключ. У 1594 році частиною Букачівець на правах оренди правив шляхтич Косаковський. Він жорстоко поведився в орендованому маєтку, й тому проти нього виступили міщани цього населеного пункту і селяни сусіднього Чагорова. Сам орендар скаржився перед гродським урядом в Галичі і показував реєстр збитків, яких він зазнав через непослушність підданих. Але цим не задовольнилися експлуатовані і діяли більш енергійно. В панській скарзі значилося, що деякі селяни з Чагорова „на горло відповідали“, тобто погрожували вбивством, а міщани Букачівець посікли панських слуг, „які рани... показували згодом комісії з галицького гроду“.

Інокли селяни вбивали ненависну шляхту на шляхах. Наприклад, у 1598 році пан Є. Гнатівський був убитий на дорозі між селами Застіноче і Дороговом. Запідозрили в цьому „робітного“ Онишка Семеновича із Застіноча. Останній признався, що вбив у лісі шляхетського вояку, спочатку ранив, а потім „штихом горло проколов“. Характерно, що так розправлялися селяни не лише з шляхтою і орендарями, але й з своїми селянами-багатіями, які не

*Загальне ополчення шляхти Галицької землі під Галичем.
Художник Мирослав Гаталевич*

менше експлуатували односельців. Це свідчить про те, що в середовищі селян росли соціальні протиріччя.

Шляхта Галицької землі, феодалі інших провінцій Речі Посполитої боялись за свої маєтки, тому нерado відправлялися в ополчення чи на наради. Бо, коли вони вибували з маєтків, селянство активізувало свої виступи. З цієї причини 14 травня 1587 року галицька шляхта відмовилася їхати на елекцію до Варшави.

У 1607-1608 роках селянські рухи надзвичайно активізувалися, повсталі масово знищували шляхетські маєтки, вбивали своїх панів і орендарів. У зв'язку з цим уряд Галицької землі змушений був поспішно скликати нараду, на якій було вирішено розробити заходи самооборони перед наступом селян. 15 вересня 1608 року шляхетське „лицарство“ згуртувалося в Галичі на сеймик. У постанові цієї наради відзначалося збільшення небезпеки від свавілля люзних людей, які розбивали і знищували шляхетські маєтки, говорилося, що вони згуртовуються.

У відповідь галицька шляхта вирішила застосувати постанову Подільського воєводства кінця XVI століття, метою якої було найбільш жорсткими заходами придушити наростання селянського руху. Шляхом репресій каральним загонам і судовим інстанціям дозволялося придушувати найменші прояви непокори селян. Пильну увагу феодалі звертали на розорені маси селян, на так званих люзних людей, намагалися не допустити спілкування селян з повсталими, примушували підданих виявляти незадоволених, ловили замішаних в антифеодальній боротьбі, поспішно судили і страчували їх.

Галицька шляхта просила також допомоги від центрального уряду, поскільки небезпека, на її думку, загрожувала всій Речі Посполитій, звернулася і до коломийського та галицького старости С. Влодика, щоб каральними загонами придушив „свавільних людей“. Вона й організувалася в ополчення під проводом старости, надавши йому необмежені повноваження.

Масова ж боротьба галицьких селян розгорнулася напередодні народно-визвольної війни 1648-1654 років. З середовища повсталіх висуваються видатні керівники. Найпомітнішими серед них був Гнат Височан та його син Семен. З їхніми іменами зв'язаний народно-визвольний рух на Прикарпатті.

Щоб зрозуміти роль Семена Височана у повстанні трудящих мас галицького краю, слід з'ясувати, ким були він і його батько за соціальним походженням. Тим більше, що деякі історики замовчують це або навмисне перекручують. Одні вважали, що Семен Височан прибув восени 1649 року з Наддніпрянщини з козацькими загонами Хмельницького, інші відстоюють думку, що Семен, як і його батько, місцевого походження, на що прямо вказують тогочасні акти. Однак погляди їх розходяться в питанні соціального походження Височанів. Хто Гнат Височан — шляхтич чи селянин?

Відомий дослідник галицького села В. Лозинський, спираючись на першоджерела, твердив, що Гнат Височан — „селянин багатий і гордий, який живе як шляхтич, сміється з старостинської влади і, як малий королік, тримає цілу околицю в залежності і страху“. Він показує, як з простого селянина, „осадчого“ Височан висувається у керівники повсталіх мас. Цю думку підтримали й інші дослідники, назвавши Височана визначним діячем Покуття.

Селянське походження Височанів намагався заперечити історик В. Липинський. Всупереч джерелам він робить Височана не лише польським шляхтичем, а й надає йому місію піонера польської колонізації. Так і пише, що Височан — „типовий шляхтич“, осадник, побережник, перший з того легіону найзаслуженіших піонерів колонізації наших (польських) земель, за якими щойно пішли державці, економи, старости“. Насправді ж, як свідчать першоджерела, батько і син Височани родом із села Вікторова, що було в складі галицького староства, походило з селян. На це вказують тогочасні повідомлення. Кілька шляхтичів в одній із скарг протестували „проти робітничого Ігната Височана, батька і Семена, його сина, — підданих його королівської милості з с. Вікторова“. Шляхта обурювалася також тим, що Височан заснував у селі Боднаріві бровар і корчму, „чого плебеям забороняють коронні права“.

Без сумніву, Гнат Височан належав до заможних селян. Він — осадчий, за допомогою селян засновує „на сирому корені“ село Слободу Височанську. Про початкову його діяльність В. Лозинський писав так: „Височан був спочатку осадчим, належав, отже, до чисельного на той час класу підприємливих селян, які за привілеями дідичів або старост трудилися спеціально утворенням нових осель „на сирому корені“, приваблюючи селян з густіших населених околиць, обіцяючи свободи і вільності кільканадцятирічно „кочуючи“ селян — тобто улегшуючи їм утечу з-під іншого підданства“.

Але в заснованій ним Слободі Височанській Гнат Височан залишався недовго. Скоро „з певних причин, із злості і гніву на галицького старосту умисно селянам казав розійтись“, а сам перейшов на околиці Боднарова. Докладні причини цього переходу невідомі. Дослідники пояснюють це загостренням стосунків між Височаном і галицьким старостою, який „не давав йому жити абсолютно так, як той хотів“. Правдоподібно, що староста, знаючи селянське походження Височана, не закріплене шляхетськими привілеями, намагався звести його до простого підданого. Старості в цьому допомагала місцева шляхта. Звідси й треба шукати ключ упертої боротьби, яку вели Гнат і Семен Височани проти місцевої шляхти спочатку у Височанській Слободі, а згодом й у Боднаріві.

Старості і шляхті нелегко було звести Височана до становища покірного селянина, бо був він популярним серед простого наро-

ду, з яким зблизився ще під час освоєння нових осель. Як видно з авторитетних джерел, він, маючи „спосібних і багато людей, на це приспособлених“, організовував часті наскоки на панські заго-ни, які повертались із нападів, звільняв бранців, захоплював здобич і ставав ще популярнішим у народі. Осівши під Боднарівом, Гнат Височан самовільно побудував бровар, корчму, а за селом, „за рікою межі лісом, — простий двір величиною на кілька пострілів з лука“. Маючи великі дружини, які, очевидно, організував з різних селян-втікачів і визволених бранців, він не підкорявся нікому і управляв маєтком на власний розсуд. Шляхта скаржилася, що він „жодної зверхності над собою не хоче мати і взагалі вільності собі навіть більші, ніж шляхетські присвоїв“.

Завдяки наполегливій праці в маєтках та багатій татарській здобичі старший Височан розбагатів, його двір став ніби військовою фортецею, де зосереджувалися добрі дружини і, як записано в актах, „багато людей на то приспособлених“. Це надзвичайно цікаве явище в історії Галицької землі, де серед великих груп середньої і дрібної шляхти виростав на очах популярний в народі селянин. Він мав зв'язки з галицькими опришками. Не випадково шляхта підозривала його в тім, що він побудував двір „на стороні від людей, на підозрілому місці, що там вільно міг тримати зв'язки з розбійниками і опришками“. Так, в своїй боротьбі з шляхтою Височан спирався на селян і опришків. У жовтні 1626 року, „зібравши навмисно всякі громади людей з різних сіл та опришків, з якими тримав зв'язок, розсадивши їх по різних місцях,“ він з ними в'їхав до Боднарова, щоб розправитися з місцевою шляхтою.

В такій обстановці підростав його син Семен. Про час його народження і дитинство не відомо нічого. Вперше про нього в 1626 році згадують в одній із скарг шляхтичі Сулятинські і Боднарівські. Вони пишуть, що Гнат Височан голосом дзвону підняв підданих у Боднаріві, а коли ті зішлись, наказав своєму синові Семену убити шляхтича Сулятицького. „За батьківським наказом“ Сем або Семен дійсно кинувся на шляхту, але його здержувала дружина. Ріс Семен в умовах постійної боротьби з шляхтою і татарами, набирив досвіду і практики, що пригодилося йому в майбутній діяльності. З початком визвольної війни 1648 року він очолив народний рух на Галицькій землі.

Підготовлений у військовому відношенні, Семен Височан з першими перемогами цієї війни на Придніпрянщині під проводом Б. Хмельницького вступив у боротьбу з усією галицькою шляхтою. Як відзначали шляхетські сановники, галицькі селяни і опришки були тією ударною силою, яка під керівництвом досвідченого ватажка могла підняти повстання не менше, як на Наддніпрянщині.

ОПРИШКІВСЬКИЙ РУХ

Однією з форм збройної боротьби прикарпатських селян було опришківство. В силу соціально-економічних умов краю, в результаті розбудови шляхетських замків і фортець, цих опорних центрів феодального панування та зосередження військових сил, селяни-гуцули використовували партизанський спосіб боротьби, особливо поширений в гірських околицях.

Походження і значення терміну „опришок“ ще й досі не розв'язане в історичній літературі. Є різні думки. На наш погляд, назва „опришок“ походить від латинського слова „опресор“, тобто порушник, пригноблювач, знищувач (шляхти). Відомо, що в XVI — першій половині XVII століть офіційною, адміністративною і судовою була латинська мова. В судовій термінології „опресором“ вважався той, хто пригнічував або знищував когось, в даному випадку шляхту. В галицьких, перемишльських, жидачівських і сяноцьких гродських книгах часто можна зустріти вислови „опресує“, „опресувати“ — в розумінні пригнічувати, знищувати когось. Згодом це слово стало розмовним.

Назва „опришок“ поширювалась лише на ту частину селянства, яка в результаті посилення феодально-кріпосницького гніту була найбільш розорена і вступала на шлях активної збройної боротьби. За словами І. Франка, „поневолений, битий, кривджений підданий, не можучи знайти ніде легші і справедливості, тікав у ліси, в гори, приставав до купи таких самих очайдухів, і хоч чув над собою в кожній хвилі загрозу смерті, все-таки рад був під тою загрозою прожити свobodно, а надто ще мститися на своїх кривдниках“.

Опришківський рух був породжений виключно соціально-економічними причинами, тому все опришківство за своєю суттю є

виявом народних прагнень до зміни пануючих порядків. „В атмосфері повної темноти і пригноблення жив цей люд (гірське селянство — В. Г.), ніби в мряці. Особам більш живої вдачі, що прагнули до руху і зміни, залишилась тільки одна дорога — опришківство, розбійництво, жебрацтво і загалом життя нестале, нелегальне, але вільне. Була це теж одинока на ті часи форма народного протесту проти пануючих суспільних порядків“, — писав далі Каменяр.

Селяни низовинних околиць Галичини, Закарпаття і Буковини втікали від феодального гніту і переслідувань в такі місця, куди не досягала повною мірою влада панів. Це були малодоступні і малозаселені гори з важкими для переходу скелями, глибокими печерами, непрохідними лісами і широкими полонинами. Вигідні природні умови створювали міцну базу та ставали опорним пунктом для діяльності скривджених повстанців. Карпатські гори були своєрідними бастіонами, що надійно захищали народних месників в їхній антифеодальній боротьбі.

В Карпатах перехрещувалися кордони трьох держав — Польщі, Угорщини і Молдавії. Це давало можливість повстанцям вільно переходити з однієї країни в іншу. Опришки, уникаючи переслідувань, переходили державний кордон тільки їм відомими стежками і потрапляли в сусідню країну, де завжди могли сподіватися на підтримку і допомогу побратимів. Інколи вони виступали разом проти переслідувачів або місцевих феодалів. Завдяки такому маневруванню опришки легше уникали переслідувань.

Карпати в XVI-XVIII століттях фактично були в руках опришків, і феодали боялися проживати навіть у підгірських околицях, не говорячи вже про самі гори, де господарем був пастух на полонині і озброєний опришок, який у першу-ліпшу хвилину злітав з гір для помсти панам. „Що говорити про опришків, — повідомляла на сеймі галицька шляхта в середині XVIII століття, — які завдяки добрим природним умовам карпатських гір розмножилися як смоки в яскинях, нападають і, обібравши людей (шляхту — В. Г.) у маєтку, приводять їм смерть“.

Впевнено можна говорити, що опришківство оформилось на Гуцульщині в антифеодальне вогнище тільки у XVI столітті. Термін „опришок“ згадується в 1529 році, а потім все більше зустрічається в актових матеріалах наступних століть. З цього

приводу галицький етнограф В. Гнатюк писав: „... Коли розпочалося опришківство, того не знаємо: з актив, оголошених д-ром Бальцером, видимо, що воно існувало вже в XVI ст.“. Такої ж думки дотримується радянський історик К. Дракохруст. З цим, на нашу думку, не можна не погодитися.

У XVI столітті рух опришків поширився на Галицькому Прикарпатті та Поділлі. На жаль, про розвиток його в цей період до нас дійшла невелика кількість джерел. В середині століття основним центром його розгортання стало Покуття (переважно Гуцульщина), Сяноцька і Перемишльська землі, в тому числі і Лемківщина.

У гірських околицях Галицької землі, як вже зазначалося, здавна збиралися селяни-втікачі з низовинних місцевостей. Зі зброєю в руках вони невеликими загонами чинили наскоки на феодалів і за допомогою своїх сільських побратимів розправлялися з ними. Особливо активно діяли гуцульські опришки на пограниччі Польщі і Молдавії. Допомогу надавали їм буковинські опришки. Щоб придушити опришківський рух на польсько-молдавському пограниччі, молдавські господарі і польські королі уклали договори. В договорі від 30 листопада 1547 року зазначалось, що опришків „мають карати на місці (виступу), а втікачів-підданих треба видавати“.

Безперервні виступи опришків у різних місцях Гуцульщини, їх зв'язки з закарпатськими і молдавськими побратимами та селянами являли собою велику небезпеку для місцевої шляхти. Щоб запобігти їй, застосовувались різні заходи самооборони. Шляхта Руського воєводства, зібравшись на нараду в січні 1587 року, якою керували магнати Галицької, Перемишльської і Львівської земель, у зв'язку з нападами опришків ухвалила „чинити справедливість“, тобто направити проти них військові сили.

Прикарпатська шляхта звернулася також до короля з проханням вжити заходів. 4 січня 1580 року король спеціальним універсалом наказував „карати свавільних людей на пограниччі“. Потім він видав новий універсал про приборкання народного руху на буковинсько-галицькому пограниччі. З цього видно, що до короля постійно надходили скарги від шляхти з молдавського кордону та неодноразові прохання молдавських господарів „втихомирити“ опришків.

Польський і молдавський уряди вирішили відновити діяльність спільної молдово-польської комісії у складі найбільших феодалів з обох сторін, яка мала „спільно чинити справедливість“, покласти край виступам опришків як на польському, так і на молдавському боці.

Проте повстанський рух не спадав і у 80-х роках XVI століття охопив більшу частину Руського воєводства, особливо Гуцульщину. Уряд на вимогу шляхти змушений був поставити це питання на обговорення сейму. В 1588 році він прийняв окрему статтю в справі придушення опришківського руху. Він юридично узаконював прийняті заходи старостинських судів по придушенню опришків. Королівський староста разом з потерпілим паном мали право розправлятися над спійманим повстанцем.

Сейм мотивував цей захід тим, що „шляхта Руського воєводства не лише на дорогах, але й вдома переносить небезпеку від опришків“. Але й ця сеймова постанова не зупинила розвитку повстання. В 90-х роках шляхта вирішила застосовувати ті самі заходи, які були прийняті раніше. На придушення опришківського руху були спрямовані ухвали загальноруського Вишенського сеймику 1592 і 1593 років.

Особливого розвитку опришківський рух набув у першій половині XVII століття. Основними вогнищами і далі залишалися на заході Сяноччина і Лемківщина, а на сході — Покуття. Польський історик В. Лозінський твердив, що „Галицька земля була властиво країною опришків, особливо відомим залишалось Покуття“. В 1602 році в околицях Яблунова, що на Гуцульщині, діяв із своїми помічниками опришок Гричовин. Трохи згодом в цих місцях діяв загін опришків із села Березова та інших віддалених осель. Схоплені з цього загону опришки були засуджені до страти.

В 1605-1608 роках антифеодалні виступи галицьких опришків ще більш активізувалися, і шляхта була змушена з цього приводу зібрати спеціальну нараду-сеймик. В його ухвалі вказувалося, що „свіжо і щоденно збільшується небезпека від опришків“, які знищують панів і їх маєтки. Щоб запобігти цьому, галицька шляхта вирішила прийняти в себе ухвали, подібні до тих, що раніше діяли в Подільському воєводстві. Було доручено галицькому й коломийському старостам, великому землевласнику С. Влодику „розганя-

ти“ опришків, „негайно їх ловити і карати“. Але і ця грізна постанова не змогла припинити рух опришків. У 1618 році в одному з повідомлень сучасника говорилося, що „опришки і молдавани“ постійно діють у подільських краях і в снятинській пущі.

Значно активізували свої удари й опришки в Коломийському повіті. У 20-х роках XVII століття вони нападали на шляхту не лише на шляхах, але й у маєтках. Так, у 1623 році шляхтич Станіславський не зміг прибути до Галича через небезпеку від опришків, які діяли в цих краях. В ті роки на Гуцульщині діяв опришківський загін під керівництвом молдавського ватажка Гриня Кардаша. Йому допомагали селяни з галицьких сіл, і зокрема з Пнів'я. Загін, в якому брали участь до 40 чоловік, на чолі з Кардашем і Чурилом в 1621 році за допомогою панських слуг та селян знищив найбільший на той час на Прикарпатті шляхетський замок Пнів'я, яким володіли магнати Куропатви. Повстанці захопили багато майна і цінностей, вчинили розправу над господинею.

Судові протоколи, складені після захоплення членів цього загону, дають багато цікавого матеріалу про діяльність покутських і молдавських опришків. Виявляється, що на Буковині, яка належала до Молдавії, в околицях Дорогойова і Сучави у боротьбі з молдавськими феодалами прославився загін опришків на чолі з Петром Гречином. В 1621 році він, очевидно, на прохання гуцульських опришків і селян, як записано в актах, „дозволив їм іти на Русь“, тобто в Галичину під проводом Гриня Кардаша. Прибувши із загоном на Покуття, Кардаш почав розправлятися з місцевими феодалами. Йому допомагали панські слуги, а також селяни навколишніх сіл. Так, Степан Букласко, „перший розвідник і помічник“, який раніше був „слугою в дворі у Пнів’ї“, добре вивчив обстановку фортеці і підказав молдово-гуцульським опришкам, як здобувати укріплений замок. Під час нападу замкова сторожа, яка складалася з селян-бідняків, не лише не чинила опору, а навіть показувала, „де спить пан“.

З гуцульськими опришками підтримували зв'язки видатні ватажки народних рухів на Прикарпатті, в тому числі й Гнат та Семен Височани. Проте власті не припиняли боротьбу з опришківським рухом, старалися перешкодити спільній боротьбі прикарпатських, угорських і молдавських опришків. Король у 1618

році наказав закрити всі дороги, які ведуть з одного боку Карпат на другий. „Наказуємо неодмінно, того хочемо, — писав король, — щоб ви (шляхта) спільно за це взяли і згадані місця, тобто всі броди, шляхи, переходи, стежки, якими був звичай їздити возами і кіньми та ходити пішки з Угорщини до Корони і Семигородської землі, а також на Волощину, — зарубати, замести, закинути... Нікого з Угорщини до наших держав не пускати“.

Подібні королівські універсали і мандати, спрямовані проти опришків, з'являлися майже щороку, але вони не давали бажаних результатів. Рух опришків зростав разом з погіршенням соціально-економічного становища селянства. Якщо в східному Прикарпатті гуцульські опришки діяли в тісному зв'язку з молдавськими побратимами, то в західному їм допомагали польські й угорські. Так проявлялася єдність у боротьбі пригноблених мас українського, молдавського, угорського і польського народів проти своїх поневолювачів. Однак рух опришків, що виник у XVI і розвивався в першій половині XVII століття, набув ще більшого розмаху в період народно-визвольної боротьби українського народу в 1648-1654 роках під проводом Богдана Хмельницького.

СОЦІАЛЬНІ ВИСТУПИ МІЩАН

Вслід за селянами дух непокори став охоплювати й трудівників прикарпатських міст. Часто вони відмовлялися виконувати феодальні повинності на користь старостинського уряду та католицького духовенства, нарешті почали збройно виступати проти шляхти та урядовців. В 1604 році міщани Горожанки спільно із селянами вночі напали на хату в'їта, щоб розправитись із шляхтичем Л. Боровецьким і його слугами. Повсталі побили слуг, ув'язнили пана, забрали багато їхніх речей і зброї, а також різні документи, сеймові привілеї.

В 1608 році мешканці Коломиї скаржилися на шляхтичів-державців за те, що ті найжджають на міські ґрунти, знищують огорожі, сіножаті і збіжжя, захопили на полях біля 300 штук худоби, в тому числі 80 робочих волів. До того ж свавільні шляхтичі „порунали“, „посікли“ пастухів, а деяких захопили і десь поділи.

Цікавим був виступ коломиїських міщан і в 1613 році. Вони „великою громадою“, запасшись різною зброєю, напали „на власну діличну маєтність“ Шепарівці. Через своїх розвідників дізналися, що шляхтич Т. Блюдницький, який брав участь в інтервенції проти Росії, їхав возом: до Коломиї, а звідтіля з грішми мав направитися до Львова. Міщани за допомогою селян спіймали слуг-побережників, побили їх, а потім „раптово-великим гуртом наїхали на село Шепарівці“, схопили по дорозі шляхтича Голодницького і завели в ліс. Там якийсь православний піп Г. Офереєво відвів пана в бік, „примушував його (пана) буком і різними погрозами, щоб вклякнув на землю із ядовитим наріканням проти католицької віри, висповідався“. Після сповіді піп спочатку рогаминою вдарив у груди і пробив пана, а потім розлючені повстали „великим гуртом припали, хто як міг і чим міг сікли, кололи, жорстоко товкли“. Проте повстали цим не задовольнилися. В кількості 400-500 чоловік вони „за спільною намовою“ завезли мертвого шляхтича між болота і втопили. Вони також убили двох панських слуг, потопили в бочках. Така розправа повсталих над паном — акт класової помсти. Збройний виступ коломиїських міщан — один із найбільших в низці заворушень селян і міщан Руського воєводства на початку XVII ст.

Подібним чином розправлялися міщани і в інших місцях Галицької землі. В 1631 році виникли великі спори між галицькими горожанами і католицьким ксьондзом К. Забешавським. Конфлікт полягав у тому, що ксьондз-плебан, будучи власником галицького передмістя Залукви, за допомогою орендарів намагався „в ніщо обернути міщан“, забирав у них воли, корови, гроші, домашні речі, витягав незаконні десятини, нарешті, в'язнив їх, кував у кайдани і примушував викуплятися, всупереч міським привілеям захоплював міські ґрунти, чинив усяке інше беззаконня. Міщани не витримали такого гніту і відкрито виступили проти католицького сановника.

Вони зуміли перетягнути на свій бік передміщан, які були „діличними підданими костьола“, заборонили їм виконувати будь-які повинності і цим завдавали ксьондзу великої шкоди. Ксьондз скаржився, що міщани, „привласнивши собі передміщан, і, як звикло, побунтували їх і заборонили останнім виконувати всякі роботи і

послуги“. За твердженням ксьондза, внаслідок того, що міщани „взяли і видерли“ передміщан та заборонили робити послуги, костьол зазнає щорічно більше як на 1000 злотих шкоди, від чого все більше „костьол і плебанія зубожіє“. До того ж міщани забрали костьольні поля. З актів видно, що ще в 1628 році міщани і передміщани спільними силами піднімали заворушення, виступали із зброєю в руках. Керівниками того бунту були якісь Худік і Андраха. Боротьба галицьких міщан і передміщан проти гніту католицьких сановників велася під керівництвом самих міщан.

Подібна боротьба проти економічного наступу католицьких ксьондзів мала місце і в інших містах Галицької землі. В 1641 році Снятинський міський суд судив міщанина Ленарда Кравця за вбивство ксьондза Сімона Сіверського, снятинського коменданта. Зі слідства випливає, що Ленард Кравець убив ксьондза з помсти за поранення. Підсудний про причину свого вчинку чітко відповів: „Мене ніхто не нараджував, але я з жалю то вчинив, за те, що мене той ксьондз Сімон Сіверський — снятинський комендант, поранив у голову“. Суд засудив винного на смерть. Спочатку йому було відрубано обидві руки, а потім почетвертовано.

Масові виступи селян і міщан спостерігалися в 40-х роках XVII століття в усьому Снятинському старостві. Причина одна і та ж: староста і його слуги в погоні за доходами порушували встановлені норми феодальних повинностей, вели себе безконтрольно, використовуючи при цьому всю старостинську владу. Міщани і селяни староства звернулися до короля зі скаргою. Королівський уряд, щоб заспокоїти їх, видав їм спеціальну письмову петицію („глейт“), в якій дозволив пригніченим „бути вільними від сили і претензії“ старости. В зв'язку з цим міщани і селяни відмовилися виконувати на користь старости будь-які феодальні повинності і, як записано в акті, „зараз після того глейту побунтувалися“.

Переляканий снятинський староста П. Потоцький, бачачи наростання міщансько-селянського опору, негайно поскаржився королеві і просив допомоги в утихомирненні руху повсталих. Король, бачачи таке загрозливе становище на молдаво-польському пограниччі, 27 листопада 1646 року видав універсал до снятинського міського уряду, а також до „всіх міщан та іншого поспільства, які замешкують де-небудь в самому Снятині і в околицях

міста“. В універсалі король говорив, що до нього „дійшла відомість“, що міщани і селяни, отримавши попередній глейт, побунтувалися. Далі звертався він до бунтівників, пояснював, що „та оборона нашого глейту не видана для того, щоб ви мали виламуватись із обов'язкових робіт, тягарів і належних повинностей“, виданий він тільки для того, щоб запобігти всяким порушенням і надмірностям з боку снятинського старости. „Тому тим нашим листом, — попереджував король незадоволених, — наказуємо вам (міщанам і селянам) суворо припинити бунти і виконувати повинності, які здавна належать нашому снятинському державцю і в ніякій мірі не заслоняться тим глейтом, і у всьому цей наш наказ будете виконувати“. Отже, новий королівський універсал фактично анулював попереднє рішення. Щоб приспати увагу і домогтися заспокоєння непослушних, король вдається до хитрощів і переконує міщан та селян підкоритися волі королівського уряду до полагодження спорів королівським судом. „То чинити будете доти, — наказував король, — поки межі вами і снятинським старостою наш королівський суд не винесе відповідний декрет. Але своїх обіцянок король і не думав виконувати. Він навіть не згадував про термін полагодження спору в суді. Зате не забув в кінці універсалу гостро попередити непослушних: „Наказуємо вам вдруге в усьому підкорятись своєму старості під загрозою суворої кари в разі невиконання нашої ласки“.

Українське галицьке міщанство, починаючи з XVI століття, відстоювало свої права в міському самоуправлінні, боролось проти насильства міського патриціату. Це була опозиція міщан проти національного гніту, своєрідна форма національного протесту. Завдяки стійкості і солідарності українських міщан, які склали основну масу населення, в деяких містах українці утримували в своїх руках владу. Прикладом цього може бути Рогатин. Тут у 1614 році міський магістрат складався з 10 українців: Молябургомістра, Степана Пастернака, Якова Яновича, Андрія Князівського — радників (райців), Станіслава Презнінського, Степана Коцана, Семена Котовича, Сеня Калиновича, Федора Перебігайла, Якова Пекарського (присяжних).

Цікаво, що магістрат Рогатина підписувався під документами українською мовою в діловодстві міста. Зрозуміло, що такий

склад уряду в першу чергу захищав інтереси українського населення. Коли в 1630 році шляхетська хоругва при вибиранні військової данини допустила насильство в Тереховлі, на захист міщан виступив міський уряд на чолі з війтом Яцком Саф'янком.

Стабільне становище українців у міському уряді Рогатина пояснюється підтримкою його Рогатинським братством, яке почало діяти з 1592 року і мало великий вплив на економічно-політичне та культурне життя міста. Воно спільно з іншими українськими братствами успішно боролось проти польського патриціату.

Така боротьба проходила в меншій чи більшій мірі по всіх містах Прикарпаття протягом другої половини XV — першої половини XVII століть. Боротьба українських міщан за участь у самоуправлінні міст — важлива сторінка в історії західноукраїнських земель. Вона свідчила про безперервний протест українського населення проти іноземного католицького засилля, проти позбавлення прав місцевого люду і посилення соціального і національного гніту.

Характерно, що найбільш яскравою ця боротьба видалася в стародавніх містах — Судовій Вишні, Львові, Дрогобичі, Городку, Рогатині, Тереховлі, де протягом попередніх століть склалися міцні старозвичаєві традиції в середовищі українського населення. Опираючись на старовинне право, привілеї, надані ще галицькими князями і підтвержені польськими королями, західноукраїнські міщани не здавали позицій іноземним католицьким пришельцям в економіці, політичному і культурному житті міст. Впертою боротьбою вони відстоювали свою віру, людську гідність, були активними у всіх ділянках міського життя, в тому числі — в міському самоуправлінні.

Важливою опорою в нелегкій боротьбі з міською шляхетсько-польською верхівкою, яку підтримували місцеві і центральні уряди Речі Посполитої, прикарпатському міщанству були православні братства Галича, Рогатина, Стратина, Коломиї. Вони гуртували навколо себе опозиційне місцеве населення і шляхом поширення освіти та науки сприяли росту самосвідомості українського народу, вносили той головний фермент, який став

запальним факелом впертої соціальної народно-визвольної боротьби, що точилася майже в усіх містах і селах західноукраїнських земель.

Саме цим можна пояснити, чому галицьке міщанство так активно включилося в народно-визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького, спільно з селянами восени 1648 року підняло повстання народних мас Західної України, основною ареною якого стало Прикарпаття, де народне повстання очолив прославлений Семен Височан.

ЗАПОРІЗЬКІ КОЗАКИ НА ПРИКАРПАТТІ

Наростання селянсько-козацької боротьби на Правобережжі в кінці XVI — початку XVII століть постійно лякало галицьку шляхту, адже вона не тільки впливала на піднесення селянсько-опришківського руху в краю, а й безпосередньо загрожувала наскоками козацьких загонів. В постановках галицького сеймику того часу відбито цей страх польських феодалів перед козацькою небезпекою. Так, 8 лютого 1590 року в спеціальній інструкції вони просили сейм „загамувати“ сваволу низових козаків, тримати їх у дисципліні.

Проте на початку 1590 року запорізькі козаки з Подніпров'я — основного вогнища повстань — почали проникати окреми-

Обкладинка каталога виставки творів автора, присвяченої 500-річчю виникнення Запорізького козацтва (1992). Художник Ігор Деркач

ми загонами на галицьке Поділля з боку Теревовлянського повіту. Під час цих походів вони допомагали селянам громити панські маєтки, нищити шляхту і ненависних католицьких ксьондзів. Панство знову затривожилось і стало просити в короля захисту. 12 червня того року король Сигизмунд III видав універсал, яким наказав Теревовлянському старості „задержати козаків“ і таким чином „до кінця заспокоїти“ виступи селян, а сейм спеціально прийняв статтю про „порядок з боку низовців з України“.

Але це не допомагало. Галицька шляхта все з тривогою повідомляла, що внаслідок „сваволі низових козаків“, які нищили королівські і її маєтки, поширювалася небезпека на інші землі Речі Посполитої і передовсім на Прикарпаття. Вона вимагала від сейму більше фортифікувати і зміцнювати такі українські замки, як Галич, Теревовля, Снятин та інші. Це були найбільш надійні і опорні панські укріплення, які могли стримати наступ козацьких загонів. Замки укріплялися, однак ці заходи не полегшили становища галицької шляхти. Запорізькі козаки в кінці XVI століття започаткували походи в Галичину. Один з перших і найбільших відбувся в липні-серпні 1594 року під проводом Северина Наливайка.

На жаль, з історіографії нам відомі лише фрагментарні звістки про цей похід. Проте в Теревовлянських гродських книгах за той рік збереглися цікаві документи, в яких розповідається про антифеодальну боротьбу Наливайка на галицьких землях. Авторами цих документів були шляхтичі, маєтки яких знищили повстанці Наливайка. З метою відшкодування своїх збитків вони подали скарги, які збереглися у міських книгах. У цих скаргах подається точний опис наступу і діяльності Наливайка в Теревовлі і Гусятині.

Найстаріша козацька печатка гетьмана Григорія Лободи з 1595 р., вперше виявлена автором в архівах Львова у 1964 р.

Після придушення селянсько-козацьких повстань під проводом Наливайка уряд Речі Посполитої видав проти козаків ряд законів. Зокрема, в постанові конституції 1596 року відведено спеціальний параграф „про козаків і людей свавільних“, у якому гостро вимагалось „загальмувати на Україні сваволю козацьку“. Потім король Сигизмунд видав у квітні 1597 року аж два універсали, направлені проти антифеодального руху таких „свавільних людей“. В першому з них король переконував Брацлавського і Винницького старосту Є. Струса, що, спираючись на повідомлення з місць, „свавільні люди“ виходять із слобід їхніх староств, збираються „в купи“ і роблять наскоки в Туреччину і Молдавію.

Син Богдана Хмельницького Тиміш у Коломії 1647 р., куди він приїхав з Великої України за сіллю. Художник Ігор Деркач

У зв'язку з цим король наказав обом старостам для безпеки „пильно перестерігати таких злочинців і свавільних людей ловити, громити, щоб з того напотім чого гіршого не вийшло“, тобто щоби не спалахнуло селянсько-козацьке повстання. В іншому універсалі король признавався, що до нього дійшли звістки про те, що в Брацлавському і Винницькому староствах „збираються деякі свавільні люди в купи і хотять шкодити Туреччині і Мол-

давії“, незважаючи на мирні договори Речі Посполитої з цими державами. Король ще раз наказував старості ловити і громити свавільних людей за їх виступи проти волі і королівських наказів.

Всі ці сеймові постанови та королівські універсали старанно вносились в гродські акти. Робила це шляхта не лише з метою попередити галицьких феодалів, але й щоби запобігти зв'язкам місцевих селян з козаками та наростанню антифеодальної боротьби.

Десь у той час активізувалися походи козаків у Молдавію, і вже в перших роках XVII століття для галицьких феодалів нависла загроза наступу повстанців з півдня. Так, у галицькій гродській книзі від 1613 року знаходимо документ під заголовком „Горбаша свято“, з якого довідуємося про похід запорожців у наш край і їхні зв'язки з мешканцями міста Коломиї.

Цей похід запорожців на Коломийщину був не випадковим. З тогочасних джерел відомо, що козаки в 1613-1615 роках виходили із Запоріжжя на волості і відновляли боротьбу з шляхтою. Наступ козаків на місто Хмельник змусив сейм обговорювати цю подію. За словами коронного гетьмана С. Жолкевського, козаки в 1613 році, „вийшовши великим військом із Запоріжжя на волості, почали чинити злість і утиски людям всякого стану по всій Україні“, зокрема на Поділлі.

Якщо козацькі загони широко діяли на Поділлі, то деякі із них, безперечно, могли проникати й на Галицьку землю. Цьому сприяли зв'язки запорожців з галицьким населенням. Тільки цим можна в'яснити причини походу козаків у Коломийський повіт. Коломийський міщанин Ференц Горбаш перебував у тісних зв'язках із запорожцями, як записано в актах, „був причиною і приводом зі своєї волі введення з України до містечка Коломиї до трьохсот низових козаків“. Загін, прибувши в місто, розправлявся з шляхтою, католицькими монахами, тобто найбільш ненависними ворогами міщан і селян.

За підмовою коломийського міщанина Ференца Горбаша козаки поставили собі за мету спіймати коломийського підстаросту шляхтича Матвія Яблоновського і його жінку. Довідавшись, що підстароста виїхав „гостити на весілля“ до пана Пінки, снятинського старости, у Тулуки, туди вирушила сотня кінних запорож-

Вступ запорізьких козаків у місто Коломию в 1613 р. на чолі з полковником Топоровським. Художник Ігор Деркач

ців. Однак попереджений шляхтич утік до Косова, а його жінка — до Товмача. Цікаво, що козаки діяли не лише в Коломиї, але робили віддалені походи до Тулукова під Снятином і до села Грушки над Дністром. Козацький загін із трьохсот чоловік контролював простори прикарпатської землі.

Під час цих походів козаки проходили села, зустрічались з селянами. З джерел не відомо, як зустрічали галицькі селяни загони запорожців. Але, мабуть, добре ставилися до них, коли в Грушці дали їм коня, а на шляху маршів давали їм поживу.

Перебування запорізьких козаків на Галицькій землі, здобуття ними Коломиї і фортеці Потік, постійне пересування їх по окрузі викликало переполох серед шляхти. Проти них виступили урядові війська під керівництвом Белзького воєводи, і їм вдалося „виполошити“ запорожців з міста. Міщанин Горбаш спочатку також подався було з козаками, але потім повернувся в місто. Він і далі „чинив великі зухвальства“, непокоїв міських гнобителів.

Нарешті, шляхті вдалося спіймати Горбаша і судити. Щоб довести його зв'язки з козаками, викликали свідків-селян Федора Кушніра,

Страта в Галичі 2 жовтня 1613 р. коломийського міщанина Ференца Горбаша, який запросив 300 кінних запорізьких козаків на Покуття. Художник Мирослав Гаталевич

Андруха з Грушки та Данила з Товмача, примусили їх присягнути, що вони бачили підсудного з козаками. Крім того, судові були пред'явлені листи від пані Яблоновської, в яких шляхтянка викладала широку „скаргу проти обвинуваченого“. Довго мучили підсудного в галицьких казематах, потім покарали його на смерть — відрубали мечем голову. Це запроцедуровано в міській книзі.

В 20-х роках XVII століття у зв'язку з боротьбою з татарськими навалами запорізькі козаки кілька разів переходили Галицьку землю. Так, в 1629 році гетьман реєстрового козацтва Гришко Чорний разом з польськими військами підійшов під Бурштин і знищив до 800 татар. В цій битві загинув один з синів хана Кантиміра, другий був полонений і переданий козаками польському королю.

Запорізьке козацтво в кінці XVI — на початку XVII століть виросло в могутній політичний центр на Україні, з яким змушені були рахуватися як Річ Посполита, так і інші сусідні країни. Знамениті походи запорожців проти турків і татар привернули увагу західноєвропейських держав, котрі вбачали в них надійний форпост проти Османської Туреччини і їх васала — Кримського ханства.

Українське козацтво в кінці XVI століття стало на захист пригноблених мас України. Його роль в історії нашого краю визначається передусім тим, що його активні наскоки на татарські укріплення в Криму і на турецькі міста в значній мірі стримували і паралізували розбійницькі походи чужинців на Україну, зокрема, на її західні землі.

Крім того, маючи надійну опору в запорізькому козацтві, західноукраїнське населення впевненіше протистояло феодално-шляхетському наступові. Воно оберігало свої права, звичаї, віру і старовинні традиції.

Книги автора з історії Запорізького козацтва

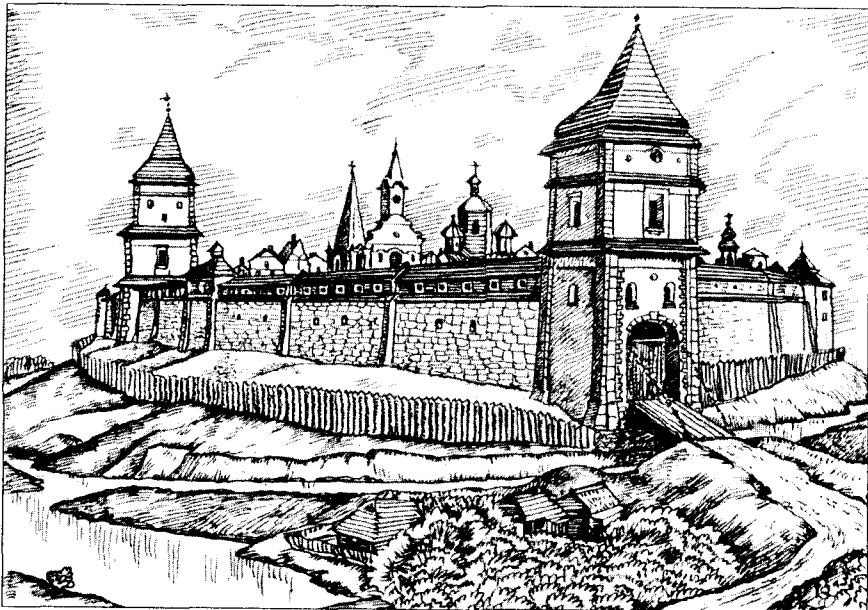
Козацький дух вольності та постійна боротьба запорожців проти зовнішніх і внутрішніх ворогів стали тим вогником, який в темну ніч шляхетсько-магнатського панування на Західній Україні підігрівав класовий опір пригноблених, сприяв консолідації прогресивних сил східно- і західноукраїнських земель у виборюванні соціального і національного визволення. Єдність наддніпрянських і галицьких братів ще з більшою силою проявилася в період народно-визвольної війни нашого народу проти польсько-шляхетського гніту в 1648-1655 роках.

ЗАМКИ І ФОРТЕЦІ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

Згарбавши в кінці XIV століття Галицьку землю, польські окупаційні власті намагалися закріпитися на ній. Колишні міцні гради Снятин, Коломия, Тисмениця, Рогатин і Галич поступово втрачали свою давню славу. Спочатку шляхта не порушувала давній княжий уклад і українські традиції, лише загнижджувалася в окремих місцях та будувала собі двори, але поступово, вже в XV столітті, стала споруджувати замки і фортеці, що мали стати опорою її всевладного панування.

Протягом XV-XVII століть в нашому краю виникло багато цих об'єктів. Кількасот їх, за даними Л. Чачковського, налічувалося на західноукраїнських землях, а на Прикарпатті — кілька десятків фортець, замків, укріплених міст і монастирів та костьолів. В королівських маєтках — у Снятині, Коломиї, Солотвині, Раківці, Новиці, Галичі, Рогатині і Шешорах — будувалися, як правило, й королівські замки. Зрозуміло, що за період галицьких князів тут також стояли могутні замки, але їхню славу польські правителі замовчували, реставрацією та ремонтом їх не займалися, через що вони поступово руйнувалися.

Зате виникала велика кількість приватних шляхетських замків — у Косові, Уторопах, Заболотові, Лючі, Чорних Ославах, Делятині, Печеніжині, Нижневі, Гвіздці, Обертині, Отинії, Ланчині, Волосові, Лисці, Чернівці, Перегінську, Рожнятові, Березниці, Блюдниках, Войнилові, Луці, Журові, Букачівцях, Більшівцях, Мартинові та в Новиці. Всі повітові центри Галицької землі, як

Коломийський замок. Реконструкція за описом автора.
Художник Мирослав Гаталевич

значні міста, були укріплені мурами та оборонними валами, подекуди мали й бастіони для вигідної оборони від ворогів.

Коли і як будувалися королівські замки в літописних градах-містах? Час виникнення Снятинського сягає середини XV століття. В 1469 році воєвода Мужило мав на руках листи, якими король розпоряджався побудувати замок, і в 80-х роках його вже було споруджено. Настільки важливим був він для польської корони, що його ремонтом та опікою неодноразово займалися галицькі магнати і самі королі. Будучи на пограниччі, він не раз був центром дипломатичних переговорів між Польщею і Молдавським господарством. За оволодіння Снятинським замком, а з ним і всім Покуттям, часто точилися суперечки між тими двома країнами.

Коли виник Коломийський замок і де первісно він знаходився, важко з'ясувати. Початки його сягають, здається, ще кінця XIV століття, коли польський король В. Ягайло разом з усім Покуттям віддав його молдавському господарю Олександрю. Але в 1436 році замок був уже польською власністю, належав Коломийському ста-

MIASTO KOŁOMYIA

*Miasto to leżało przed porządkem na rz. Prucie; Leżące w okolicy samotnej i było i tak żłodziła, a bazylika i cerkiew, które przed tym, a przed budowla z miasta i było tylko jedno miasto było. Pan Kłomieski nie było do obrony i do obrony i dla przepłynięcia i dla do...
W roku 1367 roku na górze nad miastem, poczęła się budowa zamku, który był siedzibą starosty...
To było jakoż i tak z obroną swoją i tak z Kłomieskim...
Tymczasem do miasta i tak i tak i tak...*

К О Л О М Й С К И Й

*Leżące przed miastem i tak i tak i tak...
W roku 1367 roku na górze nad miastem, poczęła się budowa zamku, który był siedzibą starosty...
To było jakoż i tak z obroną swoją i tak z Kłomieskim...
Tymczasem do miasta i tak i tak i tak...*

Фотокопія з ілюстрації Коломийського староства 1627 р. про перенесення міста з-над Пруту в горішню частину та опис тогочасного Коломийського замку

рості. Деякі історики вважають, що ще до виникнення Снятинського, а потім і Пнівського замків у середині XV століття, Коломийський був головною фортифікаційною опорою Покутського краю. Слід врахувати й ту обставину, що Коломия здавна була головним складом прикарпатської солі, що в ній схрещувалися важливі торговельні шляхи.

Будівництво Галицького королівського замку, рештки руїн якого видніються ще й сьогодні на горі над містом, почалося у 1367 році. Він став резиденцією старостинської влади, опорним центром шляхетського панування на Галицькій землі. У міцній фортеці перебували вся старостинська служба і гарнізон, розміщався арсенал. За деякими даними, в часи короля В. Ягайла існував як міцна фортеця, де молдавський господар переховував свій скарб. Кілька разів штурмували його татари — в 1618 році пошкодили, та років через два він був відновлений і розширений. У 1621 році татарська орда знову пошкодила його, і замок вдалося відновити аж у 1627 році.

А. Шарловський писав, що ґрунтовну реставрацію замку і фортифікацію міста зробив галицький староста Андрій Потоць-

кий, на що з доходів староства було витрачено до 42 тисяч злотих. Сучасник дав нам і опис замку. „Високо на горі над містом здалека видніється могутній і пишний замок колишніх галицьких князів, а сьогодні польських королів, здається, що він своїми мурами і оборонними валами тримає в своїх руках місто і є ніби неофіційним сторожем громадян, здається, багато в ньому є таємничого і історичного“.

Та найбільшим на Прикарпатті того часу був Пнівський замок, який до виникнення в 60-х роках XVII століття Станіславської фортеці був найсильнішою твердиною на Покутті і належав до найкращих оборонних споруд України. Одні вчені відносять його появу ще до XIV століття, інші ж — до другої половини XVI. Побудували його магнати Куропатви, яким належало й село Пнів'я.

В XVI — першій половині XVII століття замок був сильною фортецею на Прикарпатті. В 1621 році його здобули буковинсько-покутські опришки на чолі з Г. Кардашем, а восени 1648 року його штурмували повстанці під проводом С. Височана. Доля його після 1668 року невідома. Знаємо тільки, що в 1745 році після припинення роду Куропатвів Пнів з його замком стають власністю магнатів Сенявських, а потім — Цетнерів, що останні

Силует (аксонометрія) середньовічного міста-фортеці Коломиї після перелокалізації і перебудови в 20-х роках XVII ст.

Реконструкція за описом джерел автора.

Художник Ігор Деркач

Галицька середньовічна фортеця.
Реконструкція за описом автора.

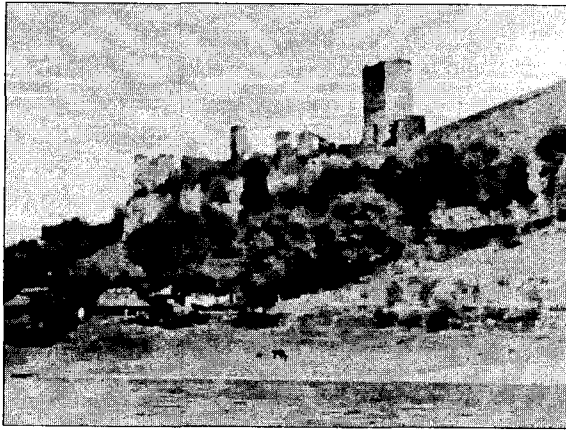
Художник Ігор Деркач

внаслідок обміну земель покинули замок, а село стало власністю держави. З того часу замок стає пустою, на початку минулого століття почали його поступово розбирати, щоб побудувати в Надвірній пивоварню та деяке житло.

Вперше Пнівський замок було описано лише в кінці XIX століття. Розташований він південніше одноіменного села, на плоскому пагорбі. По рештках руїни можна уявити могутність і оборонне значення його фортифікаційної системи. Сам він — величезний прямокутник з чотирма наріжними вежами. Вежі зі східної сторони були круглими, із заходу — шестигранными. Кожна з них мала чимало бійниць. Зовнішні мури замку в 1,5 метра завтовшки, складені з ламаного каменю, цегли. Відтворити забудову замку майже неможливо, бо внутрішні стіни розібрані аж до фундаментів.

Посередині західної стіни — півкругла вежа, до якої прилягає єдине внутрішнє приміщення, поруч з ним з північного боку —

вхід до підвалів. У східній стіні — кутовий виступ з двома ярусами бійниць, що зміцнювали оборону. В'їзна брама з підкругленою аркою, з кам'яним обрамленням розташована в південній стіні, укріплена міцним наріжником, висунутим уперед. Її приміщення збереглося порівняно добре, проте

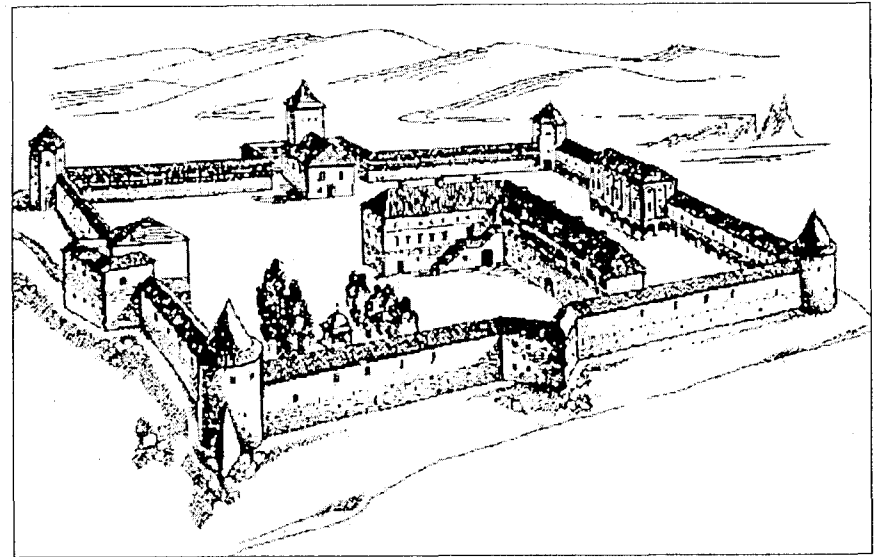

Раковецький замок. XVII ст.
Фото Юліана Дороша

численні тріщини в вежі і в північно-західних мурах небезпечні, можуть привести до остаточного руйнування. Над карнизом на першому поверсі були розміщені вікна, весь низ мав бійниці на ручну зброю. Жодних написів, гербів, прикрас не збереглося вже на кінець минулого століття.

Карта-схема замків і фортець на Прикарпатті показує, що вони будувалися в королівських маєтках та центрах староств і за давніми традиціями княжих часів на тих же, мабуть, місцях, за винятком Галича, щодо якого й досі не з'ясовано місце розташування старовинного княжого замку.

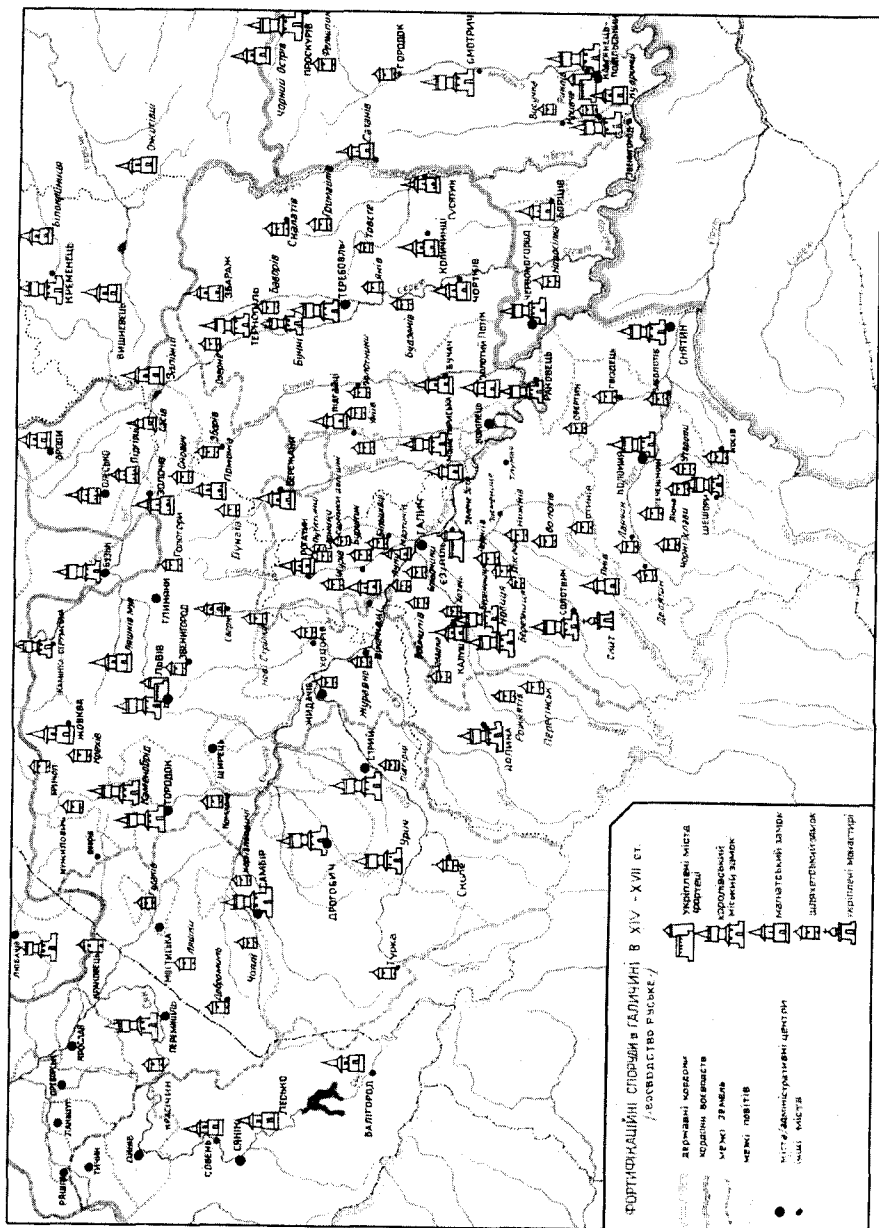
Основну ж масу замків становили приватні, шляхетські, що виникали то тут, то там і мали бути захистом від наскоків татар. Коли в 1617 році татари вдерлися до Долини, то на вимогу міщан староста Є. Красіцький при підтримці шляхти Руського воєводства взявся перебудувати місто у фортецю. „Долинські міщани, — записано в актах, — пошкоджені татарами, піднімаються біля свого містечка, висипають міцний фортечний вал“. Подібний замок був і в Косові. Польська дослідниця Е. Горнова в праці про суспільно-економічні стосунки в містах Галицької землі в 1590-1648 роках стверджує, що на 79 міст Прикарпаття замки і замочки існували щонайменше в 43 місцях.

Пнівський замок. Проект реконструкції М. Козурака

Мурованими були замки в Галичі, Рогатині, Снятині, Тисмениці, Підгайчиках, а в Завалові перероблений на мурований з дерев'яного. Багато нових було споруджено перед визвольною війною на Прикарпатті. Повстанці Семена Височана восени 1648 року наступали на шляхетські замки в Палагичах, Обертині, Делятині, Городенці, Дебеславцях, Лючі, Студенці і в Кутах. Чотириста їх напали також на замок С. Потоцького в Печеніжині, повністю знищили, і його більше не відновлювали. На сьогодні збереглися лише земляні вали, по яких можна судити про планування замку. „На замку“, „Під замком“ — так називає певні місця тутешнє населення, отже археологічні розкопки могли б відкрити нам деякі таємниці Печеніжинського замку.

При виїзді з Яблунова на Уторопи на узгір'ї також простежуються залишки якогось замку чи фортеці. Таємницею повіті й вали старого замку в Княждворі. Без археологічних досліджень відповідь годі дати. В багатьох населених пунктах нашої області часто зустрічаємо урочища, назви яких походять від слова „замок“.

В Коломії, наприклад, є урочище „Замкове“, де очевидно, й знаходився колись місцевий замок. У с. Воскресінцях цього району — „Замчище“, „Підзамчище“, в с. Михальче і Раковець Городенківського району — урочища „Замчище“, „Біля замку“, „Над замком“, в с. Гірському на Косівщині — „Замчище або Городище“, в с. Делятині — „Підзамче“, в с. Підгороддя Рогатинського району — також „Підзамче“, в с. Нижньому Струтині Рожнятівського району — „Замчище або Городище“, в Тлумацькому районі в с. Олешків — урочище „Замчище“, в с. Буківці — „Підзамчище“ в с. Ісакові — „Під замчищем“, „Замчище“, „Над замчищем“.

Викликають інтерес урочища під назвою „Замчище або Городище“. Чи не є це натяком нам на те, що старовинні замки виникали на праслов'янських укріплених городищах? Ця проблема — проблема прикарпатської фортифікації — майже не вивчена і лише ми вперше підняли її, щоб з часом дослідити. Необхідно насамперед провести експедицію істориків, археологів та архітекторів і на основі комплексної програми вивчити ці питання.

ТАТАРСЬКЕ ЛИХОЛІТТЯ НА ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ

Грашним лихом для селян Галицької землі були часті наскоки татарських орд, які, починаючи з XIV століття, постійно тривожили населення Прикарпаття. Татарське лихоліття важким горем вдарило і по замученому панською неволею підгірському люду.

Підступні і злі людолови ординським волоським шляхом з року в рік нападали на галицькі міста і села, починаючи від Снятинщини і кінчаючи Рогатинщиною, грабували народ, старих людей і малят убивали, а молодих і людей середнього віку гнали в далекі татарську і турецьку землі... Особливо жорстокими були наскоки ординців, починаючи з кінця XV століття, точніше — з 1496 року, а далі письмові джерела тих часів доносять нам, що і в 1520, 1589 і 1594 роках багато міст і сіл нашого краю були спустошені або й повністю зруйновані ними. Наприклад, в XV — на початку XVI століть було спалено і знищено 33 міста і села Прикарпаття. 13 міст

ординці руйнували декілька раз: Снятин — 10 разів, Коломию — 8, Тисменицю — 6, Войнилів — 5, Калуш — 4, Рогатин — 3 рази.

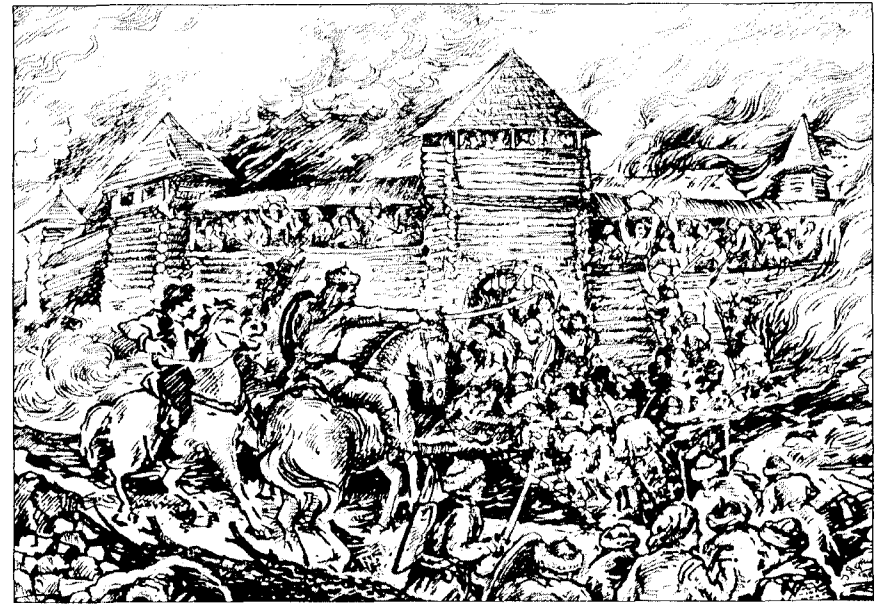
Особливо активізувалися татарські походи в Галицьку землю в XV-XVII століттях. Використовуючи незгоди між шляхтою і молдавськими феодалами, чужинці зі сторони Молдавії і Поділля вдиралися до неї і розпорощеними загонами проходили всю територію, нищили села, вбивали старців і дітей, а молодих забирали в ясир.

В галицьких і теребовлянських гродських книгах часто зустрічаються звістки про наступи татар. Повідомлення про вихід із Криму та наближення до кордонів Речі Посполитої швидко доходили до шляхетського уряду. Король, гетьмани, воєводи і старости спеціальними універсалами повідомляли міста і села про загрозу „татарської небезпеки“ і закликали шляхту до обережності і відсічі. За нашими підрахунками, тільки в кінці XVI — на початку XVII століть в наш край було надіслано понад 140 таких універсалів. В період підготовки і проведення Хотинської битви (1616-1626 рр.) король і гетьман, руський воєвода і інші вищі сановники випустили понад 50 універсалів до шляхти Руського воєводства, в яких повідомляли про „раптові“ і „несподівані“ наступи татар, які „мечем і вогнем“ знищували захоплені ними території.

В цих повідомленнях переважно наголошувалась увага на територіях „Покуття“, „Підгір'я“, які, будучи розташованими на татарських шляхах, в першу чергу відчували на собі удар ворогів. Знищивши Покуття, татари відкривали собі шлях вглиб Руського воєводства і в Річ Посполиту. Не випадково король 6 червня 1616 року, перестерігаючи шляхту про новий наступ орди на чолі

Тип татарина.
Малюнок А. Дюрера початку XVI ст.

Напад татарської орди на Покутські міста в XVI ст.
Художник Ігор Деркач

з Скандирбашою, вказував, що „татарська навала стала на Покутті з метою, щоб, спустошивши ці території, могла вільно з своїм утиском пройти в глибину Речі Посполитої“.

Король, гетьман і воєводи в першу чергу намагалися рятувати шляхту, її маєтки, а тому наказували зміцнювати прикарпатські замки і фортеці, запасатися зброєю, на що відпускали великі кошти, навіть надсилали їм на допомогу свої війська. Хоч універсали ці оголошувалися в містах і селах, все-таки селяни і міщани — головна виробнича сила того часу — залишалися напризволяще і в першу чергу ставали жертвами ворожої навали. Коли шляхтичі і багаті міські патриції, повідомлені урядом про появу татар, зі своїм майном ховалися за мурами фортець і оборонних замків, то селяни рятувалися, хто як міг або гинули від татарської шаблі.

Найбільш відчутними для галицьких селян були наскоки татар в 1593-1594 роках, а також в 1615, 1620 і 1623 роках, під час яких великі території краю були знищені, зруйновані, а населення тисячами захоплено в неволю.

Сама галицька шляхта, зібравшись в 1615 році на сеймик у Галичі, визнала: „Отже недавно, в минулому місяці подільське воеводство і наша Галицька земля знищена татарами; одні через вогонь позбулись своєї маєтності, других самих з жінками, дітьми забрали в поганську неволю, воюючи мечем і вогнем, наш край перетворили в попіл і пустиню, в'язнів до 100 тисяч, а звідси незліченну худобу забрали. Але тим татарський цар не задовольнився і доповідає за те ще податків і відповідає з великою погрозою скоро знова зі своїм військом ставитися в короні“.

На тому ж сеймику феодалі Прикарпаття стверджували, що „в минулому місяці воеводство подільське і наша Галицька земля через напади татарські стала зовсім знищена, одні люди спалені, інші до неволі забрані“.

Через рік, тобто в 1616 році Покуття знову було знищене, а Снятин зруйнований. В наступному році татари кількома наскоками знищили Тисменицю, Галич, Мартинів, Калуш, а Долину спалили. Один сучасник писав: „Страшно було дивитись, як горіли галицькі села від лютої і жорстокої татарщини. Здавалося, що небо запалене вогнями, стовпи диму піднімалися над погорілими селами і містами, несамовитий крик і зойк поневоленних глушив твоє вухо, а дорогами і стежками проходила безкінечна товпа татар, які гнали великі стада худоби, а за ними підганяли ординці почорнілих переляканих полонених. Господи, за що ти так покарав ту підгірську землю, коли її люд став нещасним від татар“.

*Татарський полон з Галицької землі.
З угорського літопису XVI ст.*

В 1618 році, в травні, татарські загони доходили до Галича, Рогатина і далше пішли на Стрий, а в червні вони повторили свої наскоки і в напрямі Долини та Жидачева. В липні того ж року, як засвідчують джерела, татарські наїзники „пустили загони в той підгірський край поза Дністром в напрямі на Калуш“, руйнували все на своєму шляху. Тоді було знищено село Хриплін, в Чернівці з цілого села залишилося ледве 15 осіб і то без худоби, а в Хом'яківці татари спустошили 19 ланів, всіх селян забрали в неволю.

З того часу в народі збереглися перекази про напади кримської орди, ще й сьогодні люди показують місця, де стояли сторожові вежі, на яких палили смоли в бочках, коли наближалася орда.

Через два роки татари знову раптовими походами вдерлися в Галицьку землю і, починаючи від Снятина до Теревовлі, так знищили на своєму шляху міста і села, що подекуди залишили самі згарища, пустині і обезлюднені оселі. Зменшилося різко

*Після розгрому татарських орд в 1624 р. в Мартинові.
Визволених з ясиру дітей розподіляють між міськими
родинами в Галичі. Художник Мирослав Гаталевич*

населення. За даними інвентаря Снятинського староства, перед 1620 роком в Пільному Ясеніві проживало „до трьохсот“ жителів, а після татарського нападу залишилося 7 чоловік. В селі Русові до татарського наступу було кілька десятків селян, а після 1620 року залишилося 8 чоловік. Село Глушків залишилось „спустошене і знищене від татарських орд“.

Шляхетська комісія, яка після того татарського походу обстежувала потерпілі околиці, змушена була ствердити велику руїну і спустошення багатьох сіл Галицької землі. В селі Марківцях комісарам доповіли, що „татари, повертаючись з-під Хотина, вторглися на Покуття“ і знищили багато сіл, в тому числі Марківці. Свідки визнали, що селянину Олексію Онишковичу татари „жінку з дітьми знищили, худобу і маєток забрали, дім спалили, а господар утік в ліс, де також загинув. Якась Якимиха з того ж села „після татарщини“ втекла в село Чернів. „Так ні тих підданих, ні домів, ні обійсть там в Марківцях немає, — визнавали очевидці, — і сліду немає, де були їх садиби, бо кропивою, бур'янами і лободою заросли“.

За даними королівської люстрації 1621 року, протягом 1616-1620 років лише в Галицькій землі було знищено 47 населених пунктів, з них — 9 міст і 36 сіл. За іншими даними — 20 міст (Гвіздець, Михальче, Кулачківці, Снятин, Заболотів, Жуків, Хотимир, Горожанка, Калуш, Кукільники, Мартинів, Підгайці, Семаківці, Васичин) і 34 села (Боднарів, Дубинів, Голосків, Константинів, Лючка та інші).

На боротьбу проти татар виступив селянин з Вікторова Гнат Височан. Як видно з галицьких гродських книг, він, маючи „спосібних і багато людей, на це приспособлених“: організовував часті наскоки на татарські загоны, які повертались з нападів на, як записано в актах, „загальних тамтейших боднарівських посполитих шляхах“, звільняв бранців, захоплював їх здобич і ставав все більш популярним в народі. При цьому йому допомагав молодший син Семен, або, як його називали в селі, Сем.

І знову, в котрий же раз, в 1621 році татарська навала прокотилась по Галицькій землі, знищила в Коломийському і Галицькому повітах 8 міст і містечок. Лише в Галицькому старостві згоріли у вогні від „дикої татарщини“ 12 сіл: Ямниця, Тяжів,

*Народний провідир Ігнат Височан із сином Семеном (Семом) підстерігає татарську орду на Боднарівських шляхах.
Художник Мирослав Гаталевич*

Вікторів, Угринів, Козина, Дубівці, Хоростків, Більшівці, Чернів, Хриплін, Хом'яківка, Королівське Поле, а в Глумацькому старостві — Озеряни та інші населені пункти.

Багато поселень були знищені в Калуському і Снятинському староствах. В Коломийському — села П'ядики, Камінна, Дятківці, Рудники. У селі Гнильчі

татари спалили 20 хат і корчму, в Деліві — 31 дім із 59 існуючих, в Мазиліві під Підгайцями орда знищила 38 хат, будинок священика і церкву. В Чернівці після татар залишилося тільки 15 хат і 20 господарств без родин, домів, худоби. Подібна картина була і в Хрипліні, де залишилось 6 селянських господарств і 4 хати, в Хотимирі — 10 хат і 12 підданих, які втратили жінок і дітей, весь маєток, а в Обертині після „татарщини“ уціліли лише 5 будинків, в Михальчі після 1420-1421 років знищені були всі млини, корчми і засіяні поля.

Польський історик М. Горн в своїй монографії „Про економічні наслідки татарських нападів в 1605-1633 рр. на Русь Червону“ на основі джерел показує, що і в цей невеличкий період Галицьку землю з року в рік пустошили татарські орди. Він стверджує, що протягом 28 років Галицька земля мала лише 12 років спокою, а в решті років — 26 разів нападали татари. Найбільше потерпіли на Прикарпатті Коломийський повіт, на який нападали 20 разів, та Галицький повіт, де ординці орудували 16 разів. Таким чином, найбільше руйнували татари Покуття.

РОКСОЛАНА В ІСТОРІЇ І ЛЕГЕНДАХ

В історії українського народу є жінки, які стали нашою національною гордістю. До них належали Либідь, сестра літописного Кия — засновника Київського граду, відома княгиня Ольга, дружина князя Ігоря, що правила давньоруською державою в час малолітнього сина Святослава, Анна — дочка Ярослава Мудрого, яка одружилась з французьким королем Генріхом I, а після його смерті була регентшею Франції при малолітньому синові Філіпові, внучка Ярослава Мудрого Євпраксія під іменем Адельгейди стала дружиною німецького імператора Генріха IV. Про них багато написано в європейських хроніках.

З нашого Прикарпаття вийшли дві славні жінки: Ярославна — дочка Ярослава Осмомисла, яка згадується в поемі „Слово о полку Ігоревім“ — дружина путивлівського князя Ігоря, та рогатинська дівчина Роксолана. Якщо про першу написана велика література, то про другу знаємо далеко не все. Правда, письменники написали багато художніх творів. Прикарпатці знають про Роксолану з історичного роману Павла Загребельного „Роксолана“ та популярного однойменного роману пера Осипа Назарука.

Спробуємо донести до читачів літописні сторінки життя Роксолани, спираючись, в першу чергу, на історичні джерела і ті наукові праці, які були опубліковані істориками.

Виносячи на суд читача своє дослідження, яке має понад 40-річну історію, хочу сказати, що спирався, в першу чергу, на першоджерела. Ними стали цінні повідомлення сучасників, венеціанських дипломатів, які тоді були послами в Стамбулі — столиці Турецької імперії. Це Пієстро Брагадіно (1526 р.), Доменіко Тревізано (1554), Бернардо Наваджеро (1553 р.), італійські історики першої половини XVI ст. П. Ж. Джовіо, німецький дипломат в Стамбулі І. Бусбак, німецький хроніст XVI ст. Лоніцерій.

Важливі дані про Роксолану дав інший сучасник Михайло Литвин — литовський дипломат у Криму в першій половині XVI ст. у своїх нотатках, які були видані в 1615 році в м. Базелі під

назвою „Про нрави татар, литовців і москвитян“. Саме він, як і тодішній польський поет-історик Самуїл Твардовський, вперше вказав на українське походження Роксолани з родини рогатинського священика, звідки стало відомо європейцям про її справжню батьківщину. Збереглося ще кілька документів про ці події, а точніше, лист султана Сулеймана II до польського короля Сігізмунда II Августа (1551) і два листи самої Роксолани до того ж таки польського короля, що свідчить про її дипломатичну обдарованість. Ці документи стали відомі тільки в XIX столітті, коли вони були опубліковані в 1874 і 1896 роках.

У цілому нами використано до теми про Роксолану понад п'ятнадцять першоджерел сучасників.

Безумовно, багато думок почерпнув автор з історичних розвідок, опублікованих в XIX-XX століттях.

Однією з перших була наукова розвідка Жан Жака Буассара із Візантії під назвою „Біографії і портрети турецьких султанів, зображені з натури на старовинних медалях, привезені з Константинополя і подаровані імператорові Фердинанду“, що була опублікована у Франкфурті-на-Майні у 1596 році.

Писав також про Роксолану польський письменник Станіслав Ржевуський і його праця, за словами істориків, була „спопуляризована“ австрійським орієнталістом І. Хаммером в книзі „Історія часів Оттоманів“ (Париж, 1836 рік).

Роксоланою цікавились й українські діячі науки і культури. Історики Володимир Антонович і Михайло Драгоманов в збірнику „Исторические песни малорусского народа“ (т. I, Київ, 1874), згадують про Роксолану, а Пантелеймон Куліш у своїй книзі „История воссоединения Руси“ (т. III, Москва, 1877 р.) досить цікаво описує її. Помітні спостереження зробив про Роксолану молдавський історик Н. Йорга в книзі „Історія Османської імперії“ (1709 р.).

Проте найбільшу лепту в дослідження цієї історичної постаті XVI ст. вніс видатний український тюрколог і сходознавець академік АН УРСР А. Ю. Кримський в своїй книзі „Історія Туреччини“, що була опублікована в 1924 році у Києві і здобула високу оцінку в українській і зарубіжній історіографії. В цій праці, спираючись на знання джерел, автор торкнувся різних питань

часів Роксолани, вказав на її роль в політичній історії Туреччини. Заслуговує на увагу і стаття львівського історика Я. П. Кіся, опублікована в 1970 році в одному із журналів.

НЕВІЛЬНИЧИМИ ШЛЯХАМИ

Шоб зрозуміти роль Роксолани в історії Європи, необхідно дати характеристику Туреччини того часу.

XVI століття — період, насичений значними подіями в Європі, в тому числі і на Україні. Всі великі тогочасні держави — Німеччина, Франція, Англія, Польща, Росія, Іспанія — були зайняті своїми внутрішніми справами, а то й ворогували та вели війни між собою і незчулися, як на очах виросла могутня Турецька імперія.

Туреччина ще з кінця XIII століття почала швидко розширюватися за рахунок багатьох завойованих країн і перетворилась на могутню імперію. Турки захопили візантійські володіння в Малій Азії, слов'янські землі на Балканах в кінці XIV століття, а в 1453 році оволоділи столицею Візантії — Константинополем, перейменували його на Стамбул і перетворили у столицю Османської (Оттоманської) імперії (Порти). У 1475 році вони вдерлися в Крим, а в 1487 році кримські татари на чолі з династією ханів Гіреїв визнали себе васалами Туреччини.

Так утворилась велика Турецька держава, що підкорила собі понад 30 держав і поширила свою владу на величезні простори трьох континентів Азії, Африки і Європи. На початку XVI століття Туреччина завоювала Болгарію, Сербію, Грецію, Боснію, Албанію, Молдавію, Кримське ханство, Малу Азію, Сірію, Месопотамію, Вірменію, Єгипет. За даними академіка А. Кримського, простори Османської імперії під пануванням Сулеймана II Пишного (1520-1566 рр.) охопили великі простори і межі від Будапешта на Дунаї до Асуана коло Нільських порогів і від Євфрату та Тигру, Багдада й Грузії — трохи чи не до Атлантичного океану — аж до Гібралтарської протоки.

Але турки мріяли завоювати всю Європу. І вже за Сулеймана II вони захопили Белград, в 1526 році розгромили під Могачем

Карта Криму, складена Я. Сандраром на основі карт Боплана (1687)

угорські війська на чолі з Людовіком II, а в 1529 році блокували столицю Габсбургів — Відень. Вони надіялись зробити столицею своєї Величезної імперії Варшаву, Рим або Париж.

Серед турецьких султанів, коли Туреччина стояла в zenіті свого піднесення, найвизначнішим був Сулейман II, якого європейці назвали Пишним або Великим, Величавим. Його боялись імператори Європи, Азії, Африки, він міг одним помахом руки стинати голови тисячам яничарів і правителів своїх васальних країн, задушити шнуром свого приближеного візира і навіть умертвити свого сина-престолонаслідника.

І на диво всій Європі цей величний султан „дався водити за ніс“, за висловом сучасників, а саме польського посла — історика Самуїла Твардовського, „убогій дівчині“ із нашого прикарпатського містечка Рогатина, яка стала першою дружиною султана всупереч старим турецьким мусульманським звичаям і законам.

Хто вона, звідки взялась в Стамбульському султанському дворі, чим полонила „повелителя світу“?... Про це ми довідуємось з ряду історичних документів і спогадів сучасників. Хоч мало цих достовірних даних, але вони дають змогу прояснити долю цієї прикарпатської красуні, як татарської бранки з Прикарпаття.

Важкою була доля тодішньої України, її землі розшматовані і загарбані іноземними державами — шляхетською Польщею, Великим Литовським Князівством, Королівською Угорщиною і Молдавським

господарством — васалом Туреччини. Вона стала жертвою жорстоких кримських татар, які з XIV століття почали постійно нападати на українські землі. Страхом віє, коли перечитуєш джерела, в яких описані жорстокі походи кримських орд своїми виробленими шляхами — Чорним, Кучманським, Моравським, Молдавським або так званим Волоським, який вів через наші прикарпатські населені пункти.

У тодішніх літописах, хроніках, галицьких гродських книгах зустрічаємо дуже багато джерел про ці ординські навали на наш край.

Вони стали частими в XV — на початку XVI століть. Так, наприклад, з 1450 по 1556 рік кримські орди вчинили 86 великих грабівницьких нападів на Україну. Особливо далися знати систематичні напади з боку Молдавії на наше Покуття і Подніс-

*Татари гонять полонених.
Художник М. Дерезус*

*Польський хроніст
Мацей Стриковський.
Гравюра XVI ст.*

тров'я, де, починаючи від Снятина, вони доходили до Рогатина і далі вглиб Галицької землі. Міський католицький патриціят ховався за мури фортець, шляхта оберігала себе в замках, а нещасні передміщани прикарпатських міст і містечок, селяни-кріпаки сіл залишалися беззахисними. В галицьких гродських книгах прямо сказано, що Снятинщина, Коломийщина, Рогатинщина розташовані „на татарському шляху“ і рік у рік стають здобиччю ординців.

У хроніках польських істориків М. Бельського, М. Стриковського та інших тогочасних джерелах часто йде

мова про розорення нашого прикарпатського краю татарами. Так, М. Стриковський у своїй „Хроніці Польщі“ писав на початку XVI століття, що орда в кінці липня 1609 року пройшла через Галич і доходила до Львова, а „звідтам повернулася на Рогатин — містечко у семи милях від Львова, змусила здатись, спалила його, а мешканців з великою користю погнала в полон“. Причому на одні і ті ж прикарпатські оселі татари нападали щорічно. Буквально зникали цілі села. Наприклад, в 1498 році татари спустошили Прикарпаття і Поділ, захопивши в полон 100000 людей. Саме з того часу у народі збереглися перекази про татарські звори, від яких прикарпатці ховалися по лісах і болотах.

Татарські напади були несподіваними і страшними. Підійшовши до села чи міста непомітно, ординці підпалювали крайні хати, а коли чинився переполох, нападали, як вовки, на людей, вбивали старих, молодих полонили в ясир (в неволю), все палили. Сучасник писав у XVI столітті: „Ми бачили, як людей вбивали,

стинали їм голови... жорстокий ворог кидав у вогонь їх тремтячі серця, виривав легені“.

Шляхи, якими проходила орда по Прикарпаттю, освічувалися пожежами, вкривалися трупами вбитих і замордованих.

Пам'ять про це страшне лихоліття збереглася в народних піснях, які кобзарі співали по всій Україні:

*Зажурилась Україна, що ніде прожити:
Витоптала орда кіньми маленькій діти,
Малих потоптала, старих порубала,
А молодших й середущих назад руки
Пов'язала, під хана погнала.*

Саме в цей тяжкий період й була схоплена наша Роксолана.

Один із портретів Роксолани

ПРИКАРПАТСЬКА БРАНКА

Гідаємо, що цей напад ординців на Рогатин стався з півночі ранньою весною. Рогатинське місто-фортеця було на той час не так зміцнене мурами, щоб могло себе захистити від орди. Напавши на місто, вбивши старих, спаливши будинки, ординці пов'язали хлопців і дівчат, а серед них і Роксолану, та й вивели на Волоський шлях і через васальну Молдавію доставили бранців у Кримське ханство.

Кафа. Гравюра Г. Боденера 40-х років XVII ст.

Посортувавши їх на Перекопі, повели молодих бранців у найбільше тоді невольничче місто Кафу. Ця фортеця належала туркам і охоронялась 10-тисячним військом яничарів. Вона була в XV-XVI століттях найважливішим невольничим базаром, де розпродавали тисячами нещасних невольників, захоплених на Україні. Один збирач мита на Перекопі, спостерігаючи за численною масою бранців з України, запитував: „Чи залишилися ще люди в наших сторонах, або може ні, та звідки їх береться така сила-силенна?“.

Кафа — ця невольничча, проклята народом фортеця, полита кров'ю і сльозами українських бранців. Литовський дипломат

Михайло Литвин, спостерігаючи все це нещастя, писав тоді: „Отож відбувається по всіх містах на Таврійському півострові, а надто Кафі. Там цілі гурти отих бездольних невольників відганяються з базару попросту на кораблі. Оте не місто, а огидна й зажерлива прірва, що п'є нашу кров, лежить коло затоки, вигідної для морського шляху“.

В такому пекельному місті і опинилась полонена Роксолана, а звідси турецькими галерами з іншими дівчатами була переправлена в Стамбул, де її перепродали туркам. На її красу, ніжність звернули увагу торговці і вирішили заробити на ній, щоб вигідно продати в гарем високопоставленим турецьким чиновникам. А за красу українських дівчат платили тисячі дукатів золотом.

Той же Михайло Литвин, що намалював повну жаху картину тяжкого становища невольників, каже: „Жінок, що мають задовольнити чоловічу жагу, продавці тримають по-іншому. Деякі повинні розвеселяти на банкетах — то тих навчають співати, танцювати та грати. Меткі торговельники та фактори не відразу виводили на продаж тих хлопців і дівчат, котрих мають найкращих серед гурту бранців, але попереду відгодовують їх гаразд, зодягають у шовк, білять та рум'янять, щоб продати найдорожче. Гарні дівчата нашої крові купуються іноді на вагу золота, і, як іноді, то тут-таки на місці зараз продаються, даючи собою продавцеві чималий зиск... Всі вони, мусульмани, жадібно пнуться одружитись з невольницями“.

Гарних молодих полонянок, яких продавали на вагу золота, спеціально готували для підвищення ціни. Їх учили музики, танцю, а часом різних наук і мов. Ймовірно, що такий шлях пройшла й Роксолана, яка винесла з Прикарпаття красу і великий розум.

Цю „школу“ найправдоподібніше пройшла Роксолана в Стамбулі. Заки повели її перед очі Сулеймана і Роксолана покорила повелителя багатьох країн і народів — розумного, грізного, доброго і, як описує молдавський історик Йорга, гарного, з орлиним носом, довгою шиєю, тонкою бородою, меланхолійним поглядом. Вихований в душі східних культур, арабської і перської філософії, літератури й поезії, султан, крім східних мов, знав ще й слов'янські.

Галицький священик.
Гравюра кінця XVII ст.

Очевидно, османського імператора Роксолана полонила особливостями своєї духовності, фізичної краси, великим розумом, ніжністю, жіночністю, погідною, теплою, радісною вдачею.

Недаремно її звали Хуррем Гасекі — Радісною Султаншею. Розум і сила духу давали їй змогу втручатися в політичні справи імперії, її поради завжди приносили добрі наслідки.

Такої самої думки дотримувався академік А. Кримський, коли писав, що діставшись до гарему значного достойника, українська бранка через свою українську вдачу, через ту силу волі й характер, які взагалі має українське жіноцтво, легко могла не тільки прихилити до себе душу свого пана-чоловіка, а й взяти над ним певну силу. Могла вона здобути таким чином і політичний вплив, а надто, коли вона одкинулась від християнської віри та й, кажучи словами турецької думи, „потурчилась, побусурманилась для розкоші турецької, для лакомства нещасного“.

Сучасники, як пише австрійський орієнталіст Хаммер, називали її сонцем його великого володіння або Веселою Султаншею. Всі з великим подивом дивились на її значний вплив на політичне життя, вважали її сили надприродними. Роль і місце Роксолани, її діяльність суперечили традиціям, які склались в Османській імперії, духові ісламської філософії, релігії. Великий падишах Сулейман позбувся свого гарему, поодружував своїх жінок з офіцерами турецької армії і державними чиновниками, а сам залишився з однією Веселою Русинкою — Роксоланою.

ХТО ВОНА І ЯК ЇЇ ЗВАТИ?

Нікаво знати, коли народилась Роксолана і коли попала в стамбульський гарем. В історичній літературі не зустрічаємо якоїсь точної дати. Аналізуючи різні історичні звістки, лише приблизно визначаємо дату її народження: 1505 рік.

Походження Роксолани із західноукраїнських земель досить переконливо підтверджується в наративних тогочасних джерелах. Проте, що вона була родом з Рогатина, із сім'ї священика, стає відомо із двох історичних згадок. Перша — це твердження польського поета-історика Самуїла Твардовського. Саме він у своїй поемі з нагоди послання польського королівського посольства шляхтича Збараського до турецького султана в 1621 році згадує цю русинку, яку називає Роксоланою, і що вона нібито королівська сестра, а мала бути дочкою попа з Рогатина. Для більш аргументованого твердження передаємо дослівно його слова: „Що її сестрою королівською Сулейман називає убогою з Рогатина попа була дочкою, віддана невільницею до гарему, яку за красу її Сулейман так подобав собі, що понад всі султани проніс її в прикрасі“.

Очевидно, що С. Твардовському можна вірити, оскільки він, перебуваючи на той час в Стамбулі, чув багато про Роксолану, можливо, і на самому султанському дворі. Те, що вона дочка священика з Рогатина, підтверджує і другий документ — повідомлення польського письменника графа Станіслава Ржевуського. Це спростовує категоричне твердження професора Я. П. Кіся про те, що про дочку рогатинського попа „говорить лише одне джерело“ — поема С. Твардовського.

Ці вислови підтвердили в своїх працях в XIX столітті австрійський вчений Хаммер і український історик В. Антонович та український письменник П. Куліш. Останній неоднозначно писав: „Сучасник наш граф Ржевуський довів без сумніву, що прекрасна султанша була рогатинською попівною“.

А яке було її справжнє ім'я та прізвище, присвоєні їй у Туреччині, Європі в XVI і пізніших століттях? Ми з джерел переконалися, що вона за походженням дівчина з Рогатина, але невідоме досі її хрещене ім'я: мабуть, цього не дізнаємось ніколи.

Наші пошуки у львівських архівах, в галицьких гродських актових книгах не увінчались успіхом.

Спочатку розглянемо питання, коли вперше в Європі прозвучало це ім'я. Венеціанські послани в своїх листах (реляціях) із Царєграда доносили у Венецію: „Пієстро Брагадіно писав, що „султанша по національності русинка“, як називали тоді українців в Європі (1526 р.), Бернардо Наваджеро (1553 р.) і Доменіко Тревізано (1554 р.) писали, що вона „з Русі“ — із України, а Михайло Литвин цю жінку називав „бранкою з нашої землі“ — тобто Русі. За словами сучасників, в Туреччині її називали Хуррем Гасекі — Весела Султанша, або Росса, Руса, Роса, в Європі — Роксоланою. Німецький хроніст XVI століття Леніцері називає її Росса. А тогочасний німецький дипломат в Стамбулі Бузбек називає її Роксоланою. Італійський історик першої половини XII століття П. Джовіо також називає її Роксоланою. Таким чином це ім'я Роксолани прийшло в Європу.

Мимоволі напрошується питання: чому в Європі називали рогатинську красуню Роксоланою? І взагалі, звідки взялось це ім'я, слово, назва? Воно походить з глибини віків. Назва Роксоланія — давня, антична. Так називалось античне місто Роксолани, яке існувало з VI століття до нашої ери до III століття нашої ери на березі Дністровського лиману біля теперішнього села Роксоланів Овідіопольського району Одеської області. Це Роксоланіне городище розкопують з 1957 року археологи Одеси.

Також роксоланами називали групи іраномовних кочових сарматських племен, які заселяли північне причорномор'я з II століття до нашої ери.

В період Середньовіччя роксоланами, як правило, називали європейських жителів українських земель і переважно ця назва закріпилась за жителями Західної України, яка за адміністративним поділом XV-XVIII століть входила до складу Руського воєводства

В XV-XVI століттях в багатьох актах зустрічається назва Роксоланія, Роксія, якою найменувались західноукраїнські землі із центром у Львові. Польський історик Б. Ваповський (1480-1535 рр.) у своїй хроніці пише, що „Львів є центром Роксії“, а польський кардинал Комендоні, який перебував у тодішній шляхетській Польщі, вважав Львів столицею Роксоланії. Інший відомий польський пись-

менник С. Кльонович, який, високопоетично описуючи західно-українські землі і Львів, озаглавлює свою знамениту поему „Роксоланія“.

Отже, Роксоланія в XVI столітті znana була серед жителів Західної Європи як територія Західної України, в тому числі Прикарпаття. Тому не дивно, що вихідців з неї називали роксоланами. І ця назва Роксолана закріпилась в устах європейців за дівчиною з Рогатина, коли вона стала відомою в Туреччині, в Стамбулі на султанському дворі.

В художній літературі з середини XIX століття з'являється нове ім'я і прізвище Роксолани — Настя Лісовська. Так її називають письменники, поети, прозаїки. Це поки що письменницький домисел, бо достовірних джерел не виявлено. Авторів у зв'язку з цією проблемою доводилось робити пошуки в різних архівах, а найбільше — в архівах Львова, Києва. В галицьких гродських і земських актових книгах навіть не виявлено в кінці XV — на початку XVI століть подібних прізвищ Лісовських. Це прізвище вигадане письменниками.

Підтвердження цьому дає професор Я. П. Кісь. „В історичній і художній літературі, — писав він, — зустрічаємо ім'я і прізвище Роксолани — Настасія Лісовська, але воно взято з народної творчості, не підтвержене жодними історичними джерелами. Правда, прізвище Лісовських зустрічається у XVI-XVII століттях (на жаль, автор не вказує на джерела. — В. Г.) Традиція, на яку покликаються різні автори, називаючи Роксолану Настасією Лісовською, недостатня для історичної аргументації, до того ж її могла утворити сама історична і художня література, яка писала про Роксолану вже з першої половини XIX століття“.

Для прозових чи поетичних творів такі надумані імена і прізвища необхідні. До того ж, на нашу думку, наштовхувала письменників на це славетна українська дума про Марусю Богуславку, яка, за епосними мотивами, хоч і „побусурманилась для розкоші турецької, для лакомства нещасного“, але в неї заговорила совість рідного краю. Вона ключами відчинила темницю і „всіх бідних козаків невільників на волю“ випустила, просила передати її рідним звістку про себе і просити за нещасну невільницьку долю“.

НЕВ'ЯНУЧА КРАСУНЯ

З тогочасних джерел не зовсім точно можемо визначити дату, коли прикарпатська бранка потрапила в гарем Сулеймана II Пишного.

А. Кримський стверджує, що в султанський гарем прийшла Роксолана ще перед тим, як Сулейман запанував на султанському престолі (1520 р.), а померла в 1558 році, коли султанові було понад шістдесят літ. Тобто, вона мала прожити 53 роки свого бурхливого і неспокійного життя.

Дещо по-іншому з'ясовує цю дату Я. П. Кісь. Він пише, що на основі зібраних джерельних відомостей можна зробити висновок, що Роксолана була захоплена татарами десь між 1509 і 1516 роками. Скільки було їй тоді років, що робила до того часу, коли стала жінкою султана? А. Кримський говорить, що в гарем вона прийшла в 1520 році, а молдавський історик Н. Йорга твердить, за даними венеціанського посла Піестра Брагадіно, що вона в 1521 році народила першого сина Селіма.

Професор Я. П. Кісь робить остаточний висновок: якщо Роксолана потрапила в татарський полон між 1509 і 1516 рр., то їй тоді могло бути не менше 10-15 років.

На нашу думку, це твердження надто неконкретне, більш правдоподібна і вірогідніша залишається така дата 1520 рік, коли вона попадає в султанський гарем. А. Кримський небезпідставно наводить цю дату, адже, за багатьма історичними даними, саме в 1520 році був вчинений один з найбільших нападів татар на наше Прикарпаття.

Як виглядала Роксолана, довідуємось як з описів сучасників, очевидців, а точніше, венеціанських послів, так і з тих портретів, що надійшли до нашого часу.

Академік А. Кримський досить об'єктивно описав її в своїй монографії „Історія Туреччини“ (1924 р.). За його описом, Роксолана за своїм зовнішнім виглядом не належала до звичайного типу тих азіатських красунь, у яких повинні бути жагучі очі, наче чорні маслини, пожадливі уста, палючі високі груди, розкішно-огрядна постать.

Про Роксолану сказано було венеціанському послові в 1526 році, що вона негарно-молода, тільки додавали, що „граціозна, невеличка ростом“. І та її делікатна, не азіатська врода, продовжує А. Кримський, була з таких, що в'януть не так швидко, як азіатські. А що найважливіше — це була дуже розумна жінка, яка тямилла і весело розважала „Пишного“ султана і вмiла дати путню пораду, коли їй треба було підшептати панові світу болючі підозріння проти тих, хто обертався коло нього. Минали літа, а Хуррем не переставала тримати падишаха під своєю чарівною силою, навіть, щодалі — то сильніше. Вже їй минуло 50 літ, вік для жінки дуже поважний, коли тодішній посол венеціанської республіки Доменіко Тревізано в 1554 році доносив про Роксолану із Стамбула: „Після того, як він її взяв, кажуть, що не схотів більше мати ніяких зв'язків з іншими жінками, такого ще не було ні з ким з його попередників, оскільки турки мають звичай брати собі то одну жінку, то іншу, чи для того, щоб мати більше дітей, чи для тілесної втіхи“.

Про те саме свідчив і австрійський посол Бусбек того ж таки 1554 року: „Достатньо відомо, що він (султан) після того не брав собі жодної жінки, хоч це зовсім не заборонялось законом“.

А за рік перед тим у 1553 році попередній венеціанський посол Бернардо Наваджеро також цікаво писав про Роксолану, її вроду, її вплив на султана. Ось його слова: „Його величність настільки кохає (Роксолану), що ніколи ще не було в османському палаці іншої жінки, яка мала б більшу силу і владу. Кажуть, що вона приємна, скромна і дуже добре знає вдачу великого володаря“.

Роксолана. З портрета XVI ст.

Роксолана. Гравюра XVI ст.

І таки справді Роксолана вивчила дворцове султанське життя і вмiла своїм розумом, вдачею оперувати, давати поради Сулейману.

Про її зовнішній вигляд свідчать портрети, які дійшли до нашого часу. Їх кілька завезли в Європу. Один з найбільш правдоподібних портретів був той, що його привіз зі Стамбула німецький посол Бусбек у 1554 році. Цікавий портрет, на якому зображене погруддя Роксолани в профіль в розкішному одязі із, свого роду, короною на голові, а навколо напис:

„Росса Сулеймана жінка“. Здається, це був справжній первісний портрет Роксолани, зроблений з натури в Стамбулі і надрукований вперше Жан Жаком Буасаром в книзі „Біографії і портрети турецьких султанів, зображені з натури на старовинних медалях і привезені з Константинополя та подаровані імператорові Фердинанду“. Книга була опублікована у Франкфурті-на-Майні в 1596 році, де на сторінці 20 вміщений цей портрет Роксолани. Тоді європейці вперше могли побачити, як виглядала Роксолана. Де сьогодні зберігається оригінал цього портрета, невідомо.

Два інші портрети Роксолани в чалмі теж цікаві своїм художнім виконанням. На нас дивиться чудове обличчя української дівчини, правдоподібно скопійоване з первісного портрета.

ДВІРЦЕВІ ІНТРИГИ І ТАЄМНИЦІ

В 1536 році Європу здивувала звістка, що за вказівкою Сулеймана II Пишного був задушений візир-меценат Ібрагім, улюбленець султана, родом з Греції. Він прислужився Туреччині тим, що наблизив її до Франції. Венеціанські послани в своїх донесеннях характеризували його перед європейцями як „дуже

благородну натуру і розумну людину“ (Піетро Дзеро, 1524 р.), „Ібрагім — учена людина, читає філософські твори і добре знає свої твори, — писав про нього Піетро Брагадіно (1526 р.).

А. Ю. Кримський, посилаючись на ці джерела, стверджує, що під час свого візитування (1523-1536 рр.) візир Ібрагім багато зробив для того, щоб зблизити Туреччину та Францію. Сулейман любив візира як щирого приятеля, лагідно ставився до нього і віддав за нього свою сестру.

А далі А. Ю. Кримський під впливом тогочасних подій і джерел робить висновок, що Сулейман, „піддаючись впливу“ Роксолани, чи, як казали тоді, чарам, здатний був посилати на смерть таких своїх вельмож, котрі добре прислужилися державі і мали неабиякий державний досвід. Мабуть, на Роксоланіній душі лежить смерть візира-мецената Ібрагіма. І „завершує свій здогад Кримський тим, що султан мав Ібрагіма за свій „дух і серце“, проте Ібрагім через Роксолану загинув врешті-решт ганебною смертю (1536): йому поставлено за провини надто близькі відносини з франками і його задушено чорним шовковим шнурком за наказом самого Сулеймана II Пишного. Проте Кримський не впевнений у своїх здогадах, що Ібрагім загинув через Роксолану, а тому висловлює сумнів словами: „І досі вся історія Ібрагімового скарання залишається справою ще доволі темною“.

Не беруся спростовувати припущення, що таку вину могли приписати Роксолані венеціанські дипломати під впливом різних неофіційних чуток в Стамбулі.

Незважаючи на палку любов султана до Роксолани, Сулейман 20 років мав ще й іншу жінку, яку називали черкешенкою. Вона фактично була султаншею і народила йому сина Мустафу, який мав право зайняти після смер-

Турецький султан Сулейман Пишний.
Гравюра XVI ст.

ті батька престол. Виходячи з цього, черкешенка гордо носилася і дуже ревнувала до Роксолани султана.

Черкешенка розпочала конфлікт з Роксоланою. Про це досить детально повідомляли в Європу венеціанські дипломати-посли Б. Наваджеро і Д. Травізано. Вони були сучасниками і черпали ці дані з різних повідомлень, які надходили із султанського двору.

За їх описами А. Кримський досить детально компонує драматичну сцену. „Черкешенка, як мати майбутнього султанського наступника, була свідомо своєї законної сили. Та, звичайно, серцем вона страждала, чому падишах вже ніколи не заходить до неї, чому його кохання перейшло, пережилося до купованої дівчини“. І ось одного разу, через свою бурхливу азіатську заздрість, вона закричала: „Зраднице, ти, якість там продане м'ясо, бажає рівнятися зі мною!“. Й накинута на Роксолану, вчепилась в неї руками і нігтями, подряпала Роксолані обличчя, розкуйовдила й поскубала їй волосся та намагалась за горло задушити. Коли та пригода скоїлась, прийшов по Роксолану найстарший євнух „кизлар агаси“ і сказав, що султан кличе свою дорогу Роксолану до себе. Роксолана відмовила євнухові: нехай він перекаже падишахові Сулейманові, що вона, „продане м'ясо“, має тепер аж надто непоказний вигляд. Коли б вона зараз така, як вона є, з'явилась султанові на очі, то це б вийшла недостойна образа для його величності. Сулейман повторив, все-таки, щоб вона негайно прийшла, і тоді, геть розгніваний, викликав до себе черкешенку на розправу. Остання, покладаючись на те, що вона — мати наступника, дозволила собі балакати з володарем світу гнівливо та ще й розпустила язика. Султан звелів вислати її в Малу Азію до сина Мустафи, що був намісником у Магnezії, і про її дальшу долю ми не дізнаємось нічого.

Образ сина султана Мустафи майже повно охарактеризований дипломатами. Султан любив сина, і турки поклали надії на майбутнього престолонаслідника, який був відважний і мужній, хоч за словами іноземних послів — жорстокий і впертий. Сучасник Бранець Джюрджевич писав про Мустафу, що він „перевищував своїх попередників деспотизмом і жорстокістю“.

Проте через якийсь час над головою молодого престолонаслідника насунулись хмари. Султану нашптували, що син, намісник

Магнезії, опираючись на яничарів, хоче позбавити батька трону. Б. Джорджевич писав: „Імператор має зараз (1541) сина первістка, приблизно двадцяти трьох років на ім'я Мустафа, який зараз замишляв лихе проти свого батька, коли б спромігся, то вбив би його і захопив владу“. Скільки тут правди, важко сказати: видно, чутки кружляли в Порті і донеслися до іноземних послів.

На думку істориків, які посилались на повідомлення сучасників-очевидців, всю цю затію проти молодого Мустафи мала вчинити Роксолана, щоб поставити в майбутньому на престол свого сина Селіма. Це зрозуміло. Кожна мати дбає про свого сина, бажає йому кращого. Їй в цьому мав допомагати її зять, великий візир Рустем-паша, що виконував функції великого візира з 1544 по 1561 рік. Він був за походженням сербохорват і залишився довіреною для султана людиною. Зрозуміло, чому тут теж відіграла свою роль Роксолана. Вона переконувала султана, що молодий Мустафа готується до перевороту. Ніби він для здійснення своєї мети перебуває в таких самих зв'язках з перським шахом Тахмаспом, який на той час ворогував з Портою.

Восени 1533 року Сулейман із військом знаходився в Малій Азії і до нього дійшли чутки, що Мустафа готує повстання проти нього. Розгніваний султан викликав сина у табір і наказав його задушити, а престолонаслідником утвердив сина Роксолани Селіма II Мест, тобто п'яного. Він, за висловом сучасників, виявився невдалим султаном, став пияком і деспотом, та правив Туреччиною в 1566-1574 роках. Тоді почався процес занепаду Туреччини, яка поступово втратила свою могутність.

Усі ці дворцеві драми — вигнання черкешенки, загибель візира Ібрагіма і престолонаслідника Мустафи — приписували Роксолані. І навіть такий відомий турколог, як А. Кримський, писав; „Ніколи, мабуть, не довелось Роксолані так міцно напружувати свій інтриганський хист, як тоді, коли вона, нарешті, наважилась зіпхнути зі свого шляху оту султаншу-черкешенку, отую найпершу падишахову дружину, та й проте прочистити доріженьку до османського престолу своєму синові Селімові, зовсім не талановитій людині“. А далі в іншому листі своєї праці він стверджує: „От чистолюбива Хуррем-султан поклала, як дійти краю, завершити справу: добитись, щоб не Мустафові, а її рідному синові Селімові прийшов на

Роксолана.

Художник Михайло Фіголь

спадок османський престол. Вкупі з нею вів задуману справу до бажаного кінця великий візир Рустем-паша“.

Яка роль в цій драматичній історії Сулейманового двору самої Роксолани, на нашу думку, важко визначити. Фактично причиною усунення із султанового двірця першої дружини-черкешенки була вона сама, бо нападала на Роксолану і грубіянила самому султанові, а далі, коли її вислали до сина, то чи не могла вона зі злості підбурювати його проти батька? Це тим більше реально, що ходили чутки, ніби Мустафа не приховував свого незадоволення і прагнув скинути батька.

Палка любов султана до Роксолани, єдиної жінки, всупереч мусульманським законам, викликала серед султанського двору і частини надвірної яничарської охорони, жителів Стамбула різні легенди, в тому числі і забобони про чари, якими вона мала б зачарувати султана. Історики спирались на тогочасні перекази, вважали султаншу Хуррем за відьму-чарівницю, яка заволоділа Сулейманом. Згаданий австрійський посол Бусбек привіз із Стамбула звістку в Європу, що йому навіть називали двох баб, які мали постачати для султанші передню кісточку з гієнчої морди, бо, мовляв, кісточка — дуже добрий любовний талісман, і називали навіть єврейку Трангіллу — чародійку, що вкупі з Роксоланою, з допомогою заклинань і любовних напоїв, причарувала Сулеймана. Ці вірування могли диктуватись упередженнями самих турків до Роксолани, як іноземної жінки. А звідси їй приписували вину у загибелі Ібрагіма, престолонаслідника Мустафи.

ЗВ'ЯЗКИ З УКРАЇНОЮ

Якими були зв'язки Роксолани, коли вона була султаншею, з рідним краєм, Прикарпаттям і Україною?

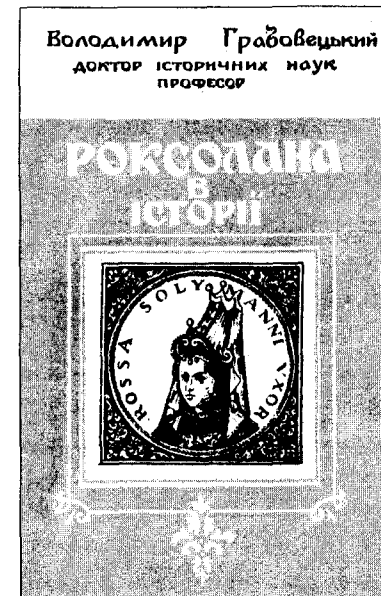
Не один дослідник запитував себе, чи були якісь зв'язки між Роксоланою та її рідною землею, чи пам'ятала вона її, згадувала, старалась вплинути на долю своїх земляків, допомагала їм і тисячам невільників, галерників, що томились в турецькій та татарській неволі? Я. П. Кісь вірно відповідає, що говорити про це дуже складно. Внутрішній світ, життя Роксолани, її переживання не фіксувались на сторінках писаних джерел, в описах сучасників тощо. Вони могли б знайти лише місце на сторінках її власних мемуарів чи щоденників, але вона їх не писала. Зрештою, це вона могла робити дуже конспіративно, таємно від сучасників.

Роксолана була відірвана від рідного краю, свого батьківського дому у юні роки свого життя. Це дитячі роки, коли в пам'яті дитини глибоко залишаються традиції рідного краю, міста і взагалі все, що дороге кожному, з чим зв'язана людська душа. Думається, що, народившись в родині священика, Роксолана набула там чесноти, розуму й інтелігентної вдачі, що потім їй стало у пригоді.

Даремно шукати про це в тодішніх писаних джерелах, а тим більше в умовах султанського двірця. Мабуть, не раз в уяві Роксолани пропливали рідні краєвиди Рогатина, де вона бігала босими ногами, гаї, ліси, мати, батько, сусіди, односельці.

Ряд дослідників висували досить цікаві припущення, що в час, коли Роксолана була жінкою Сулеймана (1520-1557), немає даних про турецьку загрозу для українських земель, які знаходилися під гнітом шляхетської Польщі. Мирні відносини Порти з Річчю Посполитою підтверджують сусідські договори султана з польським королем 1525, 1530, 1533 років. Дійсно, на час правління султана Сулеймана не спостерігається якихось агресивних намірів Порти проти Польщі.

Значно зменшилися хижакські напади татарських орд на українські землі. Є достовірні дані, що послы Польщі на сеймі у

Обкладинка книги автора „Роксолана в історії“ (1993)

Варшаві прямо говорили, що татарські орди з розпорядження султана не активізувалися, хоч західноєвропейські монархи готували антитурецькі коаліції, в які намагалися втягнути Польщу.

Велике значення має дипломатичне листування Сулеймана II Пишного і його жінки Роксолани з польським королем Сігізмундом II Августом. Протягом другої чверті XVI століття султан тричі надсилав своїх послів із Туреччини в Польщу. Турецькі послы побували у польського короля, складали від султана дари і вели переговори.

Сучасник польський хроніст М. Бельський зафіксував в своїй „Хроніці Польщі“, що султан наказував татарській орді не чинити напади на землі польської держави. В 1538 році

Сулейман II через своїх послів запропонував польському королеві прибути на свято у його столицю Стамбул.

Вважаємо, що в цьому значну роль могла відіграти Роксолана, тим більше, що вона й сама писала листи до польського короля, а таких було два. Їх виявив польський історик Ш. Аскенози і опублікував у 1896 році. В першому листі з 1547 року до польського короля Сігізмунда II Августа з нагоди його вступу на королівський трон Роксолана щиро привітала польського короля і через свого слугу Хасана Агу повідомила: „Ми і послали нашого слугу Хасана Агу і просили Вас дуже, щоб після того, як він з Божою поміччю прибуде, Ви повністю повірили всьому тому, що він представить Вашій величності, тому що воно повністю походить від нас“.

У другому листі Роксолани містилася відповідь на лист короля і те, що останній передав через султанського слугу Хасана. Роксолана стверджує у листі, що королівське послання вчинило

Сулейману „велику радість, що не може висловити і він сказав, що із старим королем ми були, як два брати і, якщо подобається всеблагому Богу, з цим королем ми будемо, як батько і син“. Султанша Роксолана радить королеві, що коли йому щось буде треба до султана, то щоб звернувся до неї: „Я буду цим цікавитися і буду говорити десять разів більше для добра і в користь Вашої величності“.

Влучно запитує професор Я. П. Кісь: звідкіля взялася ця небуденна приязнь між королем і Роксоланою, яке її джерело? І тут же вірно відповідає, що слова тих листів Роксолани — не дипломатичні формули, не особливості сучасного стилю, яким користувалась Роксолана: за ними криється щось більше, якась близькість. Може, це турботи про рідну землю, яка була під пануванням шляхетського короля і намагання султанші допомагати їй різними способами.

А тим часом, поки султан і його султанша Роксолана ведуть дипломатичні переговори, значно зменшуються напади татар на Україну, в степовій частині понизов'я Дніпра зростає кількість козацьких Січей, які в 40-х роках об'єднуються в славнозвісну Запорізьку Січ, що відіграла в історії українського народу велику роль.

Чи заслуга в цьому Роксолани — колишньої землячки — важко судити, але факти свідчать, що кількість турецько-татарських нападів на Україну в порівнянні з XIV-XV століттями зменшилась, а це мало значення, бо не поповнювались невільничі ринки Туреччини бранками з України.

Великий знавець історії Туреччини академік А. Кримський на аналізі тих історичних першоджерел про Роксолану об'єктивно не лише оцінює її роль в історії Туреччини, але делікатно показує, що вона, домігшись у Сулеймана провести свого сина Селіма-п'яного на престол, привела до занепаду Порти, чим ніби відплачувала загарбникам за напади на Україну.

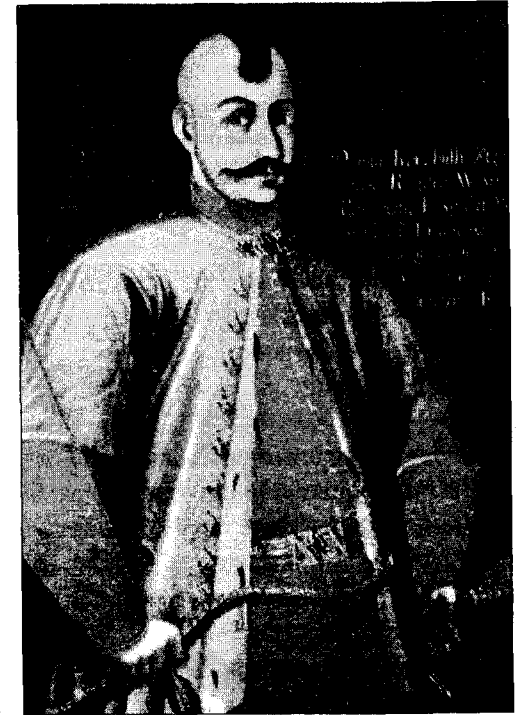
І далі, посилаючись на праці Михайла Литвина, семигородця Мартина Броньовського, польських географів і хроністів Бельського, Серніцького, німця Геберштейна, серба Джорджевича, німця Бусбека, Джорджа Сенді, А. Кримський наводить багато фактів, коли українська бранка, діставшись до гарему „значного дос-

тойника“, через силу волі й характер легко могла не тільки прихилити до себе душу свого пана — чоловіка, а й взяти над ним гору. Могла вона здобути таким чином великий політичний вплив.

БАЙДА ВИШНЕВЕЦЬКИЙ І РОССА

Немаловажне значення має в світлих нових міркуваннях істориків роль українського князя Дмитра Івановича Вишневецького, активного борця проти турецько-татарських навал в часи Роксолани.

У дореволюційній вітчизняній історіографії та працях польських істориків позитивно оцінювалась в історії українського народу діяльність Дмитра Вишневецького, засновника Запорізької Січі на Хортиці. Пізніше український історик В. О. Голобуцький, заперечуючи будь-яку роль українських феодалів у формуванні і становленні козацької вольниці, виступив із своєю працею (1957 р.), в якій відкинув роль

*Козацький гетьман
Дмитро (Байда) Вишневецький
(р. нар. невід. — 1564).
Портрет XVI ст.*

Дмитра Вишневецького в організації Січі і ототожнення його з героєм народної думи Байдою: мовляв, риси пісенного героя Байди „були штучно перенесені на особу Дмитра Вишневецького, який у своїх діях не міг поступитися корисливими інтересами феодала, зятятого ворога народних мас, козацтва“.

У світлі нових досліджень, і, зокрема, статті В. Сергійчука „Байда Вишневецький — ратник української землі“, досить аргументовано простежується позитивна роль Вишневецького в організації Запорізької Січі.

Був він за походженням з дрібних українських феодалів, але став одним із перших організаторів розпорошених козацьких загонів у придніпровських степах, посилено атакував турецькі фортеці. Цим не раз гнівив самого султана Сулеймана II Пишного.

Але раптом в 1553 році Дмитро Вишневецький прибув у Туреччину. Поки що дослідники не змогли виявити історичні матеріали, які б з'ясували об'єктивні причини поїздки черкаського і канівського старости до Порти. При цьому напрошується припущення, чи не від польського короля, який особисто знав князя, прибув сюди Дмитро Вишневецький з дипломатичною місією?

Вірогідно і те, що Дмитра Вишневецького прийняли у Стамбульському палаці добре. Чия це могла бути заслуга: польського короля чи Роксолани? Історик В. Сергійчук висунув оригінальне припущення, що в Константинополі Дмитро Вишневецький міг домовитися від свого імені, як старости черкаського і канівського, про врегулювання прикордонних конфліктів, добивався від правителів Туреччини припинення набігів кримської орди на українські землі. В цьому йому могла посприяти султанша Роксолана.

У Польщі не вірили у щасливе повернення Вишневецького з Туреччини. Справді, треба було бути мужньою і сміливою людиною, щоб прибути до Порти, проти якої він виступав протягом 1548-1553 років. Із стамбульських архівів відомо, що „Дмитрашка“, як його називали в Порті, повернувся в рідний край „як вільно випущений“.

Після того Д. Вишневецький ще кілька років боровся з татарами, налагоджував зв'язки з Росією і нарешті, під час походу в Молдавію був спійманий і по-звірячому страчений турками. Сучасник, польський хроніст М. Бельський так описує його мученицьку загибель: „Вишневецький і П'ясецький були скинуті з башти на гаки, вмуровані в стіни біля морської затоки по дорозі з Константинополя в Галату. П'ясецький помер негайно, а Вишневецький, зачепившись ребром за гак, жив у цьому положенні

*Пам'ятник Роксолані
в її рідному місті Рогатині*

три дні, поки турки не вбили його з луків за те, що лаяв їхню віру“.

Ця мужня смерть схвилювала народні маси України. Співці узагальнили цю історичну постать у славнозвісній думі про Байду.

Понад 400 років минуло з того часу, як у нашому прикарпатському містечку Рогатині народилася дивовижна дівчина. Доля закинула її у султанський гарем, де вона стала впливовою дружиною Сулеймана II Пишного і впливала на політичне життя Османської імперії понад тридцять років.

За цей час вирости, як трава у лузі, багато легенд, що окутали її ім'я. Про драматичну її долю і життя письменники написали чимало романів і драм. А скількох українських дівчат названо іменем Роксолана!

Роксолана удостоїлась високої честі. Після її смерті султан Сулейман II Пишний побудував гробницю, прикрасивши її розкішною кам'яною різьбою. І стоїть вона досі як пам'ять про історію, про мужню прикарпатську дівчину. 24 жовтня 1999 року на батьківщині Роксолани у м. Рогатині їй встановлено пам'ятник.

ХТО ВОНА УЛЯНА З РОГАТИНА?*

У полон татарських ординців потрапляли цілі родини і не тільки селян, міщан, а й багатих шляхтичів. Живий крам з України в Європі цінувався високо. Італійські купці не вважали за гріх торгувати християнськими невільниками, в італійських містах навіть організуються ярмарки українськими невільниками. У Венеції, наприклад, документально засвідчено перші торги полоненими з України ще в 1328 році. За час від 1393 по 1491 рік тут було проведено 150 великих міжнародних торгів переважно українськими полоненими з Правобережжя й Волині. Взагалі невільник коштував у середньому від 16 до 50 дукатів (гроші великі), але українських дівчат продавали за 87 і значно більше дукатів. Цінувалися за всебічну красу й гармонію тіла і духу. З Італії наших невільників завозили у Африку, Іспанію, Португалію і навіть Бельгію та Голландію.

Ось у ці роки й потрапили в татарську неволю, чужу-чуженицю багато хлопців і дівчат з Поділля й Волині, з Київщини, Черкащини і нашого Прикарпаття.

Про великі полони наших людей ми бодай дещо знаємо, принаймні називаються хоча б числа тисяч бранців, виведених і пов'язаних сирицею під нагаями до Криму і там проданих як крам купцям з Європи, Африки, Азії. А ось як складалася доля тисяч наших батьків, матерів, братів, сестер у різних землях — ми не знаємо майже нічогосінько, хіба що радо читаємо романи й повісті про дочку рогатинського священика Настю Лісовську (1505-1561), яка стала рабинею турецького султана, а потім волею щасливої чи нещасливої долі — султаншею. А куди везли десятки тисяч наших дівчат і хлопців, за яку ціну їх там продавали, що вони робили як раби і де склали свої білі кості — ми нічого не знаємо. А це ж страшна книга історії мук нашого народу, багаторічна трагедія, яку хіба перевершив голодомор 1933 року. Тоді наших людей розбояр полонили й вивозили, як співається про ці часи в думках. Українські невільники вважалися за добрих працівників, і належали до великих

Уляна з Рогатина.
Художник Ігор Деркач

цінностей. Аж страшно про це говорити — досвідчений, кваліфікований, послухний раб чи рабиня...

Отож багатство й краса італійських міст — це наслідок праці не тільки великих митців, архітекторів, будівничих, а й наших робітників та робітниць середньовіччя. А що вони там були й вкладали свої сили й уміння у вивершення споруд, якими пишається тепер усе людство — ми уже згадували, а тепер на підтвердження наведемо кілька документів. У міському архіві Венеції під шифром М.С.Х.ХVІ зберігся запис великого міського власника, у якому подано опис скарбів, цінностей, а серед них і невільниця „як

тоді було записано в документах“ („Уляна з Рогачова походженням українка“) і „невільник українського походження з Черкас на Борисфені“. Заповіт написано в січні 1564 року, коли венеційський багач був уже старим і передавав свої маєтки дітям. (Борщак І. Ідея соборної України в Європі в минулому. — Париж, 1923, С. 7-8). Невідомо, чи українські невільники були тоді старими, чи молодими, однак логічно ствердити, що вони були часткою історії нашого народу першої половини й середини ХVІ століття.

Не знаю, як у читачів, а в нас, коли ми прочитали цей документ, відразу з'явилася асоціація „Рогатин, Настя Лісовська — Роксолана, султанша“. Ми зважували, що перший раз Рогатин був сплюндрований турками 1500 року, а згодом кілька разів татарами. Історики вважають, що Настю Лісовську захопили татари десь 1520 року. Тоді вона була ще молоденькою дівчинкою.

У ХVІ столітті Рогатин був невеликим поселенням, всі його мешканці знали один одного, а отже зналися між собою й діти, дівчатка, і цілком можливо, що Настю Лісовську (Роксолану) і Уляну (прізвища якої у венеційському документі не подано) татари захопили в полон в один день, за одних обставин. Хронологічно це збігається досить точно. У 1564 році Уляна з Рогатина у Венеції

* Статтю про Уляну з Рогатина підготував Григорій Нудьга.

могла мати 59-60 років, приблизно стільки, як і Роксолана (померла 1561 р.). То ж чи не маємо документального доказу, як дві дівчини з українського міста Рогатина майже 500 років тому, потрапивши в полон, кожна по-своєму пройшла гіркий шлях неволі й рабства. Одна від неволі й аркану до осоружного гарему й влади над султаном, а інша — протоптавши з іншими однокровними бранцями криваву стежку до Криму — опинилися аж у казковому місті Венеції із своїм земляком з Черкас над Дніпром, творячи чудо-красу розуму, генію і таланту робочих рук. Чи ми не маємо права тепер говорити, що і в Римі, і у Венеції, і в інших містах Середньомор'я в безсмертні споруди вкладено і талант нашого народу, талант наших робочих рук. Адже відомо, що мистецтво спорудження культурних цінностей — це і мистецтво робочих рук, втілення мистецького замислу.

Отакі-то долі двох нещасних полонянок-красунь з Рогатина. Одна стала султаншею, а друга — рабинею. Такою ж нещасною була доля нашої багатостраждальної України в XVI столітті.

ЄДНАННЯ ГАЛИЧАН І НАДДНІПРЯНЦІВ

Поневолені Річчю Посполитою, галичани перебували в постійному економічному зв'язку з мешканцями Наддніпрянщини. Ця єдність сягає своїми коренями дуже давніх часів і яскраво проявлялася у XVI — першій половині XVII століть. То був закономірний результат історичного розвитку східно- і західноукраїнських земель. В економічній і політичній єдності з наддніпрянськими братами була запорука успіху галичан у боротьбі проти соціального і національного гніту, що особливо посилювався в період розвитку феодально-кріпосницької системи на Україні.

Важливим фактором у зміцненні економічної єдності східно- і західноукраїнських земель була прикарпатська сіль. Солеварні в нашому краї виникли ще за часів Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Прикарпаття постачало сіль всій Київській Русі. Це видно хоч би з того, що коли в 1096 році у зв'язку з князівськими міжусобицями галицька сіль не поступала на Наддніпрянщину, то в Києво-Печерському патерику було записано: „не бисть солі по

всій Руській землі“. А що прикарпатська сіль розвозилася по ній великими валками, — видно з того, що, за даними літописця, в 1164 році біля Галича під час паводка на Дністрі загинуло понад 300 чоловік, які йшли з сіллю із Удеча, тобто із Жидачева.

В період Галицько-Волинського князівства коломицька сіль давала великі прибутки боярам і князям. В літописі князівства записано, що князь Данило Романович наказував коломицьку сіль „затримати“ для княжого двору. Протягом XIV-XVII століть соляні промисли розвивалися в чотирьох основних центрах Прикарпаття: на Коломищині і в Долині, на Дрогобиччині та Самбірщині. Солеварні перебували переважно в приватних руках шляхти або були королівськими і приносили великі доходи. Виробництво солі і вивіз її на продаж феодалі перекладали в основному на спину селян.

Словом, вироблена на Прикарпатті сіль розходила як по всій Речі Посполитій, так і розвозилася по Наддніпрянській Україні. Француз П'єр Шевальє у книзі „Історія війни козаків проти Польщі“ писав, що жителі України отримують сіль, крім соляних шахт Велички, також з Покуття — „однієї з польських областей, яка межує з Трансильванією та Молдавією і де більше криниць має соляну воду“. Реалізацією прикарпатської солі займалися чумаки. Про них ми маємо відомості вже з XVI століття. У наших краях їх називали „прасолами“, цей термін був офіційно поширений тут.

В кінці XVI століття в теребовлянських міських актах знаходимо перелік прізвищ прасолів чумаків з Коломищини. В гродзькій книзі під 1591 роком виявлено цікаве посвідчення двох прасолів, яке їм видали в Коломії для вільного перевозу солі на Україну. Це були Павло і Квітов з села Ключів цього повіту. Павлове посвідчення було такого змісту: „Шибор Васічинський, поборця галицький і коломицький, засвідчуємо, що Павло з Ключева заплатив в річний побор його королівській милості за прасольство від 4 возів, всілякої купи згідно ухвали Варшавського сейму, який недавно відбувся. Тим квітом його (Павла) квітуємо і вільним робимо, щоб ніде не було затриманий. Писано в Коломії 21 травня 1591 р. Михайло Славінський“.

Такі посвідчення або перепустки був видані в 1591 році ще якомусь Квітові з Ключева на 8 возів. З тексту посвідчення видно,

що більш заможні селяни вивозили сіль 4-8 чумацькими возами. За право перевозу цього товару вони платили згідно з постановою Варшавського сейму певний податок. Це були фахові солеторговці — прасоли. Цим займалися чумаки й з інших міст та сіл Покуття: Коломиї, Делятина, Косова Заболотова, Рожнева, Мишина, Космача, Шешор, Маркової, Солотвино, Росільної. Одні з них, переважно гуцули з Космача і Шешор, розвозили топкову сіль в населені пункти Прикарпаття і Поділля, інші возами — ще далі на Україну.

Прасоли Коломийського староства вивозили сіль на схід відомими старовинними шляхами. Жителі Коломиї і її околиць ще на початку XVII століття показували „сільний гостинець“, який ішов з міста на схід, між селами Ценява і П'ядики. На Наддніпрянській Україні всіх, що торгували сіллю, називали „солянниками“ і „коломиїцями“. Остання назва була широко розповсюджена у XVII-XVIII століттях. Назва „коломиїць“ походить, ясна річ, від назви міста над Прутом. З давніх часів воно було важливим центром торгівлі покутською сіллю.

Сіль, заготовлена в королівських і приватних шляхетських солеварнях (банях), в більшості доставлялась саме до Коломиї. За королівськими привілеями, вона вважалася основним складом того товару. За описом люстратора 1568 року, державні урядовці (ноборці) збирали тут мито. Солеторговці, незалежно від походження, не могли обминати Коломиї, мусіли платити мито, дотримуватися інших торговельних приписів. Сюди прибували з сіллю і селяни з гірських сіл: заплативши відповідне мито, вони продавали або міняли сіль на хліб. Сюди ж протягом XV-XVIII століть з'їжджалися купецькі валки з усієї західної України та Наддніпрянщини.

Інтенсивний вивіз прикарпатської солі на Наддніпрянщину сприяв економічній єдності західних і східноукраїнських земель. Часте спілкування наддніпрянців з галичанами давало широке поле для різних взаємозв'язків між обома вітками українського народу. А з виникненням Запорізької Січі в XVI-XVII століттях спостерігаються й економічні зв'язки низових і реєстрових козаків із західною Україною. Козаки, котрі займалися домашніми промислами і торгівлею, прибували зі своїми товарами до Львова, Галича, Дрогобича, Рогатина, Коломиї та інших місць, які на той час були важливими торговельними центрами. Козацькі купці також

закуповували дрогобицьку, долинську і покутську сіль та вивозили її на велику Україну. Сам Богдан Хмельницький, маєток якого був у Суботіві, мав торговельні зв'язки з Покуттям, його син Тиміш перед народно-визвольною війною (1648-1654 рр.) приїжджав до Коломиї „за сіллю“.

Та мова не тільки про сіль. В Коломиї, Язлівці, Львові та в інших місцях у цей час на ярмарках можна було зустріти козацьких купців, що торгували рибою, збіжжям, кіньми. А. Петрушевич у хроніці під 1640 роком записав, що, за словами королівського секретаря Попоччі, „запорожці возили вялену ю й солену рибу „мажами“ даже во Львов, Коломию, продавали ее там вместе с волами, а сами возвращались домой на одноконке“.

Торговельні зв'язки між Наддніпрянською Україною і Галичиною активізувалися наприкінці XVI століття. За свідченням митних урядовців і короля, багато купців з Волинського, Київського і Брацлавського воєводств возили на продаж в наші краї різні товари, їх переслідували на митних станціях в Руському воєводстві. Вони ж намагалися обминати митниці, чим викликали лють у митної адміністрації. Переслідуючи українських купців, управителі митниць на Волині, Брацлавщині і Київщині зверталися за допомогою до короля. Так, на скаргу державця Волинських, Брацлавських і Київських митниць Станіслава Суфранка король в окремому універсалі від 15.VIII. 1595 року наказував Перемишльському старості Якові Дрогойовському допомогти державцям виявляти порушників митної системи, а українських купців „без митних квітів“ не допускати на перемишльські ярмарки.

Серед купців з України зустрічаємо і козаків-чумаків. Мемуарист А. Грабовський писав, що купці з України „з великим заробітком“ у Львові, Коломиї і Галичі торгували волами, крупною, сушеною рибою і т. п. „Рибу везли до Львова, — пише А. Грабовський про козаків-купців, — де звикли штуку продавати за 4 зл. Там продавали воли, і, купивши коляску, на одному коні вертали додому“.

Галицькі купці-прасоли спеціалізувалися в торгівлі із козаками. За словами А. Грабовського, „коли були спокійні часи“, галицькі купці мали великі заробітки, возячи до козаків сіль, бо за одну бочку платили в себе на солеварні 7-8 грошів, а в козаків продавали її за

півтора злогого. Чумацький віз солі або мажу, як його тоді називали, могли тягнути чотири воли і продавали його більш як за 200 злотих.

Торговельна артерія, яка поєднувала Прикарпаття з Наддніпрянщиною, сприяла, безперечно, не лише економічному, але й політичному та культурному зв'язкам українських земель. Приїжджаючи з своїми товарами за сіллю, наддніпрянські міщани, селяни і запорізькі козаки приносили в галицький край вісті з України. В свою чергу прикарпатські солеторговці-прасоли під час свого перебування на ній також дізнавалися багато про що, з цими новинами знайомили місцеве населення, розвозили також по селах і містах Прикарпаття ікони і церковні книги з головних тодішніх друкарень Львова та Острога, Києва, Почаєва.

Та й про козаків, їх успішні походи проти татаро-турецьких загарбників західноукраїнське населення довідувалося негайно. Новини з України привозили галицькі чумаки-прасоли, що торгували сіллю. Вони ж бо зустрічалися з козаками і, повернувшись додому, повідомляли про діяльність запорожців, їх силу і мужність, про турків і татар. Простому народові було це до душі. Шляхта ж і магнати з ростом козацтва приймали загальнодержавні і провінційні постанови про втихомирення „козацької сваволі“, і звістки про це поширювалися повсюди. Нарешті королівські і гетьманські універсали, направлені проти козаків, також оголошувалися по всіх селах і містах Руського і Волзького воєводства. І якщо серед панівного класу західноукраїнських земель згадки про козаків сприймалися тільки негативно, то серед простих українців звістки про вільних, мужніх і славних запорожців збуджували радість, вселяли надію на визволення з-під важкого соціально-економічного гніту.

Серед галицького населення вже в XVI столітті зароджувалася мрія про єдність із наддніпрянцями і спільну боротьбу за своє соціальне і національне визволення. Наддніпрянське козацтво поступово ставало прапором і символом визволення, а запорізьке вогнище робило значний вплив на піднесення антифеодалного опору у всіх повітах, землях і воєводствах на західноукраїнських землях. Тільки цим, а саме — впливом селянсько-козацьких повстань — можна пояснити посилення боротьби в містах і селах Галицької землі в XVI — першій половині XVII століть.

КУЛЬТУРА ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

Після окупації польською шляхтою Галичини культурно-освітній рух на її землях продовжував зберігати свої давні традиції. Прикарпатці шанували свою мову, побут, історичні традиції та усну народну творчість. Як видно з тогочасних джерел, ще в другій половині XIV — на початку XV століть польські правителі свої документи в нашому краю писали українською мовою.

До нас дійшли цікаві пам'ятки галицького письменства, зокрема Крилоське (1444 р.) і Галицьке (1568 р.) євангелія, що були на той час важливими писемними пам'ятками. Галицьке євангеліє переписав диякон Іоан при церкві Миколая в Галичі, а купив його за 7 злотих і пожертвував „Кондрат Гребінникович, міщанин і радник галицький“, про що нагадує цей довгий напис. Воно було

мистецьки виконано — окуте сріблом і позолочене, що свідчило також про ювелірну роботу невідомого золотих справ майстра.

Завдяки активній діяльності українських братств, на Прикарпатті появляються національні школи в Галичі, Рогатині, Тисмениці, Коломиї і Снятині. В основному вони діяли при церковних братствах. У них вчили досвідчені бакалаври, і учні-спудеї отримували, як на той час, досить ґрунтовну освіту з письма, числення, риторики і співів.

При церквах по деяких селах дяки також вчили групки дітей церковного співу, читання святого письма, числа і традиційних обрядів. Багато вихідців з Прикарпаття продовжували навчання в університетах Європи XIV-XVIII століть. На думку літературознавця Григо-

*Український студент
готується до занять
в середньовічному
університеті Європи.
Гравюра XVI ст.*

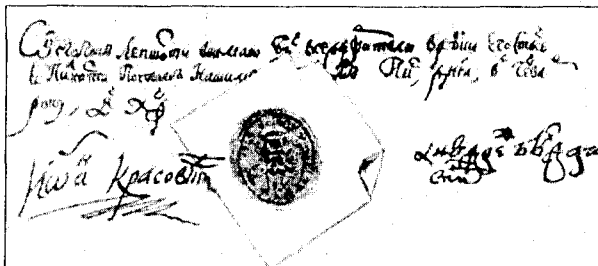
рія Нудьги, тільки з Галича вчилася в різних університетах понад 200 студентів. У джерелах знаходимо звістку, що в Краківському Ягеллонському університеті в 1424 році навчався перший студент з Галича, а в 1496 році — інший студент з Коломиї.

З реєстру Краківського Ягеллонського університету довідуємося, що тут в 1434 році навчався „русин“ (українець) з Галича Іван Іванович, а в 1573 році вчився інший студент з Галича на прізвище Капуста. Цікаво, що українців записували студентами Іванами. Не дивно, що всю націю називали в університетах Західної Європи Іванами та ще й склали прислів'я, що Іванові вчитися сам чорт допомагає.

З Рогатина вийшов ряд видатних діячів культури. Серед них — Юрій Рогатинець, який разом з Іваном Красовським, Леськом Маленьким та іншими став засновником першого на Україні Львівського братства. Під впливом Юрія Рогатинця організаційно оформилося українське братство і в Рогатині, а дещо пізніше, в 1591 році, — в Городенці й Болехові. Юрій Рогатинець — людина з великим патріотичним почуттям до України — своєю активною діяльністю консолідував українську громаду Львова. Іван

Професор читає лекцію студентам Падуанського університету. Гравюра 1582 р.

Підписи старшин Львівського братства Івана Красовського та Андрія Білдаги, з якими працював Юрій Рогатинець, уродженець м. Рогатина

Іов Княгиницький — засновник Скиту Манявського та Іван Вишенський — український полеміст під час зустрічі в Княгинині, 1605 р. Художник Ігор Деркач

Франко приписує йому авторство твору „Пересторога“ (1605 р.), написаного під впливом праць Івана Вишенського та інших полемічних творів того часу. Він завоював собі великий авторитет серед українців Львова. Вороги визнавали, що „русини (українці) мають Рогатинця за патріарха“.

В XV — першій половині XVII століть важливим культурним центром, крім Галича, Коломиї, Снятина і Рогатина, була Тисмениця. В ній працювала українська школа. Тут народився Іов Княгиницький — засновник Скиту Манявського. Він вчився в Острозькій Академії і став визначним українським просвітителем, його другом був видатний тогочасний український письменник-полеміст Іван Вишенський, який у 1605-1607 роках побував на Прикарпатті, а точніше — в Тисмениці, Княгинині, Угорниках, що біля Отинії. Запросив його сюди Іов Княгиницький, і вони, два старці із Афонської гори, спілкувалися тут. Правдоподібно, що Вишенський порекомендував Княгиницькому заснувати Скитську обитель у Маняві.

Нарівні із славнозвісними братствами — культурно-освітніми центрами розвитку української культури у Львові, Луцьку і Києві — виникають такі об'єднання, як уже було сказано, і на Прикарпатті: в Рогатині (1591), Галичі і в Болехові. На противагу спробам шляхти насильно окатоличити українське населення братства консолідували сили міщан і селян, проводили корисну суспільно-політичну і освітню роботу. В першу чергу вони організували школи, сприяли розвитку друкарства і посилали кращих учнів за кордон на навчання.

Рогатинське братство вважалося колективним членом Львівського братства, користувалося його статутом. Виступаючи на захист станових прав православних міщан, вони боролися проти засилля колонізації, а також проти

втручання верхівки православного духовенства в справи братств, які користувалися правом Ставропігії — незалежності від церковної ієрархії. Завдяки братствам в Галичі і Рогатині українське населення відстоювало свої права. Деякі з братств навіть виступали проти православних владик. Рогатинські братчики, наприклад, вже в 1587 році були в конфлікті з Львівським єпископом Гедеоном Балабаном.

Особливо загострилася боротьба в 1589-1590 роках, коли цей єпископ „братство темницями мучивши, от места изгнал“, а потім через свого попа Федора Крутеня „не только братству, але шпиталю, школам покоя не дает“. Проти цього

Василій Великий у „Службнику“, надрукованому у Стратинській друкарні 1604 р.

Титульна сторінка Крилоського Євангелія 1606 р.

насильства єпископа виступали братчики, не допускали на свої засідання священників — прихильників Гедеона Балабана. В конфлікт мусів втручатися Київський митрополит Йов Борецький. Львівське братство користувалося серед прикарпатських міщан великою пошаною. В 1647 році міщани Снятина просили допомоги від переслідування їх католицькими ксьондзами. Вони писали членам Львівського братства, що „три ксьондзи, прислані зі Львова, наказали зачинити церкви, забороняли хрещення і похорони“. Із виникненням книгодрукування на Україні, яке було започатковане Іваном

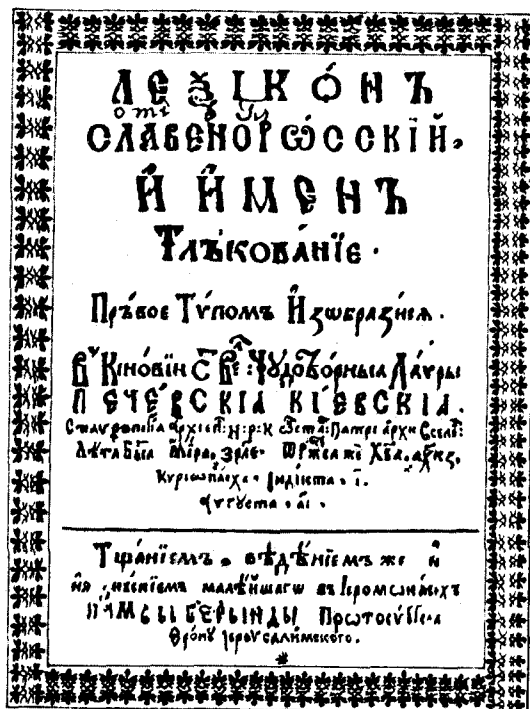
Федоровим у Львові 1574 року, його славнозвісний „Апостол“ появляється в церквах Галицької землі.

На початку XVII століття виникають українські друкарні і на Прикарпатті. В 1604-1606 роках у Стратині біля Рогатина і в Крилосі були засновані перші в нашому краю друкарні, в яких прославився друкар Семен Будзина. А всією видавничою діяльністю керував видатний діяч української культури, лексикограф, письменник, поет, друкар і гравер Памво Беринда. Завдяки йому в Стратинській друкарні видані („Літургіон“ (1604 р.), „Требник“ (1606 р.) і Крилоське „Євангеліє учительное“, що визначалися великим мистецьким оздобленням. Саме в цих виданнях, за твердженням Я. Ісаєвича, вперше у практиці східнослов'янського кни-

годрукування з'явилися сюжетні ілюстрації, вмонтовані в тексти книг (перед тим вживалися лише орнаментальні прикраси і нечисленні портрети, гравюри на всю сторінку). І в цьому була заслуга Памво Беринди.

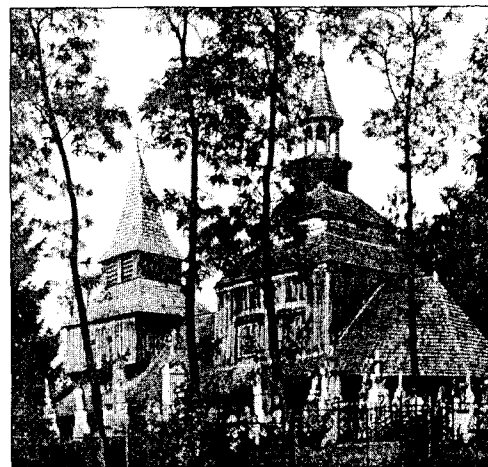
Після смерті Федора Балабана, фундатора Стратинської друккарні, її купив Києво-Печерський архимандрит Єлисей Плетенецький, поклавши тим початок друккарні Києво-Печерської Лаври, яка почала діяти з 1615 року. Так із Прикарпаття світло книгодрукування перейшло у золототверхий Київ. Із переходом Стратинської друккарні до Києва туди

в 1615 році перейшов і Памво Беринда. Його видавничча діяльність продовжувалась у нових умовах і відзначалася високим рівнем книгодрукування. Тут він став головним друкарем, редактором і перекладачем, підніс друккарство на мистецький рівень. В Києві у 1627 році Памво Беринда завершив надзвичайну працю „Лексікон славенороскій имен тлькованіє“, яку він починав на Прикарпатті. В словнику вміщено близько 7000 слів — загальних та власних імен, переважно тогочасної церковнослов'янської мови з перекладом та тлумаченням їх українською літературною мовою початку XVII століття. Цей словник відіграв велику роль у розвитку не лише української, а й російської, білоруської і польської лексикографії. Беринда став одним із зачинателів поезії та шкільної драми на

Титульна сторінка
„Лексікону славенороскійого“
Памво Беринди 1627 року.

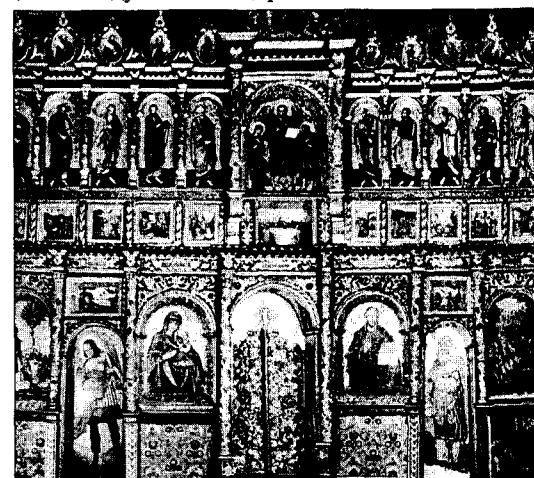
В ньому були використані лексикографічні матеріали, зібрані на Прикарпатті

Святодухівська церква в Рогатині,
побудована в 1598 році.
Сучасний вигляд

старовинна церква в Рогатині — справжній шедевр дерев'яної архітектури та живопису на Прикарпатті. Разом з дзвіницею вона побудована в 1598 році талановитими місцевими майстрами. За твердженням мистецтвознавців, Святодухівська церква є однією з найдавніших не лише на Прикарпатті, але й на Україні, дерев'яних будівель з характерними ознаками галицької народної архітектури — дерев'яним зрубом та з гонтовим дахом.

Чудову архітектурну композицію гідно прикрашає інтер'єр церкви — знаменитий рогатинський іконостас. Він має чітку врівноважену гармонійну композицію з виділенням центрально-

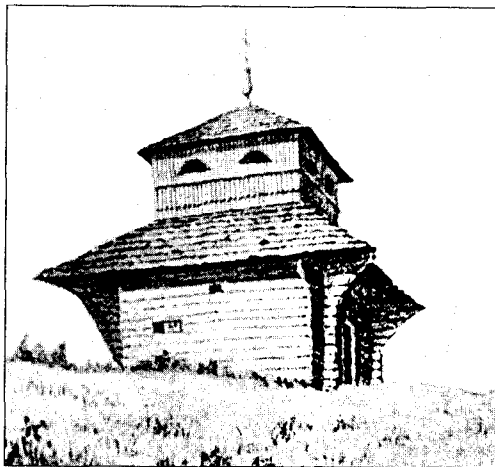

Іконостас Святодухівської церкви
в Рогатині, розмальований у 1598 р.

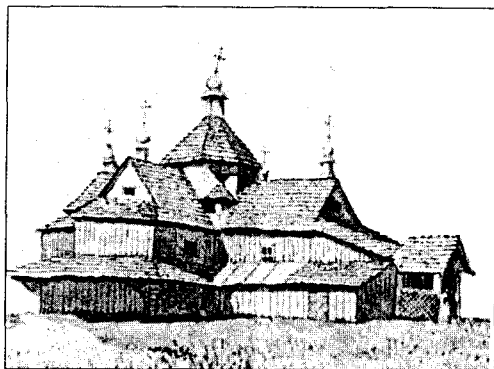
Україні. В 1616 році у Львові були надруковані його різдвяні вірші. Знайомлячись з „Лексіконом“, бачимо, що багато малозрозумілих слів, пояснених у творі, почерпнуто автором на Прикарпатті.

З того періоду до нас дійшли деякі шедеври й прикарпатської архітектури, яким пощастило вціліти, хоч прокотились по Галицькій землі татарські орди та стихійні лиха. Так, широковідомою в мистецтвознавчій літературі є Святодухівська

го поля по вертикалі, внизу розміщені царські врата, а на третьому ярусі — „Моління“. Вся різьба в іконостасі, крім царських врат, не наскрізна, а рельєфна і за стилем наближається до ренесансової білокам'яної різьби XVII століття. Вона належить до тих же часів і тієї ж школи, що й іконостаси П'ятницької церкви у Львові, Воздвиженської та Юрївської церков у Дрогобичі. Живопис рогатинського іконостасу є одним з найвищих досягнень того періоду і знаменує цілу епоху в розвитку українського національного живопису. Прекрасно відтворено обличчя Богоматері, захоплюють образи архангела Михаїла і „Трійця“. Іконостас на замовлення місцевого братства створений в 1649-1650 роках цеховими майстрами.

Дзвіниця при Благовіщенській церкві з кінця XVI ст.

Старовинна Благовіщенська церква в Коломиї — одна із трьох церков колишнього монастиря

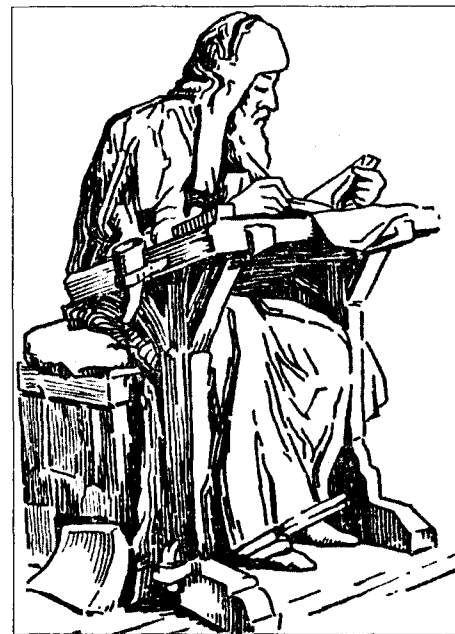
При в'їзді до Коломиї з Івано-Франківського шляху всіх захоплює старовинна Благовіщенська церква. Вона побудована в 1587 році, а біля неї — двоярусна дзвіниця, що також є однією з найстаріших дерев'яних будов краю. Ця старовинна церква в основі хрещата, з доволі розвинутими раменами, що визначає специфіку об'ємнопросторових композицій, в яких домінує не центральна баня, а бічні розвинуті зруби. Мабуть, в українській архітектурі немає

Долішня церква Святого Воскресіння у с. Печеніжині, споруджена в 1629 р.

іншого такого храму, де ритм присадкуватих пропорційних членувань був би здійснений так послідовно й майстерно.

Недалеко від Коломиї, в долішній частині селища Печеніжина, з 1629 року збереглася дерев'яна церква Святого Воскресіння. Трибаний храм являє собою цікаву будову початку XVII століття.

Середньовічний літописець пише сторінки історії України минулих літ

Високомистецькими творами заповнений інтер'єр церкви, в якій збереглися важливі стародруки — церковні книги XVII-XVIII століть. Знавці живопису високо оцінюють ікону „Розп'яття“, що була виявлена в селі Грабів Рожнятівського району. Вона представляє бойківську школу українського іконопису XVI століття. Свідченням зародження в ту епоху театрального життя є „Слово о збурення пекла“ — драма першої половини XVII століття, відома з рукопису, виявленого Іваном Франком у селі Мостище, що в Калуському районі.

Розділ VI

ПРИКАРПАТСЬКА ХМЕЛЬНИЧЧИНА (1648-1655 pp.)

ВІДЛУННЯ ЧИГИРИНСЬКИХ ДЗВОНІВ НА ПРИКАРПАТТІ

В середині XVII століття соціальні і національні суперечності в Україні досягли крайніх меж. То був час великої боротьби народу за своє соціальне і національне визволення, і вершиною її стала народно-визвольна війна 1648-1657 років, яку очолив видатний державний діяч і полководець Богдан Хмельницький. Головною силою цієї війни було очолене своєю старшиною козацтво, яке боролось проти гніту польських й українських феодалів та іноземного поневолення. Разом з ним у визвольній війні виступали широкі маси селянства і міського населення України, які, будучи найбільш експлуатованими, склали ударну силу цієї боротьби. Про це говорила

Богдан Хмельницький.
З гравюри Гондіуса 1649 р.

сама шляхта: „Хлопство все кинулося до бунту і жодного не буде такого міста, яке б боролось проти Хмельницького“, або „хлопська сваволя, яка почалася, до того зростає, немов би друге військо Хмельницького“. Сам гетьман підкреслив шляхетським послам під час переговорів у Переяславі, що від народу не відступить, бо, „то наша права рука“.

Навесні 1648 року Хмельницькому вдалося створити великі козацько-селянські збройні сили, які здобули ряд великих блискучих перемог над польсько-шляхетськими військами під Жовтими Водами та Корсунем. У цих битвах гетьман проявив талант полководця. Виходячи зі стратегічних міркувань, він по частинах розгромив найбільші сили Речі Посполитої. Було завдано смертельного удару короні, підірвано її могутність в Європі, дезорганізовано шляхетські війська, і польський уряд змушений був шукати шляхів до примирення із Запорізьким військом.

Успіхи визвольних військ мали велике значення для українського народу, бо сприяли активізації повстань в містах і селах Лівобережжя, Правобережжя і Поділля, впливали на активізацію збройних виступів у Галицькій землі. Брацлавський воєвода А. Кісіль в листі до гнездівського архієпископа писав: „Страшна зміна події наступила в нашій батьківщині. Знесене і на голову розгромлене військо Речі Посполитої. Слава, перемога над ворогом (козацтвом), золотий спокій (1636-1648 pp.) минув. Згас спокій, щастя і слава Речі Посполитої, наступило нещастя... Це вже справа не з тою Руссю, що тільки з луками і рогатинами до бою ставала, але з могутнім вогневим військом, якого силу мусимо міряти так, що проти однієї голови кожного з нас стане тисяча селянських голів з рушницями. О, нещасна година!“.

Хмельницький, реорганізувавши армію, укріпивши своє становище на Правобережжі й Поділлі, пішов на Волинь і під Пилявцями зустрівся із сотисячною шляхетською армією. Відбулася битва, що завершилася повною поразкою ворога. „Ми, — говорила шляхта після битви, — вже повністю загинули і не маємо жодної надії, хіба нас чудом Божа сила врятує“.

Пилявецька битва стала переломним моментом в історії визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель. Ще далеко до цієї битви шляхта тривожилася за Руське воєводство і ставила питання

про зміцнення фортець. Все це було викликано тим, що мешканці Галичини завжди прагнули до возз'єднання із своїми братами на Наддніпрянщині і, в першу чергу, з козацтвом, в якому бачили свого рятівника і на яке могли опертися в боротьбі за своє соціальне і національне визволення. Не випадково львівський патріцій С. Кушевич повідомляв у Варшаву перед приходом Хмельницького у Галичину: „То певно, що люди грецької віри з охотою виглядають ворога (Хмельницького — В. Г.), маючи його за нового Мойсея, який має їх визволити з людської неволі“. Міщани з Гологор під час битви під Пилявцями післали одного з-поміж себе з листом до Хмельницького, в якому просили, „щоб хотів негайно прийти“ і звільнити, їх від „тиранії поляків“. Православні монахи з Крехова запрошували гетьмана до себе.

Прагнення трудящих Галицької землі до єдності в боротьбі проти шляхетського гніту сприяли розвитку в 1648 році народного руху. Деякі історики помилково твердили, що в Галичині до битви під Пилявцями не було його. Проте у джерелах знаходимо свідчення про гостру антишляхетську боротьбу селян і міщан Прикарпаття, яка почалася в травні того року і поступово розвивалася, викликала переполох серед шляхти. Селяни, а подекуди й міщани збиралися в загони і руйнували феодальні маєтки. „Велика хуртовина припала на наші стіни, безпечно від якої не можемо відступити, бо не лише чужого ворога (козаків), але й власного свого підданого починаємо боятися“, — заявила в червні галицька шляхта.

У вересні 1648 року серед виступів селян і міщан виділялися повстанські вогнища: біля Теревовлі, Сокаля і Кам'янки Струмилової. Шляхті вдалося за допомогою війська утихомирити народні заворушення в Сокальщині, але вони відновилися в околицях Кам'янки Струмилової і самому місті. „В Кам'янці Струмилової, — писала шляхта, — спалахнув явний бунт, повбивані католики, вбиті священики“.

Якщо з дипломатичних міркувань Хмельницький в 1648 році відкрито не ставив питання про визволення західноукраїнських земель, то неофіційно він розробив ряд заходів з метою підняття народних мас Галичини на боротьбу: по-перше — для успішного здійснення своїх походів через ці землі, по-друге — для ліквідації шляхетської влади і військових фортець. Тому розгортав велику розвідувальну роботу в нашому краю, нав'язував контакти з

*В казематах Галицького замку.
Виконавці судової лави Галича завдають тортур
спійманому на Покутті 27-28 липня 1648 р.
розвідникові Богдана Хмельницького Яремі Кончевському.
Художник Мирослав Гаталевич*

місцевим населенням через своїх розвідників. Один з таких розвідників — Я. Кончевський — був спійманий біля Надвірної і перед судом в Галичі розкрив розвідницько-пропагандистську роботу Хмельницького в Галичині.

Підсудний заявив, що він побував у Підгайцях, Галичі, Скиті Манявському та в Ямні. Твердив, що всюди в Галичині зустрічав людей, які чекали на прихід козацького війська. В Галичі чув, як вночі говорили: „Господи, допоможи нашим братам-козакам“. У Скиті Манявському ченці хотіли передати йому листа, а один з монахів, який його проводив, сказав: „Хто кращий, тому, Господи, допоможи“. Кончевський признався, що в Константинові прихильники козаків давали йому їсти, пити і на дорогу — таляр. У містечку Стан 8 міщан заготовили для козаків 8 бочок пороху, а у Волочиськах 2 чоловіки пішли до козаків і готувались вбити свого пана. Деякі дрібні шляхтичі також були розвідниками Хмель-

ницького. В 1651 році галицька шляхта засудила В. Рокіцького, який мав маєтки під Перемишлем, за те, що він „протягом двох років був козацьким шпигуном“.

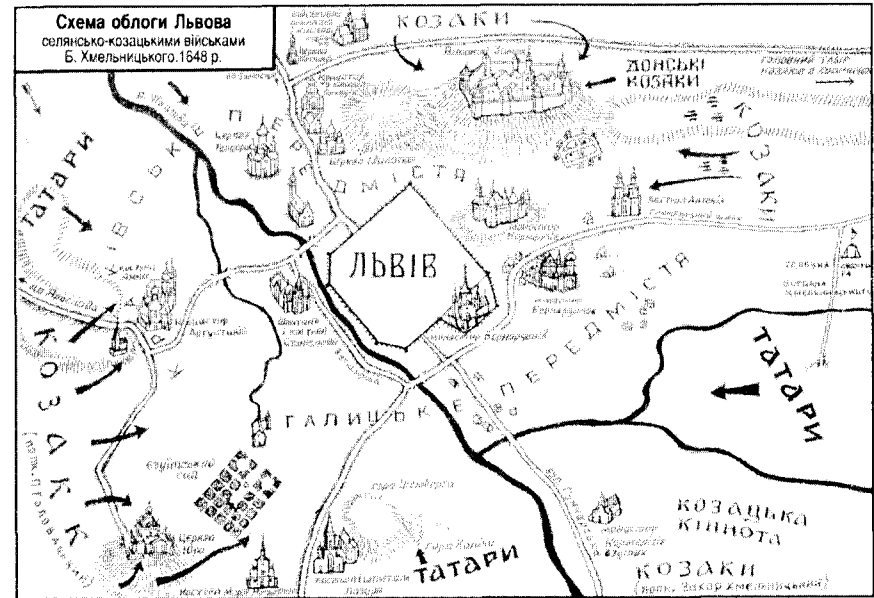
Агітатори Хмельницького були, за висловом Величка, „пильними і славними козаками“ — тобто досвідчені повстанці, які поширювали універсали гетьмана, закликали народ на боротьбу. З-під Білої Церкви гетьман розіслав своїх розвідників по всіх теренах України, вони заходили аж на Львівщину, Покуття і далі на захід. Переважно в ті чи інші місцевості направлялися козаки-розвідники, які звідки походили, були знайомі з місцевими умовами і могли легко справлятися із поставленими завданнями.

Налякана перемогами визвольних військ та народних повстанців, галицька шляхта впадала в паніку. Тим більше, що повсюди ширилися чутки про те, що в Річ Посполиту пішло 70 козаків, „які мали підпалити найважливіші міста“: з них одного спіймано в Бережанах, другого — у Львові, а ще інших підозрілих ув'язнено. В усіх містах, навіть у селах Руського воєводства шляхта в українцях бачила своїх ворогів, прихильників козаків, запідозрювала найбільш активних з них у зв'язках з Хмельницьким, арештувала, ув'язнювала й піддавала тортурам.

ВИЗВОЛЬНІ ПОХОДИ ВІЙСЬК БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Після Пилявецької битви визвольна армія Хмельницького вступила в Галичину. Козаки здобули Броди, Збараж і 9 жовтня підійшли під Львів. Шляхетські війська в паніці втекли в Польщу. Хмельницький оточив львівську фортецю, почав переговори з міськими властями. Кривоніс 14 жовтня здобув Високий замок — найбільш надійну опору Львівського гарнізону. Проте Хмельницький, не бажаючи нищити старовинне українське місто, пішов далі на захід. Його війська пройшли через Белзьку землю і зупинилися під Замостям.

Важливим стратегічним кроком в діяльності Богдана Хмельницького було те, що гетьман, переходячи через Галичину, розіслав окремі свої полки в різні райони. Сама шляхта говорила, що

„Хмельницький розділив свою армію натрое“... Кривоноса з Путіяном післав по сторонах для знищення (шляхти — В. Г.), якогось Капусту відправив у Підгірські краї. А сам зі своєю армією Хмельницький пустився просто на Варшаву“.

З цього видно, що легендарний полковник Максим Кривоніс за допомогою Путіяна (невідомого в історії козацького старшини) не лише охороняв головну артерію визвольних козацько-селянських військ „по сторонах“, але й під час цих своїх рейдів допомагав повсталим селянам від Пилявець до Замостя.

Крім цього, полковник Товпига з 15 тис. козацького війська здійснив сміливий похід на місто Рогатин. Цей похід відбувся не випадково. Адже в Рогатині було багато прихильників Хмельницького, і міщани, правдоподібно, запросили козаків для боротьби з шляхтою. Козаки в Рогатині допомогли створити українське самоврядування. „З великої ненависті до католицької віри“ — знищили костюл, монастирі, садиби ксьондзів (на суму 40 тис. зл.), розправилися з католицьким патриціатом, духовенством. Рогатинські міщани, підтримані козаками, на чолі з вибраною старшиною — сотниками, об'єдналися з навколишніми селянами, знищили

шляхетські маєтки в Середніх Сарниках, Підкамені й здобули за допомогою місцевих міщан замок. До повсталих Рогатина приєдналися міщани Княгинич, селяни Новоселиці. Загін повстанців здобув і знищив на своєму шляху всі шляхетські замки в Бабинцях, Путятинцях, Світильниках, Чурові, Роздолі, Ходорові, Бориничах і інші — всього 10. Майже по всіх селах козаки і місцеві повстанці громили феодальні маєтки, вбивали шляхту, ксьондзів, орендарів. Караючи гнобителів, повсталі чітко висловлювали свій протест проти шляхти, яка перед тим розправлялася з селянами і козаками. Так, у Новосільцях повсталі напали на двір Себастьяна Новосельського і його поранили. Один із повстанців, знаючи його як шляхетського військового, який не раз вбивав невинних, закликав керівників походу вбити пана, вигукуючи: „Панове отамани! Ви тільки подразнили того чоловіка на свою голову. Це лях і був жовніром, багато він вашої і нашої Русі повбивав“.

Другий похід козацьких військ в напрямі Городка, Судової Вишні, Перемишля очолив полковник Капушта. Сюди його вислав Хмельницький, оскільки в цих околицях було багато прихильників козаків, а особливо в Городку, де ще в 1611 р. українські міщани успішно боролися за участь в міському самоуправлінні. Коли Капушта підійшов до Городка, міщани допомогли йому здобути місто, знищили старостинський замок і пішли на Перемишль. Зупинившись з козаками в Медиці, Капушта почав вести переговори з міськими властями в Перемишлі, надіслав їм кілька універсалів, в яких підкреслив прихильне ставлення до всіх тих, хто сприяв козакам.

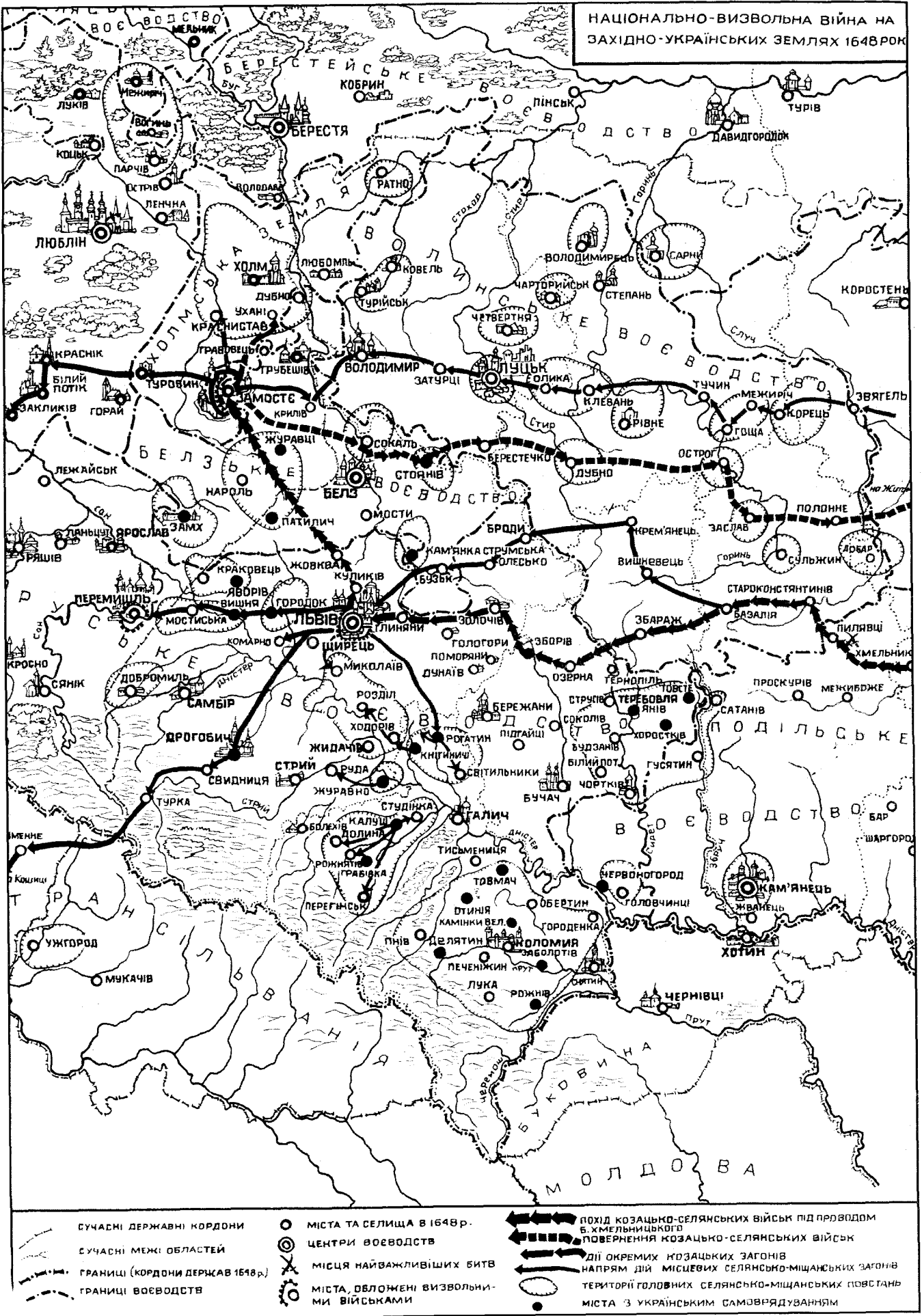
Третій, більший похід, відбувся під проводом козацького полковника Головацького в сторону Комарна, який повертався з-під Замостя. Проте замок в Комарні козаки не здобули.

Перебуваючи під Львовом, Хмельницький почав переговори з Молдавією і Угорщиною та семигородським князем Ракоцієм. Послів Ракоція супроводили 3 тис. козаків, які, вступивши на Закарпаття, допомагали

українському населенню боротися з угорськими феодалами в околицях Ужгорода. „Козаки й

Власноручний підпис Богдана Хмельницького

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА НА ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ 1648 РОКУ

татари, — говорилося в одному повідомленні 2 грудня 1648 р., — напали на Угорщину і пустошать все біля Унгвару (Ужгорода)“.

Повертаючись із Закарпаття, козаки допомагали селянам і міщанам Прикарпаття нищити шляхту, духівництво. Магнат Микола Остророг писав 19 грудня 1648 р., що козаки, „які проводили послів Ракоція, повертаючись від угорських кордонів, вбивають і катують шляхту“.

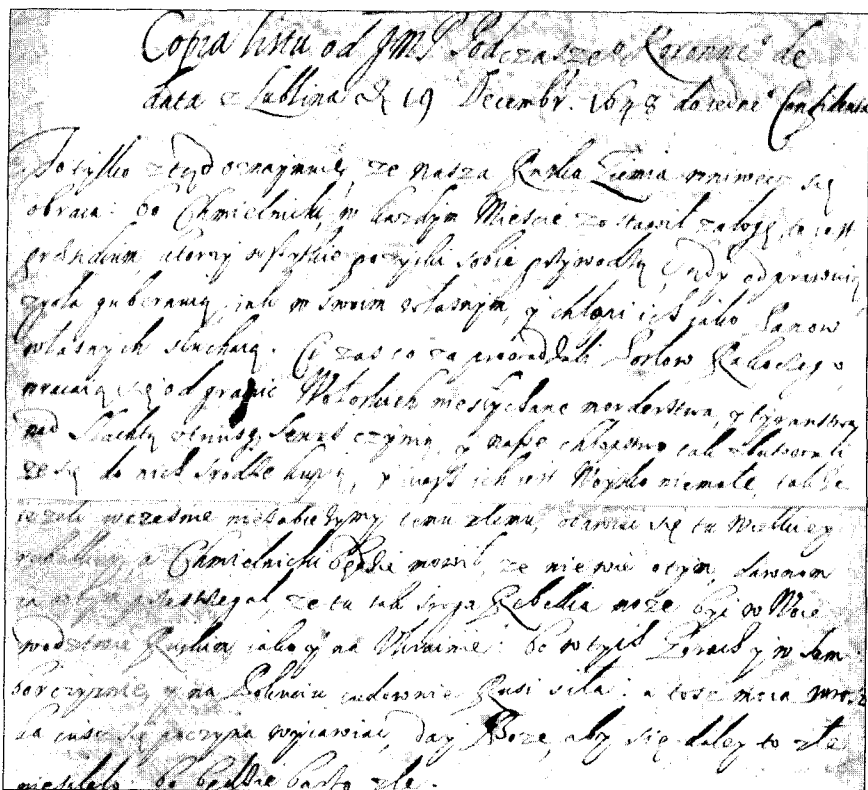
Крім більших козацьких полків (Товпига, Кривоноса, Путіяна, Капусти, Головацького), по всій Галицькій землі розійшлися окремі козацькі сотні і чати помагати місцевому українському населенню ліквідувати польсько-шляхетське панування в містах і селах. Справедливо історик Степан Томашівський твердить, що в Галичині „не було майже місцевості, де б не станула козацька нога“. В загальному народним масам Галичини восени 1648 р. допомагало 40 тисяч козаків, які розійшлися по краю.

Коли козаки прибули на Прикарпаття, українське населення вітало їх як визволителів, влаштовувало їм урочисті зустрічі, гостинно приймало в своїх домах. Так, коли козацький загін прибув у Долину, українські міщани спільно з навколишніми селянами організували святкову процесію, на чолі зі священником вийшли зустрічати визволителів-козаків з хоругвами. Після зустрічі козаки були запрошені міщанами до своїх хат, де їх частували їжею, напоями і розмовляли з ними на різні теми. В селі Сулятичі деякі селяни цілий тиждень урочисто приймали козаків.

„ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ“

Як називають історики визначного народного полководця Семена Височана, який восени 1648 року очолив на Прикарпатті одне з найбільших національно-визвольних регіональних повстань на Україні, в час, коли козацько-селянська армія визволяла Галичину, Холмщину і прямувала під Замость-Варшаву.

Під впливом визвольних походів селянсько-козацьких військ по всій Західній Україні — від Збруча, Сяну і Карпат спалахнули масові збройні виступи селян і міщан. В ряді місць вони вилилися у великі вогнища повстань.

Фотокопія листа підчасного коронного Миколи Остророга до невстановленого адресата від 19 грудня 1648 р., в якому говориться про грізне народне повстання на Покутті в часи Хмельниччини (АНБ НАН України, відділ рукописів ф. Оссолінських. — № 225/II. — С. 197)

Починаючи з перших днів вересня, в народно-визвольну боротьбу включилися громади не лише окремих сіл і міст, а й цілі ключі і повіти. Від Карпат на півдні, Медоборів на сході і Холмщини на заході запалали магнатсько-шляхетські замки, фортеці, панські двори. Полум'я народного гніву з дня на день розросталося і явно загрожувало повному знищенню польсько-шляхетського гніту в Руському і Волзькому воєводствах. За трьохсотлітнє панування на західноукраїнських землях польська шлях-

та не знала ще такого удару з боку своїх поневолених, підданих селян і міщан.

Огляд всіх цих народних заворушень дає можливість виділити їх у три головні центри, які охопили території Галицького Поділля, Львівщину і Прикарпаття.

Найбільш грізне вогнище повсталих народних мас у 1648 р. розгорнулося на Галицькому Прикарпатті — території, яка знаходилася на правому березі Дністра і сягала до Карпатських гір, до польсько-угорсько-молдавського пограниччя.

У роки народно-визвольної війни українського народу 1648-1655 рр. селянсько-міщанські збройні виступи на Прикарпатті набрали найбільшого розмаху і зосередились, головним чином, у двох центрах — Покутті і Калушині. Це сталося внаслідок того, що прикарпатське селянство було вже підготовлене до розгортання класових боїв. У ряді староств — Снятинському, Галицькому і особливо у Долинському — поневолені королівські селяни вели вперту і тривалу боротьбу проти королівської адміністрації шляхом складання скарг і втеч. Хоч це були пасивні форми класового опору, все-таки вони мобілізували маси селян на антифеодалний опір, ферментували народні заворушення.

Саме тут активно боролись з шляхтою карпатські опришки протягом XVI — першої половини XVII ст. Місцеве селянство, маючи опору у опришківстві, набуло належного досвіду боротьби з різними верствами експлуататорів. Прагнучи визволитися від жорстокого соціального і національно-релігійного гніту, прикарпатські селяни ще напередодні визвольної війни мріяли про об'єднання з козаками для спільної боротьби проти шляхти. В 1648 р. з прибуттям козаків у Західну Україну вони піднялись на відкриту збройну боротьбу.

В багатовіковій історії західноукраїнських земель є чимало видатних героїв, які своєю діяльністю вписали славні сторінки в літопис народно-визвольної боротьби: Муха, Олекса Довбуш, Іван Бойчук, Лукіян Кобилиця та інші. Серед них належне місце займає Семен Височан — видатний герой визвольної боротьби українського народу середини XVII ст. В історіографії ця цікава історична постать, на жаль, слабо висвітлена. Їм'я Височана тільки деколи згадується у працях, що розглядають визвольну

війну українського народу 1646-1654 років. Про час його народження і дитинство нічого не відомо. Вперше про нього у 1626 р. в одній із скарг згадують шляхтичі Сулятицькі і Бондаровські. Вони пишуть, що Гнат Височан „голосом дзвону підняв підданих у Бондарові, а коли ті зійшлися, наказав своєму синові Сему убити шляхтича Сулятицького“.

Молодий Сем ріс в умовах постійної боротьби з шляхтою і татарами, набирав воєнного досвіду і практики, що відіграло немаловажне значення в його майбутній діяльності. В наступних роках звістки про Ігната Височана зникають, а Семен з початком визвольної війни 1648 р. очолив народний рух в Галицькій землі.

Підготовлений у військовому відношенні, він з першими перемогами визвольної боротьби на Придніпрянщині під проводом гетьмана Хмельницького вступає в боротьбу не з окремими шляхтичами, а зі всією шляхтою Галицької землі.

Напередодні національно-визвольної війни селянський рух в Галицькій землі розвивався досить широко. Особливо активно тут діяли галицькі опришки зі своїми молдавськими і закарпатськими побратимами. Селяни й опришки були тією ударною силою, яка під керівництвом досвідченого ватажка могла підняти повстання не менше як на Наддніпрянщині, що визнавали шляхетські сановники. Ще більше сприяла наростанню повстання своєрідна агітація посланців Хмельницького, які заходили в Галицьку землю. Польський історик Антін Прохаска твердить, що ця агітація почалася ще з кінця 1646 р., тобто на півтора року раніше загального визвольного руху.

Все це сприяло широкому розвитку народного руху в Галицькій землі під керівництвом Семена Височана. Цього не можуть заперечити історики. Так, В. Липинський прямо пише, що „емісари Хмельницького висилались не лише на Покуття, де ґрунт був найбільш відповідний, а Височан більше від інших здібний і щасливий, і йому вдалося зробити більше інших“. Інші дослідники твердять, що коли агенти Хмельницького зайшли в цей край, то знайшли і ґрунт „приготовлений, і відповідного керівника“.

Прямах документів про зв'язки Височана з посланцями Хмельницького або з самим гетьманом поки що не виявлено. Однак, ці зв'язки, мабуть, мали місце, оскільки рух досяг тут

Народний полководець Семен Височан.
Художник Михайло Фіголь

особливого розвитку, і Хмельницький, щоб підірвати шляхетський тил, надсилав у різні місцевості свої козацькі війська.

Блискучі перемоги над шляхтою на Придніпрянщині і під Пилявцями дали можливість гетьману вирушити з козацькими частинами восени 1648 р. в Західну Україну.

В цей час Семен Височан, „проводар повсталої черні“, виступає на чолі значного загону повстанців. У першу чергу до Семена Височана приєднувалася дрібна українська шляхта,

яка в народному русі відіграла значну роль, зокрема шляхтичі з Ісакова — Матвій Книгиницький, Богдан Грабовецький з синами, Петро Березовський, Дмитро Татомир, а також Андрій Грабовецький, Рошкович, Олександр Голинський Кагар, Роман Голинський Гусак, Олександр Голинський Макогін, Гриць Грабовецький Дідича, Григорій Угерницький, Лесь Березовських, Грабовецьких і Журавських.

Всі вони прибули в табір Височана з групами повсталих, з якими і перед тим боролися проти шляхти. Після вступу в табір вони ставали сотниками, полковниками, а деякі з них були найближчими соратниками і помічниками Семена, входили в його штаб. Так, дрібний шляхтич Лесь Березовський став „головним ад'ютантом і шефом штабу“ Височана. Сюди примкнули і деякі сільські священики, які мали великий вплив на повсталі маси, і зайняли старшинські посади.

Семен Височан на нараді Галицької Хмельниччини в місті Отинії восени 1648 року. Художник Мирослав Гиталевич

Активну участь у повстанні взяли також міщани. Проте, основне ядро армії Височана складалося з галицьких селян. Маючи велику армію, в якій була навіть своя артилерія, прапори, Височан почав справжню війну з шляхтою.

Головним центром, столицею повсталих стало місто Отинія. Вибір його за основну стоянку був не випадковим у планах Височана, бо Отинія знаходилась в центрі основних вогнищ селянського руху Галичини. На півночі діяли повстанці Тлумаччини, на сході — Коршівщини і Городенківщини, на півдні — Делятинщини і Заболотівщини, на південному заході — повсталі Солотвинщини та інших гірських сіл. Отже, Отинію оточували райони, охоплені повстанням і в більшості звільнені від польсько-шляхетського панування. Це мало немаловажне значення для збереження основних сил і безпеки від раптового нападу шляхти.

Найголовніший момент діяльності Семена Височана — здобуття міцної покутської фортеці у Пнів'ї. Ця фортеця, закла-

Семен Височан із повстанцями вирушає зі своєї столиці Отинії в похід на Пнівський замок восени 1648 р. Художник Ігор Деркач

дена в XVI ст. магнатами Куропатвами, належала, за твердженням деяких істориків, до „найбільш забезпечених замків на Русі“. В 1621 р. фортецю сильно знищили опришки. Але в наступних роках вона була відновлена і зміцнена до того ступеня, що „в половині XVII ст. перед виникненням Станіслава залишилася найсильнішою твердиною на Покутті“. Під захист мурів і доброї залоги фортеці в час небезпеки ховалася довколишня шляхта зі своїм майном. В цій фортеці під тиском широкого народного руху 1648 р. нагромадилося багато галицької шляхти.

Коли під ударами окремих загонів Височана падали різні міста і фортеці, Пнів залишився непорушним: окремі розпорошені загони повсталих не в силі були його здобути. Добрий стратег Височан не міг залишити Пнів у спокої, тим більше, що він загрожував йому з тилу. Тому Височан зі своєю армією підступає пізно восени під Пнів. Облога тривала декілька тижнів. Спочатку шляхта оборонялась, їй на допомогу навіть поспішила лісами шляхта з Болехова, але, побачивши перевагу повстанців, повер-

*Здобуття Семеном Височаном восени 1648 року найбільшого замку на Прикарпатті — Пнівської фортеці.
Художник Мирослав Гаталевич*

нула. Незважаючи на запеклий опір шляхти, Семен Височан з повсталими і „за допомогою козаків“ здобуває Пнівський замок і наносить йому, видно, значної шкоди, бо в 1668 р. Петро Куропатва для відновлення його одержує від галицької шляхти допомогу в розмірі 1000 злотих. Деякі польські історики, всупереч джерелам, намагаються доказати, що Височан, незважаючи на свою перевагу, не міг здобути Пнівської фортеці. Так, Осташевський-Баранецький пише, що Височан „мимо десятикратно більших сил не потрафив його“. (Пнів'я — В. Г.) здобути і готувався до облоги „виголодити ляхів“, а коли почув, що шляхта організує відсіч, побоюючись попасти в подвійний вогонь і відступив“. Історик А. Чоловський пише, що „незважаючи на великі сили Височана, Пнівський замок оборонився щасливо“.

Характерно, що у визвольній боротьбі Височану допомагали козацькі частини, які, правдоподібно, за вказівкою самого Хмельницького прибули сюди на допомогу повсталим.

Крім Пнів'я, козаки здобули Єзупіль, фортецю магнатів Потоцьких. Літописець Самовидець повідомляє, що восени 1648 р. „козаки коло Галича замки здобули, між іншими Пнівський замок за Надвірною здобули“. Вислів „коло Галича замки здобули“ свідчить про здобуття козаками й інших замків. Магнат Микола Остророг 19 грудня 1648 р. писав, що козаки, „які провозжали послів Ракочі, повертаються від молдавських кордонів і чинять нечувані вбивства шляхти, катують її“. Галицький історик А. Петрушевич відмічав, що „набеги козацькіє розпространялись даже в ущелія гор Карпатських“.

Після здобуття Пнів'я та інших фортець 15-тисячному загону Височана стало вже важко виступати єдиною колоною.

Великі маси народу були перепоною в швидких операціях, а для забезпечення зброєю і харчами нелегко було організувати обози.

Крім цього, на місцях треба було закріпити перемогу і з цією метою мати ударні загони повсталих на чолі з окремими керівниками.

Враховуючи обстановку, Височан вислав в довколишні райони ударні групи повсталих, які на місцях організувалися в більші повсталі загони — в Товмаччині, Обертинщині, Делятинщині і Заболотівщині.

ТОВМАЧЧИНА, ОБЕРТИНЩИНА, ЗАБОЛОТІВЩИНА У ПОВСТАННІ СЕМЕНА ВИСОЧАНА

Надійною опорою у повстанні Семена Височана стала Товмаччина. Народне заворушення тут розпочалося ще влітку, а найбільш розвинулося у вересні-листопаді 1648 р. Рух розпочався в самому місті Товмачі — центрі Товмацького староства. Серед великої кількості повсталих виділяються головні провідники руху — Савка, Лавер Серафін, Андрій Веронський, Василь Славіта, Кондрат Козіцький, Степан Цирулік та їх помічники — Яремко, Горилецький, брати Василь і Петро Мельни-

ки, священник з Олеші, Павло, брат Яремка, священник Панко, священник Чевага, Гаврило Мельник, Вівчар, Василь Гайдук, Проць і Федір, сини Белзошишині, всі з Товмача. Головним проводирем став Яремко Попович з Товмача, якого в джерелах найменують сотником, а також полковником, соратником Семена Височана.

Товмацькі селяни організували загін за козацьким зразком і розпочали активну боротьбу з шляхтою і орендарями, їм на допомогу прибули селяни навколишніх сіл зі своїми старшими — сотниками, яких обрали на своїх радах. За свідченням Василя Амброжика з **Живачева**, коли піднялося народне повстання на Покутті „немало обралось за старших“. Це були сотники Кропос з Кунашева, Літус з **Обертина**, Олекса Чевадька з Олеші і Яремко Попович з Товмача. Вони як народні ватажки-сотники „збрали до себе на малі купи“ повсталих селян — священник Василь, керівник повсталих мас в чині полковника Ашкитич-отаман, Гринь-Ашкитичів, Клим Вонтон Поріг, Грегор Матіяшів, Яків Трущишин, Михайло Черемхівський, Степанко, Ашкула, Только Ашкулин, Андрус Борис, Андрусів Яків, Олекса, Андрусів син, Кузан, Олексів син, Іван Баб'як, Іван Боднар, Філь, Андрус Гой, Дивіч Кондрат, Стець Кушнір, Твах, Михайло Кіселичка, Яків Турчин, Федір Лисий, Тимос Пугулах, Іванко Панько, Карпів Максим Воробець, Федечко Курис, Іван Сова, Грегор Дудуль, Ярема Гуцка з **села Озеряни**, Максим Чевага з титулом полковника, священник Семен, Яків отаман, Скучко, Олекса Чевага, Іван Синичка, Матвій Голованчак, Василь Чевага, Мацнесин Синичин, Іван Махтич, Серги Махтич, Антон Когутик, Гаврило, Когутиків зять, Хар, Когутиків зять Трохим, Грегор, Левків син, Іван Града, Василь Снігурка, Яремко Некремша, Мацько Каптанець, Стефан Попович, Семен Татаринець, Василь Чайка, Федір, Яковців, Пилип Яковців, Семен Триус, Савка Абрамівкин, Василь Цига, Мас, Левко Муха, Гринь Пех, Яків Машковець, Василь Машковець, Федір Чухарт, Тван Сіврус, Гарасим Бичко, Панько Привуцак, Юрко Бриндзей, Гаврин старий, Степан Яремків, Іван Сеневи́чів, Степан Юрків, Гавриш Кушнір, Вандулін зять, Динис Сеневи́чів з **села Олеші**, Павло Шевчик — отаман, священник Ярема Головачів, Демко, Проць, Василь Бочак, Іван Бочак, Андрус син Сенчиків, Федір Немців, Редько Ольховецький, Гриць Збіглий, Максим Мельник, Федір

Корон з **села Грушки**; Копистка-отаман, священник, Федір Копистишин, Євно, Копистишина син, Василь Бори́кович, Білик Івангайдук, Михайло Гределик, Іван Заячик з **села Бортників**, священник і сім селян з **села Надорожної**, два отамани з двома священниками із сіл **Горигляд і Долини**.

В загальному загін повсталих Товмаччини налічував 145 чоловік. Ними керували, як видно з актів, старшини: Василь, полковник з Озерян, Максим Чевага, полковник з Олеші, отаман Павло Шевчик з Грушки, отаман Копистка з Бортників. Кожний окремо керував громадою свого села. Загальне керівництво здійснював міщанин Яремко Попович з Товмача.

Озброєний загін з хоругвами і музикою під проводом народного полковника Яремка Поповича пішов походом на шляхетський замок в селі Палагичах. Цей наступ не був випадковим у планах повсталих. По-перше, тут навколишня шляхта і католицьке духовництво заховали перед небезпекою велике майно, по-друге, необхідно було здобути замок, щоб забезпечити себе від раптового і несподіваного удару з тилу. Повстанці здобули Палагицький замок. „Замок Палагицький, — зізнає учасник цього походу Василь Амброжик, — здобули, тих (шляхту — В. Г.), що в ньому були, повбивали, добро, як срібло і золото, гроші і що там було з добра, забрали“. В цьому нападі „найбільше шкід“ спричинили шляхті учасники повстання з Горигляд і Долини. А майна тут було заховано чимало. Католицький парох Товмача Станіслав Трускальовський заховав у Палагицькому замку майно з Товмацького костьола на 2000 злотих, а шляхтич Марціян Селецький з Обертина стратив майна на 10000 злотих.

З Палагичів загін повстанців повернувся до міста Товмача. До „купи“ повсталих приєдналася дрібна українська шляхта з Ісакова — „Мотіяш Княгиницький, Богдан Грабовецький, два із своїми синами, Петро Березовський, Дмитро Татомир, а з ними немало іншої шляхти“.

В Товмачі повстанці знищили католицький костюл і фільварок католицького пароха Станіслава Трускальовського. В документах знаходимо цікаві дані про те, що повстанці у Товмачі розібрали паркан біля костьола і з нього „поставили вежу“, свого роду барикаду, аби могли легше „переймати поляків“, „наїжджали на шляхетські двори“, спалили двір Петра Островського, а самого

пана вбили в лісі. В Коршові двір пана Тиліцького спалили, гумно знищили, худобу і все майно, яке там було, забрали.

Збройне повстання в Товмачі вийшло за межі староства, почало ширитися на інші території. За висловом самого учасника, повстанці „нападали на Покутті на шляхетські двори, палили їх“, захоплювали шляхетське майно, активізували на антифеодальну боротьбу селянські маси.

На таку активну силу у боротьбі з шляхтою звернув увагу Семен Височан і включив всю групу повсталих у свою повстанчу армію. Провідники товмацької „купи“, зокрема, полковник Яремко Попович й інші його соратники ввійшли у штаб Семена Височана і брали активну участь у поході на Пнів'я-фортецю.

Друге вогнище повсталих — значна опора Височана — розташовувалось в околицях міста **Обертина**. Повстанці вийшли із сусідніх **сіл Кам'янки і Жукова**. Найбільша група повсталих походила із Кам'янки — війт Юрко з сином Іваном, Петро Кушнір, присяжний, Василь Дзога, Дмитро Присяжний з сином, священник Кадійовський з двома зятями, Дем'ян Кушнір, Влосцік, Гринько різник з сином Кузьмою, Федір Зесет Вольк, Василь Ткач, Панько Грицьків Вантон, син Івана Велігурки, Іван Лошович, Ілько Білипан, Тома Бунтик, Пескіло Матіяш, Семен Федьків, Москва Дудзяк, Михайло Петрасчик і „багато інших з містечок“. Очолив цей рух православний священник і його син Грига з **Жукова**. Він за допомогою своїх помічників-селян Заячика, отамана Копистки, а також з Кушніром Череватим і Амбросієм Вошобийником „піднесли прапори“ повстання, здобули і знищили двір шляхтича Олександра Курдивановського. Найголоснішим їх актом було здобуття міцного шляхетського замку в місті Обертині. 18 жовтня 1648 р. повстанці раптово напали на замок і захопили велике майно, яке тут заховала навколишня шляхта; з ям викопали чотири скрині з речами, забрали різне збіжжя. „В кінці заїхали в гумно, — записано в акті, — з кіньми, нагодували їх, розкинули овес, ячмінь, горох, плоти розгородили, позбирали дошки, поїли свині із села. На остаток, чого не забрали на свої вози з комор і спіжарні, спалили у дворі“. Цікаво, що участь у цьому наступі брали не лише чоловіки, але й їх жінки і діти. Наступ на замок був настільки раптовим, що власник маєтку Мартіян Селецький ледве зміг втекти до Пнів'я.

„Від всього я втік, — пише потерпілий, тільки верхи, а жінка моя тільки з коляскою і дітьми ледве жива втекла до Пнів'я“.

Тісно взаємодіяли з товмацькими повстанцями міщани і селяни Делятинщини. У скарзі Олександра записано, що у цьому покутському краю зібрався значний загін. Сюди входили: „священик Андрій — керівник із міста Делятина, міщани Івась Велезівський, Федір Сміганов, Пецлощин, Михалевич, Федик Кушнір, Хвостик“ і інші „з міста Добротова“, і багато інших з села Товмача, Гавришної вдови син, Матвій Дерча, Андрій, Прислоного зять, Тимко, зять Деречин з села Ланчина, Кость Рудий, Побережник Міхальців з своїм сином, Гринець Попович, Прокіп Данець, Лупик з села Красна, Солтян Княгиницький, Іван Серенчик, Максим Шевченко з села П'ядики, Григорій Отаман з села Раківчик та інші.

*Наступ повсталих селян Делятинщини на панський двір в Княждворі восени 1648 р.
Художник Мирослав Гаталевич*

Повсталі маси під проводом Андрія — священника з Делятина в час „козацького заворушення“ напали на шляхтича Олександра Яблонського у селі Краснім, який утік сюди із Правобережжя перед народним гнівом, і тут переховувався.

Народний рух настільки перелякав шляхтичів з Делятинщини, що вони повтікали в Польщу і довго боялися повертатися в свої маєтки. Цікавим під цим оглядом є лист власника Турківської і Делятинської волостей шляхтича Евариста Белзецького до своїх

довіренних. Він у січні 1694 року пише листа з Кракова своєму наміснику в маєтку, а також звертається до священників, отаманів, десятинників, побережників, в якому констатує, що „рад би бути з ними в тих часах, коли вони від своїх сусідів і чужих свавільних людей були обтяжені, але через королівську службу не міг раніше повернутися, „коли вже та сваволя придушена і пан Бог повернув спокій — всьому краю“.

Белзецький вимушено твердить: „шкодую, що мені так багато слуг і підданих загинуло, але то вже воля Божа, трудно було сопротивлятися, мусить все піти в забуток, то треба знати, що то за гріхи пан Бог покарав“.

Найбільш активною й ударною силою у повстанні Семена Височана було населення Заболотівщини, розміщеної в південно-східному напрямі від Отинії — столиці повстанського вождя Покуття. Протягом вересня 1648 року тут організувався значний загін повстанців. За кількістю і активністю найбільш відрізнялися міщани і селяни Заболотова і Будурна, Костриз, Ловер, син Зашевий, Місь із Свободи, Яцко Костриз, Іван Кушнір з міста Заболотова. За даними шляхтича Станіслава Баранецького, в нападі на Крехівці брало участь „приблизно 50“ заболотівських селян. Якщо врахувати й міщан міста, то число нападаючих могло досягти 100 чоловік. До них приєдналося багато навколишніх селян, як Іван Доброшович, Семен Луганський, Іван Депутович із села Галушаївців; Василь Чередун, Василь Тисчиворош, Степан Телечиншин, Андрус, Іван Гава з сином, Янус і Абрам Осадчий, Іван Рошкович з села Демиче, Ісай Сапера, Кругляк Давид, Шиварко, Гаврило із села Колюхів (Колухова); два Федори, Гадлів із села Задубрівців, 32 селяни із Залуча (Залужа); 39 селян із Семаківців, 22 селяни з Перерова, 37 селян з Трійці, 30 селян з Підгайчиків, 121 селянин з Липовця, Степан Гаврилишин з села Космача, 20 селян з села Рожнева, 4 селян з села Новосілець, 5 селян з села Соколова, 17 селян з села Іспаса, 5 — з села Чернятина і 5 селян з Вікна.

З міста Лисця до повсталих приєдналися: Макар, Грицько Пінчиків, Гаврило Губенчук, Федір Косович, Стец, Стефан Русич з своїм братом, Яцко Галькович, Зидуновичок, два брати, Семен, син Микитів, Степан Карпович, Сен Дуцка, Іляшів син, Андрус Ткач, Гриць Продавич, Прокіп, Крупіч, Федір, син Філовичів,

Федір Допатишин, Семен Дриплевич, Іван Черньовський, Яцко Крамар, Прокіп Тополецький, Тимко Поляцький, Грицик, Яремчиків син, Савка Томашович і „багато інших“.

В цілому тільки за такими даними, які вдалося виявити в актах, у групу повсталих Заболотівщини входили міщани і селяни з 22 населених пунктів загальним числом 410 чоловік. Але це далеко не повне число, оскільки часто шляхта в своїх скаргах, крім наведених імен і прізвищ найбільш активних учасників, говорить, що у виступі брали участь „інші“, „багато інших“. З того можна зробити висновок, що повстанців у Заболотівському вогнищі досягло 1000, а то й можливо більше чоловік. Як видно, основну масу повсталих становили селяни, значно менше було міщан, священників, але вони очолювали в більшості окремі загони повстанців.

Заболотівська група Височана мала своїх керівників, яких шляхта називала „принципалами“ і „компринципалами“. Хто ними був і звідки походив? Шляхтич Станіслав Ржегновський нарікає у своїй скарзі на міщан Лисця, які брали участь в нападі на замок в Заболотіві. „Тинця-сотника, Макару, Гринька Пінчукова, Гаврила Бубенчука, Федора Косовича — „принципалів“, а решту перерахованих міщан називає „компринципалами“. В іншій скарзі на міщан Заболотова фігурують керівники повсталі: Іван, Михайло Кравець (заступник магістра роти), Семен (хорунжий) і решта 37 — керівники і співтовариші. Ще в одному акті виступають „принципали, громадяни міста Заболотова“: Славка Кушнір, дяк, Федір Панів, Андрій Мучків і священник Коритко — полковник з села Липовця. В наступі на замок в Городенці серед 90 селян-повстанців

Пам'ятник Семенові Височану в Отинії — колишній столиці народного полководця 1648 р.

з сіл Олешкова, Тулухіва, Чернятина, Задубрівців, Ганьковець і Вікна згадується Кравець — полковник з села Тулуківа.

Дані, взяті з актів-скарг шляхти, свідчать про те, що кожна громада спочатку виступала зі своїм керівником (принципалом), а пізніше, в міру поширення руху і об'єднання окремих громад, висуваються керівники більших груп повсталих з одним керівництвом. Старшина обиралася за козацьким зразком на полковників, підполковників, хорунжих. В час найвищого піднесення руху в Заболотівщині ним керують полковники Іван Кравець, Копистко, підполковник Іван Кравець, сотник Тинець і хорунжий Семен Кушнір. Це, так би мовити, був головний штаб повсталих, який, напевно, спирався на нижчих керівників, десятників, отаманів, які в реєстрах виступають в числі перших, що перераховуються.

Загони ділилися на полки, сотні і десятки. Така організація була запозичена у козаків. Повсталі виступали під своїми прапорами і гаслами. Головну роль у повстанні на Заболотівщині відігравали заболотівські і лисецькі міщани, а їх помічниками були селяни багатьох сіл, що об'єднувалися в загони, які шляхта називає „купами“.

ЗАБОЛОТІВЩИНА І ГОРОДЕНКІВЩИНА У ВОГНІ ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ С. ВИСОЧАНА

Територія діяльності Заболотівської групи повсталих, куди і входили селяни Гуцульщини, охоплювала значний простір від Городенки на північному сході і до Лючі й Кут на півдні. Повстанці здобули шляхетський замок у Заболотіві. В цьому наступі відзначилися міщани Лисця на чолі зі своїм сотником Тинцем. Вони, як записано в акті, „в час міжкоролів'я в порозумінні і змові з козаками за допомогою численних самовільних людей з різних сіл“ напали на замок, захопили велике майно, в тому числі і зброю. Цікаво, що тут, у Заболотіві, були козацькі частини, і повсталі тісно з ними взаємодіяли та забезпечувались зброєю.

Другий замок в Городенці здобули міщани Заболотова і селяни Туликова, Олешкова, Любковець, Килюхіва, Чернятина і Вікна

під проводом свого керівника Михайла Кравця і хорунжого Семена Кушніра. Вони також „в період міжкоролів'я за звичаєм і протекстом козаків наслідували Хмельниччину“, при активній підтримці місцевих селян здобували замок Стржельського в Городенці, забрали частину майна, а решту спалили.

У третьому поході на Печеніжин брали участь заболотівські міщани разом з селянами Задубівець, Ганьківців, Чортівця, Підгайчиків і Перерова. Повстанський загін в кількості 400 чоловік напав на замок магната Станіслава Потоцького у Печеніжині і повністю знищив його, так що після нього він вже не відновився. Видно, це був великий і багатий замок, коли шляхта оцінила шкоди, причинені повстанцями, на 40000 злотих. Вплив козацької організації позначився і на цьому поході повсталих. В акті записано, що повстанці „в час міжкоролів'я під титулом і претекстом козаків, вибравши і упорядкувавши сотників і осаулів, поділивши людей на відділи, серед великого крику і гуку з вогнепальної зброї „атакували замок“.

Ще більший загін повсталих Заболотова, Туликова, Олешкова, Любковець, Демича, Задубрівців, Залуча, Семаківець, Перерова, Трійці, Підгайчиків, Липовця, Космача, Хомчича, Рожнева, Новосілець, Соколова, Іспаса на чолі з народним полковником Коритком „в час міжкоролів'я під претекстом козаків“ з великою групою людей і міщан здобув міцні замки магнатів Яблонівських у селах Дебеславці і Люча.

Отже, повстанці Заболотівщини восени 1648 р. змогли здобути і знищити 5 магнато-шляхетських замків на Покутті за допомогою окремо виділених загонів і, таким чином, ліквідувати загрозу для армії Височана. Видно, Семен Височан організував ці походи, забезпечивши себе захопленням цих замків від несподіваної атаки шляхти, і поповнив свої збройні запаси, збільшив кількісно число повстанців з Коломийщини.

На всьому шляху походів селян і міщан Заболотівщини падали шляхетські двори: в Крехівцях, Княждворі, Ключеві, Підгайчиках, Турці та інших селах, звільнялася з-під польсько-шляхетського панування значна територія.

Народний рух охопив і Гуцульщину. В актах записано, що селяни Сопова біля Коломиї Іван Митник, Григор Побережник, Пришляків син, Іван Пінтевич, Олекса Пінтевич, Прокіп, Прокіп, брат Турчина

й інші спалили шляхетський двір у Текучі. Шляхтич Юрій Гадонський скаржився на селян з Лючі — Івана Дребура, Стефана і його синів Ігната, Тимка за напад на замок в Лючі. В Нижньому Березові заховався перед народною розплатою коломийський урядовець (заступник війта) Матіаш Злотнікович. Проте місцеві дрібні українські шляхтичі Березовські, Іван Іленішин, Андрус Нерчешів, Григорій Заремба, Степан Тимів, Івась Абрамчик, Михайло Олещишин під проводом священика Івана Михавима напали на шляхтича-зайду Злотніковича, що свідчить про переконаність дрібної української шляхти в повнім упадку польсько-шляхетського панування.

Цікаві події відбулися в Кутах. Адміністратор Снятинського староства Адам Зебжезовський у своїй скарзі писав, що „селяни Тюдова Яким Нестерович, Марко, Яків Іванчин, Прокіп Марущак, Гаврило Лючка з синами, Бугайлик, Дудидрич, Прокіп Мельник, Федір Кривочишин, Палій Іванків і інші співучасники“ 1.V.1649 р. серед ночі напали збройно на управителя (фактора) Снятинського староства в Кутах, захопили майно, вбили слугу пана Сільницького.

Багато гуцулів брали участь у виступах селян і міщан Покуття. В нападі на шляхетський замок в Дебеславцях і Лючі брали участь селяни гуцульських сіл Степан Гаврилишин з Космача, Федір, священик, Бартко і ще 22 селяни — гуцули з Лючі, Олекса Юровий з Рожнева, міщани з Косова. Селяни Чорних і Білих Ослав, Слободи Росяної і „інших сіл за звичаєм і претекстом козаків“ знищили і спалили двір шляхтича Валеріяна Жардецького в Білих Ославах. З нього видно, що тактику козаків переймали і гуцули.

Заболотівське вогнище повстання охопило все Покуття аж до гірських сіл. Всі міста і села в цьому краю були звільнені з-під влади шляхти. Тільки місто Коломию повсталі не змогли здобути. Тут була сильна група католицького патриціату і міського гарнізону. В той час, коли вогонь над шляхетськими замками і дворами палав по всій Коломийщині, захована в Коломії шляхта і міські патриції-католики тремтіли у страху і були непевні свого становища. Але їм вдалося вціліти.

Всі ці окремі загони повсталих підкорялись Семенові Височану, опирались на основний центр — місто Отинію. Це видно хоч би з того, що повстанці, які діяли в Товмачі, захопили шляхтича Корчинського, але не вбили його на місці, а доставили на роз-

праву до Отинії, де перебував Височан. С. Томашівський підкреслює, що повсталі загони дійсно належали до Височана, який, виходячи вже з самої природи Покуття, „не міг би розказувати таким великим тисячам, якби покутські місцевості не були під одною верховною організацією“.

Повсталі з Калущини тримали бойовий зв'язок з Покуттям. Так, при здобутті шляхетського замку в с. Студінка вони покликали на допомогу „компанію із-під Пнів'я“, тобто загони Височана, які перебували тоді під пнівською фортецею.

Для об'єднання всіх повстанських сил Семен Височан вислав кілька сотень з хоругвами і музикою під проводом свого помічника Яремка. До них приєдналися селяни з Озерян, Оленчі, Грушова, Бортників, Ланчина, Красної, П'ядиків, Раківця, Ляхівців, Журова, Пасічної, Пнів'я, Горохолина, міщани з Товмача і Делятина. Вони спалили замки в Лючі, Дебеславцях, здобули замок Станіслава Потоцького в Печеніжині... По селах близько гір селянський рух набрав особливо широкого розмаху. Кілька сіл об'єднувались в спільні загони, озброєні різноманітною зброєю під керівництвом осаулів, сотників й інших керівників, названих в актах „принципалами“ і „компринципалами“, вони нищили все, що нагадувало шляхетський гніт.

Під кінець 1648 р. під владою Семена Височана перебувала більша частина Галицької землі, особливо південна, що в основному охоплювала територію Коломийського повіту або Покуття. Виняток становили міста Галич, Коломия, Солотвино, де зібрались великі шляхетські загони і чужоземне міщанство, яке управляло цими містами і всією силою підтримувало шляхетський уряд.

Народний рух набрав дійсно великого розмаху. Армія Височана, за даними сучасників, нараховувала 15 тисяч чоловік. Така велика ударна сила, об'єднана під одним керівництвом, не зустрічалась в той час в цілій Західній Україні, навіть на Поділлі. Якщо в селянському русі на Галицькому Підкарпатті в час його найбільшого піднесення восени 1648 р. взяло участь близько 30 тисяч чоловік, то половина з них припадає на армію Височана.

Цього факту не змогли обійти й історики. Так, С. Томашівський стверджує, що це була „формальна армія“ повстанців,

створена завдяки „незвичайній енергії і організаторським талантам Височана“. Липинський пише, що Семен Височан зумів у порівняно короткий час організувати на Покутті п'ятнадцятитисячну регулярну армію при допомозі і тісній співучасті тамтешньої руської шляхти.

Цей факт говорить про дуже великі військові й організаторські здібності Семена Височана, якого навіть тогочасна шляхта, виділяючи серед інших керівників, назвала „найпершим вождем“, а історики називали „Хмельницьким Галицької землі“.

В кінці 1648 року обстановка дуже змінилася. Визвольні війська Хмельницького залишили Галичину, шляхта почала активізуватися, їй вдалося несподівано захопити місто Калуш і знищити деяких керівників повстання.

Семен Височан вирішив не допустити шляхту із-за Дністра на Галицьку землю. Повстанський загін на чолі із селянами — сотником Крокосою з Кунашева, Літусем з Обертина, Олексою Ливашоком з Олешня, Яремком Поповичем з Товмача разом з дрібною шляхтою з Ісакова, яка належала до загону Височана, намагалися

Козачий полковник Семен Височан боронить Вінницю 1651 року від наступу польської шляхти у складі вінницького козацького полку Івана Богуна. Художник Мирослав Гаталевич

Обкладинка книги автора про народного полководця Семена Височана

для цього використати ріку Дністер. Як відзначав на судовому допиті один з повстанців, вони стежили за бережжям Дністра, за витягнутими з води паромами, маючи намір перешкодити польським військам переправитися через ріку. І справді, коли шляхетські війська під проводом Вульфа підійшли до Дністрового перевозу, повстанці „відкрили по них через ріку стрілянину з мушкетів“ та почали з ними бій, але, не маючи сили поборолювати шляхту, відступили назад в Покуття.

Після невдалої спроби зупинити ворога на Дністрі Семен Височан під всезростаючим напором польських військ відступив з Покуття на Брацлавщину, де приєднався до полку Богуна. Частина покутських повстанців, рятуючись від переслідування, перейшла на Поділля в напрямі Брацлавщини, а частина — в Молдавію. Число цих втікачів, мабуть, було великим, бо галицька шляхта 1649 року спеціально через своїх послів вимагала від молдавського господаря видати втікачів-селян, покутських опришків.

Семен Височан не припиняє боротьбу з шляхтою і в наступні роки. В 1651 році під Вінницею він бореться проти наступу польських військ „за розказами“ полковника Івана Богуна. Семен Височан, як досвідчений полководець, займав старшинську посаду в полку Богуна, входив в його штаб і відіграв немало важну роль у відсічі польсько-шляхетських військ під Вінницею в 1651 році.

НАРОДНЕ ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ ІВАНА ГРАБІВСЬКОГО

Узбройній національно-визвольній боротьбі народних мас Прикарпаття велику роль відіграло повстання селян і міщан восени 1648 року під проводом Івана Грабівського. Воно було настільки відомим і залишило по собі багато документів, що історики ще в кінці XIX ст. порушували його в своїх працях. А. Прохаска і О. Чоловський — ідеологи шляхетської Речі Посполитої — намагалися в кривому вигляді представити прогресивні виступи селян і міщан Калуського і Долинського староств. Вони з ненавистю описували повстанців і твердили, що останні діяли тільки заради наживи.

Трактуючи це повстання як окремих „епізод“, „кривавий період“ в прикарпатських рухах, А. Прохаска намагається показати повстанців як звичайних розбійників, які проливали кров „невинної“ шляхти. Виходячи з цього, він, як і його соратник по перу О. Чоловський, називає повсталих „кровожерцями“, „напасниками“, „бунтівниками“ тощо.

Уважний огляд джерел дає змогу спростувати невірні твердження і погляди польських шовіністичних дослідників, об'єктивно пролити світло на збройний виступ селян і міщан Калущини, показати його класовий характер.

Територія Калущини охоплювала терени на правому березі Дністра, від Сулятич на півночі і карпатського пограниччя на півдні, в басейні рік Лімниці і Лукви. Протягом XVI — першої половини XVII ст. тут зосереджуються значні групи селян-утікачів. Вони освоїли багато земель. Калуське староство охоплювало 1 місто і 14 королівських сіл. Проте шляхта, спираючись на старостинський уряд, посилила феодально-кріпосницький гніт, обтяжила селян відробітками, натуральними і грошовими повинностями. Польський дослідник О. Чоловський, ідеалізуючи „господарювання“ старостинського уряду в Калущині, всупереч дійсному стану переконував, що „тягарі“ підданих були неважкими, а тому не було причини до антифеодального опору.

Погоня шляхти за доходами привела до того, що значна частина селян Калуського і особливо Долинського староств, будучи не в силі зносити всякі утиски з боку старостинських адміністраторів, державців і посесорів, ще до визвольної війни захищала себе шляхом складання скарг, а в 1648 р. під впливом визвольної війни на Україні піднялась на повстання.

Повстання на Калущині розпочалося у вересні 1648 року і продовжувалося протягом жовтня, листопада і грудня — тобто 4 місяці. Воно охопило майже всі села староства. Найбільш активно відгукувалися селяни Грабівки, Сівки, Мостиськ, Пійла, Камєня, Кадовної, Берлогів, Довгого, Ясеня, Небилова, Льдзяного, Угринова, Копанки, Підмихайля, Добровлян, Вістової. Поступово в народний рух включилися і громади багатьох сіл Долинщини.

Повстання очолив православний священик із села Грабівка Іван. В джерелах про нього говориться як про „попа із Грабівки“, який у всіх виступах керував повсталими, очоловав провід у антифео-

Керівник повсталих на Калущині священик Іван Грабівський закликає українських міщан до боротьби за визволення Калуша і Долини від панської сваволі. Художник Ігор Деркач

дальних походах проти шляхти. В одній із шляхетських скарг його називають „лопом Грабівським“ (від назви села Грабівка, звідки він походив). Тому ми маємо всі дані називати його Іваном Грабівським.

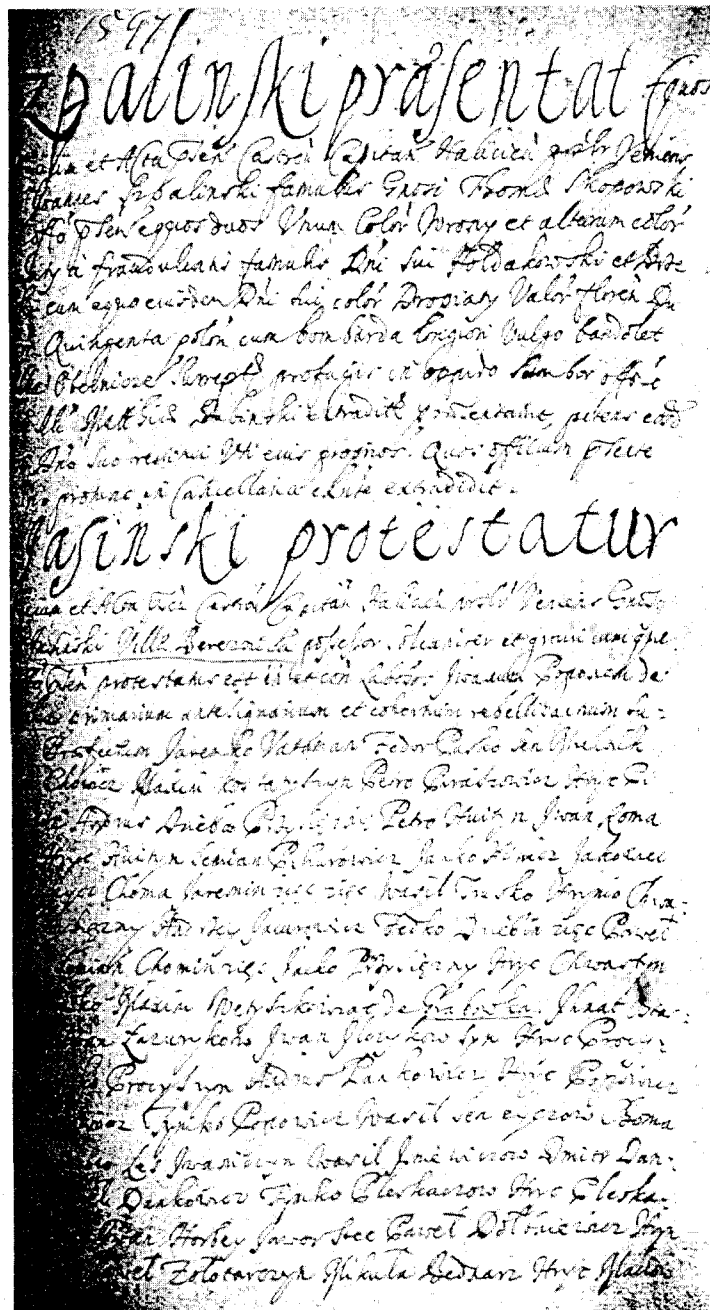
А що саме він був головним керівником повстання на Калушині, про це говорять очевидці. Шляхта у своїх скаргах писала, що Іван Грабівський був „першим визначним і найбільшим провідником в загонах повсталих“. В іншому місці про нього говориться як про „першого серед всіх повсталих автора і рушителя“. Коли і де народився Іван Грабівський невідомо нічого, тільки з початком повстання він очолив рух на Калушині, до якого включилося 20 сіл староства.

Він зумів організувати штаб повстання, куди входили Гнат Лисий, Тимко Мельник, Іван Лавер, Василь Кравець, Петро Качкодан, священник Дунець, Гриць Воликович — бургомістр новообраного українського уряду в Калуші, Іван Овсянник — райця, Федір Кравець, Юрко Кобелік, Михайло Різник, священник Костик, „Лесь Оришак, Федько Швець, Петро Козак, Малецький і ряд інших з міста Калуша і навколишніх сіл. В основному в керівництво повстання входило 12 чоловік. Найближчим помічником і соратником керівника був Іван Бережницький, який, як записано в акті, „був осаулою у попа Грабівського“ — тобто його правою рукою, першим помічником.

Керівництво повстання спиралося на ватажків із сіл, якими були сільські війти, попи. Шляхта називала їх „принципалами“ (керівниками), а учасників їх загонів — „помічниками“. Керівна роль калуських міщан і православного духовництва пояснюється тим, що вони зуміли розібратися в тогочасній політичній обстановці і змогли об'єднати навколо себе стихійну масу незадоволених шляхетським суспільно-економічним ладом.

Завдяки наполегливій і активній діяльності ватажка Івана Грабівського і його соратників в короткому часі була організована повстанська армія. За достовірними даними, вона складала спочатку 3, а потім 4 і більше тисяч учасників. За підрахунками,

Ксерокопія з актової книги шляхтича Фелікса Ясінського про склад селян-повстанців із сіл Грабівки, Завою, Старого і Верхнього Угринова, Підмихайля, Майдану, Загір'я, Копанки, які брали участь в народному повстанні на Калушині і Долиниціні восени 1648 р.

зробленими на основі шляхетських скарг в період найбільш активного піднесення повстання в жовтні і листопаді 1646 р., число повстанців досягло 500 чоловік.

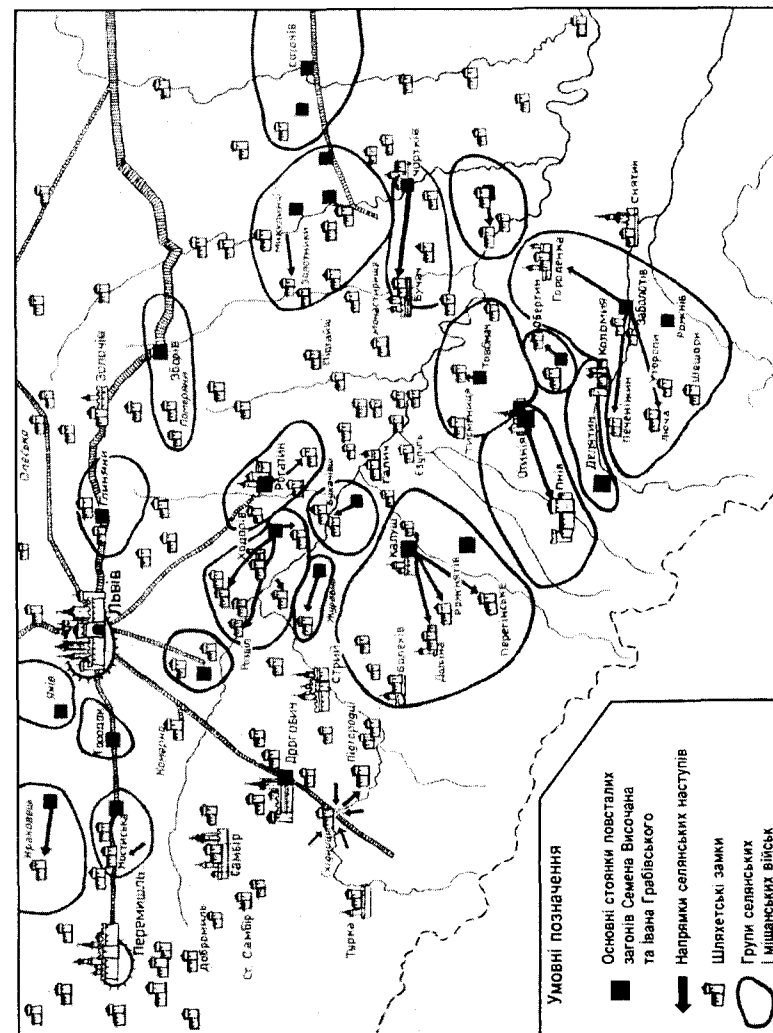
Основну масу, біля 85 відсотків, складали селяни. З реєстрів пошкоджень, які потім складала шляхта перед урядом, поіменно перелічуються ці селяни. Характерно, що в повстанні вони брали участь громадами, цілими сім'ями, батьки з синами і братами, зятями.

Повстала армія Грабівського була озброєна гарматами, гаквицями, кобилками, ручною зброєю — рушницями, а також рогатинами, ножами, вилами, косами. В бій з шляхтою повсталі йшли під прапорами і з музикою. Поділу повстанців на сотні чи десятки не було, як це мало місце серед повсталих Покуття.

Повсталі, скинувши старий католицький міський уряд, встановили свій, український, і зробили Калуш опорним центром своєї діяльності, столицею. Не випадково шляхта зі злобою називала Калуш „столицею всіх лотрів, гультяїв і бунтівників“. В місті зосередилися повсталі, проводили свої наради, готувалися в дальші походи. Активну роль в здобутті Калуша відіграв православний священик з передміської церкви св. Миколая Дунець. Він зумів організувати міщан проти міських патрициїв і сприяв здобуттю міста козацьким загonom, який сюди прибув.

Здобувши Калуш і організувавши у ньому кількатисячний загін повстанців, Іван Грабівський вирушив у походи проти шляхти. Повстанці з „пекельною ненавистю“ розпочали розправу над своїми гнобителями в Калуському старостві. В селі Рівні вони напали на двір пані Косаковської. Не знайшовши її, знищили маєток, а далі здобули панський маєток у Сваричеві, який спалили, а майно забрали. Звідтіль повсталі Грабівського пішли на панський замок в Рожнятові. Перелякана шляхта почала утікати з найціннішим майном, але в лісах недалеко села Велжина її перехопили повстанці. Про цей акт повстанців один із шляхтичів писав: „Впали до замку (Рожнятівського) і, захопивши його, пішли в гори в погоню за протестантами (шляхтою), де дігнавши, багато шляхти повбивали, забравши у них все, ледве одні пішо, інші кінно утекли“.

Повертаючи з перемогою, спалили шляхетський двір у Креховичах і в селі Кадобному, покарали тих селян, „які не бунтувалися і в їх компанії не помагали“. З Кадобного Грабівський відступив із своїм

Карта-схема селянсько-міщанського повстання в Галичині в період Хмельниччини восени 1648 р. Художник Мирослав Гаталевиц

загоном до Калуша і затримався тут два тижні. Після цього повсталі вирушили в с. Брошнів, де поранили жінку місцевого шляхтича, а в с. Топільську у дворі Андрія Сваричевського вбили Яна Мірецького, Яна Зелінського, Катерину Губіцьку і Софію Сваричевську, багатьох слуг. Шляхтич Самуїл Рожнятівський утік до Рожнятівського замку, а потім, забезпечивши себе „козацьким паспортом“, повернувся у свій маєток у Бабин. Про це довідався місцевий священик, „скликав бабінську громаду“. Озброєні селяни шляхетський „будинок навколо оточили“, ввірвалися в панські кімнати, спіймали пана і разом із сім'єю знищили, захопивши його майно.

Очистивши майже всю Калушину від шляхти, повстанці під проводом Івана Грабівського перейшли в Долинське староство. В Долині серед панівного класу запанувала тривога, старостинський і міський уряди, пани-католики розпочали підготовляти місто до оборони, посилили репресії над українським населенням. Частина долинських міщан „для безпеки поховалися в лісах“, а коли підійшли повстанці з Калущини, повернулися. В місті почалося заворушення українських міщан. Долинський бургомістр Вавжинець Анульчиць, опинившись в такому „замішанні“ і бачачи непослух міщан, „мусив скласти з себе свій уряд“.

На ринку почало групуватися українське міщанство, а коли керівник міської сторожі сотник Ян Пеньковський наказав міщанам виходити сторожити шляхи, один із українських міщан Федько Слепків вирвався із натовпу і „кинувся із зброєю в руках“ на шляхтича з метою вбивства. Він з обуренням кричав: „Докіль ще хочете нами керувати, досить того було“. За розпорядженням бургомістра цього міщанина хотіли ув'язнити, проте, боячись „дальших розрахунків“, Федька Слепкова не рухали. А він далі погрожував шляхтичеві: „Пам'ятай, що твою кров пси будуть хлебтати“.

Повсталі Калущини спільно із козацьким загоном підійшли до Долини, де на них вже чекали українські міщани. Вони в урочистій обстановці зустріли козаків-визволителів та своїх сусідів-побратимів по боротьбі. Долинський православний священик „вийшов із своїми парафіянами зустрічати козаків“. У четвер, 8 жовтня, „козаки в'їхали до Долини“.

Вони зупинилися в українського міщанина Федора Квасного. З ними були калуські міщани — повстанці Ясько, який служив у

Моня Логиновича в Калуші, Гнат, зять Мельників та інші. Проте, як дисципліновано поводитися козаки під час свого перебування в Долині, свідчить зізнання на шляхетському суді Федька Кадильникова. Він говорить: „Отже я у четвер дуже пізно з лісу прийшов до міста і довідався про перебування козаків в домі Федора Квасного. Я пішов туди, бажаючи подивитися, як вони обходилися в хаті. Застав їх, коли вони їли, і мене до себе просили. Я не пішов і застав у тому будинку міщан...“

За допомогою козаків повстанці під проводом Івана Грабівського знищили майже всі шляхетські двори, замки в Калуському і Долинському староствах. Народні повстанці підтримували бойові зв'язки з повстанцями Покуття, якими керував Семен Височан. Відомо, що при оволодінні шляхетським замком у селі Студінка повсталі Калущини покликали на допомогу загони Височана, які перебували тоді під Пнівською фортецею.

Безсумнівно, в організації загонів повсталих Калущини і Долинщини важливу роль відіграли козаки Хмельницького, які тут перебували: їм повністю підкорялися повстанці.

Повстання на Калущині носили явно соціальний і національно-визвольний характер. Народні месники нападали на шляхту, карали її, нищили її маєтки, захоплювали майно, вбивали панів, орендарів, руйнували костьоли і замки — опорні центри шляхетського панування на Прикарпатті.

ПОКОЗАЧЕННЯ ПРИКАРПАТСЬКОГО ЛЮДУ, ХАРАКТЕР НАРОДНОГО ПОВСТАННЯ

Важливим стимулом до грізного повстання народних мас в Галицькій землі було те, що селяни і міщани під впливом визвольної війни і перебування тут козацьких військ покозачилися — проявляли всі риси, характерні для Наддніпрянщини, активізувалися в ударні загоони, переймали від козаків організацію і методи боротьби.

Покозачення галицького населення помітила шляхта ще до приходу козаків на західноукраїнські землі. 26 травня 1648 року підчасний коронний писав зі Львова: „Бог знав, що з нашим

Руським воєводством буде діятися, бо тут що хлоп, то козак“. З вступом козаків у Галичину восени 1648 року та з початком масового збройного повстання селян і міщан шляхта постійно підкреслювала пряме покозачення галицького населення. Повідомляла, що теребовлянські міщани „перемінилися зі спокійних на око людей на невгамованих козаків“. В Янові міщани після скинення шляхетської влади відкрито називали себе козаками. Феодали, орендарі, католицьке духовництво, складаючи згодом реєстри розорень своїх маєтків, постійно підкреслювали, що повсталі селяни і міщани діяли „під проводом і титулом козаків“. Повсталий селянин з Дідушиць, караючи шляхтича, говорив: „Ось і я жовнір, козак, як перед тим не вбив, то тепер вб'ю“. Зустрічалися жінки-козачки.

Під час перебування козацьких військ в Галичині та народних повстань в багатьох містах і селах створювалося українське самоврядування, на що не зверталось уваги в історичній літературі. Це не було чимсь новим, боротьба українців за участь в міському самоуправлінні велася протягом XVI — першої половини XVII ст. Характерно, що в 1648 р. українське самоврядування виникає в першу чергу в тих містах (Теребовлі, Рогатині, Калуші, Городку, Комарно, Долині, Дрогобичі і т. д.), в яких почалася ця боротьба раніше. При тому влада повністю переходила в руки українських міщан.

В Рогатині Гавриїла Кушарського „козаки зробили війтом“, він став не лише керівником міського українського уряду, але й очолював повсталі міста і околиць. В новий уряд входило 9 чоловік. В місті Калуші — „столиці“ повсталі Калущини і Долинщини також був створений за допомогою козаків новий український уряд на чолі з бургмістром Грицем Воликовичем. В Теребовлі головою українського уряду обрано міщанина Івана Лавриного, який за свідченням шляхти „необмежено управляв містом за допомогою своїх помічників.“

Подібно українські уряди виникли і в інших містах Львівщини. Львівський патрицій С. Кушевич про створення українських урядів у Городку і Яворові так писав: „Взято отже Городок і уряд католицький знесений, руський встановлений, замок козаками обсаджений, монахів і світських ксьондзів обох половин з католіками витято, став спустили, гумна до того часу молотять і

збіжжя продають. То сталося з Яновом і Яворовом, де також до того часу господарують.

То ж діється в інших містечках з другої сторони Львова, а ми за тим не можемо бути безпечними“.

Основною метою нових українських урядів у містах Галичини було остаточно знищити польсько-шляхетське панування, підірвати економічні позиції багатого іноземного патриціату, сприяти народним масам не лише міста, але й околиць у зміцненні своєї влади, знищення католицьких монастирів, костьолів — надійної опори шляхти і національного пригнічення селянських мас.

Під впливом козацьких загонів галицькі міщани і селяни об'єднувалися у великі загани повсталіх, горнулися до них і спільними силами ліквідували шляхетську владу. 19.XII.1648 року магнат Микола Остророг повідомляв, що „прибулі козаки наше хлопство так збунтували, що до них (козаків — В. Г.) великими силами згромаджуються і їхнє військо немале, так що, коли вчасно не запобігти тому злу, то можна сподіватися тут великого повстання. Дай, Боже, щоб дальше то зло не зміцнювалося, бо буде дуже зле“.

Галицькі міщани і селяни вірили, що шляхта остаточно знищена і більше не повернеться в свої маєтки і що вони за допомогою козаків будуть вільно жити, без пана-державця, орендаря, католицького ксьондза.

З джерел довідуємося, що Богдан Хмельницький подекуди в Галицькій землі здійснював такі заходи, як на Наддніпрянщині, роздавав привілеї дрібній шляхті. В судово-адміністративному відношенні по містах залишав свої козацькі гарнізони, яким у всьому підкорялися місцеві селяни і міщани. Микола Остророг писав, що Хмельницький „у кожному місті залишив залоги, тобто гарнізони, які всі пожитки собі приводять, суди відправляють і взагалі управляють як у своєму власному, а селяни їх як панів власних слухають“.

В історіографії панувала думка, що в плани Богдана Хмельницького західноукраїнські землі не входили.

Степан Томашівський твердив, що походить Хмельницького в Галичину „були лише чистим маневром“, а Михайло Грушевський писав, що до відходу до Києва гетьману „тоді ані снилося бути народним вождем і звільнити когось з ляхської неволі“. Проте з наведених

вище фактів видно, яку увагу приділяв Хмельницький Галичині восени 1648 року, хоч ще тоді із стратегічних міркувань він не висловлювався за визволення всієї України, в тому числі і Галичини. Але в 1649 році при переговорах з шляхтою, коли його позиції зміцніли, в боротьбі з Річчю Посполитою гетьман накреслив кордони визволених територій України „до Львів, Холм і Галич“.

1649 рік зв'язаний з історією відомої битви визвольних військ з шляхетською Річчю Посполитою під Зборовом. Галицьке Поділля стало основним тереном війни. Шляхетський уряд, не домогшись успіху в переговорах з Хмельницьким в Переяславі (в січні-лютому 1649 р.), почав успішно готуватися до війни. Хмельницький, організувавши козацькі полки, 30 червня підійшов під Збараж, де з шляхетськими військами стояв лютий кат українського народу Ярема Вишневецький.

Козаки з перших днів повели успішний наступ на Збаразьку кріпость, вони звели штучні насипи і загрожували обложеної шляхті. В обложеному Збаражі почалася паніка, голод, поширювалася епідемія. Шляхетські війська Яреми Вишневецького врятував король, який із ополченням підійшов в перших числах серпня під Зборів.

Передбачливий Хмельницький проявив під Зборовом талант великого полководця, сміливо атакував королівські війська при переправі ріки Липи і загрозив повному оточенню короля. Серед королівського війська почалися паніка, втечі. Бачачи загрозливе становище, король почав вести таємні переговори з татарським ханом і домогся його згоди на перемир'я. Це врятувало шляхетські війська від повного розгрому і подібної ситуації, яка сталася під Пилявцями.

Із приходом козацького війська в Галичину влітку 1649 року, окремі козацькі полки, як і в 1648 році, розійшлися в різні її сторони з метою знищення шляхти і допомоги повсталим селянам і міщанам. Під час облоги Збаража (липень-серпень) загони козаків вдруге діяли на Подністров'ї, Покутті, вони здобули Галич — столицю Галицької землі, Пнівський замок — найбільш міцну шляхетську фортецю на Прикарпатті, міста Єзупіль, Язловець, Чортків і інші та підходили до Карпат. Літописець Самовидець писав, що в 1649 році козаки „аж поза Дністром коло Галича, — замків доставали, між іншими і Пневського замку за Надворною

доставали; а тут волості всі, міста, крім хіба самого єдиного Кам'янця Подольського, аж пози Константинів Старий, — в Шульжинцях, Гриневі, Чорторні козацтво було“.

Окремі загони Хмельницький розсилав з-під Збаража для вивідання місця знаходження королівських військ. Так, козацький полковник Джеджалій „ходив під Глиняни з ордою і козаками для взяття відомості про короля“.

Міщани і селяни Руського воеводства чекали вдруге визвольних військ, а коли козаки прибули, вони за їх підтримкою і спільними силами продовжували боротьбу з шляхтою і особливо тією, яка встигла повернутися після пам'ятної осені 1648 року в свої маєтки. Селяни Дідушичів з Жидачівського повіту відмовилися виконувати феодалні повинності, загрожували вбити пана. Селяни з Дубровлян піднялися на боротьбу, селяни Городниці спустошили маєток Вербіцького в Ракові, розігнали панську службу. Особливо активізувалися на боротьбу з шляхтою селяни Прикарпаття.

Галицьке населення масово влилося в армію Хмельницького, не давало шляхті ніяких повідомлень про розташування козацьких військ. 2 липня шляхта повідомляла, що „все тамтешнє хлопство збунтувалося і прибавило Хмельницькому людей“, в іншому повідомленні говорилося „Шпигуна дуже трудно між тією Руссю знайти, бо всі зрадники (прихильники Хмельницького), а хоч язика дістанеться, правди не скаже“. Більше того, серед місцевого населення було чимало розвідників Хмельницького.

Незважаючи на Зборівську битву, шляхта Руського воеводства протягом 1649 року мечем і вогнем придушувала повстання в Галичині. Галицький сеймик 14.III.1649 року постановив організувати військо „для забезпечення кордонів від стороннього ворога (козаків), внутрішнього спокою від домових (селян і міщан), досі не вгамованих бунтівників і для викладення підданських сердець в давній послух“. В Галицькій землі на придушення „домових“ заворушень організувався шляхетський загін із 900 чоловік, з них 800 кінних і 100 піших. Ці війська мали стати по окремих місцях, їм наказано на випадок, коли десь виникне бунт, негайно відправлятися для утихомирення.

Шляхта, спираючись на військо, шляхетські суди, ув'язнювала повстанців, застосовувала проти них найжорстокіші кари. Возні з

галицького, жидачівського, перемишльського, сяноцького, львівського, белзького, теребовлянського гродів під наглядом шляхти і війська об'їжджали села, які брали участь в повстанні, склали списки шкод, заподіяних внаслідок „великої справи козаччини“ на Прикарпатті, яке фактично знаходилося на воєнному становищі. Більшості учасників повстань стинали мечами голови, вбивали, вішали, мучили в тюрмах. Особливо лютували шляхетські війська. Вони в селі Лиса розстріляли 20 селян, в Заболотіві — 30 міщанам відрубали голови, а в Калущині в страшний спосіб шляхта „зараз по відступі козаків“ розправлялася з керівниками народного руху — їх садили на палі, четвертували.

Після відступу козацьких військ в Галичині і повернення шляхти в свої маєтки за допомогою каральних військових експедицій керівники народних повстань спільно із найбільш активними учасниками руху, рятуючись від переслідування, залишали Прикарпаття. Частина їх відступила за визвольними військами на Україну, щоб там в складі козацьких загонів продовжувати боротьбу.

Після невдалої спроби зупинити шляхту на Дністрі, видатний проводир народного руху в Галичині Семен Височан під всезростаючим напором польських військ також відступив з Покуття на Брацлавщину, де воював у полку Івана Богуна. Він не припиняв боротьби з шляхтою і в наступні роки визвольної війни, але вже в складі козацьких військ Хмельницького. В 1651 році Височан під Вінницею боровся проти наступу польських військ. Він, як досвідчений полководець, любимець народних мас, займав старшинську посаду в полку Богуна, входив в його штаб і відіграв немаловажну роль у боях з польсько-шляхетськими військами під Вінницею.

„Головний ад'ютант і керівник штабу“ Семена Височана, Лесь Березовський також перед наступом шляхти відійшов із своїм керівником на Україну. В джерелах записано, що він „через різні важкі революції на той час в тих краях не можучи утриматися, відійшов з Березова на Поділля“. Там він продовжував боротися з шляхтою. На Україні він і оженився, мав дітей — 5 синів (Василя, Григорія, Івана, Теодора, Пантелеймона), які тільки в 1744 році повернулися в родинне село.

ПРИКАРПАТСЬКА ТРАГЕДІЯ 1649 РОКУ

З відступом визвольних військ Б. Хмельницького із Галичини в січні 1649 року на Прикарпатті розпочалася кривава драма. Шляхетські загоны, надіслані королівським урядом, у вогні і крові здобували прикарпатські села і міста, чинили нечувані, дикі розправи. Сваюля і розгнузданість каральних експедицій не мали меж. На придушення повстання в Заболотівщину та Коломийщину були кинуті дві шляхетські хоругви, очолювані ротмістрами С. Новосельським і К. Островським.

Вони не щадили нікого, вбивали всіх винних і невинних — селян, міщан, розорювали до кореня їх господарства. В самому Заболотіві було вбито війта Костяна, Літа Руска, Гордея, Тулупка Матея, Олексу Гріча, Ключіча, Ключічового брата Мартина, брата Мартинового, Герасима і його брата, Василя Думнікового, Твана Кушніра, Яцка Трача, Павла Черніска, Андрія Бучачка, Івана Волошина, Федора Татарина, Івана Кушніра, Озарка і багатьох інших. Розлючені вояки перетворилися в справжніх катів, убивали жінок, навіть маленьких дітей. В одній із шляхетських скарг записано, що ці вояки у Заболотіві навіть „маленьких дітей обох статей умертвляли, близько 30 впень витяли“.

Крім вбивства селян і міщан, військо займалося звичайним грабунком. Вони забрали із Заболотова і навколишніх сіл півтори тисячі голів рогатої худоби, 100 голів овець, збіжжя, продукти, одяг, домашній інвентар і багато інших речей. Забрали з церкви книги і ризи. В селах Туликові, Олешкові, Лупнівцях, Колухові, Димитшу, Задубрівцях і Жарківцях в 94 господарствах забрали все дочиста.

Розорення і спустошення Заболотівського ключа набрали такого розміру, що місцева шляхта змушена була скажитися на війська до королівського уряду, оскільки тутешні села були знищені до краю. Сам король Ян Казимир універсалом закликав на свій суд ротмістрів Новосельського і Островського, карав їх за те, що вони „ворожим способом“ своїми загонами знищили маєтки, порушуючи військові приписи, і завдали великої шкоди.

Галицька шляхта вирішила в першу чергу розгромити повстання в Калущині. Ще в червні 1648 року галицький сеймик з метою

утихомирення наростаючого руху ухвалив податок на повітові хоругви, які мали вести боротьбу з повсталими. Зокрема, була виділена шляхетська хоругва на чолі з полковником М. Куропатвою, багатим землевласником Прикарпаття.

Але поки цей керівник збирав шляхту в похід, повстання Хмельницького поширювалося і прихід козацьких військ в Галичину фактично паралізував діяльність цієї каральної експедиції. З Калуського староства і Калуша частина шляхти втекла, за винятком старостинського лісничого Д. Маковського. Він заховався на період народного руху і лише після відступу козаків з міста вирішив з частиною шляхти виступити проти повстання.

До Калущини підходили й дві шляхетські хоругви на чолі з брацлавським старостою Цетнером, які за наказом шляхетського уряду мали „знести і зрівняти“ опорний центр повстання — Калуш і його околиці. Лісничий Д. Маковський із загоном калуських лісничих і уцілілою шляхтою, використавши замішання серед повсталих, несподівано захопив місто і ув'язнив керівників повстання на чолі з І. Грабівським. Спираючись на групу тієї шляхти і міщан, яка зрадила повстання, відновив стару шляхетсько-патриціанську владу, а керівників повстання, закованих у кайдани, посадив у замкову кріпость. Це відбулося близько 28-29 грудня 1648 року. У подяку за розправу над повсталими міська польська влада звільнила його маєток від податків, а згодом надала йому і частину міської землі.

Польський історик А. Прохаска всіляко вихваляв „діяльність“ і „дображливий поступок“ Д. Маковського щодо жителів Калуша та гуманізм щодо повстанців. Але ці тенденційні твердження спростовуються даними з інших джерел. В „реєстрі підданих“ староства, складеному після козаччини самим же Д. Маковським, видно, як страшно лютувала шляхта над повстанцями. Понад 200 селян-повстанців шляхта стратила. Це були селяни із 10 сіл Калуського староства. Як записано в реєстрі, „шляхтою було стято“ повстанців в Мостиськах — 3, Пійлі — 4, Сівці — 4, Кадобному — 4, Лазному — 4, одного повішено, в Небилові — 5, Берлогах — 24.

Як видно, масову участь у повстанні брали селяни Берлог і Каменя, де шляхта „стинала“ не лише учасників повстання, але й вбивала їх дітей, грабувала майно. Так, в Берлогах, крім того, що

було „стято“ 24 селян, карателі спалили 18 будинків, а в млині — 8 дітей, захопили 900 голів худоби. В Камені під час „утихомирення шляхта „стяла“ 54 селян, решта „померли в тюрмі“ у Калуші. Шляхта вбивала селян цілими сім'ями разом з жінками і маленькими дітьми. У вищевказаному реєстрі записано, що в Камені Крестова „стято з жінкою“, Івана Мазурика „стято з двома синами“, Стефана Боговіча „стято з двома синами і дочкою“, Романа Кожика „стято з жінкою і дітьми“, Мацка Катовича „також з дітьми і жінкою“, Гриця Жидика „стято, а дітей спалено в stodолі“, Михайла Ількова „стято з трьома синами, з жінкою і дрібними дітьми“. Крім цього, „30 дітей у вогні згоріло“, спалено 36 селянських хат, захоплено 1100 голів худоби, 500 пасік і пограбовано домашні речі. Шляхетські вояки „під містом Калушем стяли 12 знатних міщан і „передмістя та всі гумна попалили. В селі Сівці 10 селян було вбито, забрано 500 голів худоби, 9 коней і 150 вуликів і в загальному нанесено селянським господарствам шкоди на 6000 злотих.

Особливо жорстоко розправлялася шляхта після відступу козаків з 13 керівниками повсталих Калущини. „На палі вбито полковника“ І. Грабівського, бургомистра нового українського уряду Гриця Воликовича, райцю Івана Овсянікова, Федора Кравця, Юрка Кобеліка, Процка „четвертовано“. Піп Костик, Лесь Орищак, Федько Швець, Матвій Швець, міщанин Маленький „на тортурах загинули“, Петра Козака — міщанина „розстріляно“.

Нещадно розправлялася шляхта з активними учасниками повстання в Долині. Федора Сліпкова ув'язнили, піддали тортурам і як „бунтівника судили“. Потім його було вбито на палі. Всіх інших долинських міщан, замішаних у народному виступі, ув'язнили, одних покарали на смерть, інших оштрафували по 20 і 100 гривень.

Галицька шляхта з метою безпеки „від домових заворушень“ 14 березня 1649 року постановила на сеймику організувати каральний військовий загін з 900 чоловік, з них 600 кінних і 100 піших. Ними мали керувати шляхтичі ротмістри Я. Потоцький, О. Бидловський, Л. Врублевський, М. Раковський, С. Новосельський, К. Островський, і О. Грушевський. Ці війська мали стояти в Нозиці, Довготові, Кокольниках, Семаківцях і Чернятині. Загальне керівництво цими карателями шляхта доручила регіментарю, магнату і воеводі подільському С. Потоцькому. Керівникам цих загонів, які й до

*Страта польською шляхтою керівника народного повстання на Калущині Івана Грабівського у м. Калуші. 29 грудня 1648 р.
Художник Мирослав Гаталевич*

того прославили себе справжніми катами в Галицькій землі, наказали, щоб у випадку, коли десь „вибухне бунт“, вони негайно відправлялись туди і в зародку знищували вогнище повстання.

Кадрові королівські війська на чолі з коронним підчашим М. Остророгом і місцеві каральні експедиції під керівництвом С. Потоцького утворили велику армію, яка розлилася по всьому Прикарпаттю, придушуючи повсталих. Керівники народних повстань спільно із найбільш активними повстанцями, рятуючись від переслідування, залишали Галичину. Частина їх відступала за козацькими військами на центральну Україну, щоб там у складі козацьких загонів продовжувати боротьбу.

Після невдалої спроби зупинити шляхту на Дністрі видатний проводир народного руху в Галичині Семен Височан під всезростаючим напором польських військ відступив з Покуття на Брацлавщину, де воював у полку Івана Богуна. Він не припинив боротьби з шляхтою і в наступні роки визвольної війни, але вже в складі козацьких військ Б. Хмельницького. В 1651 році Височан під Вінницею бореться проти польських військ „за розказами“ вінницького козацького полковника Івана Богуна. Він, як досвідчений полководець, улюбленець народних мас, займав старшинську посаду в полку Богуна, входив до його штабу.

„Головний ад’ютант і керівник штабу“ Семена Височана Лесь Березовський також перед наступом шляхти підійшов, правдоподібно, із своїм керівником на Україну. В джерелах записано, що він „через різні важкі революції на той час в тих краях, не можучи утриматися, відійшов з Березова на Поділля“. Там він, мабуть, з Височаном продовжував боротися з шляхтою. Видно, на Україні він одружився, мав дітей — 5 синів (Василя, Григорія, Івана, Теодора, Пантелеймона), які тільки в 1744 році повернулися в родинне село.

Яцко Натинка після прибуття козаків займав керівну посаду в апараті українського самоврядування в Рогатині. Його син, який також відзначився в народній боротьбі на Рогатинщині в 1648 році, „поїхав з козаками“ на Україну.

Із скарг шляхтича Н. Липського на селян Журавець, Любичі, Верхрати, Пенятиск, Любелі, Бруска, Крупця, Переорська і інших Волзького воеводства видно, що велика група селян під час нападу на Липськ, Белзець і Лип’я діяла спільно з козаками. Деякі з них повернулися від козаків, а Петро Мельників на 12 липня 1649 року перебував ще „між козаками“.

Прикарпатська шляхта, спираючись на свої суди та військо, застосовувала найжорстокіші покарання повстанців. Возний з галицького гроду, під наглядом шляхти і війська, об’їжджав села, які брали участь у повстанні, складав списки шкоди, заподіяної шляхетським маєткам внаслідок „великої справи козаччини“, як називали тоді селянські виступи. Майже в усіх міських судах Прикарпаття розглядалися справи повстанців. Тільки у Калуському старостві Люблінський генеральний трибунал засудив більшість учас-

ників руху до страти „через стяття мечем“. Вироки виконувалися в 1650 році і в Галичі, де „стинали“ і рішали“ не лише повстанців, а й їх сім'ї — жінок і дітей. Страчено було князів, крайників — старшину із сіл волоського права, а також отаманів і присяжних, тобто всіх, хто брав участь у визвольному русі.

Шляхетські війська без суду розправлялися з селянами. Особливо прославились цими кривавими операціями офіцери С. Новосельський і К. Островський. В селі Лиса вони розстріляли 20 селян, були „стяті“ катом 30 міщан із Заболотова. В Ганнусівцях загинуло кілька десятків селян. Село Блюдники було зрівняно з землею, 300 міщан Снятина, рятуючи життя, втекло в Молдавію, їх будинки були спалені. Дрібну шляхту, яка брала участь у повстанні, позбавили шляхетських привілеїв, а маєтки їх конфіскували на користь каральних загонів.

Такими репресивними заходами польській шляхті вдалося придушити повстання. Тому шляхта Руського воєводства 10 вересня 1649 року повідомляла сейму, що завдяки військам підчасного коронного було „заспокоєно Покуття і до послуху своїм панам приведені піддані“.

ПОНОВЛЕННЯ ПРИКАРПАТСЬКОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ 1649-1655 рр.

Після жорстокої розправи з повсталими і репресивних заходів шляхти селянський рух пішов на спад. Це, звичайно, не означає, що селяни зовсім припинили рух. Якщо в 1648-1649 рр. галицькі селяни виступали із зброєю в руках, то в наступні роки вони застосовують інші форми боротьби. Із підготовкою битви під Берестечком (1650 р.) знову з'явилися посланці Хмельницького в Галичині, які підготовляли селян до відкритих повстань. Тільки в Руському та Белзькому воєводствах діяло 150 таких посланців Хмельницького.

Знову в Галичині заворушилися селяни. „Хлопство майже все повстало, — повідомляв сучасник, — і повертається до своїх бунтів, далеко гірші обіцяв нам речі звідти, ніж раніше“ (тобто у 1648 р.). Селянство прикарпатського краю не припиняло антифеодальної боротьби навіть і після поразки козацьких військ під Берестечком.

Галицька шляхта в січні 1652 р. повідомляла сейму, що, незважаючи на Білоцерківський мир, „свавільне хлопство не так легко придушити“. Король Ян Казимир в універсалі (1653 р.) писав: вся шляхта „мусить в своїх серцях визнати“, що „різний мотлох віроломних підданих так довго не можна побороти“. 12.V.1654 р. представники галицької шляхти переконували сейм, що магнати змушені в прикордонних староствах тримати війська, оскільки „розпушта хлопська нищить пограничні староства“. На активізацію народного руху в 1654 р. Прикарпатті явно вплинула антифеодальна боротьба народних мас Буковини, яка тоді знаходилася під гнітом Молдавського господарства. Починаючи з кінця XV ст. (виступу Мухи і Борули), галицько-буковинські селяни організовувалися в загони повсталих і, використовуючи вигідні гірські умови покутсько-молдавського пограниччя, успішно боролися з польськими і молдавськими феодалами.

Взаємозв'язок повсталих Галичини і Буковини ще більш розвинувся в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр., селяни часто приходили на допомогу з Буковини в Галичину або в залежності від наступу феодалів ховалися в тому чи іншому краю. Галицька шляхта боялася приходу буковинських повстанців, яких називала „волохами“ від тодішньої назви Молдавії або Волощини. Вже 17 червня 1648 р. галицький магнат Ян Теодорик Потоцький, підкреслюючи наростання народного руху в Галичині, пише, що „по деяких місцях, селах і містечках почалися бунти підданих, також гультайські купи приходять з-за Дністра і Волощини“ (тобто з Молдавії). У 1648 р. велика група повстанців, які виступали на Покутті, рятуючись від розправи шляхти, втекла на Буковину. Мабуть, цих втікачів було багато, коли у 1649 р. галицька шляхта через своїх послів вимагала також від молдавського господаря „віддати тих селян, покутських бунтівників“ і укріпити кордони перед небезпекою спільних дій повсталих Польщі і Молдавії.

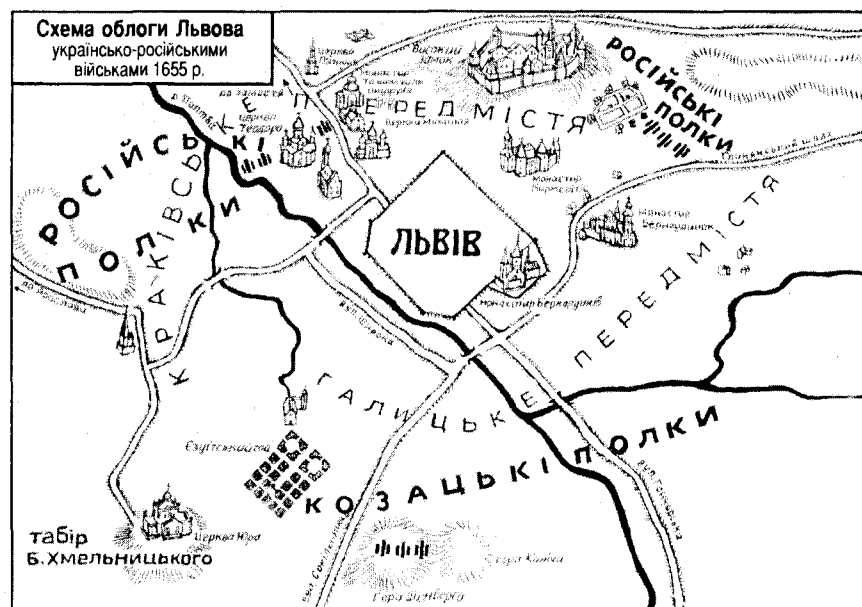
Прибуття на Буковину галицьких повстанців активізувало антифеодальну боротьбу на покутсько-буковинському пограниччі. У січні 1652 р. галицька шляхта повідомляла сейм, що на прикордонні Молдавії і Угорщини неспокійно через об'єднані виступи селян Покуття й Молдавії і просила уряд про більш рішучі дії.

Вступ козацьких військ у Молдавію в 1653 р. під проводом Тимоша Хмельницького та діяльність визвольних військ на Буковині ще більше зміцнили зв'язок між буковинськими і покутськими селянами-повстанцями. У березні 1653 р. шляхетські послі від Галицької землі зі страхом доповідали сейму Речі Посполитої, що „в теперішній час звикла всюди ширитися сваволя, особливо в наших краях, на молдавському пограниччі, коли ж там голови заколоту“, іншими словами, керівники повстання. У зв'язку з такою небезпекою галицька шляхта вимагала „виділити спеціальні кошти „для домашньої оборони“ перед повсталими.

Зосередження на Буковині в 1649-1654 рр. значної кількості повсталих, як і з Покуття та Буковини, які мали вже досвід боротьби з феодалами на Покутті, сприяло виникненню у 1654 р. в Чернівецькому і Хотинському повітах грізного антифеодалного вогнища. Це повстання очолив Дитинка. На жаль, про це буковинське повстання 1654 р. залишалося невеличке повідомлення в джерелах. Молдавський літописець Мирон Костін про це так повідомляв: „Піднявся в ті часи розбійник, а саме Дітинка, який на виду всіх явно без перешкоди ходив по Хотинському і Чернівецькому повітах і управляв селами. Воевода Стефан післав (проти нього) стольника Бучока з багатьма служилими людьми, які розгромили його (Дітинку) і всіх його людей розсіяли (розפורошили)“.

З цього фрагментарного, але важливого літописного повідомлення, на яке згодом посилалися інші дослідники, видно, що це був буковинський або галицький ватажок Дитинка (як показує прізвище), який зумів організувати велике повстання, подібне до повстання на Покутті під проводом Семена Височана у 1648 р., підкорити майже всю Буковину і управляти нею. Це перелякало молдавського господаря, і він вислав проти повсталих значну армію, якій вдалося придушити повстання.

В 1655 р. Б. Хмельницький здійснив новий визвольний похід на західноукраїнські землі. Хмельницький твердо вірив, що в цьому йому допоможе селянство Галичини, яке так активно виступало в 1648-1654 рр. Похід російсько-українських військ в 1655 р. в Галичину, на відміну від першого (1648 р.), відзначався тим, що татари не брали в ньому участі, а це, в свою чергу, ще більше активізувало селян.

Ще перед приходом українських військ у Галичину в 1655 р. виступи селян досить розвинулися. У березні того ж року повідомлялось про заворушення селян на пограниччі з Молдавією. 4 квітня селяни с. Вовчинень Галицького повіту під проводом сільського отамана Лазаря Михайловича вчинили збройний напад на двір шляхтича Кароля Гумецького. У липні, очевидно, селянські повстання розрослися, оскільки було наказано галицькій шляхті не вирушати у загальне ополчення, а залишатись у Галицькій землі, щоб „пильнувати наступ ворогів (козаків) і хлопську сваволю“.

Восени 1655 р. українсько-російська армія вступила на територію Галичини. Було звільнено від шляхти Бар, Зіньків, Гусятин та інші міста. Головна армія йшла через Кам'янець, Борщів, Язловець, Бучач, Тербовлю, Підгайці, Бережани, Буськ, Глиняни і Львів. У цей час рухливі загони козаків діяли в радіусі понад 60 верств від шляху, по якому проходили головні війська.

Завдяки цим загонам було звільнено багато міст і сіл не лише на Поділлі, але і на Прикарпатті — правому березі Дністра. Відомо, що козаками були зайняті міста: Золотий Тік, Тернопіль, Монастирська, Підгайці (Поділля), Галич. Зрозуміло, що, крім міст, у

*Облога Львова козацькими військами
Богдана Хмельницького 1648 р.
З гравюри XVII ст.*

кий на чолі 40 тис. армії, підійшовши до Львова, розіслав визвольні війська „за Дністер біля Галича, Перемишля і Ярослава“, тобто на Галицьке Підкарпаття, які там нищили шляхту. Польський король був змушений разом з своїми військами відступити на захід, в Сілезію. Активні дії російсько-українських військ у вересні 1655 р. створили в Руському і Белзькому воєводствах таке становище, що шляхта близько Львова, Ярослава, Замостя і в інших краях почала тікати перед козаками з своїх маєтків хто де міг“.

Всі ці події сильно лякали шляхту Галичини, через що її частина, захопивши своє майно, евакуювалась до Польщі або ховалася в ліси, Карпатські гори. Друга частина шляхти, використовуючи близькість пограниччя, йшла до Молдавії і Угорщини.

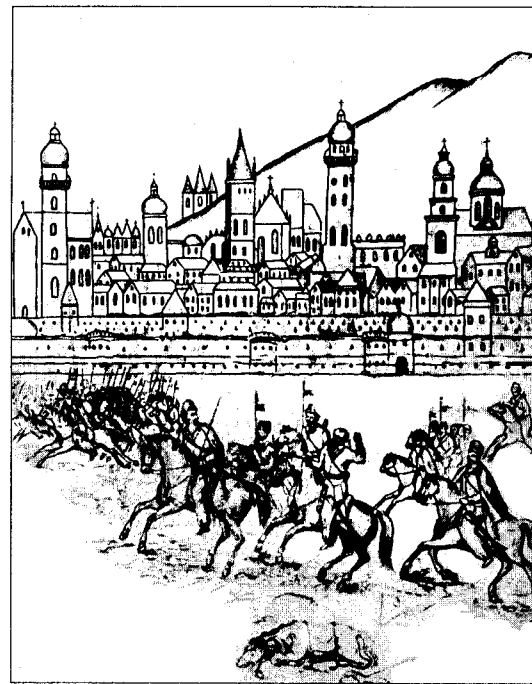
У той час, коли козацькі війська „бушували біля Галича, за свідченням сучасників, в багатьох місцях Галицької землі піднялись грізні „хлопські бунти“. Всі замки в Галицькому повіті, і особливо на Покутті, добувались повсталими. Мало яке з них спроможне було боронитись. Селянські повстанці гірських сіл Галицького повіту після розправи з своєю шляхтою сходили з гір

Галицькій землі (Теребовельщині і Покутті) було звільнено від шляхти чимало сіл. Цьому визволенню сприяли виступи селянських загонів. „Хмельницький з військами своїми, — писав сучасник, — його царського величества силами під Львів ходив і, обложивши Львів, різні міста забрав“. Мемуарист Йоахим Єрліч, очевидець цих подій, цікаво описав похід козацько-російських військ на чолі з Хмельницьким в Галичину в 1655 р. Хмельниць-

в Подністров'я, де об'єднувались з місцевими селянами. Спільними зусиллями, при активній підтримці козаків (де лише вони були) напали на шляхетські маєтки, які знищували.

Загони повстанців, мабуть, були великими та добре озброєними, коли вони здійснювали напади не лише на окремі шляхетські двори, але штурмували і навіть здобували оборонні замки. Такими загонами тоді був здобутий міцний замок у Чорткові. У ньому полонили навіть магната Павла Потоцького. Міщани Єзуполя, використовуючи прихід козаків, організували чималий загін і несподівано напали на міцний замок магнатів Потоцьких в Єзуполі. Після здобуття замку повсталі захопили багато майна, яке сховала тут перед повстанцями довколишня шляхта.

Таким чином, виступи селян і міщан в Галицькій землі в 1655 р. „віджили наново“, хоча в меншій мірі, як це ми спостерігали в 1648 р. У результаті успішних дій українсько-російської армії і місцевих повстанців, протягом серпня-вересня 1655 р., все Поділля і Східна Галичина були визволеними з-під польсько-шляхетського гніту. Наступав новий період в історії Прикарпаття.

*Козацька кіннота під Львовом у 1655 р.
З гравюри XVII ст.*

ВИСНОВКИ

Отже, читач ознайомився зі сторінками історії Прикарпаття з найдавніших часів до середини XVII століття. Хронологічний час цього періоду історії краю охоплює тисячі років і про життя людини цього часу нам у певній мірі дають відомості далеко неповні розкопки, що проводилися в цьому регіоні з середини XIX століття по сьогоднішній день. Вони розкрили не одну таємницю людських поселень від палеоліту до залізного віку.

Ми звернули увагу на кілька проблем в цій частині книги, які, на наш погляд, мають особливе значення у вивченні історії Прикарпатського краю. Ними стали: поява слов'янських племен та їх розселення в Прикарпатському краю, виникнення зі старовинних слов'янських городищ літописних градів-міст на чолі зі столицею Галичем. Звідси і пішла історично-адміністративна назва Галицька земля, яка в кінці XII століття наіменувалась в Київському літописі літописцями „Галицькою Україною“.

Далі у книзі висвітлюється питання економічного і політичного зростання Галицької землі за князювання династії Ростиславичів, на основі якої утворилося та існувало протягом XII-XIII століть могутнє Галицьке князівство, яке на середину XIII століття перетворилось в сильну державу Центральної Європи і залишалось основним державним об'єднанням в Південно-Західній Русі.

Галицько-Волинська держава в часи Данила Романовича та його наступників вперше робила спробу серед роздроблених князівств всієї Русі стримати агресію татаро-монголів, надіючись на допомогу коаліції держав Західної Європи. Однак не завершилося це успіхом внаслідок міжусобних тенденцій великих бояр всередині Галицько-Волинської держави і надто агресивних зазіхань угорських королів, польських князів і хрестоносців.

Незважаючи на надто складні політичні процеси, які мали місце в Галицькій землі, тут в XII-XIII століттях розвивалась

економіка зі своїм відомим солеварінням, що живило всю Русь, та розвивалась культура із своїм високим рівнем архітектури, письменства і літописання. В цьому процесі найбільшу славу принесла в середині XIII століття „Галицька трійця“ — премудрий книжник Тимофій, талановитий скульптор Авдій, славетний співець Митуса.

Цим і завершується перший етап історії Прикарпаття, за яким наступив період важкого лихоліття цієї Прикарпатської праукраїнської землі під гнітом шляхетської Польщі.

Другий етап історії Прикарпаття охоплює період з середини XIV по XV століття. Галицька земля із загибеллю останнього Галицько-Волинського князя Юрія II Тройденовича стала ареною боротьби українських і польських правителів за її володіння. І хоч польський король Казимир тричі робив спроби оволодіти спадщиною славних Рюриковичів і Романовичів, але йому не вдалося закріпитись в Галичині, в тому числі — на Прикарпатті. Лише в 1370 році Галицька земля була окупована угорською короною, від імені якої нею заправляв намісник короля Володислав Опольський.

Після горезвісної Кревської унії шляхетська Польща остаточно оволоділа Галичиною, в тому числі і Прикарпаттям. Польські правителі із коронних земель прибули в Галицьку землю, міцно осіли в розбудованих ними дворах, замках і фортецях. Ними було поступово ліквідоване українське княже самоврядування і адміністрація. В акти тоді попадають перші письмові згадки про населені пункти, яких на середину XIV століття налічувалося 70.

За новим адміністративним поділом Галицька земля (із столицею в Галичі) ділилася на 6 повітів, які в силу своїх природних умов отримали особливості розвитку економічного, політичного і культурного розвитку в трьох специфічних із своїми історико-географічними назвами областей „Покуття“, „Гуцульщина“, „Поділля“.

На XV століття припадав помітний процес колонізації Прикарпатського краю. Тогочасні акти засвідчують про існування тут 378 сіл і 17 міст та містечок. Як і в попередній період, назви населених пунктів мають переважно краєзнавче, гідрографічне походження або відображають ознаки рослинного і тваринного

світу, чи отримали назву від особових імен, а то називались так із глибокої старовини. Народні маси окутали назви своїх осель багатьма легендами.

Галицькі землі в XIV-XV ст. були наводнені переважно дрібною шляхтою із західних територій Польщі, яка, спираючись на місцеву шляхту і користуючись королівськими привілеями, захопила всі села і містечка. Вже в XV столітті виділилася невеличка група багатих галицьких магнатів, які оволоділи більшістю королівських та приватних маєтків і нещадно експлуатували тисячі підданих селян. Ці магнати займали основні адміністративні посади не лише в Галицькій землі, а й у центральному апараті шляхетської держави.

Уся ця панівна верхівка наживалася на праці селян — основного виробника матеріальних благ феодальної епохи. Внаслідок посилення феодальної експлуатації в середовищі галицьких селян в XV ст. відбулися значні зміни як в соціальному складі, так і в економічному становищі. Виділилися вільні і невольні категорії селян. До першої із них належали сільська старшина — отамани, тіуни, князі, ремісники: мельники, шевці, корчмарі, бондарі та заможні селяни-кметі, які мали свої наділи і залишалися на двірській послузі. Другу групу селян становили невольники, каланники, ординці, слуги — убогі категорії незалежного сільського люду, позбавленого будь-якого майна. На їхній праці збагачувалася феодальна верхівка, сільська старшина.

В міру розвитку феодалізму в Галицькій землі в XV ст. існували різні правові інституції, хоча давнє руське право в низовинних околицях поступово замінювалося польським і німецьким. В гірських околицях ще діяло волоське право. Ненаситна шляхта докладала всіх зусиль, щоб шляхом введення нових прав поставити всіх селян у залежність від панського двору та збільшити їм феодальні повинності. В погоні за доходами феодали безкарно порушували правові норми, ламали давньоруські традиції на селі, утискали повноваження громади у вирішенні селянських справ. Із запровадженням в 1435 році в Галичині польського права фактично була узаконена система повної залежності селян від власників маєтку. Внаслідок цього зростають повинності селян (натуральні й грошові), різного роду відробітки, в тому числі

панщина. Хоч вона ще точно не визначена, але існує всюди, особливо в хліборобських околицях Поділля і Подністрів'я.

Нелегке становище селян погіршують державні повинності, всякого роду податки, утримання королівських чиновників в час їх перебування на селі. Нарешті, галицький селянин і міщанин XV ст. особливо терпів від всяких позаекономічних, стихійних явищ і шляхетських міжусобиць, постоїв і переходів польських військ і, особливо, від постійних нападів татарських орд. Різко погіршували становище селян і міщан стихійні лиха, неврожаї, епідемії тощо.

Селяни Галицької землі в XV ст. зазнавали також важкого національно-релігійного гніту. Феодали знущалися над селянами, переслідували православ'я, народні обряди і звичаї. В містах і містечках зростала кількість католицьких монастирів, костьолів, які при підтримці панівної верхівки переслідували селян і міщан, обкладали їх церковними десятинами.

Аналіз соціально-економічного становища селян дав змогу пояснити причини їх сильного антифеодального опору. Уважний огляд джерел дає змогу констатувати невпинну, то приховану, то відверту, боротьбу селян проти феодалів. У XV ст. селяни і міщани Галицької землі спочатку намагалися захистити себе шляхом складання скарг, відходів із рідного села, що набрали масового характеру в середині XV століття, але все це не приносило їм найменшого полегшення. На всякі прояви антифеодального протесту шляхетський уряд відповідав новими постановами місцевого і центрального урядів, що створювали передумови закріпачення селян.

Від пасивних форм боротьби селяни переходили до збройних виступів. Найбільш розорені селяни невеличкими загонами нападали на феодалів, вбивали їх, захоплювали майно.

Поступово розвивався процес наростання збройної боротьби селян, яка набирала дедалі більшого розмаху. Відбулися повстання селян Бакотської волості в 1431 р., заворушення галицьких селян в 1469 р. Антифеодальна боротьба в XIV-XV ст. сприяла виникненню селянського повстання в Галицькій землі в 1490-1492 рр. під проводом національного героя Мухи. За своїм характером і територіальним розмахом це повстання стало найбіль-

шою збройною опозицією західноукраїнського селянства проти наступу феодалів та насадження польсько-німецького права з його жорстокими феодално-адміністративними законами. Селянське повстання було складовою частиною антифеодального руху у тодішній Європі.

Національно-визвольне повстання народних мас Прикарпаття 1490-1492 років було складовою частиною подібних рухів у тодішніх європейських країнах, а на Україні започаткували виникнення славнозвісного козацтва, що утворило в 40-х роках XVI століття Запорізьку Січ зі своїм республікансько-демократичним державним ладом, яка відіграла велику роль у боротьбі проти страшного татаро-турецького наїзника і польсько-шляхетського завойовника.

XVI — перша половина XVII століть — це період, насичений рядом важливих питань з історії Прикарпаття, які свідчать про економічні й політичні зміни, що сталися в краю із перебудовою шляхетського господарства на фільварковій системі. В краю спостерігається поява нових міст, які спритно використовували польські магнати і шляхта в своїх інтересах. Зростає приватне магнатське землеволодіння, зменшуються селянські наділи, зростають категорії малоземельного і безземельного селянства. Оформлюються остаточно кріпосні порядки, які, за влучним виразом Івана Франка, всіх селян „зрівняли в одно важливе підданство“.

Економічний господарський уклад на Покутті був відмінний від низовинних околиць Подністров'я. Своєрідно пропливало життя гуцулів.

Кріпосницький наступ шляхти на прикарпатський люд викликав антикріпосницьку опозицію міщан і селян, що вилилося в народних заворушеннях як в селах, так і в містах. В цьому національно-визвольному русі виділяються керівники Ігнат Височан та його син Семен Височан — майбутній герой народного повстання на Прикарпатті в часи Хмельниччини. В XVI ст. зароджується і дістає свій розвиток славнозвісне карпатське опришківство — антикріпосницьке вогнище, яке з любов'ю оспіване в усній народній творчості, складова частина національно-визвольних змагань на тодішній Україні.

Значно погіршувало долю прикарпатського люду татарське лихоліття, коли їх орди волоським шляхом рік в рік нападали на

галицькі землі з боку Покуття, приносили руїну і знищення, полонили люд.

Колоритною історичною фігурою в цьому сумнозвісному часі виступає Роксолана, яка народилася в місті Рогатині і постає перед нами в своїй величі в тогочасних історичних джерелах і легендах.

Незважаючи на важкий тогочасний стан, уярмлені польськими панами прикарпатці єдналися з великою Україною, звідки прибували їм на допомогу запорізькі козаки, де пульсували національно-визвольні рухи.

Культура на Прикарпатті розвивалася в складних умовах кріпосництва. Про це свідчать письмові пам'ятки (Крилоське і Галицьке Євангелія 1444 і 1568 школи в літописних містах (Галичі, Рогатині, Тисмениці), культурно-освітня робота церковних братств в Галичі, Рогатині. Славу принесли опубліковані книги в Стратинській друкарні, де працював визначний діяч української культури друкар Памво Беринда, автор славнозвісного толкового словника „Лексікону“. До нашого часу дійшли шедеври церковної архітектури та іконостасні розписи Святодухівської церкви в Рогатині, Благовіщенської церкви у Коломиї, високохудожній живописний розпис майстра Дмитрія із церкви Різдва Богородиці м. Долини (1565).

Наростання національно-визвольного руху на Прикарпатті з початком Хмельниччини переросло в одно із найбільших народних повстань в Галицькій землі. В час переходу визвольних військ Богдана Хмельницького через Галичину в Прикарпатському краю окремі загони селян, міщан, дрібної української шляхти, духовенства об'єднав в одну ударну 15-тисячну армію Семен Височан, за визначенням сучасників „перший вождь“, а за словами істориків „Хмельницький Галицької землі“. Зібрані ним на зразок козацької організації покозачені повсталі загони здобували восени 1648 р. шляхетські фортеці і замки і звільнили з-під панування шляхти майже все Прикарпаття, їм допомагали подекуди козацькі чати, а в ряді міст встановлювались українські уряди. На Калушині та Долинщині керував повсталими Іван Грабівський. В умовах шляхетської реакції 1649-1650 рр. в багатьох місцях ще активізували свої виступи прикарпатські селяни і міщани.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ЗАГАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

Хрестоматія з історії Прикарпаття. Вміщені в книзі документи з найдавніших часів до середини XIX ст. в автентичних гравюрах і картах, схемах і рисунках. Частина 1. Посібник для істориків. Упорядник Володимир Грабовецький. Рукопис.

ЗАГАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Монографії

Грабовецький. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст. — Львів, 1966. — 252 с.

Грабовецький В. В. Гуцульщина XII-XIX століть. Історичний нарис. — Львів, 1982. — 152 с.

Грабовецький В. В. Нарис історії Івано-Франківська. З найдавніших часів до початку XX століття. — Івано-Франківськ, 1989. — 101 с.

Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. З найдавніших часів до кінця XV ст. Т. I. — Івано-Франківськ, 1992. — 191 с.

Грабовецький Володимир. Нариси історії Прикарпаття. XVI — перша половина XVII ст. Т. II. — Івано-Франківськ. — 210 с.

Грабовецький Володимир. Історія Печеніжина. — Коломия, 1993. — 128 с.

Грабовецький Володимир. Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX ст. Ч. I. — Коломия, 1996. — 174 с.

Грабовецький Володимир. Уторопи. Сторінки історії. — Івано-Франківськ, 1997. — 224 с.

Грабовецький Володимир. Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX ст. До 1100-річчя заснування града. — Галич, 1997. — 244 с.

Грабовецький Володимир. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. — Дрогобич, 1997. — 223 с.

Грабовецький Володимир. Історія Івано-Франківська (Станіслава). З найдавніших часів до початку XX століття. Ч. I. — Івано-Франківськ, 1999. — 304 с.

Грабовецький Володимир. Нарис історії Княгинина. — Івано-Франківськ, 2000. — 152 с.

Грабовецький Володимир. Іванівці. Літопис села над Прутом. — Івано-Франківськ, 2001. — 256 с.

Грабовецький Володимир. Грабівка: літопис оселі над Луквою. — Івано-Франківськ, 2001. — 256 с.

Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківськ. — Київ, 1971. — 637 с.

Мій рідний край — Прикарпаття. Відповідальний редактор В. І. Кононенко. — Івано-Франківськ, 2000. — 346 с.

Назустріч мрії. Нариси історії Прикарпаття. — Івано-Франківськ, 1978. — 223 с.

Окремі видання

Франко Іван. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. — Львів, 1913.

Грабовецький Володимир. Літопис Запорізького козацтва. — Івано-Франківськ, 1992.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛІВ

Розділ I

В ЧАСИ ГЛИБОКОЇ ДАВНИНИ І КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Монографії

Нариси стародавньої історії Української РСР. — Київ, 1957. — 632 с.
Археологія Української РСР. Том перший. Первісна археологія. — Київ, 1971. — 451 с.

Археологія Української РСР. Том другий. Скифо-сарматська та антична археологія. — Київ, 1971. — 504 с.

Археологія Української РСР. Том третій. Ранньослов'янський та давньоруський періоди. — Київ, 1975. — 502 с.

Брайчевський М. Ю. Біла джерел слов'янської державності. — Київ, 1964. — 355 с.

Свешніков І. К. Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери. — Київ, 1974. — 207 с.

Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. (Доба первіснообщинного ладу). — Київ, 1974. — 286 с.

Цигилик В. М. Населення Верхнього Придністров'я перших століть нашої ери. — Київ, 1975. — 175 с.

Крушельницька Л. І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. — Київ, 1976. — 144 с.

Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту. — Київ, 1975. — 165 с.

Населення Прикарпаття і Волині. За доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. — Київ, 1977. — 140 с.

Крушельницька Л. І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза). — Київ, 1985. — 162 с.

Археологический словарь. І. Брей, Д. Трамп. — Москва, 1990. — 367 с. Баран В. Д. Давні слов'яни. Україна крізь віки. — Київ, 1998. — 335 с.

Институт археологии АН ССР. Ивано-Франковская область. Археологическая часть. Составители словаря Б. А. Василенко, Б. П. Томенчук. Словник утверждён на заседании отдела археологии ранних словян 30.03.1988. Киев — Ивано-Франковск, 1988. Рукопис. — 153 с.; Вісник № 35. Державний реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області. — Івано-Франківськ, 2001. — 179 с.

Розділ II

ПРИКАРПАТТЯ В ПЕРІОД МОГУТНОСТІ ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА — ДЕРЖАВИ XII-XIII ст.

Annoymi Belae Regis Notarii de gestes Hungarorum. Liber II. De cuitatibus Lodomeria et Galiciei - In Scriptorum rerum Hungaricorum. Budapest, 1957. Т. II.

Літопис Руський. За Іпатіївським списком переклав Леонід Махновець. — Київ, 1990. (В книзі вміщені три основні літописи „Повість минулих літ“, „Київський літопис“, „Галицько-Волинський літопис“).

Повість минулих літ. Літопис. — Київ, 1982.

Слово о полку Ігоревім. Фотокопія видання 1800 р. — Київ, 1952.

Аркас Микола. Історія України-Руси. — Київ, 1908. Період третій.

Ауліх В. В. З історії літописного Галича. Дослідження з слов'яно-русської археології. — Київ, 1976. — С. 120-131.

Ауліх В. В. Историческая топография древнего Галича. Слов'янские древности. Етногенез. Материальная культура древней Руси. Сборник научных трудов. — Киев, 1980. — С. 133-150.

Войтович Левко. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів в XII-XIII ст. — Львів, 1996. В двох частинах.

Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Розділ VII. — Львів, 1991. — С. 84-100.

Грабовецький Володимир. Звенигород. Нариси історії західноукраїнських міст. — Львів, 1959.

Грабовецький В. Галицьке повстання 1144 р. Радянська енциклопедія історії України, Київ, 1969. — С. 393.

Грабовецький В. Галицьке повстання 1189. Там само. — С. 393.

Грабовецький В. Галицьке повстання 1221 р. Там само. — С. 393-394.

Грабовецький В. Галицьке повстання 1144 р. Там само. — С. 393.

Грабовецький В. Звідки походить Коломия // Наука і суспільство. — 1986. — № 6. — С. 30. (Співавтор А. Чорний).

Грабовецький В. Коли виник Галич? Пам'ять: з історії міст // Прикарпатська правда. — 1988. — 27 січня.

Грабовецький Володимир. Прикарпаття в „Слові“. До 800-річчя „Слова о полку Ігоревім“ // Жовтень. — 1990. — № 8. — С. 95-97.

Грабовецький В. Данило Галицький (До 725-річчя смерті). Сторінки древньої історії // Радянський педагог. — 1990. — 16 січня.

Грабовецький Володимир. Розкривається таємниця Галичної могили. Сенсаційні розкопки українських археологів. До 1100-річчя Галича // Галицький Собор. Ч. 1. Серпень 1989. — С. 6-7.

Грабовецький В. Галич — столиця Ростиславичів і Романовичів у міжнародних відносинах XII-XIII ст. В кн. Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. Київ. — Галич, 1998. — С. 41-46.

Грабовецький В. Столиця Ростиславичів і Романовичів у міжнародних відносинах XII-XIII ст. (До 1100-річчя заснування Галича) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск I. Івано-Франківськ, 1998. — С. 3-13.

Грабовецький Володимир. Проблеми історії Галицько-Волинської держави та княжого Галича в працях Івана Крип'якевича // Галичина. — Івано-Франківськ, 1998. № 1. — С. 11-18 (співавтор М. Вуяко).

Грабовецький В. В. Об'єднання Галицько-Волинських земель в єдину державу — спадкоємицю Київської України-Руси. До 800-річчя утворення Галицько-Волинського князівства // Вісник Прикарпатського університету. Історія, випуск II. — Івано-Франківськ, 1999. — С. 17-26.

Грабовецький Володимир. Галич у міжнародних відносинах XII-XIII століття. В кн. Галич і Галицька земля в українському державотворенні (До 1100-річчя Галича і 800-річчя Галицько-Волинського князівства). Івано-Франківськ, 1999. — С. 78-90.

Грушевський Михайло. Ілюстрована історія України. — Київ — Відень, 1921. — Частина перша і друга.

Грушевський Михайло. Історія України-Руси. Т. 1. До початку XI віку. — Київ, 1991.

Грушевський Михайло. Історія України-Руси. XI-XII вік I. II. Київ, 1991.

Грушевський Михайло. Історія України-Руси. До року 1340. I. III. — Київ, 1993.

Греков Б. Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVI века. Москва, 1946.

Дашкевич Н. Княженіє Даниїла Галицького по русским и иностранным известиям. — Київ, 1873.

Коваль І. Бойчук В. Мандрівка по княжому Галичу. — Галич, 1991.

Костомаров Микола. Князь Данило Романович Галицький. В кн. Історія України в житєписах визначних єї діячів. — Переклав Олександр Барвінський у Львові. — 1918. — С. 127-159.

Котляр М. Ф. Данило Галицький. — Київ, 1979.

Котляр Н. Ф. К вопросу о генезисе восточно-славянских городов (На материалах Галичины и Вольни). Славянские древности. Этногенез. Материальная культура древней Руси. Сборник научных трудов. — Киев, 1980. — С. 117-133.

Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів, 1990. — розділ XI.

Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — Львів 1984.

Пастернак Ярослав. Старий Галич. — Краків — Львів, 1944.

Пащутто В. Г. Очерки истории Галицко-Вольнской Руси. — Москва, 1950.

Пашин Роман. Земля Галицька. — Галич, 1991.

Полонська-Василенко Наталія. Історія України. — Київ, 1992. Т. I.

Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території Західних областей УРСР. Київ, 1957.

Субтельний Орест. Історія України. — Київ, 1991. Ч. I.

Чачковський Лев, Хмелевський Ярослав. Княжий Галич (з малюнками та ілюстраціями) — Станіславів, 1938.

Шараневич Изидор. История Галицко-Владимирской Руси. От древнейших времен до года 1453. — Львов, 1863.

Розділ III

КУЛЬТУРА В ГАЛИЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ XII-XIII СТ.

Грабовецький Володимир. Тимофій, Авдій, Митуса — митці XIII століття. // Жовтень, 1984. — № 1. — С. 104-107

Грабовецький В. Міг бути автором „Слова“ премудрий книжник Тимофій. До 800-річчя „Слова о полку Ігоревім“. // Комс. правда. — 1984. — 20 грудня.

Грабовецький Володимир. Галицька трійця XIII століття. — Тимофій, Авдій, Митуса. (До 1100-річчя Галича). — Івано-Франківськ, 1989. — 40 с.

Зубрицький Д. И. Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Руси. В кн. Чтения общества истории древностей российских. — Москва, 1845. Неопублікований рукопис праці Д. Зубрицького, який зберігається в Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України у відділі рукописів. Фонд Баворовського № 1630/III.

Коваль І. Бойчук В. Стародавній Галич. — Галич, 1998.

Коваль І. Мельничук Я. Духович. Довга дорога до Галича. — Галич, 1993.

Лукомський Ю. В. Архітектурна спадщина Давнього Галича. — Галич, 1001.

Фіголь Михайло. Мистецтво стародавнього Галича. — Київ, 1997.

Peleński I. Halicz w dziejach sztuki sredniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. — Kraków, 1914.

Розділ IV

ІСТОРІЯ ПРИКАРПАТТЯ В XV СТ.

Codes epistolaris sacculi decimi quinti, tomus 3. Collectus Opera Anatolii Lewicki. — Kraków, 1894. S. 368-369.

Jablonowski A. Sprawy Woloskie za Jagellonów. — “Zróżdła dzieowe”, T. 10. — Warszawa, 1878. — S. 31-32.

Dąbkowski P. Podział administracyjny wojewódstwa Ruskiego i Belzkiego XV wieku. Lwów, 1939.

Liborius Nackers. Tagenbuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann V. Tiegen gegen die Türken im J. 1497. herausg von M. Töppen. Scriptores Rerum Prussicorum.

Erlich J. Starostowa w Halickiem w stosunku do starostwa Lwowskiego w wiekach średnich (1490-1501), Lwów, 1914.

Hejnosh W. Jus Ruthenicole. Bezezytki dawnnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku. — Lwów, 1928.

Kronika polska Marcina Bielskiego. T. 3, ksiega 4. — Sanok, 1856. — S. 887.

Metricularum Regni Poloniae Summario, pars 2 (Iohanis Alberti regis tempore completens 1497-1501). Varsoviae. MCMVII. S. 74/1179.

Rocznik Jona z Targowiska 1386-1496. Wylat Emil Kalitowski. Monumenta Poloniae Historika. Pomniki dziejowe Polski... Kraków — Lwów, 1878. — S. 238-240.

Rundstein Sz. Ludność wiesniacza ziemi halickiej w wieku XV. Studja nad historją prawa polskiego. T. 11. LI. zeszyt II. Lwów, 1909.

Martini Czomari. De origine et rebus gestis. Liber. Vicesimus, octawus. Basiliae, 1568.

Kronica Polska, Litewska, Zmódzka i Wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Warszawa, 1846. — S. 291.

Szaraniewicz Izedor. Rys wewnetrzných stosunków Galicji Wschodniej w drugiej połowie pietnastego wieku. — Lwów, 1863.

Грабовецький Володимир. Мухи повстання 1490-1491. Радянська енциклопедія історії України. — Київ, 1971 — Т. 3. — С. 189-190.

Грабовецький В. В. Селянське повстання в Галицькій землі під проводом Мухи 1490-1492 рр. в джерелах. Матеріали звітної сесії Інституту суспільних наук АН УРСР. Львів, 1971. — С. 56-57.

Грабовецький Володимир. Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490-1492. — Львів, 1979. — 123 с.

Грабовецький В. В. Літопис селянського повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490-1492 років. Тези доповіді та повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 500-річчю початку селянського повстання на Прикарпатті під проводом національного героя Мухи. — Івано-Франківськ. — 1990. — С. 4-5.

Грабовецький В. В. Народний герой Муха в оцінці діячів науки та культури. Там само. С. 7-9.

Грабовецький В. В. Погляди акад. М. Грушевського на проблему повстання 1490-1492 років під проводом Мухи. Там само. С. 9-10.

Грабовецький В. В. Іван Франко про Галицький край у XV ст. Там само. С. 10-11.

Грабовецький В. В. Галицька земля XV століття у працях Ізидора Шараневича. — С. 20-21.

Котляр М. Галицька Русь у другій половині XIV — першій чверті XV ст. Історико-нумізматичне дослідження. — Київ, 1968.

Рудницький С. Руські землі польської Корони при кінці XV в. Ворожі напади і організація пограничної оборони // Записи НТШ. Т. 31-32. — Львів, 1899.

Мохов Н. А. Восстание украинских и молдавских крестьян под руководством Мухи 1490-1492 гг. Известия Молдавского филиала АН СССР. № 4-8. — Кишинев, 1953. — С. 17-29.

Розділ V

ЛІТОПИС ІСТОРІЇ ПРИКАРПАТТЯ В XVI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТЬ.

Центральний державний історичний архів України в м. Львові ф. 5 (Галицький градський суд) Т. 110-141.

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів Оссолінських № 225/II № 127; № 231/II, № 2346; Чоловсько-го. № 5, № 2145/III; Архів князів Яблоновських з Бурштинського замку, № 116/52. С. 18-19, № 94.

Історичні знання в Західній Україні в XVI-XVIII ст. Посібник-Хрестоматія. Історичні записки Прикарпатської історичної школи. — Івано-Франківськ, 2000, 80 с. (співавтор В. Марчук).

Антонович В., Драгоманов Н. Исторические песни малорусского народа, — т. I (Київ, — 1874), С. 232-233.

Грабовецький В. В. Роль Запорізького козацтва в історії Західноукраїнських земель в XIV-XVIII ст. — Львів, 1969. Розділ I-II. (Рукопис)

Сиреджук П. С. История заселения Галичской земли в XIV-XVIII вв. Рукопись кандидатской диссертации. — Львов, 1983.

Грабовецький Володимир. Роксолана в історії. — Івано-Франківськ, 34 с.

Грабовецький В. Хто вона — Уляна з Рогатина // Прикарпатська правда. — 1993. — 7 січня.

Грабовецький В. Запорізькі козаки на Коломиїщині // Червоний прапор (Коломия), 1968, — 12 травня.

Загребельний Павло. Роксолана. Історичний роман. — Київ, 1987.

Кісь Ярослав. Легенди і факти про Роксолану // Архіви України, 1987. — № 6. — С. 25-31.

Кримський А. Ю. Історія Туреччини. Твори в 5 томах. Том четвертий. Сходознавство. — Київ. — 1924. С. 424-440.

Куліш П. История воссоединения Руси. Т. III. — Москва. — 1877.

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси, вып. I, 1870 под ред. В. Антоновича. — С. 19 (Мемуари Михайла Литвина).

Перший похід Запорізьких козаків на Прикарпаття 1613 року. До 500-річчя виникнення українського козацтва. // Західний Кур'єр. — 1992. — 7 травня.

Виставка історико-культурних творів, присвячених 500-річчю виникнення Запорізького козацтва. З колекції доктора історичних наук, професора В. В. Грабовецького. — Івано-Франківськ, 1992.

Роль Запорізького козацтва в історії України. До 500-річчя українського козацтва в історії України. // Західний кур'єр. — 1992. — 14 жовтня.

500-річчя українського козацтва і Галичина. Матеріали науково-теоретичної конференції. — Івано-Франківськ, 1992.

Грабовецький В. Роль Запорізького козацтва в історії Галичини. Там само. — С. 18-25.

Грабовецький В. Народний полководець Прикарпаття Семен Височан — поборник єднання Галичини з Козацькою Україною. — Там само. — С. 49-52.

Грабовецький В. Документ про перший похід запорізьких козаків на Прикарпаття 1613 р. — Там само С. 52-55.

Грабовецький В. Хмельниччина в пам'ятниках старовини Галичини. Там само. — С. 99-102.

Łoziński. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi. — Lwów, 1903.

- Czolowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. – Lwów, 1931.
 Hornowa Elzbieta. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590-1648. – Opole, 1963.
 Horn Maurycy. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Rus Czerwoną. – Wrocław – Warszawa, 1964.
 Baranski K. Pezemineli, zokonczyicy, chliborobi, chasydzi. Rzecz o ziemi Stanisławowsko-Kotomyjsko-Stryjskiej. – London, 1988.

Розділ VI

ПРИКАРПАТСЬКА ХМЕЛЬНИЧЧИНА (1648-1665 pp.)

- Жерела до історії України-Руси. Т. IV. Галицькі акти з р. 1648-1649. Львів, 1898.
 Жерела до історії України-Руси. Т. V. Галицькі акти з р. 1649-1651. — Львів, 1905.
 Жерела до історії України-Руси. Т. VI. — Львів, 1913.
 Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 5. Галицький градський суд. Т. 141-144. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Ф. Осолінських. № 225/II; № 231; Архів князів Яблоновських з Бурштинського замку № 116/52. арк. 18-19.
 Грабовецький В. В. Полководець селянсько-козацького війська Селян Височан. До 300-річчя з дня загибелі. // Український історичний журнал. — 1967. — № 8. — С. 142-145.
 Грабовецький В. Народний полководець Семен Височан // Прикарпатська правда. — 1969. — 11 жовтня.
 Грабовецький В. Височан Семен. (Семен Гнатович) Радянська Енциклопедія історії України. — 1969. — Т. 1. — С. 283.
 Грабовецький В. В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 pp. — Київ, 1972. — 192 с.
 Грабовецький В. Височан. Українська Радянська Енциклопедія. 2-ге видання. — 1978. Т. 2. — С. 134.
 Грабовецький В. Семен Височан. До 400-х роковин Богдана Хмельницького. — Івано-Франківськ, 1995.
 Грабовецький Володимир. Народний полководець Семен Височан. — Івано-Франківськ, 2001. — 60 с.
 Свистун Ф. И. Матеріали до історії Хмельниччини в Червоної Русі // Весник народного дома. — Львів, 1910.
 Томашівський Степан. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // Записки НТШ. — Т. 23-24. — Львів, 1898.
 Хмельниччина в Галичині та її хиби на підставі праць Ст. Томашевського „Народні рухи в Галичині 1648 р.“. — Львів, 1906. — 64 с.

- Яцкевич Євген. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України. — Львів, 1954.
 Brahadino Pijetro. Le relazioni degli ambasciatori. Vinci ai Senato, edite da eug. Alberti. T. IX. S. 3. — Florensja. — 1855.
 Busbequi U. G. Legationis Turciae epistolae quatuor. — 1633.
 Giovii P. Turcicorum sui tempores. — 1552. T. II.
 Hammer J. Histoire de tempore Ottoman. T. V. Paris. — 1836.
 Jorga N. Gesichte des Osmanischen Reiches. — 1909.
 Klonowicz. Roxolania. — 1584.
 Listy hetmana Tarnowskiego do Albrechta z r. 1554 o tacytacie wojennej z turkami przez Wt. Rogatynskiego. Przegląd Historyczny.
 Listy Roxolany. Sz. Askenozy. Kwartalnik historyczny — 1896. S. 113-114.
 Navadzero Bernardo. 1553. Alberi. T. III, Serja 3, T. I — Florencja. — 1840.
 Przewoznia legacja i o. Krzysztofa Zbaraskiego do Najjasniejszego soltana cesara tureckiego Mustafy w r. 1621 prses Samuella z Skrzyppny Twardowskiego, Poezje Samuella z Sk. Twardowskiego. — 1861. S. 169.
 Trevisano Domenico. 1554. Alberti. T. IX. — serja 3.
 Zajaczkowski A. List turecki Sulejmana II do Zygmunta Augusta w ówczesnej transkrypcji i tłumaczeniu polskiem z r. 1551. Rocznik Orientalistyczny. — 1936. — S. 115-116.
 Zdanie sprawy o tatarach litawskich przez jednego z tych tatarow złożone sultanowi Sulejmanowi w r. 1558. tłum. A. Muchilinski. — 1857. — S. 76.
 Czolowski A. Dawne zamki i twerdze na Rusi Halickiej. Teka konserwatorska. — Lwów, 1892.
 Ostaszewski-Baraniecki. Zawierucha chłopska na halickiej ziemi. // Nasz kraj. Tygodnik ilustrowany. Lwów, 1906.
 Prochaska A. Krwawy rok na Czerwonej Rusi // Gazeta Iwowska. — Styczeń, 1919.
 Czolowski Aleksandr. Z dziejów Chmielniczyzny na Podkarpaciu. — Lwów, 1931.

ЗМІСТ

Єпископ Софрон Мудрий. Літописець Прикарпатської землі..... 5

Микола Кугутяк. Слово про книгу..... 7

Микола Вегеш. Слово про автора..... 9

Першоджерела духовності..... 15

Розділ I

В часи глибокої давнини і Київської Русі..... 20

Дослідники розкривають давнину..... 20

Від палеоліту до залізного віку..... 25

Поява слов'янських племен..... 33

Від городищ — до літописних градів..... 38

В часи Київської Русі..... 45

Розділ II

Прикарпаття в період Галицько-Волинської держави

XII — початку XIV ст..... 52

Ростиславичі та їх гради..... 52

Столиця Галицької землі..... 61

„І не бути солі по всій Руській землі“..... 66

Володимирко — об'єднувач Галицької землі..... 73

„Був він князь мудрий і красномовний“..... 78

Автор „Слова“ про часи Ярослава Осмомисла..... 86

Від Володимира Ярославича до Романа Мстиславича..... 92

„Сей же король Данило був князем добрим,
хоробрим і мудрим“..... 99

Нащадки Данилові — правителі галицької землі..... 107

Українська держава Ростиславичів і Романовичів

у міжнародних відносинах XII-XIII ст..... 113

З історії Галицької Митрополії..... 125

Розділ III

Культура в Галицько-Волинській державі XII-XIII ст..... 127

Освіта і писемність. Галицькі Євангелія XII-XIII ст..... 127

Київський і Галицько-Волинський літописи..... 133

Святині княжого града..... 134

Галицька трійця: премудрий книжник Тимофій..... 147

Скульптор-умілець Авдій. Славетний співак Митуса..... 152

Важкі випробування Галицької землі в XIV ст..... 159

Розділ IV

Історія Прикарпаття в XV ст..... 168

Заселення Галицької землі у XV ст..... 168

„Від того часу доля наших селян була тяжка...“..... 174

„Бодай такі порядки нікому й не снилися!“..... 180

Правові відносини у Галицькій землі в XV ст..... 186

Міста Галицької землі в XIV-XV століттях..... 191

Снятин..... 192

Коломия..... 193

Галич..... 194

За соціальне і національне визволення..... 199

Від повстань — до народно-визвольної війни..... 204

Походи Мухи на Галицькій землі..... 210

Корона проти армії Мухи..... 215

Проводир Андрій Борула. Смерть Мухи..... 220

Розділ V

Літопис історії Прикарпаття в XVI — першій половині XVII ст..... 229

Заселення Галицької землі в XVI-XVII ст..... 229

Галицька земля: правителі і кріпаки..... 234

Кріпаки і їх повинності..... 239

Міста Галицької землі..... 246

Протести селян. Випуск з кріпацтва..... 251

Села Надіїв і Раків чинять опір..... 256

Селяни рятуються втечею..... 261

Непоко́ра селян триває..... 266

Селяни беруться за зброю..... 270

Опришківський рух..... 276

Соціальні виступи міщан..... 281

Запорізькі козаки на Прикарпатті..... 286

Замки і фортеці Галицької землі..... 293

Татарське лихоліття на Галицькій землі..... 301

Роксолана в історії і легендах..... 308

Невільничими шляхами..... 310

Прикарпатська бранка..... 315

Хто вона і як її звати?..... 318

Нев'яну́ча красуня..... 321

Двірцеві інтриги і таємниці	323
Зв'язки з Україною	328
Байда Вишневецький і Росса	331
Хто вона, Уляна з Рогатина?	334
Єднання галичан і наддніпрянців	336
Культура Галицької землі	341
Розділ VI	
Прикарпатська Хмельниччина (1648-1655 рр.)	350
Відлуння Чигиринських дзвонів на Прикарпатті	350
Визвольні походи військ Богдана Хмельницького	354
„Хмельницький Галицької землі“	357
Товмаччина, Обертинщина, Заболотівщина у повстанні Семена Височана	365
Заболотівщина і Городенківщина у вогні збройного повстання С. Височана	374
Народне повстання під проводом Івана Грабівського	380
Показачення прикарпатського люду, характер народного повстання	391
Прикарпатська трагедія 1649 року	397
Поновлення Прикарпатської Хмельниччини 1649-1655 рр.	402
Висновки	408
Джерела та література	414

Повна гама кольорів і друку у видавництві «Нова Зоря»

За шість років існування видавництво «Нова Зоря» Івано-Франківської Єпархії УГКЦ випустило у світ десятки видань найрізноманітніших форм і жанрів: від релігійних іконок, календарів, святкових листівок, афіш — до богословських трактатів, наукових праць, художньої літератури.

Наші автори і замовники — відомі богослови, професори прикарпатських ВУЗів, діячі мистецтв і культури, визначні письменники.

Наша адреса:

м. Івано-Франківськ, пл. А. Міцкевича, 5

тел. (03422) 2-54-49, факс (0342) 55-24-45, e-mail: nz@com.if.ua

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ЛІТЕРАТУРА, ЯКА ПОБАЧИЛА СВІТ У ВИДАВНИЦТВІ «НОВА ЗОРЯ»:

В. Грабовецький

Уторопи. Сторінки історії. — 1997. — 224 с.

Найстарішому селу на Гуцульщині, Уторопам, минає 635 років. Його історії з праісторичних часів до нашого періоду відтворює академік АН вищої школи України, доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України Володимир Грабовецький. Це перша, написана на професійному рівні, книга про село над річкою Уторопець. Літопис села поданий на першоджерельному матеріалі. Книга ілюстрована, стане у пригоді вчителям історії, студентам, краєзнавцям та широкому колу читачів.

В. Бурдуланюк

Пам'ятки культури Івано-Франківщини. — 1998. — 56 с.

Видання присвячене пам'яткам, що споруджені на території Івано-Франківської області на честь діячів літератури, науки та мистецтва.

Його складовою частиною є некрополь Прикарпаття — довідник про місця поховання діячів науки та культури на території області. Для всіх, хто цікавиться культурою рідного краю.

Б. Гаврилів, П. Арсенич, Р. Процак

Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року. Видання друге, доповнене і перероблене. — 1998 — 136 с.

У книзі в хронологічному порядку подана історія одного з середньовічних міст України — Івано-Франківська. Як обласний центр, місто є найбільшим серед 14 міст Прикарпаття. У минулому над його історією працювали вчені і краєзнавці — С. Баронч, А. Шарловський, а з сучасних — П. Арсенич, В. Грабовецький, М. Головатий, В. Полек. Тут подано близько 500 подій, фактів, дат та 100 ілюстрацій за вибором авторів.

В. Грабовецький

Історія Івано-Франківська (Станіславова). З найдавніших часів до початку XX століття. Частина I. — 1999. — 304 с.

ISBN 966-7363-18-X

340 років крокує сторінками своєї історії місто в межириччі Бистриць — Івано-Франківськ (Станіславів).

Історію Івано-Франківська від праісторичних часів до початку XX століття відтворив академік, доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України Володимир Грабовецький.

Монографія написана на високому професійному рівні, з використанням широкого кола першоджерельного й історичного матеріалу. Вона багато ілюстрована автентичними гравюрами, картинами, світлинами. Книга адресована викладачам історії, студентам, краєзнавцям та широкому загалу читачів.

Б. Купчинський

Історія Тишківців (в датах, подіях, фактах) т. II. — 1998. — 272 с.

Одному за найстаріших сіл Городенківщини Тишківцям виповнюється 550 років з часу першої письмової згадки. Цій події автор присвячує дану працю, яка охоплює період із післявоєнного часу до 1998 року включно.

На основі першоджерел розкрито багато процесів, які відбувалися у селі в ці роки. Зауважимо також, що це перша спроба глибокого аналізу історії села в радянський період.

В. Маланюк

Історія села Цуцилів. Історико-краєзнавче видання. — 1999 — 128 с.

Книга доносить до читача живі сторінки з пережитого, минулого (імена, вчинки, подвиги, події), а це є непроминущою історією невеличкої частини нашої України — села Цуцилів.

М. Луцан

Село над Стримбою-рікою. Короткий історичний нарис — 1999. — 96 с.

Книга „Село над Стримбою-рікою“ — перша спроба подати історію села Липівка від найдавніших часів і до наших днів. Автор — вчитель місцевої школи — з любов'ю описує життя своїх земляків, які населяють цей закуток Прикарпаття ось уже 650 років. Особливу увагу приділяє автор подіям, що сталися у селі після проголошення незалежності України.

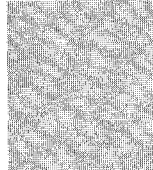

В. Грабовецький

Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння. — 1999 — 88 с.

ISBN 966-7363-28-7

За час 400-літнього існування Івано-Франківської, спочатку парафіяльної матірньої церкви (1601-1819), а потім Катедрального Собору (з 1885 року), доктор історичних наук, професор, академік Володимир Грабовецький вперше видає окремою книгою історію цієї святині. В літописі подаються свідчення про заснування храму, його

будову, перебіг подій, пов'язаних зі святинією, від початку XVII ст. до нашого часу. Церква пережила п'ять окупаційних іноземних режимів, пройшла хресну дорогу польсько-австрійсько-німецько-більшовицької інвазії, але зберегла свою архітектурно-мистецьку значимість, духовно збагачувала вірних парафіян-українців протягом всього свого існування.

В. Ідзьо

Українська держава в XIII столітті. — 1999 — 320 с.

ISBN 966-7363-29-5

Монографія В. С. Ідзя „Українська держава в XIII столітті“ досліджує проблеми становлення української державності в період правління князів Романа, Данила і Льва. В монографії висвітлюються процеси об'єднання князівств України-Русі в XIII столітті в єдину українську державу, а також питання ролі української Церкви у державотворчому процесі.

Б. Гаврилів, І. Деркач, В. Кафарський

Давній Галич в пам'ятках історії та культури. Історико-краєзнавче дослідження в ілюстраціях. — 1999. — 152 с.

ISBN 966-7363-21-X

Навчально-методичне видання, розраховане на істориків, краєзнавців, вчителів, студентів, старшокласників, широке коло читачів, які виявляють інтерес до минулого рідного краю та історії України.

П. Арсенич

Криворівня. Історико-краєзнавче видання. — 2000. — 152 с.

ISBN 966-7363-61-9

У книжці на основі архівних і літературних джерел, листування, газетно-журнальної періодики, публікацій П. Арсенича, В. Бонь, І. Денисюка, Ф. Погребенника, В. Полєска та інших дослідників розповідається про Криворівню, яка була улюбленим місцем відпочинку і творчих зустрічей багатьох письменників та діячів науки й культури, зокрема Івана Франка.

В. Грабовецький

Нариси історії Княгинина. — 2000 — 152 с.

ISBN 966-7363-52-X

На березі Бистриці Солотвинської розкинувся міський квартал — колишнє мальовниче село Княгинин, яке має свій багатовіковий літопис. Мабуть досі нікому не відомо, що місто Івано-Франківськ було засноване в 1662 році на ґрунтах тодішнього села Княгинина. Завісу його історії від праісторичних часів аж до приєднання до колишнього Станіславова відкриває академік, доктор історичних наук Володимир Грабовецький.

Монографія написана на професійному рівні, з використанням широкого кола першоджерельного й історичного матеріалу. Книга багато ілюстрована і адресована викладачам історії, студентам, краєзнавцям та широкому загалу читачів.

В. Грабовецький
Іванівці. Літопис села над Прутом. — 2001. — 264 с.
ISBN 966-7363-55-4

На швидкоплинних берегах Пруту розкинулося мальовниче село Іванівці, яке хоч і має свій багатомісний літопис, але забуте в історичній літературі. Його історію з глибини віків до нашого часу розкриває Володимир Грабовецький — історик України.

Монографія написана на професійному рівні з використанням архівних першоджерел. Книга ілюстрована та адресована історикам, краєзнавцям і широкому колу читачів.

Федунків З.
Галицький релігійний центр: Проблеми і факти. Науково-популярне видання. — 2001. — 288 с.
ISBN 966-7363-79-1

Книга розповідає про історію одного з найвідоміших на західноукраїнських землях духовного осередку — Галицького релігійного центру: його становлення, розвиток і занепад, а також про культові споруди. Вона є першою спробою цілісного впорядкування і осмислення багатого історичного, археологічного, краєзнавчого, топонімічного і топографічного матеріалу з проблем релігійного Галича.

Це видання стане у пригоді науковцям, духовенству, студентам теології та релігієзнавства, краєзнавцям, всім, хто цікавиться історією рідного краю.

Грабовецький В.
Грабівка. Літопис оселі над Луквою. — 2001. — 256 с.
ISBN 966-7363-80-5

Під Чорним лісом, на широких берегах річки Лукви, притоки Дністра, розкинулася оселя Грабівка, яка, попри свою старовинну історію, досі не мала свого літопису. Заповнює цю прогалину дослідження історії села з глибин віків аж до наших часів доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника Володимир Грабовецький.

о. Степан Пап
Історія Закарпаття. Том 1. — 2001 — 560 с.
ISBN 966-7363-75-9 Т. 1-3
ISBN 966-7363-76-7 Т. 1

Тритомна „Історія Закарпаття“ — найвизначніша праця видатного науковця, теолога, журналіста о. Степана Папа (1917-1990), перу якого належать десятки ґрунтовних праць з богослів'я, історії Церкви, церковного співу, збірники проповідей, статті на релігійно-патріотичну та культурно-громадську тематику.

Своєю „Історією Закарпаття“ о. С. Пап хотів запобігти асиміляції закарпатських українців. Тому ідея їх кровного споріднення з Україною червоною ниткою тягнеться через цю титанічну працю.

Перший том охоплює історію Закарпаття від найдавніших часів до 1514 року, коли вибухнуло народне повстання закарпатоукраїнців проти угорських поневолювачів під проводом Юрія Довжі.

Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки і особистості. (Арсеніч П., Федунків З., Гандзюк Р. та ін.) — 2001 — 784 с.
ISBN 966-7363-74-0

Книга є першою спробою на основі вже відомих і маловідомих фактів, архівних документів, періодики різних часів, свідчень та спогадів старожилів глибше й детальніше висвітлити складну і ще дуже мало вивчену історію Галицького району від найдавніших часів до наших днів. Тут зібрано чимало текстового і рідкісного фотоілюстративного матеріалу, який розкриває політичне, суспільно-громадське, культурно-освітнє та духовне життя цього регіону. Велика увага в книзі приділяється опису пам'яток археології, архітектури, історії та культури, а також відомим людям — вихідцям із району.

В. Грабовецький, Б. Гаврилів, Г. Карась
Івано-Франківськ в пам'ятниках історії та культури. — 2001. — 180 с.
ISBN 966-7363-70-8

В історико-краєзнавчій публікації вперше за хронологічно-тематичним принципом висвітлюються пам'ятники історії та культури Івано-Франківська (Станіслава) — одного з найбільших міст на західноукраїнських землях.

Видання ілюстроване автентичними матеріалами, гравюрами, світлинами і розраховане на викладачів, студентів, краєзнавців, широке коло читачів та всіх, хто цікавиться пам'ятниками матеріальної культури рідного краю.

Наукове видання

Грабовецький Володимир Васильович

Ілюстрована історія Прикарпаття

З найдавніших часів до I половини XVII ст.

Том 1

НБ ПНУС

751647

Головний редактор — о. Ігор Пелехатий

Коректор — Ірина Гринів

Комп'ютерна верстка — Володимир Будник

Карти, схеми, сюжетні ілюстрації виконані художниками
Ігорем Деркачем, Мирославом Гаталевичем

*На останній сторінці обкладинки: карта-схема
селянсько-міщанських походів на Прикарпатті восени 1648 р.,
виконана художником Мирославом Гаталевичем*

© Видавництво „Нова Зоря“,

м. Івано-Франківськ, пл. А. Міцкевича, 5,
тел./факс (0342) 55-24-45; тел. (03422) 254-49
<http://nz.com.if.ua> e-mail: nz@com.if.ua

Свідоцтво про внесення до Державного Реєстра
суб'єкта видавничої справи серія ДК № 402 від 04.04.2001 р.

Підписано до друку 03.06.2002. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура Латинська. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 25,36. Ум. фарбовідб. 25,85. Обл. вид. арк. 25,5.

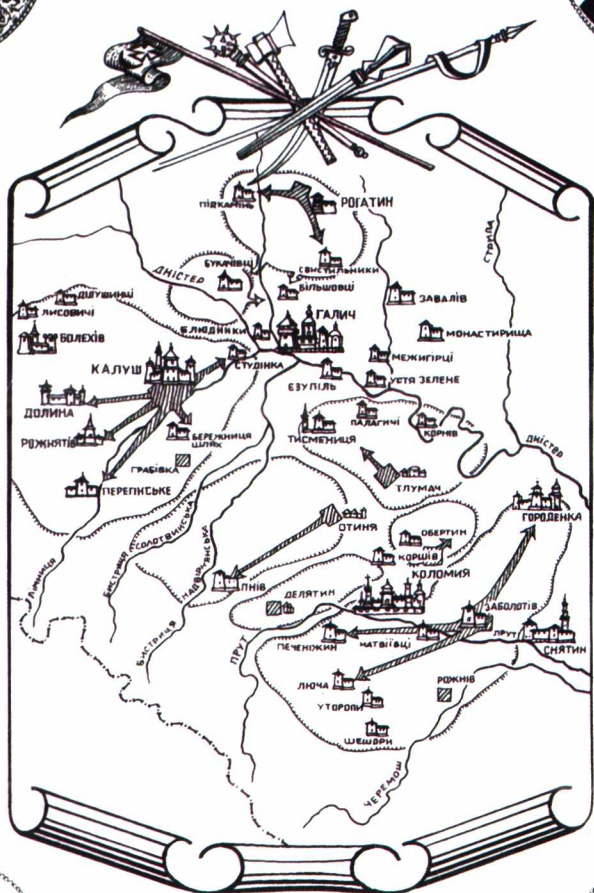
Зам. № 30. Накл. 500.

Віддруковано у друкарні видавництва „Нова Зоря“.

м. Івано-Франківськ, пл. А. Міцкевича, 5,
тел. (03422) 254-49

30,00

НЕ ШЕС

751647